NECMETTİN ALKAN

SELANİK İSTANBUL'A KARŞI

31 MART VAK'ASI ve II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ

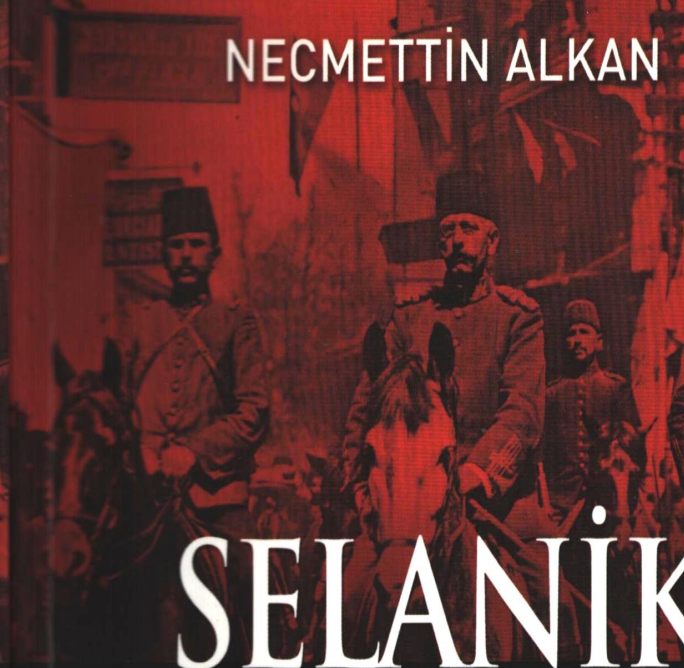

TİMAŞ

SELANİK İSTANBUL'A KARŞI
NECMETTİN ALKAN
TİMAŞ

SELANİK İSTANBUL'A KARŞI
31 Mart Vak'ası ve Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi
Necmettin Alkan

TİMAŞ YAYINLARI | 1528
Osmanlı Tarihi Dizisi | 62

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Emine Eroğlu

EDİTÖR
Adem Koçal

DÜZELTİ
Tuğçe İnceoğlu

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

1. BASKI
Mayıs 2011, İstanbul

ISBN
978-605-114-485-6

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alaykösku Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad.
Baha İş Merkezi Avcılar / İSTANBUL
Tel: (0212) 412 17 77

SELANİK İSTANBUL'A KARŞI
31 Mart Vak'ası ve
Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi

Necmettin Alkan

TİMAŞ

NECMETTİN ALKAN

1966 yılında Gümüşhane'nin Köse İlçesi Altuntaş Köyü'nde doğan Alkan, 1984'te Ümraniye Lisesi'nden mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ndeki yüksek tahsilinin ardından, Freiburg'ta Albert Ludwig Üniversitesi Felsefe Fakültesi Tarih Bölümü'nde 2003'te doktorasını tamamladı.

2004 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. olarak göreve başlayan yazar, 2009'da Doçent oldu. Hâlen KTÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Yakınçağ Anabilimdalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapan Alkan'ın başlıca çalışma alanları; Yakınçağ Osmanlı Tarihi, Osmanlı Yenileşme Tarihi ve Osmanlı-Alman Münasebetleri'dir. Bunların dışında Bosna Tarihi, Medeniyet Tarihi ve Tarih Felsefesi'yle de ilgilenmektedir.

Çeşitli dergi ve gazetelerde 60'ın üzerinde makalesi yayınlanan yazarın telif eserleri şunlardır:

- *Dağılan Yugoslavya Mozaiğinde Bosna*, Beyan Yayınları, İstanbul 1995.
- *Die deutsche Weltpolitik und die Konkurrenz der Mächte um das osmanische Erbe. Die deutsch-osmanischen Beziehungen in der deutschen Presse 1890 -1909*, Lit Verlag, Münster 2003.
- *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı*, Selis Kitaplar, İstanbul 2006.
- *Mutlakiyetten Meşrûtiyete II. Abdülhamid ve Jöntürkler*, Selis Kitaplar, İstanbul 2009.

Tercüme eserleri:

- Aaronsohn, Alexander: *Türk Ordusuyla Filistin'de: Bir Yahudi Askerin Birinci Dünya Savaşı Notları*, Selis Kitaplar, İstanbul 2003.
- Feldmann, Wilhelm: *İstanbul'da Savaş Günleri: Bir Alman Gazetecinin Balkan Savaşı Hatıratı*, Selis Kitaplar, İstanbul 2004.

Teşekkür ve İthâf

Babam *Faik Alkan*'a

Ortaokula gitmek istemiyordum, zorla kayıt ettirerek tahsil hayatımın devam etmesini sağladı. Üniversite imtihanını kazanamadığım yıl askere gidiyordum, bu kararımdan vazgeçirerek yüksek tahsile başlamama vesile oldu. Bu iki kritik ve önemli müdahalesinden; her türlü maddî ve manevî desteklerinden dolayı babama müteşekkirim. Çalışmamı kendisine ithâf ediyorum.

"Geçmiş zaman gerçekten geçip gitmemiştir; her an bireysel ve toplumsal yaşamımızda etkin, işlevsel ve bağlayıcıdır."
Arslan Topakkaya

"Satıh-üstüne sıralanan şekil ve madde yığını altında alabildiğine yaygın bir ruh ve zihniyet dünyası! Hatta doğrusu aranırsa, üstte ve dışarıda olup bitenler altta ve derindekiyle birleştirildikten sonra gerçek rengini ve mânâsını kazanmış sayılır."
Sabri F. Ülgener

"Olayların kendisinin anlamı yoktur; olayları algılayan insan, algıladığı zemine göre olaya anlam verir. Olayların algılanmış, yorumlanmış, anlam verilmiş haline 'fenomen' deniyor. İnsan, fenomen dünyasında yaşamını sürdürür."
Doğan Cüceloğlu

"Önce olgularını ortaya koy, sonra kendi hesabına tehlikeyi göze alarak, yorumların kaygan kumlarına dal. İşte deneyci, sağduyucu tarih okulunun en temel bilgelik kuralı."
Edward Hallett Carr

"Elbette tarihe gereksinmemiz var, ama bizim tarihe olan gereksinmemiz, bilgi bahçesinde başıboş dolaşan kendini beğenmiş sorumsuzların gereksinmelerinden başka türlü bir gereksinimdir. [...] bizim yaşama ve eylem için tarihe gereksinmemiz var, yaşama ve eylemden rahatça yüz çevirmek için değil, hele bencil yaşamaların, alçakça davranışların ve kötü yapıp etmelerin ayıbını örtmek için değil."
Friedrich Nietsche

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 13
GİRİŞ / 17

1. OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE
DÖNÜŞEN TOPLUMSAL AKTÖRLER / 29

2. 1908 JÖN TÜRK İHTİLÂLİ VE
İÇ SİYASETTE DEĞİŞEN DENGELER / 43

3. 31 MART VAK'ASI'NIN NEDENLERİ / 51
SOSYO-PSİKOLOJİK NEDENLER / 52
Meşrûtiyet ve "Hürriyet"ten Abartılı Beklentiler ve Ardından Gelen Hayal Kırıklıkları / 54
Abdülhamidî Dönemin Devlet Adamlarına ve Memurlarına Baskılar / 61
Sadakât Yeminleri ve Baskılar / 62
Memurların Tasfiyesi / 68
İâne-i Milliye ve Başka Adlar Altında Toplanan Paralar / 72
İstanbul'un Nüfusunun Artması; Kargaşa ve Asayiş Sorunu / 75
Sürgünden Dönenler ve Hayal Kırıklıkları / 80
Siyasî Suikastlar ve Muhaliflerin Sindirilmesi / 82
Medreselerin Islah Edilmesi ve Talebe-i Ulûmun Askere Alınması / 86
SİYASÎ NEDENLER / 88
İç Siyasetteki Bölünmüşlük ve Toplumun Siyasîleşmesi / 89
Sultan II. Abdülhamid'in Popülaritesinin Devam Etmesi / 98
"Jön Türkî/İttihâdçı Mutlakî Yönetim"in Oluşması / 100
Bulgaristan'ın Bağımsızlığı, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ve Yunanistan'ın Girit'i İltihakı / 110
Matbuat Hayatındaki Hareketlilik ve Siyasî Tartışmalar / 112

ASKERÎ NEDENLER / 116
Orduya Siyasetin Sokulması / 116
Askerî Birliklerden Yemin Alınması ve Ordudaki Tensikât / 122
Ordudaki Hoşnutsuzluk ve Kargaşa / 127

4. 31 MART VAK'ASI'NIN AYAK SESLERİ VE İLK BELİRTİLER /143

VAK'ANIN AYAK SESLERİ VE İKAZLAR / 144
HÂDİSE ÖNCESİNDEKİ TEPKİ HAREKETLERİ / 150
Edirne Vak'ası / 150
Kör Ali Olayı / 153
İstanbul'daki Askerî İsyanlar / 155

5. 31 MART VAK'ASI VE İLGİLİ GELİŞMELER / 159

AVCI TABURLARI VE İSTANBUL'A GETİRİLMELERİ / 159
İSYANIN BAŞLAMASI / 162
İsyanda Yaşananlar / 162
İsyan Meydanında Askerler ve Çavuşlar / 172
İsyan Meydanında Hocalar ve Ulemâ / 177
İsyan Meydanında Öğrenciler / 182
İsyanda Öldürülenler / 183
İSYAN KARŞISINDA ENDİŞELİ SARAY / 190
İSYAN KARŞISINDA ETKİSİZ KALAN HÜKÜMET / 193
İSYAN KARŞISINDA GÖREVİNİ YAPAN MECLİS-İ MEBÛSÂN / 199

6. "KÂBE-İ HÜRRİYET" SELANİK, "SEFİL BİZANS" İSTANBUL'A KARŞI: "BİTMİŞ" BİR İSYANIN BASTIRILMASI / 215

İSYANIN "*KÂBE-İ HÜRRİYET*" SELANİK'TE YANKISI / 215
HAREKET ORDUSU'NUN OLUŞMASI VE MAHİYETİ / 219
HAREKET ORDUSU'NUN "*İSTANBUL'U YENİDEN FETHİ*" / 225
Sevkiyât ve Yeşilköy'e Yığınak / 225
Hareketin Başlaması ve Şehrin İşgali / 232
İşgal Karşısında Sultan II. Abdülhamid'in Tavrı / 234
Çatışmalarda Ölenlerin Sayısı / 237
DİVAN-I HARB-İ ÖRFÎ VE ÂSİLERİN CEZALANDIRILMASI / 240

7. SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN
TAHTTAN İNDİRİLMESİ / 249
MEŞRÛLUĞU "*KENDİNDEN MENKUL*" MECLİS-İ MİLLÎ'NİN TEŞKİL EDİLMESİ / 249
SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN HAL' KARARININ ALINMASI / 252
HAL' KARARININ II. ABDÜLHAMİD'E TEVDİ EDİLMESİ / 271
Emanuel Karasu'nun Anlatımıyla Fetvanın Sunulması / 272
Diğer Hatıralara Göre Fetvanın Takdim Edilmesi / 276

8. 31 MART VAK'ASI'NDA VE
BASTIRILMASINDA "YABANCI PARMAĞI" / 285
İNGİLTERE VE ALMANYA ARASINDA KALAN OSMANLI DEVLETİ / 285
İNGİLTERE VE 31 MART HÂDİSESİ / 288
ALMAN KAİSERREİCH'I VE HAREKET ORDUSU / 301
YABANCI ELLER VE 31 MART HÂDİSESİ / 306

9. AVRUPA MATBUATINDA 31 MART VAK'ASI / 311
İSYANIN YANSIMASI VE NEDENLERİ / 311
İSYANIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE YORUMLANMASI / 319

10. 31 MART VAK'ASI'NI KİMLER ÇIKARDI? / 325
DÖNEME ŞAHİTLİK EDENLERİN GÖRÜŞLERİ / 325
AKADEMİSYEN VE AMATÖR TARİHÇİLERİN GÖRÜŞLERİ / 335

11. ÖZET VE SONUÇ / 345

HÂDİSENİN KRONOLOJİSİ / 361
KAYNAKLAR / 367
FOTOĞRAFLAR VE RESİMLER / 379
İNDEKS / 395

ÖNSÖZ

Sultan II. Abdülhamid ve Jön Türk Hareketi Osmanlı/Türk tarihinin en ilginç konuları arasında yer almaktadır. Özellikle de bu iki taraf arasındaki mücadele ayrı bir yere ve ehemmiyete sahiptir. Hatta öyle ki, II. Abdülhamid-Jön Türk Mücadelesi'nin etkileri ve sonuçları Cumhuriyet Türkiyesi'ne kadar ulaştığı gibi, günümüzde de sürüp giden bazı tarihî ve siyasî tartışmalar bu mücadelenin bir mirası veya yansıması olarak devam edip gitmektedir.

Böylesine bir ehemmiyeti haiz olan II. Abdülhamid-Jön Türk Mücadelesi'nin hangi zaman dilimlerine tekabül ettiğini önsöz bağlamında kısaca tespit etmek gerekirse, bu mücadele üç döneme ayrılabilir: Birinci dönem 1889-1897, ikinci dönem 1897-1908 ve üçüncü dönem 1908-1909. İlk iki dönem bir önceki *Mutlakiyetten Meşrûtiyete Sultan II. Abdülhamid-Jön Türkler* isimli kitabımızda ele alınmıştır. Bu çalışmamızda ise, II. Abdülhamid-Jön Türk Mücadelesi'nin üçüncü ve son aşaması irdelenmektedir.

Bu mücadele ve bunun sonuçları aslında Osmanlı Devleti'nin tasfiye edilmesi sürecini belirlemiştir. Malum olduğu üzere, 31 Mart Vak'ası'nın sonucunda Hareket Ordusu'nun askerî darbesiyle ve buna meşrûiyet kazandıran Meclis-i Mebûsan'ın tartışmalı kararı neticesinde II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. Bu şekilde Sultan'ın te'sis ettiği mevcut istikrarın ve dengenin çökmüş olmasına rağmen, bunun yerini alabilecek yeni bir denge bir türlü te'sis edilememiştir. İktidarı ele geçiren yeni aktörlerin bu yönde yapmak istedikleri her hamle, maalesef eski istikrarı yeniden sağlamaktan öte devleti daha da zayıflatmıştır. Nitekim bu süreçte yaşanan bazı gelişmelerden dolayı iyice

zayıflayan, tamamen içe kapanan ve kısır iç hesaplaşmalarla bunalan Osmanlı Devleti, ardı ardına patlak veren Trablusgarp Harbi, Balkan Harpleri ve Birinci Cihan Harbi'ni kaybederek tarih sahnesini terk etmek zorunda kalmıştır.

Böylesi bir acı sonu, Sultan II. Abdülhamid-Jön Türk Mücadelesi ve 1908 Jön Türk İhtilâli belirlemiştir. Sonun başlangıcı ise, 31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi olmuştur. Yukarıdaki satırlarda ismini zikrettiğimiz eserimiz ve elinizde bulunan bu kitabımızın ardından, bu sürecin devamı olarak aynı kurgu kapsamında üçüncü bir çalışmada, 2012 yılında yüzüncü sene-i devriyesini idrak edeceğimiz Balkan Harbi'ni ele almayı arzu ediyoruz.

Balkan hezimetinin temelleri, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu eski kronik sıkıntıların yanı sıra, bu çalışmamızda ele alınan süreçte yaşanan askerî, siyasî ve sosyo-politik meselelerle atılmıştır. Ardından patlak veren Birinci Cihan Harbi'yle Osmanlı Devleti tasfiye edilmiştir. Dünya Savaşı'nı da bu kurgunun bir devamı olarak ele almak istiyoruz. Böylece birbirinden bağımsız olarak kaleme alınan dört kitap, aslında Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecini izah edecek bir bütünlüğe sahip olacaklar.

Çalışmamızın çeşitli aşamalarında bizlerden yardımlarını esirgemeyen zevâtın isimlerini burada zikretmemiz gerekiyor. Almanya'da iyi bir tarihçi olma yolunda emin adımlarla yürüyen kardeşim *Resul Alkan*'a, Almanca bazı kaynakların temin edilmesinde yardımlarda bulunduğu için teşekkür ediyorum. Diğer kardeşim *Hakan Alkan* ise, İngilizce bazı kaynakların tercümesinde yardımcı olmuştur. Amerikan arşiv vesikalarını temin ve tercüme eden *İsmail Köse*'ye müteşekkirim. Bunların dışında bölümümüz araştırma görevlilerinden *Yüksel Küçüker* ve *Yücel Dursun* ise, çalışmamızın gözden geçirilmesine yardımcı olmuşlardır. Kendilerine de teşekkür ediyorum. Elindeki bazı kaynakları istifademize sunan *Tahsin Yıldırım* ile kütüphanesinden yararlandığımız meslektaşım *Murat Küçükuğurlu*'nun isimlerini de burada zikretmem gerekiyor. Son olarak, yayın aşamasındaki yar-

dımlarından dolayı *Mehmet Fatsa* abime ve Timaş Yayınları Tarih Editörü *Adem Koçal*'a da teşekkür ediyorum.

Okuma zahmetine katlandığınız bu çalışmamız hakkındaki her türlü tenkitlerinizi ve değerlendirmelerinizi *necmettinalkan@gmail.com* adresime göndermeniz ricasıyla saygılarımı sunuyorum.

Necmettin Alkan

Trabzon/2011

GİRİŞ

ÇALIŞMANIN METODUNA DAİR

İnsanoğlunun geçmişteki macerasını konu edinen tarih ilmi, sosyal bilimlerin âdeta omurgasını teşkil etmekte; bu dallarda yapılan araştırmalar için yoğun bir hammadde birikimi sağlamaktadır. Bunlar, tarih ilminin ortaya koyduğu birikim üzerine kendi çalışmalarını bina etmektedirler. Fakat tarihçinin yaptığı bu çalışmalar, sadece geçmişe ait bilgilerin derlenmesi veya basit bir arkeoloji ameliyesi anlamına gelmemelidir. Tarihçi, elde ettiği bulguları ve ortaya koyduğu olguları sadece başkaları tarafından işlensin diye ham olarak bırakmamaktadır.

Araştırma neticesinde ulaşılan bilgiler, ilk önce ilgili tarihçi tarafından mümkün olabildiğince geniş bir bakış açısıyla işleme tabi tutulmakta ve değerlendirilmektedir. Yeri geldiğinde tarihçi bir siyaset bilimcinin, bir iktisatçının, bir felsefecinin; genel anlamda bir sosyal bilimcinin bakış açısıyla elindeki malzemeler eşliğinde konusunu ele almaya gayret etmektedir. Genel bir sosyal bilim kültürü ve bakış açısıyla icra edilen bir tarih araştırması neticesinde, o karmaşık ve birbirine geçmiş gibi görünen hâdiseler yumağından oluşan tarihî süreç daha iyi anlaşılabilir bir hâle gelmektedir. Tarihçilerin bu ilk işlemlerinin ardından diğer sosyal bilimciler devreye girerek, kendi alanlarına göre bunları tekrar ele almakta ve daha özel değerlendirmelerde bulunabilmektedirler. Böylece geçmişteki insan eylemleri, daha bir anlam kazanabilmektedir.

Nitekim meşhur bilim tarihçisi Thomas S. Kuhn, vurgulanmak istenen bu hususa destek verircesine, tarihin "*yalnızca bir zaman dizimi ve anlatı deposu olarak*" görülmemesi gerektiğinin altını çiz-

mektedir.[1] Kuhn, burada tarihin sadece kronoloji ve olay merkezli olarak algılanması ve bunun bir yansıması olarak icra edilmesine çok haklı bir eleştiri getirmektedir. Bu türde salt bir kronoloji ve anlatım yığını olarak icra edilen tarihçilik oldukça yüzeyseldir; yüzeysel olmakla birlikte geçmişte yaşanan gelişmeleri aynı zamanda tek boyuta indirgemektedir.

Tarihçi, hâl-i hazırda içinde bulunduğu "şimdiki zaman"dan mümkün olduğunca sıyrılıp, araştırdığı konunun geçtiği döneme, "geçmiş zaman"a giderek onu o günkü şartlarda tahayyül ve tasavvur etmelidir. Buna bir şekilde "tarihsel empati" yapma da diyebiliriz. Böyle bir empatinin sağlıklı olarak yapılabilmesi için, ilgili olay mutlaka merkeze yerleştirilerek gelişmeler zihnen birebir yaşanmalı, hayal edilmelidir. Bu eylem, tarihçiliğin birinci aşamasıdır.

İkinci aşamada ise, tarihçinin ele aldığı konuyu daha iyi anlayabilmesi için, merkeze yerleştirdiği olayı ortaya çıkaran bir önceki gelişmeleri de dikkate alması gerekmektedir. Bunun için olayın geçtiği zaman diliminden, bunun müsebbibi olarak görülmesi gereken bir önceki hâdiselerin geçtiği sürece de bakmalıdır. Çünkü her hâdise, bir önceki dönemde cereyan eden bazı gelişmelerin bir sonucudur. Böylece ele almış olduğu konuyla bir sonraki süreci; şimdiki ve hatta "gelecek zaman"da vuku' bulabilecek hâdiseleri daha sağlıklı bir şekilde bütün hâlinde ele alma ve anlama fırsatı elde edebilir. Tarihçi, bu anlamda âdeta zamanlar arası seyahat eden, klasik tabirle "tayy-i zaman" yapan bir seyyah gibidir.

Bu tespitleri, çalışmamız kapsamında ele aldığımız 31 Mart Vak'ası'nın öncesi ve sonrasıyla şöyle somutlaştırabiliriz: 24 Temmuz 1908 tarihinde gerçekleşen Meşrûtiyet'in yeniden ilan edilmesinin ardından başlayan sürecin neden olduğu gelişmeler, 31 Mart Vak'ası'nı doğurmuştur. 31 Mart'ın sebebiyet verdiği neticeler ise, ardından meydana gelen bölgesel isyanlar, Balkan hezimeti, Bâb-ı Âlî baskını ve en sonunda Osmanlı Devleti'nin tasfiye edilmesine kadar sürecek olan bir dizi hâdiselere yol açmıştır.

KONUNUN TAKDİMİ VE CEVABI ARANAN SORULAR

Tarihî hâdiseler, hiçbir zaman bir nedenden dolayı cereyan etmedikleri gibi, aynı şekilde tek sebep merkezli olarak da izah edilemezler. En basit bir olaydan, en karmaşık bir hâdiseye kadar bütün tarihî gelişmeler bir dizi nedenlerin bir araya gelmesi ve belli bir mayalanmanın neticesinde oluşurlar. Fakat bu nedenler arasında bazıları, etki bakımından diğerlerine nazaran ön plana çıkabilirler. Bu şekilde önemli kabul edilen bazı nedenler tercihen çalışmanın merkezine yerleştirilse de, bunu tetikleyen diğerlerinin kesinlikle göz ardı edilmemesi gerekiyor. Kaldı ki, önemli diye addedilen ve bütün dikkatlerin yoğunlaştığı bir neden, bir başkası için önemsiz olabilmekte; ona ikinci, üçüncü ve hatta çok daha gerilerde ancak bir rol verilebilmektedir. Bu türde bir sıralamanın tamamen tarihî sürecin okunması, algılanması ve yorumlanmasıyla alakalı olduğunu düşünüyoruz. Bundan dolayı, aynı konu hakkında birden fazla araştırma yapılabilmektedir. Bu bağlamda tarih araştırmalarında işlenmiş ve tamamlanmış bir konu kesinlikle söz konusu olamaz. Konular her zaman ve zeminde yeniden ele alınarak, yeni bir kurgu içinde okuyuculara takdim edilebilmektedir. Yeter ki, bazı tarihçiler böylesi bir konuyu ele alma cesaretini gösterebilsinler.

Bu tespit, 31 Mart Vak'ası için de fazlasıyla geçerlidir. 31 Mart Hâdisesi, birçok nedenin bir araya gelmesiyle belli bir süreçte şekillenen toplumsal bir mayalanmanın neticesinde patlak vermiştir. Bundan dolayı gerek doğrudan bu mevzu hakkında yapılan araştırmalarda ve gerekse bununla alakalı yan konularla ilgili çalışmalarda çok farklı 31 Mart Vak'ası tasvirleri veya resimleri ortaya konulabilmektedir. Böylesine yakın bir zaman diliminde cereyan eden bu hâdisenin farklı şekillerde algılanmasının nedenlerinin, genel itibarıyla konuyu ele alan tarihçilerin siyasî eğilimleriyle ve içinde bulunulan zaman dilimindeki algı farklılıklarıyla alakalı olduğunu da düşünüyoruz.

Mevcut araştırmalara bakıldığında, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren şekillenen "resmî tarih" söylemi etrafında tarih kurgusunu tercih edenlerin bu vak'ayı, "dış" ve "iç" mihrakların da işbirliği neticesinde cereyan eden bir "irtica" olayı şeklinde ele aldıkları görül-

mektedir. Böylesi bir bakış açısıyla yapmış oldukları araştırmalarla vardıkları sonuç kesin ve nettir: 31 Mart Vak'ası, Meşrûtiyet karşısında mutlakî yönetimi arzulayan saray, "gerici" çevreler ve bazı dış mihraklar tarafından meşrûtî yönetim aleyhinde çıkarılan bir karşı isyandır. Bu çevreler el ele vererek, 1908 Jön Türk İhtilâli ile elde edilen kazanımları ortadan kaldırmak; II. Abdülhamid'in "gerici" ve despotik mutlakî yönetimini tekrar te'sîs etmek istemişlerdir. Bu yaklaşıma göre, 31 Mart Hâdisesi'nin nedenleri genel olarak bunlardı. Gerisi ise, fazla bir ehemmiyeti haiz olmayan teferruattı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllardan takriben 1970-1980'li yıllara kadar geçerli olan genelgeçer görüş bu olmuştur.

Buna karşın milliyetçi ve İslâmî görüş ekseninde tarihçilik yapanlar, tam tersine bu eylemin bir "irtica" hareketi olmadığına inanmaktadırlar. Bunlara göre, 1908 İhtilâli'nin ardından Jön Türkler'in keyfî siyasetlerine karşı tepki gösterenler, yeni iktidar sahiplerinin sosyal ve siyasî bazı uygulamalarından dolayı mağdur olan farklı kesimler ve Jön Türk muhalifleri bu isyanın patlak vermesinde rol oynamışlardır. Bu görüş sahiplerinin, birinci gruptakilere karşı bir tepki ve savunma içgüdüsüyle hareket ettikleri ifade edilebilir. Bu yaklaşımın, Türkiye'nin geçirmiş olduğu siyasî ve sosyal değişime paralel bir şekilde ortaya çıktığı söylenebilir. Böylece genelde Osmanlı Devleti ve özelde ise Sultan II. Abdülhamid hakkında farklı görüşlerin gündeme gelmesine paralel olarak, 31 Mart Vak'ası'na yaklaşımlar da farklılaşmaya başlamıştır.

Bunların yanı sıra bir de bu iki görüşün ortasında bir yerde duran ve hâdiseyi, yaşanılan zaman diliminin sosyo-psikolojik, iktisadî ve siyasî nedenlerinden dolayı patlak veren toplumsal bir tepki olarak ele alanlar bulunmaktadır. Bu yaklaşım, daha ziyade son yıllarda yapılan akademik çalışmalar bağlamında gündeme gelmektedir.

31 Mart Vak'ası hakkındaki bu algı farklılıklarına rağmen, ilgili çalışmaların hiçbirinde bu süreçte cereyan eden bazı gelişmeler ve karşı hamleler o günkü Osmanlı hukuk sistemi açısından değerlendirilmemiştir. Özellikle de Hareket Ordusu'nun yapısı ve seferi, Meclis-i

Millî'nin meşrûluğu, Meclis-i Mebûsan'ın Sultan II. Abdülhamid'i hal' etme kararını alması ve meclisin bu kritik toplantısında subayların da bulunması gibi hususlar hiçbir zaman gündeme getirilmemiş; bir şekilde ihmâl edilmiştir.

Bu üç görüş dikkate alındığında, açıklanması gereken önemli bir mesele izahı beklemektedir: İlgili üç bakış açısından hangisi 31 Mart Vak'ası'nın gerçeğe yakın resmini bize vermektedir? Böyle bir sual karşısında verilmesi gereken ilk cevap, hiç şüphesiz, bu üç bakıştan her birinin aslında kendi kurgusu içinde doğru olabileceği şeklindedir. Bir olay ve üç doğru eğilim çelişkili gibi görülebilir, fakat durum gerçekte böyle değildir. Bu misalde olduğu gibi, her tarihî olay veya olgunun ele alınmasında ilgili araştırmacıların kendi bilgi birikimleri, algıları ve dünya görüşleri etkili olmaktadır. Bu şekilde geçmişte yaşanan bir olay, yıllar sonra bir araştırmacı tarafından ele alınıp, elindeki verilere göre yeniden kurgulanarak kaleme alınmaktadır. Burada araştırmacıyı sınırlayan, çalışmasının muhtevasını belirleyen veya şekillendiren iki önemli faktör bulunmaktadır: Bunlardan birincisini araştırması neticesinde ulaşabildiği malzemeler, ikincisini ise konuyu kaleme alırken dolaylı yönde devreye girerek kendisini bir şekilde yönlendiren kişiliği ve zihin dünyası oluşturur.

Malum olduğu üzere tarihçi, araştırmasını zengin bir kapsama sahip belge ve tarih malzemesi üzerine inşâ etmektedir. Yapmış olduğu araştırma kapsamında ulaşabildiği çeşitli vesikaları bir süzgeçten geçirerek değerlendirmektedir. Ardından kendi zihin dünyasında bunu kurgulayarak ve yazıya geçirerek çalışmasını ortaya çıkarmaktadır. Bu bazen, bazı ön kabullerden hareket edilerek, belge toplama ve ardından yeniden kurgulama şeklinde de olabilmektedir. Bu şekilde hareket eden tarihçi, aslında kendi fikrî yapısına göre kafasında şekillenen kurguyu bir şekilde ortaya koyma gayretindedir.

Tarih araştırmalarında, çalışmanın hazırlık aşamasında ve zihinsel olarak kurgulamasında ciddî zorluklarla karşılaşılmaktadır. Hazırlık safhasındaki temel zorluk, ilgili konu hakkındaki vesikaların eksik kalmasıdır. Hiçbir araştırma, her şeyiyle toplanmış ve tamamlanmış

vesikalar yumağı üzerine bina edilemez; bir şeyler mutlaka eksik kalacaktır. Tarihçiler, bu eksikliğin farkında olarak mevcut olanlardan hareket edip o boşlukları kendi zihinlerinde tamamlamaktadırlar.

Araştırmacının asıl zorluğu, hem çalışmasını kaleme alırken hem de eksik malzemelerini tamamlarken, kendi tarih bilgi birikimi ve dünya görüşünden hareket etmesidir. Bu bağlamda tarihçinin dikkatli olması gerekiyor. Yaptığı çalışmaları, kendi siyasî fikirlerini haklı göstermek için bir araç olarak görürse, birtakım tahrifatları yapması kaçınılmaz olur. Bunun için çok dikkatli olması gerekir. Burada tarihçi mutlak anlamda objektif olmalıdır gibi bir iddiada bulunmak istemiyoruz. Zira başta tarih olmak üzere, hammaddesi insan ve insanın eylemleri olan bütün sosyal bilimlerde mutlak bir objektiflik söz konusu olamaz.

Sonuç itibarıyla geçmiş bir zaman diliminde yaşayan insanların eylemlerini, sonraki bir zaman diliminde var olan ve hâl-i hazırda yaşayan bir araştırmacı ele almaktadır. Bu araştırmacı; bir kültür, bir medeniyet havzası ve modern dünyanın bir araya gelmesiyle oluşan bir sentezin ürünüdür. Yaptığı çalışmalarda şöyle veya böyle bu üç olgunun etkisinde kalacaktır. Bundan kaçınamaz. Burada yapması gereken, her hâlde bu etkiyi mümkün olabildiği kadarıyla azaltması; bunların kendisinin tarafgir davranmasına engel olmasına gayret etmesi ve "pür hakikat" adına bunlara azamî ölçüde dikkat göstermesidir. Bu şekilde hareket edildiğinde, mümkün olabildiğince önemli bir kesimin evet diyebileceği iddialı bir çalışmanın ancak ortaya konulabileceğini düşünüyoruz.

Bu şekilde dile getirilen mikro (fert olarak tarihçi) ve makro (çalışmanın yapıldığı sıradaki toplumsal ve siyasî) faktörler, 31 Mart Vak'ası misâlinde olduğu gibi, bir hâdise hakkındaki algı farklılıklarına veya farklı tarih okumalarına neden olabilmektedir. Bunun üzerine bir de eldeki araştırma malzemelerinin eksikliği ve farklılıkları eklenirse, bu durum daha da belirginleşmektedir.

Her çalışmada olduğu gibi, bunda da cevabı aranan sorular tespit edilmek istendiğinde üç temel sual üzerinde durulduğu görülmektedir:

Yakın tarihimizin en karmaşık olaylarından biri olan 31 Mart Hâdisesi'nin patlak vermesi nasıl bir tarihî sürecin ve mirasın neticesinde olmuştur?

Bu vak'anın nedenleri nelerdir?

Bu süreç niçin böyle bir sonuç vermiştir?

31 Mart Vak'ası'nın nedenlerini tespit edebilmek için, ilgili olayın öncesinden başlayarak o karmaşık sürece çok yönlü olarak bakılmalıdır. 1908 Jön Türk İhtilâli'nin öncesindeki gelişmeler, 1908 İhtilâli sırasında yaşananlar, ihtilâlin devlet ve toplum üzerindeki etkileri gibi üç farklı süreçte cereyan eden bir dizi gelişmeye genel hatlarıyla temas edilmelidir. İşte bu üçlü bakış açısı, bize daha gerçekçi bir 31 Mart Vak'ası resmini verecektir.

Gündeme getirilen ilgili sorulara, üç aşamalı bir kurgu ekseninde cevap aranmaktadır. Birinci aşamada kronolojik olarak mümkün olabildiğince gerilere giderek, Osmanlı tarihinin genel akışı ve bunun Osmanlı tarihini nasıl şekillendirdiği tespit edilmektedir. Zira bu süreç daha sonraları patlak verecek olan 31 Mart Vak'ası'nın hem nedenlerini hem de aktörlerini doğurmuştur. Birinci aşama bilinmeden hâdisenin nedenleri ve çerçevesi yeterince anlaşılamayacaktır. Bu bağlamda birinci aşama, aslında ilgili gelişmelerin bağrından çıktığı mümbit bir tarla işlevi görmüştür. Dolayısıyla konu bütünlüğünün sağlanabilmesi ve bazı önemli noktaların tespit edilebilmesi için, bu sürece mutlaka temas edilmesi gerekiyor.

İkinci aşamada ise çerçevesi çizilen bu genel gelişmenin bir sonucu olarak 31 Mart Hâdisesi'nin patlak vermesinde doğrudan etkili olan nedenler ortaya konulmaktadır. Bunlar, çalışmadaki ikinci ana başlığın muhtevasını teşkil etmektedir. Üçüncü ve son aşamada ise, ikinci aşamada tezahür eden bazı gelişmeler ve nedenler mucibince patlak veren 31 Mart Vak'ası'nda nelerin yaşandığı tarihî olaylarla anlatılmaktadır. Bu şekilde çalışmamız, en baştan başlayarak olayla-

rın bizzat cereyan ettiği zaman dilimine kadar üç aşamalı bir kurgu eksenine oturtulmaktadır.

Kitabımızın belirtilmesi gereken diğer bir özelliği ise, 31 Mart Vak'ası sürecinde cereyan eden bazı gelişmelerin, Osmanlı hukuk sistemine göre oldukça problemli olduğunu ilk defa gündeme getirmesidir. Nitekim aşağıdaki sayfalarda da görüleceği gibi, herhangi bir resmî belge olmadan bazı komutanların inisiyatifiyle kurulan Hareket Ordusu'nun, başşehirdeki askerî isyanı bastırmak iddiasıyla İstanbul üzerine yürümesi yasal olmayan bir durumdu. Daha açık bir ifadeyle, bu aslında isyanı bastırmak iddiasıyla ortaya çıkan yeni bir askerî isyandı. Yaptıkları aslında askerî bir darbe idi. İkinci olarak, Meclis-i Mebûsan açık olduğu hâlde İstanbul'u terk eden mebûsların Yeşilköy'de bir araya gelerek teşkil ettikleri Meclis-i Millî, yasal olmayan bir oluşumdu. İlgili bölümde de teferruatlı bir şekilde anlatıldığı gibi, meşrûiyet açıdan tartışmalı olan böylesi bir oluşumun almış olduğu kararlar da aynı şekilde yasal ve geçerli değildi. Üçüncü önemli mesele ise Meclis-i Mebûsan'ın Sultan II. Abdülhamid'in hal' kararını almasıydı. Kanun-i Esâsî, böyle bir yetkiyi Meclis-i Mebûsan'a vermediği hâlde, meclisin bunu kendi uhdesine alarak hareket etmesi de, aynı şekilde Osmanlı anayasasına göre yasal olmayan bir durumdu. Ayrıca Meclis-i Mebûsan'ın bu kritik toplantısında çok sayıda subayın mecliste hazır bulunması diğer problemli hususu teşkil etmekteydi. Bütün bunları, fiilî durumdan istifade edilerek yapılan askerî bir operasyona yasal bir kılıf bulmaya matuf hamleler olarak değerlendirmek gerekir. Bu operasyonun arkasındaki asıl güç ise İttihâd ve Terakki Cemiyeti idi.

Bu şekilde ortada ciddî meşrûiyet sorunları ve tartışmaları olduğu hâlde, ilgili kaynaklardan sadece iki hatıratta bunlardan bir iki tanesine çok yüzeysel olarak atıfta bulunulmaktadır. Araştırma eserlerinde ise bu tür tartışmalar kesinlikle gündeme getirilmemektedir. Bütün bunlara, bilgi ve yorum olarak ilk defa ciddî bir şekilde bu çalışmamızda temas edilmektedir. Bu bağlamda kitabımız, çok önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

KONU HAKKINDAKİ ÇALIŞMALARIN BİR ENVANTERİ

31 Mart Vak'ası hakkında doğrudan yapılan çalışmaların sayısı aslında azımsanmayacak ölçüdedir. Başta hatıralar olmak üzere akademisyenlerin ve amatör tarihçilerin telif eserleriyle, bu konu hakkında zengin bir kaynakça oluşmuştur. Bu çalışmalardan önemlilerinin tespitine geçmeden önce, bunlar tarafından 31 Mart Vak'ası'nın muhtevası ve nedenleri hakkında öne sürülen ortak kanaatleri kısaca hatırlatmak istiyoruz.

Hatıralarda ve mevcut araştırmalarda ekseriyetle dile getirilen genel değerlendirme, bu vak'anın meşrûtî yönetim karşıtı bir "*irtica hareketi*" olduğu şeklindedir. Bu irtica hareketinin merkezinde ise hocalar ve medrese talebelerinin baştan çıkardığı çavuşlar ile askerler yer almaktadır. İkinci tespit, II. Abdülhamid ve adamlarının mutlakî yönetimi yeniden getirmek için bu isyanı organize ettikleriyle alakalıdır. Jön Türk muhaliflerinden Ahrâr taraftarlarının kışkırtması neticesinde hareketin patlak verdiği de diğer bir kanaattir. Dördüncü görüş ise muhaliflerini sindirmek için Jön Türkler'in bizzat kendilerinin böyle bir olayı tezgâhladıkları şeklindedir. Dış mihrakların, burada söz konusu olan daha ziyade İngiltere'dir, içerideki işbirlikçileriyle birlikte bu hâdiseyi çıkardıkları iddiası, son görüşü teşkil etmektedir. Bütün bu iddialar, ya tek tek ya da birlikte gündeme getirilmektedir.

Çalışma kapsamında istifade edilen kaynaklara gelince, Osmanlı, Alman ve Amerikan arşiv vesikalarına müracaat edilmiştir. Bu iki devletin Dışişleri Bakanlıkları'nın yayınladıkları belgeler taranmıştır. Bunların dışında İngiltere, Hollanda ve Avusturya Dışişleri Bakanlıkları'nın olaylarla doğrudan alakalı vesikalarını konu edinen üç önemli çalışmadan istifade edilmiştir. Böylece hâdiselere bir şekilde şahitlik eden beş önemli devletin diplomatlarının bu olaylara yaklaşımları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Arşiv vesikaları dışında döneme ışık tutan önemli diğer kaynaklar, hiç şüphesiz olayları birebir yaşayan veya hâdiselere şahit olan şahısların hatıratlarıdır. Gerek İttihâd ve Terakki Cemiyeti ve Ahrâr Fırkası mensupları ve gerekse bunların dışında kalan tarafsız diye

adlandırılabilecek zevâtın da kaleme aldıkları hatıralar, ilgili gelişmeler hakkında çelişkili olsa da önemli bilgiler vermektedir. Aslında bu çelişkilerde, konumuz açısından önemli ipuçları saklıdır. Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında, bu tür ifadeleri karşılaştırarak, bazı yorumlar yapılmaktadır. Bu bağlamda her üç gruptan hatıralarına ulaşabildiğimiz şahısların anlattıklarından fazlasıyla istifade edilmiştir.

Bu hatıralardan bazıları şunlardır: Jön Türk Hareketi'ne mensup Yunus Nâdî'nin "*İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî*"si döneme ışık tutan önemli eserlerden biridir. Jön Türkler arasında önemli bir yere sahip olan Süleyman Kâni İrtem'in tefrika hâlinde telif ettiği hatıraları toplayıp yayınlayan Osman Selim Kocahanoğlu'nun "31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu: Abdülhamid'in Selanik Sürgünü" adlı eseri hâkeza oldukça ehemmiyeti haizdir. Ayrıca Hüseyin Cahid Yalçın, İsmet İnönü ve Ahmed Emin Yalman gibi şahısların hatıralarına da müracaat edilmiştir.

Jön Türkler dışındaki şahısların eserleri de aynı şekilde önemlidir. Bunlar arasında II. Abdülhamid'in son Mabeyn Başkâtibi olan Ali Cevat Bey, bu kitabında ilgili gelişmeler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi'nin ilgili kitabı ve diğer eserleri, konu açısından oldukça zengin bir muhtevaya sahiptir. Bunların dışında Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, Mizancı Murad Bey, Mehmed Selahaddin ve İsmail Kemâl Bey gibi pek çok şahsın hatıratına ulaşılarak, bu kişilerin olay hakkındaki bilgileri ve yorumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca makaleler şeklinde yayınlanan hatıralar da elden geçirilmiştir.

Bunların yanı sıra dönemin gazeteleri de oldukça önemlidir. Özellikle de *Tanin*, *Yeni Asır*, *Volkan*, *Takvim-i Vekâyi* ve *Beyânu'l-Hak* gibi dönemin birtakım gazete ve dergilerine de müracaat edilmiştir. Bu gazetelerin seçilmesinin nedeni ise *Tanin*'in Jön Türk taraftarı olması, *Volkan*'ın bu hâdisenin baş aktörlerinden olan Derviş Vahdetî tarafından yayınlanmasıdır.

Aynı şekilde dönemin Alman ve Almanca yayın yapan Yahudî matbuatının yanı sıra Avusturya matbuatı da taranmıştır. Farklı siyasî

görüşlere sahip bu yayın organları, 31 Mart Vak'ası süreci hakkında çok ilginç yorumlara yer vermektedirler.

Konu kapsamında araştırılan ikincil kaynaklar bağlamında belirtilmesi gereken ilk eser, hiç şüphesiz İsmail Hami Danişmend'in "31 Mart Vak'ası" isimli çalışmasıdır. Danişmend'in, Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu tarafından kendisine verilmiş olan arşiv vesikalarına dayanarak telif ettiği bu eser oldukça önemlidir. Diğer çalışma ise Cemal Kutay'ın "31 Mart İhtilali'nde II. Abdülhamid" adlı eseridir. Kutay, bu kitabında istifâde ettiği kaynakları belirtmese de, döneme şahitlik etmiş olan birtakım kişilere dayanan bilgiler vermektedir. Doğan Avcıoğlu'nun "31 Mart'ta Yabancı Parmağı" kitabı bu konu hakkında yazılmış diğer bir kitaptır. Avcıoğlu bu çalışmasında, 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinde yabancı devletlerin rolünü ele almaktadır. Yazıldığı dönemdeki Türkiye'nin iç tartışmalarına da giren Doğan Avcıoğlu, bu hâdisenin Osmanlı Devleti'ndeki "*yerli işbirlikçiler*" ve "*İngilizler*" tarafından çıkartıldığını iddia etmektedir. Ecvet Güresin'in "31 Mart İsyanı", bu konu hakkında yapılan eski çalışmalardan biridir. Güresin, çalışmasını tamamen irtica söylemi üzerine kurmuştur.

Akademik camianın bu konu hakkında zikredilmesi gereken çalışmaları şunlardır: Sina Akşin'in "Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı" kitabı, bu konu hakkındaki en önemli akademik çalışmalardan biridir. Akşin'in dönemin gazetelerine ve hatıralarına dayanarak kaleme almış olduğu bu kitabının ismi ile kendisinin yapmış olduğu değerlendirmeler arasında ciddî çelişkiler bulunmaktadır. Bu çelişkilerden en dikkat çekeni, kitabının ismi ile içeriğidir. Ayaklanmanın niteliklerinden bahsederken, dinin ve şeriatın kullanıldığını belirten Akşin'in, eserine "Şeriatçı Bir Ayaklanma" ismini vermesinin, önemli bir tenakuz olduğunu düşünüyoruz. Bu konu hakkında yapılan önemli akademik çalışmalardan biri olan Sıddık Yıldız'ın "Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı" adlı eseri dikkatleri çeken önemli tezlerden bir tanesidir. Yüksek lisans tezi olarak yapılan bu çalışmada 31 Mart Vak'ası'nın tarihî gelişimi kronolojik olarak geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Ahmet Turan Alkan'ın "İkinci Meşrûtiyet Devrinde

Ordu ve Siyaset" adlı çalışması da temas edilmesi gereken önemli bir eserdir. Çalışmasının belli bir bölümünü ihtiva eden 31 Mart Vak'ası'nı daha ziyade hatıralara dayanarak geniş bir bakış açısıyla ele alan Alkan, dikkat çekici yorumlarıyla hâdiseye farklı boyutlardan bakmıştır. Özellikle de isyanın nedenlerini izah ederken, ordu içinde değişen dengelerden bahsetmesi oldukça önemlidir.

31 Mart Vak'ası hakkında yazılan makaleler arasında en önemli sayılabileceklerden biri, hiç şüphesiz Ali Birinci'nin çalışmasıdır. Birinci'nin "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu" adlı makalesi, hâdiseyi ele alma bakımından yukarıda adlarını zikrettiğimiz çalışmaların pek çoğundan çok daha zengin bir muhtevaya ve değerlendirmeye sahiptir. Özellikle de hâdisenin siyasî ve sosyal nedenlerini tespit etmesi bakımından önemli bir çalışmadır. Bunun dışında pek çok makaleden de istifade edilmiştir.

Çalışmamızda Almanca ve İngilizce hatıralar ile araştırma eserleri de kullanılmıştır. Bunlar arasında özellikle Almanca kitaplar ağırlıktadır.

NOTLAR

1 Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Nilüfer Kuyaş (Trc.), İstanbul 2006, s. 71.

1
OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE DÖNÜŞEN TOPLUMSAL AKTÖRLER

"Modern Askerî Darbeler Sürecinin Başlaması"

Milletlerin ve devletlerin tarihleri, hiçbir zaman durağan olmayıp; tek düze bir hatta akıp gitmez. İnişli çıkışlı tarihî bir süreçte, savaşlar ve barışların yanı sıra belli aralıklarla önemli değişim veya dönüşümler de yaşanır. Özellikle de büyük göçler, din değiştirmeler, tarihlerindeki iniş/çıkışlar ve ıslahat/yenileşme faaliyetleri gibi uzun bir süreçte yaşanan birtakım gelişmeler, ilgili devletleri ve milletleri tepeden tırnağa değiştirirler. Devlete rengini ve tonunu veren kurumlar başta olmak üzere, onu meydana getiren toplumlar da bundan nasibini fazlasıyla alır ve gayri ihtiyârî olarak devletle birlikte dönüşürler. Daha da önemlisi, bu türde yaşanan değişimler ve dönüşümler zamanla toplumsal bölünmelere ve ardından tepkilere neden olurlar.

Böylesi bir değişimin/dönüşümün gerçekleşebilmesi için, mevcut yapıya müdahale edilmesi; bütün taşların âdeta yerinden oynatılması gerekiyor. Bunların yeniden yerine oturması ve belli bir istikrarın tekrar sağlanabilmesi için, uzun bir zaman dilimine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süreçte, yani taşların yerine oturması sırasında, siyasî ve toplumsal anlamda ciddî birtakım sürtüşmeler ve gelgitler vuku' bulabilir. Bu sırada eski aktörler kademeli olarak çözülürken, yerlerini yenilerine bırakırlar. Zaten bu türde bir sürtüşmenin yaşanmasındaki neden, eski ve yeni toplumsal aktörler arasında yaşanan ayrışmadır. Ortaya çıkan böylesi bir ayrışma ve hesaplaşmanın ardından, devlette ve toplumda belli bir normalleşme yaşanmaktadır.

Benzer gelişmeleri 600 yıllık Osmanlı tarihinde de gözlemlemek mümkündür. Osmanlı Devleti, bu uzun zaman diliminde belli tarihlerde çok önemli değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Ufacık bir beylik olarak kurulan Osmanlı Devleti, ilerleyen yıllarda devletin geçirmiş olduğu tarihî süreçteki konumuna göre iki önemli değişime/dönüşüme sahne olmuştur: Birincisi, devletin kurulma ve genişleme döneminde; ikinci ise, devletin gerileme ve çözülme döneminde gerçekleşmiştir.

Bir Oğuz Türkmen İslâm devleti olarak kurulan Osmanlı Devleti, fethettiği bu geniş coğrafya ile birlikte hem ırkî hem de dinî yapısını çeşitlendirmesine paralel olarak, ilk değişim sürecini yaşamıştır. Kuruluşunda çekirdek etnik ve dinî yapıyı oluşturan Türk/Müslüman unsur, ardı ardına gerçekleştirilen başarılı askerî seferler ve fetihlerin neticesinde çok daha çeşitlenmiştir. Böylece kısa bir süre zarfında çok farklı etnik ve dinî unsurları hâkimiyeti altında toplayan Osmanlı Devleti, çatısı altındaki bu zengin etnik ve dinî yapıya göre kurumsal anlamda bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm, tek milletli "*merkeziyetçi*" bir beylikten, çok milletli "*adem-i merkeziyetçi*" büyük bir devlet veya imparatorluk hâlini alması şeklinde olmuştur. Devletin kurumsallaşması da buna göre şekillenmiştir. İşlerin yolunda gittiği klasik dönemde, idarî yönetim tarzı adem-i merkeziyetçi olup; farklı ırk ve inanç sistemlerinden mürekkep olan tebaası ile devletin arasındaki ilişkileri ise "*millet sistemi*" adı verilen bir yönetimle düzenlemiştir.

Devletin bu dönemdeki değişiminde, üzerinde kurulduğu kadîm çekirdek coğrafyanın birikimi etkili olmuştur. Bu coğrafyada, kadîm medeniyetlerin ardı ardına ve iç içe var oldukları İslâm, Eski Türk devlet geleneği ile kadîm Bizans ve Sasanî İmparatorlukları gibi dört önemli unsur etkili olmuştur. Bu etkileşimde merkeze İslâm yerleştirilerek diğer üç birikimden; yani Eski Türk, Sasanî ve Bizans geleneklerinden de mümkün oldukça istifade edilmiştir. Öncelikle bu iki kadim kültürden alınan unsurlar, bir şekilde İslâm yoluyla meşrûlaştırılmaya gayret edilmiştir. Sultan II. Mehmed (1451-1481) döneminde tamamlanan kurumsallaşmada, ideal noktaya Sultan I. Süleyman'ın (1520-1566) hükümdarlığı yıllarında ulaşılmıştır. Bu

dönem, daha sonrasında öylesine idealize edilmiştir ki, çözülme sürecinde "*Kânûn-ı Kadîm*" diye sürekli olarak atıfta bulunulmuştur.

Yine bu dönemde gerçekleştirilen yoğun ve başarılı fetihlerle birlikte genişleyen ve değişen coğrafya, ilgili dönüşümün başarısında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti, düzenlemiş olduğu başarılı askerî seferler neticesinde coğrafyasını çok hızlı bir şekilde hem genişletmiş hem de çeşitlendirmiştir. Kadîm medeniyetlerin beşiği Anadolu merkezli olarak Asya, Afrika ve Avrupa'daki önemli bölgeleri sınırlarına dâhil etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, birbirinden farklı tarihî tecrübelere ve birikimlere sahip "üç kıta devleti" olmuştur; başka bir ifadeyle de bunları bünyesinde birleştirmiştir. Bu birleşme, Osmanlı Devleti'nin jeo-stratejik durumunu daha da önemli kılmış ve var olduğu sürece kendisini dönemin en önemli merkezî devletlerinden biri yapmıştır. Bu durum, onun tarihî sürecini daha da hareketli kılmıştır. Bu hareketliliğin muhtevasını ve yönünü, devletin içinde bulunduğu siyasî, iktisadî, askerî ve sosyal durum belirlemiştir. İşlerin yolunda gittiği yükseliş döneminde kuralları kendisinin ortaya koyduğu ve hâkim olduğu bir süreçte, siyaset belirleyen ve ona göre bunları çevre devletlere kabul ettiren merkezî bir devlet konumunda olmuştur.

1683 yılında Viyana'nın ikinci denemede de düşürülememesi, Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu başarısız askerî teşebbüs, Avrupa devletlerini cesaretlendirip, Osmanlı topraklarını kendilerinin genişleme alanı olarak görmelerine ve karşı saldırıya geçmelerine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'ni ise tam tersine öncelikle memleketini bunların tasallutundan kurtarma, şayet mümkünse tekrar karşı saldırıya geçerek kaybettiği topraklarını geri alma, ki belli bir süre sonra bu ümitler de tamamen yok olacaktı, endişesine düşürmüştür. Bu ise Osmanlı için müdafaa pozisyonu alma anlamına gelmekteydi. Böylece 1683, Osmanlı Devleti için askerî olarak duraklama, gerileme ve çözülme dönemlerinin başlangıcı olmuştur. Her ne kadar Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesinde "*duraklama*", "*gerileme*" ve "*çözülme*" kavramlarının kullanılması tarihçiler arasında tartışma konusu olsa da, askerî olarak bunun doğru olduğunu düşünüyoruz.

Bu olumsuz süreç, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ikinci büyük değişim/dönüşüm dalgasını başlatmıştır. 18. yüzyıl, aynı zamanda devletin çözülme sürecine girmiş olduğu ve pek çok meselenin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Söz konusu olumsuz gelişmelere karşı çözüm üretmeye çalışan devlet adamları, "*ıslahât*" faaliyetleri olarak geleneksel yapı çerçevesinde bir şeyler yapmaya gayret etmişlerdir. Bunlar, başlangıçta daha ziyade askerî ve malî alanlarla sınırlı kalmıştır. Fakat istenilen sonuçların bir türlü alınamaması, dönemin devlet adamlarını daha farklı çözümler aramaya mecbur kılmıştır. Aranılan yeni çözüm, ıslahât düşüncesinin terk edilmesi ve "*reform*" yapılması; dolayısıyla seleflerinin başlatmış olduğu yenileşme faaliyetlerinin muhtevasını ve rengini değiştirme şeklinde olmuştur. Reform, yani yeniden şekillendirme sürecinde "*galip*" modern Batı Avrupa tecrübesi, Osmanlı devlet adamları için bir model olmuştur. Bunun başarılı bir şekilde yapılabilmesi için "*Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri*"ne girişmişlerdir. Böylece yeniden yapılanma/şekillenme sürecine giren Osmanlı Devleti'nde, kurumsal ve toplumsal anlamda çok önemli ve radikal faaliyetler icra edilmiş ve bunun tabiî bir neticesi olarak da devlet ciddî bir dönüşüm yaşamıştır.

Bu süreci daha bir somutlaştırmak gerekirse, III. Ahmed'in (1703-1730) hükümdarlığı dönemindeki Lâle Devri (1718-1730) ve III. Selim'in (1789-1807) gerçekleştirmiş olduğu geniş kapsamlı Nizâm-ı Cedîd ıslahat projesi bir geçiş süreci olarak kabul edilirse, asıl olarak II. Mahmud (1808-1839) *Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri*'ni başlatmıştır. II. Mahmud, seleflerinin ıslahât faaliyetlerinin mecrasını değiştirerek, muasır Batı Avrupa'yı örnek almış ve Osmanlı Devleti ile toplumunu tepeden tırnağa dönüştürmeye gayret etmiştir. Bu faaliyetlerinde de çok önemli bir mesafe katetmiştir. Sultan Abdülmecid (1839-1861), babasının yapmış olduğu bu icraatları devletin resmî siyaseti hâline getirmiş ve daha geniş bir alanda yaygınlaştırmıştır. Bu dönemde 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı gibi iki önemli vesika ilan edilmiş ve bunlarda taahhüt edilen hususlar yerine getirilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde geleneksel Osmanlı Devleti'nden ve toplumundan modern Osmanlı'ya geçilmiştir.

Bu hızlı ve çok yönlü değişim, ister istemez zamanla kendi karşıtlarını ortaya çıkarmıştır. Gerek bizzat bu tür yenileşme faaliyetlerinden rahatsızlık duyanlar ve gerekse devletin mevcut gidişini kötüye yoranlar, "*Fedâîler*" adı altında teşkilatlanmışlardır. Fedâîler, Süleymaniye'de müderrislik yapan Şeyh Ahmet liderliğinde toplumun çeşitli kesimlerinden oluşan 41 kişilik gizli bir oluşumdu. Sultan Abdülmecid'i tahttan indirmek için bir ihtilâl hazırlığına girişikleri sırada, 1859 yılında çökertilmiş; örgütün ileri gelenlerinden bazıları idama mahkûm edilirken, diğerleri sürgüne gönderilmiştir. Fedâîler Hareketi, "*günübirlik*" olarak adlandırabileceğimiz geleneksel yeniçeri/asker merkezli tepki oluşumlardan farklı olup, gelenekten modernite geçiş sürecinde ortaya çıkan muhalif bir harekettir. Fakat yine de bu, tam anlamıyla modern bir muhalefet olmaktan daha ziyade geçiş sürecinin bir oluşumu olarak görülebilir. Fedâîler, geleneksel ihtilâl kadrolarından farklı bir şekilde gizli ve uzun bir örgütlenme sürecine girmişler, başta askerî kesim ve bürokrasi olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerinden destek almışlardı. Nihaî amaçları ise ihtilâl yoluyla mevcut padişahı indirip, yerine veliahdı geçirmekti. Böylesi bir oluşum Osmanlı tarihinde ilk defa gerçekleşmekte olup, daha sonra ortaya çıkacak olan diğer modern muhalif siyasî hareketlere örnek teşkil etmiştir.

Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) saltanat yıllarında yenileşme faaliyetleri devam etmiştir. Özellikle de Âlî ve Fuad Paşaların inisiyatifi ele aldıkları bu süreçte, *Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri* istikrarlı bir şekilde devlet siyaseti olarak sürdürülmüştür. Hatta bu süreçteki yenileşme faaliyetleri, öncekilerine nazaran Düvel-i Muazzama kefaleti altına girerek farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle de 1856 yılında ilan edilen Islahât Fermanı'nın Paris Kongresi'nin maddeleri arasında zikredilmesi, böylesi bir müdahaleye hukukî zemin hazırlamıştır. Dönemin Büyük Güçleri, özellikle de Gayr-i Müslimlerin lehine devreye girerek, vaat edilen reformların yapılması konusunda diplomatik baskılar yapmaya başlamışlardı. Bu durum, ilgili yabancı devletin Osmanlı dâhilî işlerine pervasızca müdahale etmesine ve devletin çözülme sürecinin hızlanmasına vesile olmuştur.

Bu değişimin sebep olduğu çeşitli sıkıntılar da başta olmak üzere, devletin kötüye giden işlerine bir türlü çözüm üretilememesi, bunların kronik bir hâl alması ve Düvel-i Muazzama'nın içişlerine müdahale etmesi, modern anlamda ilk siyasî gençlik hareketi olan "*Genç Osmanlılar Hareketi*"nin doğmasına neden olmuştur. Bu hareketi teşkil eden gençler, açılan yeni mekteplerden mezun olanlar, modern kurumlar ile bürokrasinin çeşitli kademelerinde görev alanlar ve askerî okulları bitiren subaylardan meydana gelmekteydi. Dikkat edilirse bunlar, genel olarak Osmanlı toplumunda modern eğitim almış iki önemli zümreden oluşmaktaydı. Avrupa'daki modern devletlerin sahip oldukları birtakım pratikleri, Osmanlı Devleti'nde de hayata geçirebilmek için bir darbe yaparak 1876 yılında Abdülaziz'i tahttan indirmesini başarabilmişlerdir. Böylece "*klasik yeniçeri*", "*muhalif devlet adamları*" ve "*ulemâ*" gibi üçlü sac ayağının başrol oynadıkları eski ihtilâller, şimdi daha farklı muhtevayla ve yeni tip aktörlerle tekrar yaşanır olmuştur.

Bilindiği üzere klasik Osmanlı tarihinin buhranlı yıllarında ihtilâller cereyan etmiş, bunların bazılarının neticesinde padişahlar tahtlarından indirilmiş ve katledilmiştir. Bu ihtilâllere bakıldığında, belli bir döneme kadar bunlar arasında ortak birtakım özellikler ileri sürülebilir. Öncelikle bu ihtilâlleri yapan aktörler üç temel zümreden oluşmaktaydı: "*Muhalif devlet adamlar*", "*askerler*" ve "*ulemâ*". Bu üçlünün her biri farklı zamanlarda devreye girerek bu tür ihtilâllerde kritik görev ifâ etmişlerdir. İktidarı ele geçirmek isteyen bazı şehzâdeler ve Vâlide Sultan olmak isteyen şehzâde anneleri ile veziriazâm olmak veya benzer önemli görevler almak isteyen muhalif devlet adamları böylesi bir eylemin ortaya çıkmasında rol oynamışlardır. Çoğu zaman ön planda görülmemelerine rağmen, bunların hemen hemen hepsi bu tür ihtilâllerin patlak vermesinde birinci derecede etkili olmuşlardır. İhtilâlin pratiğe aktarılabilmesi için ikinci aşamada yeniçeriler devreye girmekteydi. Bu tür ihtilâllerde, yeniçeriler aslında bir taşeron olarak görev icra ediyordu. Gerekli siyasî, iktisadî ve sosyal şartların oluştuğuna inanan muhalif kimseler/kesimler, yeniçeri ocaklarında güvendikleri adamlarını devreye sokmak suretiyle, mevcut olan

birtakım iktisadî ve sosyal sıkıntılardan hâsıl olan şikâyetleri öne sürerek ihtilâli başlatmaktaydılar.

Osmanlı tarihinin klasik ihtilâllerinde üçlü sac ayağını tamamlayan üçüncü ve son ayak ise ulemâdır. Gerek kitlesel anlamda destek alınabilmesi ve gerekse genel olarak bu hareketlerine meşrûiyet kazandırabilmek için, ulemâdan belli bir desteğin alınması elzemdi. Din alanında otorite ve toplum üzerinde etkili olan ulemânın bunlara katılması, bu tür hareketlerin o günkü toplumsal dinamikler açısından geçerli olan şeriata uygunluğunu göstermekteydi. Bu şekilde çok önemli bir görev icra etmek suretiyle, ulemâ bu isyan hareketini toplum indinde meşrûlaştırmaktaydı. O sıralarda böylesine bir ihtilâl hareketinin başarılı olabilmesi, siyasî ve toplumsal anlamda bu türde bir desteği elzem kılıyordu. Başka türlü herhangi bir isyan/ihtilâl başarıya ulaşamazdı. Daha da önemlisi, isyanın toplum üzerindeki meşrûiyeti de başka türlü sağlanamazdı. Bu anlamda din ve din adamı, bir şekilde siyasî bir araç olarak kullanılmaktaydı.

Ulemânın bu isyanlardaki rolü bağlamında belirtilmesi gereken diğer bir husus ise, bunların kadim toplumdaki içtimâî ve siyasî sorumluluklarıdır. Klasik ulema, Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak 19. yüzyılda yetişmeye başlayan seküler modern aydın zümrenin henüz daha olmadığı dönemlerde, yukarıda zikredilen görevlerinin yanı sıra, Osmanlı toplumunun "aydın" kesimini teşkil etmekteydi. Toplumsal ve siyasî gelişmeler ile meseleler hakkında düşünüp fikir sarf eden; eser kaleme alan ve bunun da gereğini o günkü şartlarda yerine getirenler, bu zümreye dahil olanlardı. Nitekim bu tür nedenlerden dolayı ulemâya mensup bazı şahsiyetler de ilgili ihtilâllerde taraf olmuşlar veya aktif görev almışlardı.

Aslında kadîm Osmanlı tarihindeki ihtilâllerde etkili olan üçlü sac ayağını tamamlayan diğer bir unsur "dış faktör" de bu kurgu içinde zikredilmelidir. Osmanlı başşehri İstanbul'da bulunan Avrupa devletlerine ait sefirler ve bunların adamlarının isimleri bu isyanlarla alakalı kaynaklarda geçmektedir. Mevcut hükümdar ve siyasetinden memnun olmayan bir devletin büyükelçisi, ilgili isyanda tamamlayıcı

bir faktör olarak devreye girebilmişti. Bu şekilde önemli görev ifâ eden bu tür diplomatları, kadim siyasî tarihimizin gözden kaçırılmaması gereken önemli aktörleri arasında zikretmek gerekiyor.

Böylece farklı amaçlarla bir araya gelen bu üçlü, ortak bir hedef doğrultusunda hareket ederek ihtilâlleri icra etmekteydi. Bu arada bazı siyasî, iktisadî ve sosyal olumsuz şartlardan dolayı rahatsız olan belli bir grup insanın da bunlara destek vermesiyle, ihtilâl için gerekli olan toplumsal destek sağlanmış olmaktaydı. Buradaki iştirakçilerin sayısının fazlalığı çok da önemli değildir. Asıl olan o günkü şartlarda başşehir İstanbul'da bulunan esnaf ve hamal gibi halkın belli alt katmanlarından insanların, isyan sırasında yeniçeri taifesine destek vermesi ve meydana inerek gösterilere iştirak etmesiydi. Kitle psikolojisinin burada devreye girmesiyle, az veya çok, birileri bilinçli veya bilinçsiz olarak o eylemin içine mutlaka çekilirdi.

Bu şekilde patlak veren isyanlarda, temel hedef olan padişahın devrilerek yerine Osmanlı Hânedanı'ndan yeni birisinin geçirilmesi veya bazı devlet adamlarının azledilerek yerlerine isyancıların istedikleri birilerini getirmeleri dışında başka amaçlar bulunmamaktaydı. Bunların, Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun değişmesi veya dönüşmesini amaç edinen siyasî ve sosyolojik projeleri/hedefleri yoktu. Beklentileri çok net ve kısa vadeliydi: Mevcut sıkıntıların nedeni olarak gördükleri bazı zevâtın görevlerinden uzaklaştırılması, duruma göre kellelerinin alınması ve sonuçları kendilerini rahatsız eden yeni bazı uygulamalara son verilmesiydi. İstenilen şeyler elde edildikten sonra herkes kendi işine dönmekteydi. Siyasî anlamda bir örgütlenme zaten söz konusu değildi. Bu bağlamda bunları bir araya getiren en önemli ortak payda, hiç şüphesiz şahsî veya toplumsal "*menfaat*" ve "*tepki*" idi. Bunların elde edilmesinin ardından, oluşturulan üçlü ittifak da hâliyle ilgili isyanın ardından sona ermekteydi.

Kısaca temas edilmeye çalışılan bu "*menfaat*" ve "*tepki*" merkezli oluşumlar ve isyanlar belli bir süre sonra görülmez olmuşlardır. Özellikle de Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri'nin neticesinde değişen/dönüşen devlet ve topluma paralel olarak, bu türde iktidar

değişikliklerine neden olan ihtilâllerin muhtevası ve ihtilâli yapan kadrolar değişmiştir.

Bahsedilen bu süreçte geleneksel Osmanlı Devleti'ni idare eden "*kalemiye/seyfiye/ilmiye*" sınıfları zamanla çözülerek, bunların yerini "*bürokratlar/Avrupaî tarzda eğitilen subaylar/sivil aydınlar*" almıştır. Klasik dönemde Osmanlı Devleti'ni başarılı bir şekilde sırtlayan bu üç zümre mensupları, gerek yetişmeleri sırasında ve gerekse görev yaptıkları dönemde geleneksel Osmanlı kaynaklarından beslenmekteydiler. Dolayısıyla devletin işleyişinde gördükleri birtakım sıkıntıların izale edilmesi için, çözümü yine o gelenekte aramaktaydılar. Söz konusu zümre mensupları geleneğin dışına çıkarak padişahın yetkilerinin sorgulanması ve Avrupaî tarzda çeşitli kurumların ihdas edilmesi gibi birtakım yenilikleri talep etmemekteydiler. Yapılan işlerin kötüye gitmesinden dolayı mes'ul tuttukları bazı devlet adamlarının görevden alınmasını ve yerlerine yenilerinin getirilmesini yeterli görmekteydiler.

Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri, bu geleneksel yapıyı dönüştürerek yeni aktörlerin yetişmesine neden olmuştur. Yeni aktörlerin ortaya çıkması, öteden beri tartışılan ve devletin istikbâlini belirleyecek olan meselelerin halli için aranılan çözümlerin kaynağını ve muhtevasını da değiştirmiştir. II. Mahmud, Tanzimat ve Islahat Fermanı dönemlerinde yetişen bu yeni zümreler, gerek yetişme tarzlarıyla ve gerekse Avrupa ile etkileşim kanallarının çeşitlenmesiyle birlikte, devletin kurtarılması için Avrupa'nın tarihî tecrübesiyle ortaya çıkan yönetim anlamında modern devleti görür olmuşlardır. Aynı zamanda modern Avrupaî siyasî ve felsefî akımlardan da etkilenen bu zümreler, artık Osmanlı padişahı ve hâlifesinin otoritesini ciddî olarak sorgulayarak, mevcut problemlerin çözülebilmesi için anayasa ve meclis gibi araçlara sahip olan Avrupaî meşrûtî bir yönetim talepleri gündeme getirmeye başlamışlardır. Talep etmenin ötesinde, bunun sağlanabilmesi için bir araya gelerek Osmanlı tarihindeki siyasî bir muhalif hareket olan Genç Osmanlılar hareketini teşkil etmişlerdir.

Genç Osmanlılar, bu tür modern talepleri gündeme getirmekle birlikte, bunların gerekliliğini izah ederken İslâmî referanslara

müracaat etmeyi tercih etmişlerdir. Genç Osmanlıların bu şekilde hareket etmelerinin nedenlerinin başında, halkın bunlara henüz hazır olmaması gelmektedir. Bu nedenle talepleri için gerekli olan delilleri İslâm tarihinden ve tecrübesinden getirmeyi uygun görmüşlerdir. Bununla birlikte modern Osmanlı münevverlerinin ilk temsilcileri olarak, o gelenekten henüz daha kopmadıklarından dolayı, bu aşamadaki modern taleplerine gereken meşrûiyeti İslâmî referanslarda aramışlardır. Aslında bunu yaparken sadece toplumsal ve siyasî bazı endişelerden dolayı değil, aksine kendi fikir dünyalarındaki sentezin bir sonucu olarak böyle hareket ettiklerini düşünüyoruz.

Genç Osmanlılar, siyasî hedeflerine ulaşabilmek için Osmanlı tarihinde modern anlamdaki ilk siyasî ihtilâli gerçekleştirmiş ve te'sis etmek istedikleri yeni sistemin önünde engel olarak gördükleri Sultan Abdülaziz'i ihtilâl yoluyla tahttan indirmişlerdir. İhtilâli gerçekleştiren kadrolar, yukarıda belirtildiği gibi Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri'nin bir neticesi olarak yetişen üç zümreden oluşmaktaydılar: Muhalif devlet adamları, modern subaylar ve aydınlar.

Ortaya çıkması 1860'ın ortalarına denk gelen Genç Osmanlı Hareketi, önce gizli bir örgütlenme safhası geçirmiştir. Bâb-ı Âlî, bunlara karşı tahkikâta başlayınca İstanbul'u terk ederek Paris'e kaçmışlar ve örgütlenmelerine ve faaliyetlerine orada devam etmişlerdir. Buradan yaptıkları yayınlarla Osmanlı hükümetini kıyasıya eleştirmişlerdir. Mevcut sıkıntılardan dolayı eleştirilerini yaparken, aynı zamanda çözüm olarak o günkü Avrupa'da uygulanmakta olan meşrûtî bir yönetimin Osmanlı Devleti'ne ithalini savunmuşlardır. Padişahın yetkilerinin bir meclis ve anayasa yoluyla kısıtlanmasını ilk defa gündeme getirmişler; aynı zamanda klasik Osmanlı düşüncesinde zaten var olan "*millet*" ve "*vatan*" gibi önemli kavramları, modern Avrupa misalinde olduğu gibi yeni bir renk ve tonla telaffuz etmeye başlamışlardır.

Bu şekilde Genç Osmanlılar, Batı Avrupa örneklerinden hareketle Osmanlı Devleti'nin yönetim anlamında kendini yenilemesi gerektiği şeklindeki talepleri ilk defa dillendirmişler ve bunu ger-

çekleştirebilmek için örgütlenerek harekete geçmişlerdir. Ardından da bilinen 1876 İhtilâli'ni gerçekleştirmişlerdir. Bu arada yeniçeri isyanlarında dördüncü unsur olarak zikredilen "*dış faktör*" burada da karşımıza çıkmaktadır. Kesin olarak kanıtlanmasa da dönemin bazı kaynaklarında geçtiğine göre, İngiliz Sefareti'nin bu ihtilâlde parmağı bulunmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid'le (1876-1909) birlikte ise Osmanlı değişimi ve dönüşümü önemli oranda tamamlanmıştır. Kurumsal anlamda taşların yerine oturması gerçekleşmiş; aynı zamanda bu kurumları modern anlamda işler hâle getirecek ve daha da önemlisi bunlardan hizmet alacak modern bir toplum yetişmiştir. II. Abdülhamid döneminde önemli bir gelişme daha yaşanmıştır: Osmanlı Devleti'nin modernleşme yolunda yeniden şekillendirilmesi veya dönüştürülmesinin bir sonucu olarak önemli oranda sivil aydın ve bürokrat yetişmiştir. Bunlar, çeşitli fakültelerden mezun olup belli alanlarda ihtisaslaşmışlar, bürokraside ve yönetimde önemli görevler almaya başlamışlardı. Aynı zamanda yabancı dil bildiklerinden kültürel anlamda doğrudan ve çok çeşitli kanallar vasıtasıyla Avrupa ile iletişim halindeydiler.

Bu şekilde ortaya çıkan bürokrat ve aydın zümrelerinin yanı sıra, üçüncü bir grup olarak modern Osmanlı subayları da yetişmiştir. II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında ağırlık verilen askerî okullardaki eğitimin bir sonucu olarak yetişen bu subaylar, askerî görevlerinin dışında siyasetle de aktif olarak ilgilenmeye; devleti kötü yönettiğine inandıkları Abdülhamidî yönetime alttan alta tepki duymaya ve ona karşı olan siyasî oluşumlara katılmaya başlamışlardır.

II. Abdülhamid'in saltanat yıllarındaki ve hatta Osmanlı tarihindeki en etkili ve uzun ömürlü muhalif gençlik hareketi, hiç şüphesiz Jön Türkler'dir. Jön Türk Hareketi, Osmanlı Devleti'nde işlerin kötüye gittiğine inanan ve çözüm olarak ise Avrupa'daki birtakım siyasî ve felsefî akımlardan etkilenen gençler tarafından teşkil edilmiştir. Bunlar, Avrupa'daki çeşitli modern kurumların ve siyasî akımların belli bir sentezinin ardından Osmanlı Devleti'nde de uygulanmasını

talep etmişlerdir. Muasır Avrupa'daki tipik muhalif siyasî gençlik oluşumlarına benzeyen Jön Türkler, bu yöndeki taleplerinin yerine getirilmesi için önce gizli örgütlenmeye girmişler, ardından II. Abdülhamid yönetimine karşı yoğun bir mücadele başlatmışlardı. Bu mücadelenin ilerleyen safhalarında sivil kanattan çeşitli kurumlarda görev yapan memurlar ve askerî kanattan subayların da kendilerine katılmasıyla, muhalif cephe bir hayli genişlemişti.

Aslında kontrollü bir modernleşmeyi tercih eden; bir ayağı gelenekte, diğer bir ayağı modernleşmede olan II. Abdülhamid'in bu tür faaliyetlerinin bir sonucu olarak yetişen Jön Türkler'in mücadelesinin, yukarıda ifade edilen devletin değişmesi veya dönüşmesinin bir neticesi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Yeni yetişen bürokratlar, subaylar ve aydınlar, mevcut geleneksel yapıya ve bunu ayakta tutanlara karşı tepkiliydiler. Jön Türkler, II. Abdülhamid'e karşı mücadele ederken, aslında onun üzerinden mevcut yapıyı ve bunu ayakta tutan kadroları hedef almışlardır. Bu bağlamda II. Abdülhamid'i bu yapıyla özdeşleştirmiş ve onun üzerinden mevcut yapıyla hesaplaşmak istemişlerdi. II. Abdülhamid'in hal' edilmesiyle birlikte bu yapının ve onu ayakta tutanların da ortadan kalkacağına ve dolayısıyla devletin kurtulacağına kendilerini inandırmışlardı. Bu haliyle Jön Türk-II. Abdülhamid mücadelesi, aslında modernite ile geleneğin hesaplaşması ve ayrışması olarak da değerlendirilebilir.[1]

Bu mücadele üç aşamada cereyan etmiştir: Jön Türkler'in siyasî bir hareket olarak kuruldukları yıl olan 1889 senesinde başlayıp 1897'de dağılmalarını ihtiva eden zaman dilimi, birinci dönemi kapsamaktadır. Bu dönem daha ziyade teşkilatlanma ve gizli faaliyetlerle geçmiştir. 1897-1908 arasındaki ikinci dönemde, varlıklarının öğrenilmesinin ardından hükümetin bunlara karşı harekete geçmesinden dolayı, Avrupa'nın çeşitli şehirlerine kaçarak yönetim karşıtı faaliyetlerini oralarda devam ettirmişlerdir. Üçüncü ve son aşama ise, 1908 İhtilâli'yle başlayıp 1909'da Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine kadar geçen süreci teşkil etmektedir. Bu aşamada, özellikle de subayların harekete katılmasının ardından patlak veren askerî ihtilâlin sonucunda meşrûtî yönetime yeniden geçilmiştir. Fakat

geçiş, ilerleyen sayfalarda da görüleceği gibi, istenilen sonuçları bir türlü vermemiş, aksine çok daha karmaşık yeni problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1908-1909 arasında cereyan eden üçüncü aşama, genel olarak bu mücadelenin bir finali; finalin de finali ise "*Hareket Ordusu*"nun yaptığı askerî darbenin sonucunda Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi olarak görülebilir. Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında, ilgili mücadelenin bu son aşaması bütün boyutuyla ele alınmaktadır.

NOTLAR

1 Necmettin Alkan, "Osmanlı Modernleşmesi ve Klasik Yeniçeri İsyanlarının Modern Siyasî Darbelere Dönüşmesi", *Doğu Batı*, Sayı 51, Ankara 2010, s. 51-67.

2
1908 JÖN TÜRK İHTİLÂLİ VE İÇ SİYASETTE DEĞİŞEN DENGELER

"9 Ayda 4 Hükümet"

Kolağası Resneli Niyazi Bey, 3 Temmuz 1908 tarihinde maiyetindeki 150 askeriyle birlikte, bölgede görülen sözde Bulgar çetelerini takip etme bahanesiyle Cuma namazı sırasında bugünkü Makedonya'nın Manastır şehri yakınlarında bulunan Resne'yi terk ederek dağa çıkmış ve 1908 Jön Türk İhtilâli sürecini başlatmıştı.[1] Genç bir kolağasının (Önyüzbaşı) başlattığı bu askerî isyanı daha ilk günde haber alan ve bunun bastırılması için bazı başarısız hamlelerde bulunan Sultan II. Abdülhamid, daha fazla direnmeyerek 23 Temmuz 1908'de meşrûtî yönetimi tekrar ilan etmek zorunda kalmıştı.[2]

Böylece 23 Temmuz 1908 tarihi, Osmanlı siyasî tarihi açısından bir milat olmuştur. Bu milat, sadece Osmanlı yönetim biçiminin değişmesiyle sınırlı olmayıp, bundan sonraki Osmanlı tarihini de kapsayacak bir öneme sahiptir. Özellikle de bu aşamada Osmanlı iç siyasetindeki değişim ve bu değişimi taşıyacak olan aktörler üzerinde durmak gerekiyor. Değişimin ve yeni aktörlerin neden olduğu gelişmeler sonraki bölümlerde ele alınmaktadır.

Öncelikle ihtilâlle birlikte mutlakî yönetim sona ermiş; yerine, hükümdarın hâkimiyet alanını sınırlayan ve devlet yönetiminin şartlarını belirleyen anayasal ve parlamenter modern bir sistem gelmişti. Fakat Osmanlı Devleti gerek kurum, gerek yönetici ve gerekse toplum olarak bu sistemin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için henüz hazır değildi. Osmanlı Devleti'nin bu türde modern bir yönetimle

geç ve hızlı bir şekilde 1876 yılında tanışmasının, bu bağlamda bir neden olarak ilk sırada zikredilmesi gerekiyor. Aslında devlet hem kurumsal hem de halk tabanında bu yönetimi idame ettirebilecek tarihî ve kültürel alt yapıya sahip değildi. Bu türde altyapıyı oluşturan en önemli husus, uzun bir geçmişe dayanan siyasî ve felsefî araştırmalar ve entelektüel tartışmalardır. Osmanlı örneğinde halkın hemen hemen tamamı ve hatta yönetime talip olanların önemli bir kısmı bu türde bir felsefî ve siyasî altyapıya sahip olmadan meşrûtî yönetime geçilmişti. Öncelikle sivil aydınların ve askerî erkânın bu yönetim tarzını çok fazla idealize etmeleri; halkın da buna inanarak meşrûtî yönetime geçilmesiyle birlikte her türlü problemden âzâde olunacağını düşünmesi, bu türde bir altyapı eksikliğinden kaynaklanıyor olabilir.

Meşrûtî yönetimin önündeki diğer bir engel ise, geç gelen ilk tecrübenin her şeyi ile tam olarak kurumsallaşamadan ve bir devlet tecrübesi hâline gelmeden, 1877-1878 Rus Harbi'nden dolayı 1878 yılında kesintiye uğraması ve eski klasik mutlakî yapıya tekrar geri dönülmesiydi. Gerek teorik ve kurumsal eksiklikler ve gerekse 30 yıllık kesinti, 1908 yılında tekrar ilan edilen meşrûtî yönetimin, özellikle de başlangıç diyebileceğimiz ilk aylarında sağlıklı bir şekilde işlemesine engel olmuştu. Bu sebeple meşrûtî yönetimin yeni tecrübesi de problemli ve sancılı geçmişti. Arzu edilen yönetim bir türlü te'sis edilemediği gibi, eski yönetimin ve kadroların yeri tam olarak doldurulamadığı için bir otorite boşluğu meydana gelmişti. Malumdur, tabiat boşluğu asla kabul etmez; birileri veya bir şeyler bunu şöyle veya böyle mutlaka doldurur. Dolayısıyla devlet kademesinde ve toplum hayatında ortaya çıkan böylesi bir boşluğu kim, nasıl dolduracaktı?

Meclisin feshedilmesinin ardından otoriteyi tek adam olarak II. Abdülhamid uhdesine almış ve 1908 yılına kadar bunu devam ettirmişti. Fakat 1908 İhtilâli ile birlikte tekrar başa dönülmüş ve takriben 30 yıl önceki, yani Meclis-i Mebûsan'ın açıldığı sıralardaki soruyla ve aynı zamanda sorunla bir kez daha karşılaşılmıştı. Yönetimi gerçekten meclis ve hükümet mi üstlenecekti, bir başkası mı? Yoksa başka bir grup mu? II. Abdülhamid artık devre dışı kaldığına göre, geriye sadece iki şık ve iki grup kalmıştı: Ya doğrudan meclis ve hükümet

ya da yeni yönetimin kazanılması zaferini elde eden Jön Türkler'in partisi İttihâd ve Terakki Cemiyeti idareyi üstlenecekti.

Bu sual gerçekten de sonrasında tam bir sorun şeklini alacaktı. Aşağıdaki sayfalarda görüleceği gibi, eski yönetimle mücadele ederek kazanan Jön Türkler, meşrûtî yönetimi geri getirmenin şan ve şerefiyle yetinmek istemeyip, askerî ve sivil kanat olarak yönetime talip olmuşlar ve buna ulaşmak için ellerinden geleni yapmışlardı. Fakat henüz daha devlet tecrübesine sahip olmadıkları ve kurumları tam olarak tanımadıkları için, buna doğrudan sahip olma yerine, başlangıçta geri planda kalıp meclisi ve hükümetleri yönlendirmeyi tercih etmişlerdi. Böylece aslında devletin gerçek yönetimi, tek adam Sultan II. Abdülhamid'den bir cemiyetin/komitenin şahsında belli bir grubun eline geçmişti. Meşrûtî yönetimin asıl araçları olan meclis ve hükümet gerçek anlamda hiçbir zaman bağımsız olamamıştır. Yeni dönemin en önemli sıkıntılarından biri bu durum olmuştur. Zaten bunlar da aşağıda temas edilen 31 Mart Vak'ası'nın nedenleri arasında yer alacaktır.

Fakat İttihâdçıların bu "*mutlakî*" iktidarlarının yolundaki gayretleri ve müdahaleleri, İttihâd ve Terakki Cemiyeti karşıtı farklı siyasî grupların ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu karşıtlığın nedeni aslında sadece İttihâdçıların yönetim anlayışlarındaki ve tarzlarındaki farklılıklar değil, aksine diğer grupların da yönetime ortak olmak istemeleriyle alakalıydı. Fakat gözden kaçırılmaması gereken bir noktaya da temas edilmelidir: 31 Mart Hâdisesi'nin patlak vermesinde etkili olan bütün siyasî ve dinî gruplar aslında 1908 İhtilâli öncesinde II. Abdülhamid karşıtı mücadelede Jön Türk şemsiyesi altında bir şekilde yerlerini almışlardı. Ortak düşmana karşı verilen ortak mücadele sırasında söz konusu gruplar, aralarındaki siyasî ve felsefî itilafları pek gündeme getirmemişler; bir şekilde hasıraltı etmişlerdi. Fakat mücadelenin kazanılmasının ardından kurulan yeni yönetim tarzı, bu kez ihtilâlcilerin kendi aralarında farklılıkların gün yüzüne çıkmasına neden olmuştu. Böylece II. Abdülhamid karşısındaki bu muhalif cephenin nasıl kırılgan olduğu, çok kısa bir süre zarfında ortaya çıkmıştı.

Bu tür siyasî grupların yanı sıra, gelinen noktada Sultan II. Abdülhamid faktörü gözden kaçırılmamalıdır. Mutlakî yönetimin son önemli temsilcisi olan II. Abdülhamid, ihtilâlin ilk aylarında halkın, ordunun ve hatta mebûsların bir kısmı üzerinde nüfuzûnu hâlen devam ettirmekteydi. Bu durum kendisi için iktidar anlamında her şeyin henüz daha bitmediği anlamına geliyordu. Tecrübeli bir devlet adamı ve önemli siyasî aktörlerden biri olarak Yıldız Sarayı'nda beklemekteydi. Sultanın yanı sıra meşrûtî yönetimin en önemli araçlarından biri olan hükümetler ve dolayısıyla icranın başı olan sadrazamlar da doğal olarak yönetimde etkin olmak isteyeceklerdi. Bu bağlamda Abdülhamidî dönemin tecrübeli sadrazamlarından Said Paşa ve Kâmil Paşa, haklı olarak yeni dönemde yerlerini alarak makamlarını otoriteleriyle doldurmaya çalışmışlardı. Eskiden sahibi belli ve tek olan bir iktidar varken, şimdi buna talip olanların sayısı bir hâyli artmıştı. Bu kırılgan yapı, ister istemez rekabete ve bir kuvvet çatışmasına neden olacaktı. İşte bu iddia ve rekabet daha sonra patlayacak 31 Mart Vak'ası sürecini belirleyen en önemli faktör olmuştur.

Meşrûtî yönetimin yeniden ilan edilmesiyle şekillenen iç siyasetin en önemli araçlarından olan dönemin hükümetlerini hatırlatmak gerekiyor. İhtilâlin hemen arifesinden başlayıp 31 Mart Vak'ası'na kadar geçen süreçte dört meşrûtî hükümet kurulmuştur. Bu süreçteki ilk hükümeti kurmakla görevlendirilen Said Paşa, 22 Temmuz-31 Temmuz ve 1 Ağustos-6 Ağustos 1908 tarihleri arasında olmak üzere iki kez sadrazam olmuştur.[3]

Said Paşa'nın ilk sadrazamlığını daha ziyade geçiş dönemi olarak görmek gerekiyor. II. Abdülhamid yönetiminin hâlen devam ettiği, onu meşrûtî yönetimi ilan etmesi için zorlayan Jön Türkler'in henüz daha tam olarak ortaya çıkmadıkları bir süreçte, Said Paşa'dan bağımsız bir yönetim beklenemezdi. Nitekim öyle de olmuştur. Harbiye Nâzırı ve Bahriye Nâzırı'nın tayin edilmesi kendi uhdesinde olduğu halde, bu yetkisini Sultan II. Abdülhamid'e bırakması önemli bir ipucu olmalıdır. Cemiyetin önemli azaları Said Paşa'yı ziyaret ederek bu konu hakkındaki tereddütlerini anlatmışlardı. İnal, bu görüşmeye katılan bir üyeden bizzat duyduklarını şu şekilde aktarmaktadır: Sad-

razam iki nâzırın seçilmesinin padişaha ait olduğunu öne sürdüğünde, "*Biz bunun müvafık olmadığını söyledik. Bize cevap vermeğe kalkışdı. Nihayet bu noktai nazarı, Meşrûtiyete mühalif gördüğümüzü-kat'i olarak- söyleyince devam etmedi.*"[4] Nitekim cemiyetin bu tepkisi üzerine, Said Paşa görevinden istifa etmek zorunda kalmış;[5] ardından İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nden bir zarar gelebileceğinden endişe ederek 7 Ağustos 1908'de İngiliz Sefareti'nden yardım istemişti.[6] Bu şekilde meşrûtî yönetimin ilk başbakanı Said Paşa'nın cemiyetin baskısıyla istifa etmesi; bu da yetmiyormuş gibi, bazı endişelerinden dolayı yabancı bir devletin elçiliğinden yardım istemesi, meşrûtî yönetim açısından muhtemelen hiç de iyi bir başlangıç olmamıştır.

Said Paşa'nın istifasının ardından bu kez Kâmil Paşa sadarete gelmiş ve 7 Ağustos 1908-13 Şubat 1909 arasında görev yapmıştır.[7] İngiliz taraftarı olarak bilinen ve İngiliz Elçiliği ile İngiliz basınının desteğini alan Kâmil Paşa,[8] cemiyeti de dikkate alan, hatta cemiyet tarafından hazırlanan üyelerden oluşan[9] karma bir hükümet kurmuştu. Derviş Vahdetî de Kâmil Paşa hakkında olumlu ifadeleri ihtiva eden makalesinde onun İngiltere'ye olan yakınlığını "*İngiltere kralının bit-telgraf takdirine lâyık görülmüş*" ve "*İngiltere'de doğmuş olaydı yine başvekil olurdu*" şeklinde gündeme getirmişti.[10] Meşrûtî yönetimin ikinci başbakanının da henüz daha görevinin başında yabancı bir devlete yakın olmasının açıkça gündeme getirilmesinin de aynı şekilde gözden kaçırılmaması gerekiyor.

İttihâd ve Terakki Cemiyeti ise başlangıçta paşaya destek vermişti. Fakat ilerleyen günlerde cemiyet ile sadrazamın arası açılmaya başlamıştı. Özellikle de İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin, memur tayinleri ve kabine üyelerinin belirlenmesi gibi hususlara karışması; buna karşın sadrazamın cemiyetin siyasî nüfuzunu azaltmaya yönelik teşebbüslerine başlaması, taraflar arasındaki münasebetleri bozmuştu. Nitekim İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerinden Rahmi Bey, Sadrazam Kâmil Paşa ile temaslarının "*pek ileriye*" gittiğini, fakat kendisinin daha sonra bunu "*birdenbire*" kestiğini belirtmektedir.[11] Kâmil Paşa, İstanbul'da bulunan *Kölnische Zeitung* muhabiriyle yaptığı bir görüşmede, cemiyetin hükümetine yaptığı müdahaleleri açık bir

şekilde dile getirmektedir: "*Hükümet cemiyetin işlerine karışmasına, özellikle de şahıslarla alakalı sorunlarda devamlı olarak karşı durmaya gayret etmiştir. Cemiyet devlet içinde devlettir.*"[12]

Sadrazam ile cemiyet arasındaki iplerin tamamen kopmasına neden olan gelişmeler ise şunlardı: Bahriye Nâzırı'nın istifasını kabul etmesi ve yerine Birinci Ferik Hüsnü Paşa'yı getirmesi ile Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'yı Mısır Komiserliği'ne tayin ederek yerine İkinci Ordu Komutanı Nâzım Paşa'yı tayin etmesi ve Yanya'daki Yunan çetelerine karşı İstanbul'daki Avcı Taburları'nın gönderilmesini teklif etmesiydi.[13]

Sadrazamın bu tür kararları ve icraatları cemiyeti yeterince endişelendirmişti. Böylece ortaya bir hükümet buhranı çıkmış; buna tepki olarak önce kabine azaları istifa etmiş, ardından İttihâdçıların verdikleri bir gensoru ile Kâmil Paşa hükümeti 14 Şubat 1909 tarihinde 207 oydan 196'sının "*adem-i itimât*" oyu ile düşürülmüştü. Mebûslardan sadece sekiz tanesi karşı oy kullanmıştı.[14] Bu şekilde düşürülen ilk başbakan olan Kâmil Paşa, 31 Mart Vak'ası sürecinde cemiyet karşıtı önemli muhaliflerden biri olmuştur. Ayrıca aşağıdaki bölümlerde de görüleceği üzere, İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile İngiltere'nin arasının açılmasında da yine bu gelişmenin rolü bir hayli fazla idi.

Meşrûtiyet ve demokrasi tarihimizde güvensizlik oylamasıyla koltuğundan edilen ilk başbakan olan Kâmil Paşa hükümetinin düşürülme şeklinin ve bu süreçte Meclis-i Mebûsan'da yaşanan ilginç olayların, meşrûtî yönetimin mantığıyla hiç de örtüşmediğine aşağıdaki sayfalarda teferruatlıca temas edilmektedir.

Bu süreçteki en önemli gelişmelerden biri Osmanlı, dolayısıyla da Türk tarihindeki ilk çok partili seçimin yapılmasıdır. İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile Ahrâr Fırkası'nın katıldıkları bu seçimler, yoğun bir kampanyanın ardından uzunca süren bir zaman diliminde yapılmıştır. Normalde seçimlerin 14 Kasım 1908 tarihine kadar bitirilmesi düşünülmüştü; fakat İstanbul'daki seçimler dahi ancak 11 Aralık 1908'de tamamlanmıştı. Sonuçları itibarıyla 280 mebûsu İttihâd ve Terakki çıkarırken, Ahrâr Fırkası sadece bir tane sandalye kazana-

bilmişti. Fakat buna rağmen seçilen mebûsların tamamının İttihâdçı olduğu söylenemez. Aralarında cemiyetten ayrılıp Ahrâr Fırkası'na geçecek 40-50 mebûs bulunmaktaydı.[15] Ardından 17 Aralık 1908'de büyük bir coşku ve heyecanla Meclis-i Mebûsan, Hüseyin Cahid'in ifadesiyle "*Millet-i Osmaniye'nin hayâtından ilelebed te'sirini muhâfaza idecek bir vakı'a-i târihiyye*" olarak, bizzat Sultan II. Abdülhamid'in katılmasıyla açılmıştır.[16]

Son olarak ise Hüseyin Hilmi Paşa, 13 Şubat-13 Nisan 1909 tarihleri arasında hükümetini kurmuştu.[17] İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne "*mütemayil*" olduğu bilinen Hüseyin Hilmi Paşa'nın[18] sadarete getirilmesinde cemiyetin iki önemli ismi Talat Bey ve Ahmed Rıza Bey etkili olmuştu. Bizzat bu ikilinin saraya vermiş olduğu üç isim arasında birinci sırada Hüseyin Hilmi Paşa'nın yer aldığını ve onun tayinini istediklerini Ahmed Rıza Bey hatırasında belirtmektedir. Olumlu cevabı alınca, paşanın Nişantaşı'ndaki konağına giderek kendisine durumu bildirdiklerini, başlangıçta bunu kabul etmese de bir "*hayli uğraştıktan*" sonra ancak evet dediğini iddia etmektedir.[19]

Nitekim kendisi de cemiyetten çok kişiyi kabinesine almıştı. Hükümet ile cemiyet arasındaki bu yakınlaşma, daha sonraki günlerde diğer grupların tepkisini çekecek ve 31 Mart Vak'ası'na giden süreci hızlandıracaktı. Patlak veren isyan karşısında çok pasif kalan Hüseyin Hilmi Paşa, hâdisenin birinci günü istifa edip köşesine çekilerek, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesini beklemişti.

Yukarıdaki bilgilerde de görüldüğü gibi, 1908 Jön Türk İhtilâli Osmanlı iç siyasetine bir istikrar getirmemiş; aksine, tarihçiler indinde tartışmalı olsa da, Sultan II. Abdülhamid'in kurduğu dengeyi altüst etmiş; bunun yerini alabilecek alternatif yeni ve istikrarlı bir yapı bir türlü ortaya konamamıştır. Daha da kötüsü yönetime talip olanların sayısının artması, iç siyasetteki yapıyı iyice kırılgan bir hâle getirmiş ve çok daha tehlikeli yeni bir iktidar mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Üstelik bu, hiçbir zaman II. Abdülhamid-Jön Türk Mücadelesi'ne benzemeyecekti. Çünkü bu mücadelede eskiden olduğu gibi sadece iki taraf yoktu, taraflar vardı. Gelinen nokta, Osmanlı iç

siyaseti için bir zenginlik olmaktan öte tam bir keşmekeş idi. Nitekim bu keşmekeş, 31 Mart Vak'ası'na giden süreci belirlemiştir.

NOTLAR

1 Resneli Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî Yahûd Târihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmâniden Bir Sahife*, İstanbul 1324, s. 72-76.

2 Necmettin Alkan, *Mutlakiyetten Meşrûtiyet'e Sultan II. Abdülhamid ve Jön Türkler*, İstanbul 2009.

3 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 3, 3. Baskı, İstanbul 1982, s. 1061-1070.

4 İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 2, s. 1074.

5 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, 4. Baskı, Ankara 1991, s. 71; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, İstanbul 1955, s. 365.

6 Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, 3. Baskı, Ankara 1994, s. 20.

7 İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 3, s. 1391-1400.

8 Francis McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü: Osmanlı'nın Son Günleri*, Nihal Önol (Trc.), 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 44.

9 Süleyman Kâni İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu: Abdülhamid'in Selanik Sürgünü*, Osman Selim Kocahanoğlu (Yay.), İstanbul 2003, s. 56.

10 Kıbrıslı Derviş Vahdetî, "Kâmil Paşa", *Volkan*, Sayı 2, 29 Teşrînisânî 1324/12 Aralık 1908, s. 2.

11 İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 3, s. 1405.

12 *Kölnische Zeitung*, 22 Şubat 1909, Sayı 192, Morgen Ausgabe, s. 1.

13 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 164-168; İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 78-88

14 Yaşar Özüçetin/Sıddık Çetin, "İkinci Meşrûtiyet Devrinde Meclis-i Mebûsan'ca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, Ankara 2009, s. 22.

15 Kenan Olgun, *1908-12 Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 2008, s. 67-68.

16 *Tanin*,"Meclis-i Mebûsân'ın İn'ikâdı", Sayı 137, 4 Kanûnıevvel 1324 [17 Aralık 1908], s. 1.

17 İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 3, s. 1665-1670.

18 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları(1908-1909)*, Bayram Kodaman/Mehmet Ali Ünal (Yay.), Ankara 1996, s. 18.

19 Bülent Demirtaş (Yay.), *Meclis-i Mebûsan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, İstanbul 1988, s. 34.

3
31 MART VAK'ASI'NIN NEDENLERİ

"Propaganda ve Gerçek Arasında İhtilâl ve 'Jön Türkî/İttihâdçı Mutlakî' İktidarın Oluşması"

Tarihî hâdiseler, hiçbir zaman bir nedenden dolayı cereyan etmedikleri gibi, tek neden merkezli olarak da açıklanamazlar. En basit bir olaydan en karmaşık bir hâdiseye kadar bütün tarihî gelişmeler bir dizi sebebin ve bunların neden olduğu gelişmelerin bir araya gelmesi, bunların aynı kapta mayalanması neticesinde vuku' bulurlar. Fakat bunlardan bazıları, etki bakımından daha fazla ön plana çıkıp katalizör olarak görev ifâ ederken, diğerleri ise bunların etrafında patlak veren tamamlayıcı faktörler şeklinde fonksiyon icra ederler.

Herhangi bir tarihî gelişme araştırılırken, böylesi önemli bir neden dikkat-i nazara alınarak merkeze yerleştirilse de, diğer nedenlerin kesinlikle göz ardı edilmemesi gerekiyor. Kaldı ki önemli diye addedilen ve merkeze yerleştirilen bir neden, bir başkası tarafından önemsiz olarak kabul edilip, ikinci veya üçüncü sıraya yerleştirilebilmektedir. Bu tür sıralamaların, araştırmayı yapan kişinin tarihî süreci okuması, anlaması ve yorumlamasıyla alakalı bir tercihi olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla araştırmacının kendisi ve içinde bulunduğu zaman dilimine hâkim olan bazı siyasî, iktisadî ve sosyal yapı tarihî bir olayı ele almada, en az olayın kendisi kadar önemli bir faktör olabilmektedir.

31 Mart Hâdisesi, birçok nedenin bir araya gelmesiyle belli bir süreç zarfında şekillenen karmaşık toplumsal bir mayalanmanın neticesinde patlak vermiştir. Bu sebeple bu mevzû hakkında doğrudan yapılan araştırmalarda ve alakalı yan konulardaki çalışmalarda

çok farklı 31 Mart Vak'ası tasvirleri veya resimleri ortaya çıkmıştır. Böylesine kısa süre içinde ve yakın bir zaman diliminde cereyan eden bu hâdisenin farklı şekillerde algılanmasının nedeninin, kendisinden daha ziyade, genel itibarıyla bunu ele alan tarihçilerin şahsî sosyo-siyasî eğilimleri ve içinde bulundukları zaman dilimindeki sosyo-siyasî yapıyla alakalı olduğunu düşünüyoruz.

Buradan hareketle 31 Mart Vak'ası'nın nedenlerinin tespit edilmesine geçilebilir. Bu hâdisenin nedenleri çok boyutlu olup; bunların sağlıklı ve doğru bir bakış açısıyla ortaya konulabilmesi için ilgili olayın öncesinden başlayarak o karmaşık sürece çok yönlü bakılması gerekmektedir. 1908 Jön Türk İhtilâli'nin öncesindeki gelişmeler, ihtilâl sırasında yaşananlar, ihtilâlin sonuçları ve bunların devlet ile toplum üzerinde neden olduğu etkiler gibi bir dizi husus dikkat-i nazara alınmalıdır.

31 Mart Vak'ası'nın nedenleri iki başlık altında; her başlık ise kendi içinde alt başlıklar şeklinde irdelenmektedir.

SOSYO-PSİKOLOJİK NEDENLER

Çeşitli iç ve dış nedenlerden dolayı, milletlerin tarihlerinde belli aralıklarla birtakım sosyal, iktisadî ve siyasî sıkıntılar yaşanır. Böylesi dönemlerde devlet aygıtını sırtlayan idâreciler, görevleri gereği yönettikleri devleti ve toplumu rahatlatmak; ileride çıkması muhtemel olan daha kötü sonuçlardan onları korumak için bu sorunlara çözüm ararlar. Fakat alınan tedbirler ve getirilen çözümler, istenilen ve arzu edilen sonuçları vermediği gibi, belli bir süre zarfında kronik bir hâl alarak toplumun çeşitli kesimlerinde çok daha sert ve ciddî tepkilerin ortaya çıkmasına neden olabilirler. Bu tepkiler, üç aşamada kendini gösterir:

Birinci aşamada, belli bir eğitim alan ve içtimâî meselelere kafa yoran; ardından bunlara çözüm üretmek için harekete geçen yönetim karşıtı muhalif gençler ortaya çıkar. Bunlar, mevcut problemlerin kaynağını daha ziyade yönetim şeklinde ve yönetimi elinde tutan yöneticilerde görürler. Bu meselelere çözüm üretmek ve kötü gidişe bir son verebilmek için, asgarî müştereklerde bir araya gelerek gizli olarak örgütlenirler.

İkinci aşama, örgütlenen muhalif gençlik hareketinin yönetim karşıtı mücadelesi şeklinde cereyan eder. Bu aşamada, muhalifler yönetim karşıtı faaliyetlerini çeşitli şekillerde yürütmeye gayret ederler. Bu faaliyetlerin ilk etabında çok çeşitli araçlarla ciddî propaganda yaparlar. Propaganda yaparken, çeşitli sıkıntıların yönetim sisteminin ve yöneticilerin yanlışlarından, mevcut ihtiyaçlara cevap verememelerinden kaynaklandığını işlerler. Bu yolla geniş kitleleri etkileyerek kendi taraflarına çekmeye gayret ederler. Böylece, yönetim karşısında kuvvet kazanmakla birlikte, aynı zamanda yasa dışı olan hareketlerine toplumsal anlamda çeşitli zümrelere dayanan bir meşrûiyet kazandırmak isterler. Bütün siyasî muhalif hareketlerde bu türde bir meşrûiyet kazanma arayışı oldukça önemlidir. Hatta hareketin başarısı aslında bir şekilde de buna bağlıdır.

Son aşamada ise, gerekli olan belli bir sayıya ulaştıklarında ve şartların sağlandığına inandıkları sırada harekete geçerek önce mevcut yönetimi ve ardından kademeli olarak eski yöneticileri değiştirmeye gayret ederler. Bunları yaparken toplumun rahatlayacağına ve devletin çöküntüden kurtulacağına inanırlar. Yaptıkları propagandanın yoğunluğuna göre, farklı halk kesimleri de bunlara güvenerek destek verirler ve aynı beklenti içine girerler.

Muhalefetin iktidarı ele almasının ardından vaat ettiği çözümlerin başarılı bir şekilde ortaya konulamamasından ve halkın geçmişteki sıkıntılarının devam etmesinden veya duruma göre daha da kötüleşmesinden dolayı, ihtilâl hareketine ve onun kadrolarına karşı halk arasında tepki başlar. Başka bir ifadeyle iktidara gelen muhalif hareket, bu kez kendi içinden kendi muhalifini çıkarır. Bu tepkiyi ve rahatsızlıkları sûistimâl etmek isteyen farklı aktörlerin de devreye girmesiyle, toplum yeni bir çatışmanın ve bölünmenin içine girer. Yeni aktörlerin vaat ettikleri çözümün bir türlü gelmemesinden ve bazılarının gözünde geçmişi aratmasından dolayı halkta meydana gelen hayal kırıklığı, bu son ayrışmada etkili olur; böylece toplum yeni bir çatışmanın eşiğine gelir. Bu şekilde cereyan eden üç aşamalı bu mücadelenin neticesinde yeni bir oluşumun ve mücadelenin nedenleri belirir ve en sonunda yeni bir toplumsal çatışma ortaya çıkar.

İşte 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinde böylesi bir sürecin veya iklimin mahsulü olan sosyo-psikolojik nedenler de diğerleriyle birlikte etkili olmuştur. Jön Türkler'in propaganda amaçlı yaptıkları yayınlarda dile getirdikleri birtakım modern fikirleri ve kurumları mevcut kronik problemler için kesin bir çözüm aracı olarak takdim etmeleri, bunlara aşırı bir anlam yükleyerek başta kendileri olmak üzere halkı da kat'i olarak inandırmaları, ifade edilen sosyo-psikolojik nedenleri teşkil etmektedir.

Meşrûtiyet ve "Hürriyet"ten Abartılı Beklentiler ve Ardından Gelen Hayal Kırıldıkları

Sultan II. Abdülhamid'in yönetiminden memnun olmayan ve devleti felakete sürüklediğine inanan gençlerin başlattıkları Jön Türk Hareketi, bu kötü gidişe dur diyebilmek için II. Abdülhamid'in "*istibdâd*" yönetimine karşı girişilen çetin bir mücadeydi. Uzun yıllar devam eden bu mücadelelerinde propaganda Jön Türkler'in müracaat ettikleri en önemli araçlarından bir tanesi olmuştu. Tıpkı muasır diğer muhalif siyasî gençlik hareketleri misalinde olduğu gibi, Jön Türkler de ilk etapta kim olduklarını ve neyi istediklerini anlatmak, aynı zamanda mücadele hâlinde oldukları rakiplerini de olabildiğince halkın gözünde düşürmek ve meşrûiyetini sorgulatabilmek için propagandayı çeşitli araçlarla iyi bir şekilde kullanmışlardı. Yine propaganda yapılırken, taraftar ve sempatizanlarının sayısını da artırmayı istemişlerdi. Bu vesileyle mücadele hâlinde oldukları yönetime karşı belli kesimlerden destek almışlar, ona karşı sığınabilecekleri bir kitleye ulaşabilmişlerdi. Daha da önemlisi, onların mevcut sıkıntılara karşı reçete olarak savundukları çözümlerin ve modern fikirlerin pratiğe aktarılmadan önce kamuoyunda yeterince anlatılabilmesi ve belli bir oranda kabul görmesinin sağlanabilmesi elzemdi. Bunun yolu ise yine propagandadan geçmekteydi. Bunda ne kadar başarılı olup geniş kitlelere ne kadar fazla ulaşılırsa, işleri o kadar kolay olurdu. İşte bu nedenlerden ve beklentilerden dolayı Jön Türkler, takriben 20 yıllık yönetim karşıtı siyasî faaliyetlerinde propagandayı çok başarılı ve etkili bir şekilde kullanmasını bilmişlerdi.

Fakat Jön Türkler, II. Abdülhamid'e ve yönetimine karşı yaptıkları propagandalarda, gerek dile getirdikleri mevcut problemleri/sıkıntıları ve gerekse bunların bertaraf edilebilmesi için vaat ettikleri çözümleri abartmışlardı. Bu gerçeğin itirafını Jön Türkler'in bizzat kaleme aldıkları hatıralarda çok net bir şekilde görmek mümkündür. Nitekim daha sonra gerçekleştirilen başarılı 1908 İhtilâli'nin ardından yapılan sevinç gösterilerindeki konuşmalarda da aynı vaatler ve beklentiler tekrar gündeme getirilmişti. İhtilâl öncesindeki aşırı beklentilerle şekillenen pembe tablo, meşrûtî yönetime tekrar geçilmesi veya başka bir ifadeyle hürriyetin ilan edilmesinden sonra da tasdik edilmişti. Bu şekilde oluşan genel tablo içinde "*herkes, tabiî kendi görüş veya ölçülerine göre bir şeyler bekliyordu.*"[1]

Propagandalarda dile getirilen çözümler ve ihtilâl sonrasındaki sevinç gösterilerinde yapılan konuşmalar ile daha sonrasında gündeme gelen bazı abartılı talepler tasvir edilen pembe tabloya fazlasıyla uymaktadır. Osmanlı yöneticilerinin, aydınlarının ve sıradan vatandaşların 1908 İhtilâli neticesinde ilan edilen meşrûtî yönetimden ve bu vesileyle ulaşılan hürriyetten hâsıl olan abartılı beklentileriyle alakalı örnekler, bu süreçte rol alan veya dışarıdan takip eden birçok önemli şahsın hatıratında geçmektedir.

Bunlara geçmeden önce Halide Edib Adıvar'ın hatırasında anlattığı ilginç bir diyaloğu bir giriş olarak burada zikretmek istiyoruz. Meşrûtiyet'in ilk günlerinde kadın ve erkek herkesin sokağa dökülüp sevinç gösterileri yaptığı sıralarda, Meşrûtiyet'in ve anayasanın ne olduğuna dair konuşmalar da yapılmaktaydı. Hamalların çoğunlukta olduğu bir kalabalığa yapılan böyle bir konuşma sırasında ahâli, "*Bize anayasanın ne olduğunu söyle*" diye seslenir. Bunun üzerine hatip, "*Anayasa öyle büyük bir şey ki, bunu bilmeyen eşektir*" diye karşılık verir. Bu kez hamallar, "*Biz eşeğiz, öyle mi?*" diye bağırır. Bu manzarayı izleyen Rıza Tevfik dayanamaz ve kalabalığa hitaben, "*Babalarınız da bilmiyordu. Hepinizin eşek oğlu eşek olduğunuzu söyleyin*" der. Kalabalık da "*Eşek oğlu eşeğiz*" diye kükrer.[2] Halide Edib'in bu ilginç rivayeti o günlerdeki hâlet-i rûhiyeyi çok iyi anlatmaktadır.

Jön Türk Hareketi'nin en önemli isimlerinden ve Meclis-i Mebûsân Reisi Ahmed Rıza Bey, halkın Jön Türkler'den ve ihtilâlden olan beklentilerini şöyle tasvir etmektedir: "*İttihad ve Terakki Cemiyeti teşekkül ettiği zaman halk icraatı ondan beklerdi. İttihad ve Terakki her şeyi düzeltecek, yağmur yağdıracak, vatanı şenletecekti. Bunlar birden olmayınca halk İttihad ve Terakki'den soğumaya başladı.*"[3]

Jön Türk Hareketi içinde önemli bir yere sahip olan Emanuel Karasu, Meşrûtiyet'in ilan edilmesiyle ilgili Selanik'te yaptığı bir konuşmada, yeni yönetimle nelerin değişeceğini halka kendi şivesiyle şu şekilde anlatmıştı: "*Vatandaşlar, hürriyet demek yezme (gezme) demektedir. Amma nasıl yezme, tamamı tamamına yarın bir yuneş (güneş) doğacak, kimin için? Senin için, benim için, bütün Osmanlılar için [...]*"[4]

Osmanlı Devleti'nin son vekâyinüvisi, dönemin Maarif Nâzırı olan ve gelişmeleri yakından takip eden Abdurrahman Şeref Efendi de bu tür beklentilere atıfta bulunmaktadır. Abdurrahman Şeref, konu hakkında şunları yazmaktadır: "*Hürriyete herkes istediği gibi mana veriyor, düzen, kanun ve hükümete itaattan bahsedenler istibdat artığı sayılıyordu. Bu gönül alıcı meşrûtiyet devrinde vergi verilir mi efsanesi vilayetlerdeki halkın işine geldiğinden vergi toplama işi durdu. Geliri en fazla olan İzmir vilayetine bile İstanbul'dan para göndermek lazım geldi.*"[5] Abdurrahman Şeref'in bu tespitleri kamuoyunun o günlerdeki hâlet-i rûhiyesini çok net bir şekilde tasvir etmektedir. Bunlar arasında hürriyete herkesin "istediği" anlamı vermesi ve bunun neticesinde kamu düzeninin bozulmasından dolayı düzene itaatin gerekliliğini dile getirenlerin "istibdat artığı" olarak adlandırılması oldukça dikkat çekicidir.

Jön Türk Hareketi'nin önemli simalarından olan Hüseyin Cahid'in hatıratında meşrûtî yönetimden olan abartılı beklentiler ve bunun olumsuz neticeleri genel bir tespit olarak geçmektedir. Hüseyin Cahid, "*ülkeyi kurtaracak biricik yol diye yıllardan beri arkasından çıldırmış olduğumuz Meşrûtiyetin, memleket için çok önemli bir tehlike*" doğurduğunu belirtmektedir.[6] Bu şekilde, dolaylı olarak dahi olsa meşrûtî

yönetimin 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesine neden olduğunu ifade etmektedir.

Said Halim Paşa da meşhur kitabında meşrûtî yönetim hakkındaki beklentileri şu şekilde anlatmaktadır: "*İlan edilir edilmez herkes, hayâl ettiği gâyenin hâsıl olduğu zannına düşmüştü. Hayatının otuz senesini, ahlâkı en ziyade tahrip eden müstebid bir idare altında geçirmiş olan bizler, bu sâyede hür insanlar, faziletli, iffetli ve doğru vatandaşlar arasına gireceğimizi ümit etmiştik. Kanun-i Esâsî'nin, cemiyetimizin siyasî ve iktisadî durumunu akşama-sabaha değiştirecek mucizeli bir kudrete sahip olduğunu [...] ummuştuk. Yazık ki, daha ilk seneden itibaren bütün bu tatlı ümitler ve güzel hayaller uçup gitti.*"[7]

Meşrûtiyetten ve Kanun-i Esâsî'den olan beklentilerin ne kadar fazla olduğunu İsmet İnönü de hatıralarında dile getirmektedir. İnönü'nün ifadesine göre o sıralarda bu iki kavram hakkındaki bilgiler, "*şaşılacak kadar esassız ve sathi*" idi. Devamında da şunları demektedir: "*Bir kanaate çok samimi olarak inanıyorduk: Kanun-u Esasi, iç politika ve dış politikanın bütün aksi cereyanlarını yenecek ve hiç güçlüğe uğramadan saat gibi düzgün işleyen bir idare kurulacaktı.*"[8]

Meşrûtî yönetimin tekrar te'sis edildiği günlerde Bursa valisi olan Tevfik Bey, mevcut değişikliğin önemini ve beklentilerini karısı Naciye Neyyal Hanım'a şu şekilde anlatmaktadır: "*Oh nihayet Meşrûtiyeti verdi. Ya Rabbi şükür. Bak, bundan sonra işler nasıl da suhuletle yürüyecek. Ne idi efendim başımdaki belâlar, her yerde karşılaştığım zorluklar. Bitti artık, hepsi bitti, hepimiz kurtulduk. [...] Eğer Meşrûtiyet bizi adam etmezse, artık hiçbir şey etmez demektir. Bunu böylece bil, fakat bundan böyle eminim her şey değişecek.*"[9]

Şeyh Muhsin Fânî müstear ismiyle kaleme aldığı eserinde ihtilâl sonrasındaki gelişmelere temas eden Hüseyin Kadri Bey, meşrûtî yönetimden beklenenlerin hâsıl olmadığını belirterek şu değerlendirmeleri yapmaktadır: "*İnkılâbı yapan cemiyet memlekette Meşrûtiyeti esâslandırmak vazifesini ihmâl etti. İnkılâbçıların iş başına geçenleri muhâsedelere, ihtirâslara yol açtı. Halk birbirine düşman kesilip memleketin muvazenesi bozuldu. Herkes her iyiliği doğru yanlış cemiyet-*

ten beklediği ve onu temsîl eden Merkez-i Umûmîye'nin her fenâlığa (çâresâz?) olacağı kanâ'atine düştüğü için hükümetin hatâlarından dâ'ima İttihâd ve Terakkî kuvvetini mû'aheze ediyordu. [...] Meslekten, maksaddan ziyâde şahıslar himâye ve müdâfa'a edilmekte idi. Bu pek fenâ bir usûl idi. Çünkü iş başına getirilen her âdem İttihâd ve Terakkî nâm-ı hesâbına hareket edecekti. [...] "[10]

Tarık Zafer Tunaya'nın Hamdullah Suphi Tanrıöver'den naklettiğine göre ise, "hürriyet" ve "meşrûtiyet" kelimeleri halk nazarında "*mevcut olmayan, fakat hasreti çekilen şeylerin derhal gerçekleşmesi olarak anlaşılmıştır. Kitleye göre hürriyet refah demekti, huzur ve emniyet demekti.*"[11]

Aslında sadece halk değil, bizzat Jön Türkler'in kendileri de benzer beklentiler içindeydiler. Nitekim Rıza Nur, Jön Türkler'e atıfta bulunarak şunları demektedir: "*Bu cahil zavallılar zannediyorlardı ki Meşrûtiyet her derde devadır. Artık her yeri alırız. [...]*"[12]

Halkın, meşrûtî yönetimden ne kadar abartılı bir beklenti içinde olduğunu gösteren en ilginç örneklerden biri Bursa'da gündeme gelmiştir. Naciye Nevval Hanım'ın anlattığına göre, yeni konan bir vergiden dolayı valiye gelen halk şunları demiştir: "*İstibdad sona erdi, artık vergi ödememize ne lüzum var!*"[13] Nitekim Bursa valisi Tevfik Bey de Naciye Nevval Hanım'ın bu anlattıklarını teyit ederek, hürriyet ve Meşrûtiyetin ne demek olduğunu bilmeyen birtakım kişilerin "*haksız talepleri*"nden bahsetmektedir. Hatta bazılarının "*Hürriyet devrinde verginin ne lüzumu var*" dediklerini de yazmaktadır.[14]

Yabancılar da Osmanlı toplumunun meşrûtî yönetimden olan beklentilerini ve ardından gelen hayal kırıklıklarını aynı şekilde tasvir etmektedir. Aynı tarihlerde İstanbul'da bulunan İngiliz gazeteci McCullagh, hatıratında 31 Mart Hâdisesi'nin nedenlerini tespit ederken, meşrûtî yönetimden hâsıl olan genel bir "*düş kırıklığını*" da zikretmektedir. Devamında şunları demektedir: "*Anayasayı, bir büyü sandılar, Osmanlı'yı eskisi gibi güçlü bir ulusa dönüştürüverecek ve askerlere maaşların düzenli ödenmesini sağlayacak, bol yiyecek, içecek, giyecek ve belki de hatta birer eş verilmesini sağlayacak; emekli maaşı*

ve hep bu türden iyi şeyler sağlayacak bir büyü... [...] Hoşnutsuzlukları, 1909 yılının başlarında [...] kısmen, anayasanın bu değişiklikleri, ***Binbir Gece Masalları****'ndaki gibi gizemli bir büyü etkisiyle hemen gerçekleştirebileceğinden ileri geliyordu."*[15]

1908 İhtilâli günlerinde ve daha sonraki süreçte İstanbul'da bulunan Alman Paul Farkas, kitabında meşrûtî yönetimden beklentileri bütün Osmanlı tebaası açısından çok güzel bir şekilde tasvir etmektedir. Osmanlı Devleti'ni teşkil eden farklı unsurların anayasal yönetimle birlikte kendileri açısından meydana gelecek değişiklerde herkes "*kendi programına*" sahipti. Grekler, Ermeniler ve Bulgarlar anayasal yönetim altında kendi "*millî birliklerine ulaşmada rahatsız edilmeden faaliyet göstermeyi*" düşünmüşlerdi. İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri, bütün ayrılıkçı hareketlerin sona ereceği bir "*Osmanlı millî şuuru*" oluşacağına heyecanla inanıyorlardı. Asker yıllardır duyduğu o "*şanlı eski geçmişin*" ancak Kanun-i Esâsî ile geri gelebileceğini zannediyordu. Toprak sahibi, en sonunda "*sükûnete sahip olmak*" için anayasa uğruna çalışmıştı. Bunları ardı ardına sıralayan yazar, şu tespiti yapmaktadır: "*Kanûn-ı Esâsî'nin kâğıt üzerindeki kuvvetinin bu çok yönlü talepleri karşılayamaması mucize değildi.*" Nitekim daha sonraları önce Jön Türkler kendi aralarında bölündüler. Ardından halk, Jön Türkler'in liderlerine en azından belli bir süre duyduğu güveni kaybetti. Ayrıca farklı milletler kendi özel taleplerini takip etmeye ve hükümete muhalefet etmeye başladılar.[16]

İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi Gerard Lowther, raporunda 1908 İhtilâli'nin ardından meşrûtî yönetime geçilmesiyle birlikte, Osmanlı toplumunda gündeme gelen beklentilerdeki abartıya atıfta bulunmaktadır. Sefir, bu bağlamda özellikle de "*hürriyet*" kavramı üzerinde durarak şunları yazmaktadır: "*Hakkında çok konuşulan ve doğru anlamıyla ilgili çok az bilgi olan hürriyet hızla aşırı serbestlik olarak tercüme edildi ve her iş kolundan işçiler bir ücret artışı için sadece talep etmeye değil, aynı zamanda direnmeye de haklarının olduğunu anladılar. Her iş kolunda grev yapıldı. Hamallar, gemi işçileri, tütün rejisi, Anadolu Demiryolları, Türk Buharlı Gemi Şirketi, gazete*

çalışanları, tramvaylar, fırıncılar, hepsi katıldı ve birçok olay ücretlerin artırılmasıyla sonuçlandı."[17]

Gerek ilgili olayların önemli aktörleri ve gerekse döneme şahitlik edenlerin bu ifadelerini, araştırmacı Güresin şu şekilde değerlendirmektedir: Jön Türkler'in yaptıkları "*yoğun propagandalar*" ile hürriyet yıllardır "*ezilmiş*" ve "*sömürülmüş*" halkın gözünde "*adeta iyilik getirecek, refah getirecek bir şey*" olarak görülmeye başlanmıştı. "*Fakat kısa bir süre sonra refah, mutluluk gibi beklenen değişiklik olmadığı için 'Hürriyet' için duyulan bilinçsiz sempati ve sevgi, antipatiye hatta düşmanlığa dönmüştür.*"[18]

Enver Ziya Karal, meşrûtî yönetimden hâsıl olan beklentileri anlatırken, diğer bölgeler bir tarafa, İstanbul'daki halkın abartılı isteklerinden bahsetmekte; örnek olarak ise İstanbul'da vapura ve tramvaya para vermeden binmeyi özgürlük olarak görenleri zikretmektedir.[19]

Bütün bunların bir özeti olarak İsmail Hami Danişmend, Meşrûtiyetin iade edilmesinin ardından ortaya çıkan genel beklentileri şöyle belirtmektedir:

"*Halka her türlü hürriyetler ve her nevi saâdetlerle şetâretler bol keseden va'dedilmiş, Matbûâtın birdenbire serbest oluvermesi efkâr-ı umumiyyenin ilk sarhoşluk anlarında bütün bu telkinâta inanmasıyla neticelenmiş, mâhiyyeti henüz meçhul olan* '***Cemi'iyyet-i mukaddese***' *her yerde alkışlanmış, her tarafta İttihad ve Terakki şûbeleri kuruluvermiş ve göz kamaştırıcı 'Hürriyet, Adâlet, Müsâvât, Uhuvvet' devirciğinin siyasî hususiyetlerine âit yeni istilâhlar derhal taammüm etmiştir: Mesela 'Cem'iyyeti mukaddese' demek, 'Müncî-i millet' sayılan 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti' demektir! Osmanlı ordusu da* "***Nigehbân-ı hürriyet***"*dir! Merkez-i umumi'nin bulunduğu Selânik şehri* "***Mehd-i hürriyet***" *yâhut* "***Kâ'be-i hürriyet***" *ismini almıştır! Meşrûtiyetin ilânına* "***İnkılâb-ı Osmânî***" *denir! Fakat İkinci Meşrûtiyet birincisi gibi alelâde bir Meşrûtiyet değil, fevkalâde bir* "***Meşrûtiyyet-i mübeccele***"*dir! Buna mukabil iki Meşrûtiyet arasındaki son mutlakiyyet devrine de* "***devr-i istibdâd***" *yâhut* "***Devr-i sâbık***" *ismi verilmiştir!* "***Kahramân-ı hürriyet***" *yahut* "***Mücâhid-i hürriyet***" *terkipleriyle dağa çıkan kolağası Niyâzî,*

*binbaşı Enver ve kolağası Eyyub Sabri Efendilerin ünvânıdır ve bu Efendiler tabiî derhal beyleştirilmiştir! Niyâzî Efendi'nin hâtırâtında "**Cenab-ı hak tarafından**" gönderilmiş olduğu için "**takdis**" edildiğinden ve "**Sevk-ı ma'nevî ile**" kılavuzluk ettiğinden bahsedilen mukaddes geyik de "**Rehber-i hürriyet**"dir![...]"*[20]

Danişmend'in aktarmış olduğu ifadeler ve yaptığı yorumlar, bu başlıkta anlatılmak istenenlerin aslında bir özeti niteliğindedir. Dile getirilen ihtilâl kadrolarındaki ve halktaki beklentiler, iki kavram etrafında dönüp dolaşmaktaydı: Meşrûtiyet ve hürriyet. Meşrûtiyet ve hürriyet, devletin kötü giden talihini tersine çevirecek; her şeyi tekrar yoluna sokacaktı. Fakat bu beklentilerin hiçbiri yerine gelmediği gibi, iki tılsımlı kavram da devletin ve toplumun kronikleşen meselelerinin reçetesi bir türlü olamamıştı. Bunun üzerine bir de dondurulmuş veya bir şekilde kontrol altına alınmış bazı eski problemler tekrar gündeme gelmeye başlamıştı. Bu durum, maalesef toplumsal ayrışmayı ve çatışmayı daha da tetiklemişti. Bunların nedeni, aslında toplumun kendisi değil; toplumu bu tür kavramlarla manipüle eden veya başka bir ifadeyle de aldatan Osmanlı aydınları olmuştu. Zikredilen bütün bu hususlar, 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinde etkili olan yapıyı beslemişti.

Abdülhamidî Dönemin Devlet Adamlarına ve Memurlarına Baskılar

Meşrûtiyetin iade edilmesiyle birlikte, iktidarı elde etme yolunda önemli bir merhale kateden Jön Türkler, daha ilk günden itibaren II. Abdülhamid yönetimine ve bunu ayakta tutan askerî ile sivil yöneticilere çeşitli şekillerde baskılar yapmaya başlamışlardı. İttihâd ve Terakki Cemiyeti adına hareket ettiğini belirten şahıslar ve cemiyetin taşra uzantısı kulüpler, başta İstanbul'daki yöneticilere olmak üzere taşradakilere uyguladıkları maddî ve manevî baskılar yoluyla, yöneticileri ve memurları kontrol altına almak suretiyle bir şekilde Abdülhamidî yönetimle hesaplaşıyorlardı. Eski sistemin başı olan II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'nda hükümdarlık tahtında hâlen oturmaya devam ediyordu; dolayısıyla bu aşamada kendisine yapılamayan, en

azından onun adına devleti yönetenler ve devlet dairelerini işgal edenlere yapılmak isteniyordu.

Abdülhamidî mutlakî yönetimin idarecileri ve memurlarıyla hesaplaşma iki şekilde cereyan etmiştir: Sivil ve askerî devlet adamları ile memurlarından sadakât yeminleri alınması, dahası bu kişilere baskı yapılması ve en sonunda görevden alınmaları. İlgili gelişmeler iki alt başlık şeklinde ele alınmaktadır:

Sadakât Yeminleri ve Baskılar

Meşrûtî yönetime geçilmesinin hemen ardından devlet adamlarından ve memurlarından törenle sadakât yemini alınmıştı. Bu yemin merasimlerine geçmeden önce yemin metnini vermek istiyoruz:

"*Sevgili Padişahımız tebaa-i sadıkasına ihsan buyurdukları Kanun-i Esasî ahkâm-ı müinifesine ömrüm oldukça harfiyen tebaiyet ve itaat edeceğime ve otuz iki sene mukaddem bazı erazilin ihanetiyle lağvedildiği gibi yine ileride maazallah böyle bir hal vuku' bulursa hürriyet-i vataniyenin muhafazası uğruna kanımın son katresi akıncaya kadar Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne muavenet edeceğimi ve her kim Cemiyet aleyhinde ika-i fesada cüret eylerse kendi elimle öldüreceğimi ve bize bu lûtfu bahşeden sevgili Padişahımız Efendimize, din ve millet ve vatanıma Kemâl-i sadakatle ve ubudiyetle hizmet edeceğimi ırz ve namusum üzerine Kur'an-ı azim-üş-şana elimi basarak yemin ile temin ederim. Vallahi. Billahi.*"[21]

Metinde temelde üç şey için yemin edilmektedir: Kanun-i Esâsî'nin hükümlerine uyma, İttihâd ve Terakki Cemiyeti aleyhinde "fesat" çıkaranlara karşı çıkma ile padişah, din, millet ve vatana hizmet etme. Buradaki hizmetin şartı veya varlığı dolaylı da olsa bir şekilde Meşrûtiyete ve cemiyete bağlanmıştır. Bunun dışında dikkati çeken diğer bir husus ise, cemiyetin ve cemiyet mensuplarının bu yemin vasıtasıyla meşrûtî yönetimin bekçilerinin kendileri olduğunu net bir şekilde deklare etmeleridir. Böylece meşrûtî yönetim ile cemiyetin bekâsı nerdeyse birleştirilmiş ve ortak bir kadere bağlanmıştır. Bu ikisinin savunulması bütün herkesin üzerine vazife kılınmıştır.

Yemin merasiminin kimler tarafından ve nasıl yapıldığına dair örneklere geçersek, Ali Birinci'nin tespitlerine göre bu yemin merasimlerinden ilki Maarif Nâzırı Haşim Paşa'ya yapılmıştır. Birinci, bu yemin merasimini Selim Sırrı Tarcan'ın hatıralarından şu şekilde zikretmektedir: "*Zavallı Haşim Paşa neye uğradığını şaşırmıştı! Bir tarafa sıvışmanın yolu yoktu. [...] Adamcağız, büyük kapının önünde ellerini kavuşturdu kaldı. Benzi kül olmuştu. Ayakta zor duruyordu. Haşim Paşa'ya dedim ki: 'Nazır hazretleri! Makam koltuğunuzda geçirdiğiniz günlerin seyyiat veya hasenatının hesabını soracak değilim. Bu günden itibaren milletin hakkını gözeterek maarifin memleketin inkişafına hasr-ı vücut edeceğine ve meşrûtiyete sadık kalacağınıza şu cemaatin karşısında yemin edeceksiniz.' Haşim Paşa birkaç kere yutkundu. Başını önüne eğip kaldırdı. Sonra titrek seslerle şunları söyledi: 'Şevketli Padişahımız efendimiz hazretlerinin arzu-yu şahanelerin dairesinde hizmetten şimdiye değin geri durmadım. Bademada umur-u maarifin terakkisi hususunda vüs'ü iktidarım derecesinde gayretten hali kalmayacağıma ve Meşrûtiyete sadakat göstereceğime şu heyet-i muhtereme huzurunda yemin ederim.*'" Paşayı yine koltuklarına girerek odasına götürdüler. Adamcağız, ertesi gün istifasını yollamış ve Maarif nazırlığından çekilmişti."[22]

Döneme şahitlik etmiş ve 31 Mart Hâdisesi sırasında Üsküdar Ciheti Komutanı olan Süleyman Şefik Paşa, bizzat kendisinin yapmak zorunda kaldığı yemin merasiminden bahsetmektedir. Meşrûtî yönetimin iade edilmesinin ardından İstanbul'a dönen Süleyman Şefik Paşa, Hüseyin Cahid Bey'i *Tanin* gazetesinde ziyaret etmiş, o da kendisine, İsmail Fazıl Paşa'yı görmesi gerektiğini belirtmiştir. İsmail Fazıl Paşa'yı bulan Süleyman Şefik Paşa şu teklifle karşılaşmıştır: "*Yemin etmeniz lazımdır. Haydi beraber gidelim de bu iş de bitmiş olsun.*" Bu teklifi kabul eden paşa, doğruca Rasathane Müdürü Hoca Fatin Efendi'nin yanına gider. Devamını Süleyman Şefik Paşa şu şekilde tasvir etmektedir: "*Fatin Efendi bir masa üzerinde duran Kur'an-ı Kerim üzerine elimi basmamı söyledi. Yemin edecek imişim. Ben de elimi Kur'an üzerine koydum. Kısaca Fatin Efendi İttihad cemiyetinin emellerine ve emirlerine itaat edeceğime dair yemin etmemi*

teklif etti. Ben de Kur'an'dan elimi çektim. "Hayır ben böyle bir kayd ü şartla yemin etmem. İttihad Cemiyeti'nin meşrû emel ve emirlerine itaat edeceğime yemin ederim" dedim. Fatin Efendi vesaire "Canım bu da o demektir. Bu bir formüldür" dediler. Ben "Hayır, ben dediğim gibi İttihat Cemiyeti'nin meşrû emel ve emirlerine itaat edeceğime yemin eder ve illa vazgeçmem" dedim. Peki dediler, razı oldular. Böyle yemin ettim ve yazdığım bir belgeyi imza ettim. [...] Bu sebeple memur olanlar İttihad Cemiyeti'ne duhulü ve yemini gerekli imiş."[23]

Bu şekilde başlayan yemin merasimleri daha sonra yaygınlaşmıştır. İsmet İnönü hatıratında ihtilâlin ardından başlayan yeni dönemi anlatırken, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin bir iki gün içinde idareye "*manen*" hâkim olmasına değinmektedir. Devamında ise genç subaylar buna öncülük ederek "*devletin bütün memurlarını cemiyete*" soktuklarını ve eski memurlardan "*iyi şöhret sahibi olmayanların vazife görmelerine*" engel olduklarını; yine "*ilk günden itibaren, genç ihtilalciler, sivil ve asker her rütbeden görevliye, Kanun-u Esasi'ye sadakat yemini faaliyetlerine*" giriştiklerini anlatmaktadır.[24]

Dönemin Bursa valisi Tevfik Bey ilginç bir yemin merasimi yapmak zorunda bırakılmıştır. Karısı Naciye Neyyal şahit olduğu bu yemin merasimini(!) şu şekilde aktarmaktadır: "*Bir kalabalık kapımızın önünde toplandı. Ben bunları kimin buraya getirdiğini bilmiyor, yalnız pencereden seyrederken, aralarındaki fesi yana kaykılmış birinin, Tevfik Bey'i methettiğini işitiyordum. Tevfik Bey de selamlığın merdivenlerine kadar inmiş, bu adama teşekkür ederek halkı selamlamaya başlamıştı. Sonra bir Kur'an-ı Kerim getirdiler. Tevfik Bey'in bir konuşma yapıp, sağ elini Kur'an'ın üstüne koyduğunu gördüm. O sırada, yukarıda bahsettiğim zat: -Valimiz afiftir, müstakimdir, meşrûtiyetperverdir. Onun kitaba el basıp da Meşrûtiyete sadık kalacağına yemin etmesine lüzum yok da, âdet yerini bulsun diye yaptırıyoruz*" diyordu.[25] Tevfik Bey de hatıratında kendisinin "*sadakat*" yemini ettiğini belirtmektedir.[26]

Macfie ise Mekke'de yaptırılan ilginç bir yeminden bahsetmektedir. İhtilâl haberleri Mekke'ye ulaştığında subaylar, şehir imamını kışladaki askerî törene katılmaya zorlayarak, Kanun-i Esâsî'ye bağlılık

yemini yaptırdıklarını ve halka zarar veren uygulamalardan vazgeçme sözü aldıklarını belirtmektedir.[27]

Sadakât yeminleri dışında yaşanan gelişmelerden bir tanesi ise idareciler ve mülkî memurlara yönelik yapılan tacizler ve kötü muamelelerdir. İttihâdçılar ve o günlerdeki havaya uyanlar, ilgili makamların önlerinde toplanan halkın huzurunda yöneticileri sorguya çekmişler ve çeşitli şekillerde hakarette bulunmuşlardır.

Hilmi Uran o günlerdeki havayı tasvir ederken ilginç bilgiler vermektedir. Öncelikle meşrûtî yönetime geçilmesinin hemen ardından başlayan sevinç gösterilerinden ve kutlamalarından dolayı hükümette "*kuvvet ve otorite*" diye bir şeyin kalmadığını; bu günlerde küçük büyük her memurun "ayıplı birer adam hüviyeti" alarak bir yerlere "*sinmiş*" olduklarını yazmaktadır.[28] Devamında gelinen noktayı şu şekilde belirtmektedir: "*Sonra hürriyetin o vakitki verdiği şımarıklık ile hasıl olan bir telakki neticesi olarak eski devirden kalma her memura şüpheli ve ayıplı bir adam gözü ile bakılır olmuştu ki, bu da bir çok namuslu ve liyakatli memurları hakkiyle müteessir etmekteydi.*"[29]

Dönemin şahitlerinden gazeteci Ahmed Emin Yalman, Meşrûtiyetin iade edilmesinin henüz daha ilk günlerinden itibaren bir "istibdat adamı avının" başladığını anlatmaktadır. Eski nâzırlar, saray adamları ve jurnalciler gruplar halinde tutuklanmışlardı. Bundan dolayı "*eski azametli*" ve "*nüfuzlu adamlar kaçacak delik arıyorlardı.*" Devamında ise tutuklanan paşalar ve devlet adamları "*istibdat devrinde elde ettikleri servetin bir kısmını Devlete bırakmak suretiyle bir müddet sonra serbest bırakılmışlardır.*"[30]

Gazeteci Ahmet İhsan da meşrûtî yönetimin te'sis edilmesinin ardından toplum hayatında ortaya çıkan karmaşa ve yöneticilere yapılan saldırılara değinmektedir. Merkezde vükelâya karşı yapılan kötü muameleler, "*arabalarına limon kabuklarının*" atılması ve "*yuha!*"lı tezahüratlar gibi, vilayetlere de sıçramıştı. "*Oradaki çoşkunlar çileden çıktılar, valiler kovuldu, kaymakamlar kapı dışarı edildi... Tam bir anarşi geldi ve bu anarşik hal senelerce sürdü, idarei ürfiyeler bile bunun önünü alamadılar.*"[31]

Meşrûtî yönetimin yeniden ilanının hemen ertesi günü Bahriye Nâzırı Hasan Râmi Paşa'nın Yeni Camii önünde maruz kaldığı hakaret, bu bağlamda zikredilmesi gereken ilginç örneklerden bir tanesidir. Olayı bizzat gören Ahmet Muhtar Nasuhoğlu'nun anlattığına göre, Meclis-i Vükelâ toplantısına gitmekte olan Hasan Râmi Paşa'nın arabasının önü bazı kimseler tarafından kesilmiş ve kendisine şu muamelede bulunulmuştu: "*Millet hırsızı, tû..u! Yûhâ! demeye başladılar. Hamal güruhu, ayaktakımı aynı nakaratı tekrarlayınca zavallı Hasan Paşa arabasını çevirtti; Balıkpazarı semtinden kaçmaya başladı. O gün bu tecavüz, vükelânın ekserisine tatbik edilmiş, Meclis-i Vükelâ da in'ikat edememiş imiş!*" Kendisi bunun dışındaki diğer taşkınlıklar hakkında ise şunları yazmaktadır: "*İlan-ı hürriyetten bir gün sonra, İstanbul'da İttihatçılar, vükelâdan, musahiplerden bir çok zenginleri Serasker Kapısı'nda Bekir Ağa Bölüğü'ne hapsetmişler. Serasker Rıza Paşa, Dâhiliye nâzırı Memduh Paşa, başkatip Tahsin Paşa ve emsalini boğmak istemişler, fırka mutemedi Sadık Bey buna mani olmuş.*"[32] Devamında ise İttihadçılardan başka herkesin "*müstebit*" olarak hakir görüldüğünü belirterek şunları eklemektedir: "*Bu azgınlığa, kanunsuz, mahkemesiz cezrî taşkınlığa erbab-ı namus tahammül edemiyordu. Memuriyetlerden pek çok afif ve muktedir zevât kovuldu. Yerlerine kıymetsiz, irfansız birtakım eclaf kayırıldı. Velhasıl Türkiye'de her kudret ve fazilet İttihatçı olmaktan ibaret kaldı.*"[33]

Bunlar sadece başşehir İstanbul'la sınırlı kalmamış; devletin birçok yerinde benzer gelişmeler yaşanmıştır. Abdurrahman Şeref Efendi, bu konuyla alakalı olarak şunları yazmaktadır: "*[...] İstanbul dışındaki vali, müşir, mutasarrıf, defterdar, hâkim, jandarma kumandanı gibi memurlar takım takım-bazen pek kötü şekilde- kovuluyorlardı.*"[34] Abdurrahman Şeref aynı çalışmasının başka sayfalarında bu tür hâdiselerin sonuçlarını şu şekilde belirtmektedir: "*İstanbul dışındaki memurların hakaret edilerek yerlerinden atılması hükümetin otoritesini yok ederek ortalıkta anarşik bir durum yarattı.*"[35]

Naciye Nevval'in, ihtilâlin ardından Bursa'da ortaya çıkan yeni durum hakkında aktardıklarının önemli bir kısmı halkın vâlinin işine karışması ve ondan bazı taleplerde bulunmasıdır. Yazarın anlattığına

göre, Meşrûtiyetin yeniden ilan edilmesini takip eden günlerdeki "*kargaşa*" sırasında halk, "*çoktan beri nefret ettikleri, kimisi hakikaten ahlâksız ve hırsız, kimisi ise zararsız olan pek çok memurun işlerinden atılmasını*" talep etmişler ve bunun gerçekleştirilmesini vâli ve cemiyetten istemişlerdi. Daha sonra Vâli Tevfik Bey'in eline bir liste tutuşturarak, "*sana itimadımız vardır, ama isimlerini yazdığımız hırsız ve ahlâksızlar mutlaka çıkartılacak*" demişlerdi. Devamında ise halk daha sonra vâliliğin önüne toplanarak bu memurların işten çıkartılıp çıkartılmadıklarını öğrenmeye çalışmış ve ahaliden bazıları da vilayet binasına "*dalarak, oda oda dolaşmaya*" başlamışlardı.[36]

Naciye Nevval, kocasının yaşamış olduğu bu olumsuzlukları zikrettikten sonra, benzer hâdiselerin her tarafta cereyan ettiğinin; "*valiler, mutasarrıflar ve kaymakamlara her çeşit taarruzat*"ın yapılmaya başlandığının altını çizmektedir.[37]

O günlerde sadaret mektupçusu olarak görev yapan Ali Fuad Türkgeldi hatıratından bununla alakalı bir örneği Trabzon'dan zikretmektedir. Türkgeldi'nin anlattığına göre, Trabzon'da telgrafhanede toplanan halk, Vâli Ferid Paşa'nın derhal görevinden alınmasını istemiştir. Dahası şayet böyle bir emir verilmezse "*cebren*" kendilerinin vâliyi makamından çıkaracaklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine cevabî telgraf çekilerek valinin vilayetten çıkarılması resmî olarak istenmiştir. Bu örneği veren Türkgeldi devamında şunları demektedir: "*Bilâhare bu gibi vukuat sair yerlerde de zuhûr ederek memurlardan kimisini döverek, kimisini söverek ve kimisini de birer merkebe bindirerek memleket haricine çıkarıyorlardı.*"[38]

Macfie de Arapların yoğun olarak yaşadığı şehirlerde vuku' bulan benzer örneklerden bahsetmektedir. Örneğin Beyrut'ta yaşananlar şu şekildeydi: Meşrûtî yönetim ilan edilince Beyrut'ta idareyi daha önceden kurulan İttihâd ve Terakki almıştı. Başlangıçta vâli, belediye başkanı ve polis müdürünün görevde kalmalarına müsaade etmişlerdi. Fakat daha sonra, belediye başkanı istifaya zorlanmış; şehrin polis müdürü ve jandarma komutanı tutuklanarak Selanik'e gönderilmişti. Bağdat'ta ise cemiyet mensupları naip Seyyid Abdurrahman karşıtı

gösteri düzenleyerek, onu cemiyete katılmaya davet etmişler, şayet katılmazsa şiddete müracaat edeceklerini bildirmişlerdi. Yemen'deki Hudeyde mutasarrıfı bölge dışına sürülmüştü.[39]

1908 İhtilâli'nin önemli aktörlerinden Doktor Nâzım Bey'in İzmir'e gelmesiyle yaşananlar ve yapmış olduğu konuşma bu bağlamdaki farklı örneklerden bir tanesidir. Nâzım Bey, İzmir'e vardığında bandolu askerî merasimle karşılanmıştı. Hükümet konağında Nâzım Bey ve arkadaşları konuşmalar yapmışlardı. Cemiyetin ileri gelenlerinden bir tanesinin yaptığı konuşmada, şehrin mülkî yöneticilerinin otoriteleri âdeta yerle bir edilmişti. "*Bundan sonra hükümet me'mûrları sizin hakir ve muti' hizmetkârlarınız olacak, anları tanımayacak, emirlerini hiç tutacak, siz anlara emr ideceksiniz. Vergi ve teklif tahsil idemeyecekler, isterler ise virmeyeceksiniz, koğacaksınız.*"[40]

Sultan II. Abdülhamid dönemi devlet adamlarına bu şekilde baskı yapılması ve hakaret edilmesinin temel nedeni, öncelikle halkın veya en azından belli bir kesimin içinden tabiî bir tepki olarak görülebilir. Fakat bununla birlikte, İttihâd ve Terakki Cemiyeti mensuplarının bu tepkileri eski yönetimle bir hesaplaşma aracı olarak da gördüğü söylenebilir. Halkın tepkisi bir şekilde yönlendirilerek, mutlakî yönetimin taşıyıcılarının itibarı böylece yerle bir edilmiştir. Her şeye rağmen görevinde kalanların ise, yapılan yeminler yoluyla genel olarak meşrûtî yönetime, fakat özelde cemiyete sadık kalmaları sağlanmak istenmiştir. Cereyan eden bu tür baskılar ve yeminler nedeniyle bir şekilde mağdur edilenler veya sindirilenler, yaşananları doğrudan meşrûtî yönetim ile İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne bağlantılı olarak değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmenin ne anlama geldiği, 31 Mart Vak'ası sürecinde yaşananlarla ortaya çıkmıştır.

Memurların Tasfiyesi

Meşrûtî yönetimin getirdiği en önemli gelişmelerden bir tanesi de "tensikât", yani Sultan II. Abdülhamid yönetimiyle bir şekilde özdeşleşen; jurnalcilik yapan, liyakatsiz, rüşvetçi ve hırsız iddiasıyla memurların tasfiye edilmesi, görevden alınmasıdır. Tensikâtın amacı

ve nasıl yapıldığına dair dönemin müellifleri tarafından yeterli derecede bilgi verilmektedir.

Bunlardan Hüseyin Cahid Bey, *Tanin*'de tensikât uygulamasının başlamasıyla alakalı haberi bir makalede ilan ederek, bunun gerekliliğini şu şekilde dile getirmektedir: "*Dâ'irelerdeki tensîkat başladı. Me'mûrlar, kâtibler açıkda bırakılıyor; yerlerine yeni zâtlar getiriliyor. Şu fa'âliyet hadd-i zâtında şâyân-ı teşekkürdür. Çünkü kalemlerimizin hâlî cidden şâyân-ı ıslâh idi.*"[41] Bu metinde de anlaşıldığı gibi, Hüseyin Cahid Bey tensikâtı devlet dairelerinin ıslâh edilmesi olarak görmektedir.

Celâl Bayar, tensikâtın uygulanmaya başlanmasını izah ederken, daha Meşrûtiyetin ve hürriyetin ilan edilmesinin hemen ardından başlayan şenlikler sırasında halkın gruplar hâlinde hükümet dairelerinin önüne gelerek, bazı memurları makamlarından attıklarına ve şunu bunu istemeyiz diye aleyhlerinde tezahüratta bulunduklarına değinmiştir. Her tarafta gündeme gelen bu şikâyetler üzerine, bütün vilayetlerde "*tasfiye komisyonları*" kurulmuş ve bunun neticesinde "*büyük küçük bir hayli memur açığa*" alınmıştı.[42]

Ali Kızıltopraklı, tensikâtın uygulanmasının "*karanlıkta ve kalabalıkta savrulan sapa gibi*" rast geleni zedelediğini ve böylece bir "*tensikâtzedegân zümresinin ortaya çıkmasına*" neden olduğunu ifade etmektedir.[43] Yine Süleyman Nazif de bu konuya şu şekilde atıfta bulunmaktadır: "*Tensikât kânûnu, büyük, küçük bilumûm me'muriyetleri, İttihâd ve Terakki'nin emniyet ettiği zevât ve eşhâsa tevzi' etmişti. Bununla beraber, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul ve vilâyâtdaki şu'beleri büyük, küçük mülkî ve askerî her me'mûrun harekâtını murâkabe ediyordu.*"[44] Kuran'ın belirttiğine göre ise, ihtilâlin ardından Mekteb-i Harbiye'de kitaplar "*istibdat mahsulüdür*" diye "*yırtılmış*", öğretmenlerin önemli bir kısmı ise "*saray hizmetlileridir*" diye mektepten "*uzaklaştırılmışlardı.*"[45]

Ahmet Muhtar Nasuhoğlu da şahit olduğu tensikât uygulamalarından bahsederken bir "*tensikât yolsuzluğu*"nun yaşandığının altını çizmektedir. Buna örnek olarak ise, maliye dairelerinde yaşanan

tensikât hakkında somut bilgiler vermektedir. Buna göre ihtilâl öncesinde maliyede 680 memur görev yapmaktaydı. İhtilalin ardından bunlardan özellikle de başta yüksek maaş alanlar olmak üzere 360 kişi görevinden alınmıştı. Fakat daha sonraları cemiyetin kadrolaşmasıyla birlikte maliye memurlarının sayısı bu kez 700'ü geçmişti.[46] Bu örnek tensikâtın, İttihâd ve Terakki Cemiyeti tarafından bir kadrolaşma vasıtası olarak da görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Vak'anüvis, yani dönemin resmî tarihçisi Abdurrahman Şerif Bey, tensikât uygulamasından dolayı işinden atılan pek çok memurun "*istikbâllerinden ümîdvâr olmadıkları cihetle usûl-i meşrûtiyeti sevememişler ve kendilerini hürriyet mağdûrîni*" olarak isimlendirmeye başladıklarını yazmaktadır.[47] 31 Mart sürecine şahitlik eden Halil Sedes, gündeme gelen tensikâtın "*binlerce memuru musab kılacak derecelerde şumüllü bir şekil alacağı tahmin edilince huzursuzluk ve endişenin*" arttığını vurgulamaktadır.[48] Bayur da böylece "*onbinlerce*" kişinin mağdur edildiğini ve "*birçoklarının ekmeklerinden*" mahrum bırakıldığını; böylece bu icraatın "*bir sürü itiraz ve sızlanmaya*" neden olduğunu vurgulamaktadır.[49]

Bu şekilde tasfiye edilenlerin 31 Mart Vak'ası'nı çıkaran askerler üzerindeki etkilerini net bir şekilde gündeme getiren kişi, dönemin şahitlerinden Ahmed Bedevî Kuran'dır. Kuran'ın belirttiğine göre, meşrûtî yönetime geçilmesinin ardından saraydan uzaklaştırılanlar, rütbe ve nişandan mahrum bırakılan bazı nüfuzlu kişiler âsi askerler üzerinde etkili olmaya başlamışlar; hatta Sultan II. Abdülhamid'i Meşrûtiyet'i kaldırmaya sevk etmek istemişlerdi.[50] Bayar da benzer bir tespitte bulunarak, böylesi bir "*heyecan*" döneminde "*derme çatma*" heyetlerin aldıkları kararlarda "*yüzde yüz isabet ve adalet*" olamayacağını belirtmektedir. Bu şekilde geçim vasıtası elinden alınan ve rütbesi indirilen herkes kendini mağdur olarak görmekteydi. Böylece, "*memlekette inkılâptan zarar gördüğünü kabul eden küskün, bedbin bir zümre vücuda gelmişti.*"[51]

Bu tür tespitleri o tarihlerde İstanbul'da bulunan yabancılar da gündeme getirmektedir. Bunlardan biri olan İngiliz Sefir Lowter,

raporlarında meşrûtî yönetimin te'sis edilmesinin ardından başlayan yeni dönemde, Abdülhamid devrinin devlet adamlarının ve memurlarının hayatlarının nasıl değiştiğini şu şekilde izah etmektedir: "*İhtiyatlı bir komite olarak hareket eden İttihad ve Terakki Cemiyeti işini esaslı bir şekilde yaptı ve ajanları ülkenin her köşesinde adeta yerden fışkırdılar. Rüşvetçi valiler ve memurlar, haklarındaki herhangi bir şüpheye dayanılarak derhal görevden alındılar veya yok edildiler. İstanbul'da, yasadışı usulün her çeşidinden semirdiği bilinen birkaç yüksek memur, gerekçe veya emir olmaksızın, hapsedildiler, gelecekleri konusundaki karar askıdaydı. [...] Lüzumsuz işçiler hemen işten çıkarılacaktı fakat bunu yürürlüğe koymak için yapılan teşebbüsler çok büyük memnuniyetsizlik yarattı, memnuniyetsizlik kendisini gerici bir hareket korkusu olarak gösterdi.*"[52]

Sultan II. Abdülhamid ve dönemi hakkındaki en güzel çalışmalardan birinin müellifi Georgeon da bu konuya temas ederek, bu süreçte yaşananları "*temizlik*" olarak adlandırmaktadır. Bu "*temizlik hareketi önce üst düzey memurlardan başlamış, ardından Büyükelçiler geri çağrılmış ve birçok vali görevinden alınmıştır. Bunlardan sonra sıra bakanlıklara gelmişti.*" Yazarın bir İngiliz belgesinden aktardığına göre, Ağustos 1908'e kadar idarenin farklı alanlarından 27000 kişinin ismi "*maaş cetvellerinden*" çıkartılmıştı.[53]

II. Abdülhamid dönemi memurlarının bu şekilde tasfiye edilmesindeki asıl neden, gerçekten de yukarıda ifade edildiği gibi, liyâkatsizler ve rüşvetçiler başta olmak üzere devlete yük olan gereksiz memurların görevden atılması olabilir. Fakat bu, daha sonra gerçek amacından saptırılmış ve âdeta bir hesaplaşma vasıtası olarak kullanılmıştır. Mutlakî yönetimin uygulayıcıları olarak görülen belli bir kesimin tasfiye edilmesiyle, bu kişilerin geçmişte yaptıklarının hesabı sorulmak istenmiştir. İttihâd ve Terakki Cemiyeti ise bu durumu bir fırsat olarak değerlendirerek II. Abdülhamid'in devlet üzerindeki ağırlığını, dolayısıyla nüfûzunu mümkün olduğunca azaltmaya; boşalan kadrolara kendi taraftarlarını yerleştirmek suretiyle de devlet yönetimini kademeli olarak ele geçirmeye çalışmıştır.

Şu veya bu amaçtan dolayı, binlerce insanın işinden gücünden edilmesinin neticesinde, aileleriyle birlikte ciddî bir gayrimemnun kitlesi ortaya çıkmıştır. Böylesi bir geniş kitleden oluşan mağdurlar güruhu, siyasî ve toplumsal anlamda aslında önemli bir rahatsızlıktı. Nitekim bu rahatsızlık, aradan çok zaman geçmeden, 31 Mart Vak'ası'yla kendini göstermiştir.

İâne-i Milliye ve Başka Adlar Altında Toplanan Paralar

Meşrûtî yönetime geçilmesini takip eden günlerde cereyan eden gelişmelerden biri de İttihâd ve Terakki Cemiyeti adına resmî veya gayriresmî olarak çeşitli isimler altında bağış kampanyalarının düzenlenmesi ve insanlardan para toplanmasıdır.

Yardım bağışlarıyla alakalı önemli bir bilgi, Süleyman Kâni İrtem'in hatıratında geçmektedir. İrtem, para yardımlarının toplanmasının çok daha erken başladığını belirtmektedir. Meşrûtî yönetimin ilan edilmesinin hemen ardından, 24 Temmuz'dan itibaren "her taraftan" cemiyete para yardımında bulunulmuştu. Sadece 24 Temmuz'da Cemal Bey 3000 liraya yakın bir meblağ toplamış, bu miktar daha sonraki günlerde makbuz karşılığı toplanan para ile 6000 liraya ulaşmıştı. İrtem'e göre toplanan bu para cemiyetin faaliyetlerine harcanmış, geri kalanı ise merkez-i umumî ve Selanik vilâyeti merkezi arasında paylaştırılmıştır.[54]

Yardım kampanyalarıyla alakalı diğer bilgileri *Tanin* gazetesi haber ve yorum olarak vermektedir. 5 Ağustos'ta *Tanin*'de bu konu hakkındaki ilk haberi ve yorumu "*İ'âne-i Milliye*" ismi altında Hüseyin Cahid Yalçın yapmıştır. Hüseyin Cahid'in belirttiğine göre Enver Bey ve Niyazi Bey'e birer kıymetli kılıç hediye edilebilmesi için bir yardımın toplandığını geçen günlerde gazeteler yazmıştır. Fakat ordudan Ş. Hüseyin adında bir kişiden aldığı bir pusulada, böylesi kıymetli kılıç yerine "*umum milletden i'âne toplanarak*" yeni kruvazör alınmasını ve bunlara "*Enver*" ve "*Niyazi*" isimlerinin verilmesi teklif edilmiştir. Bu teklifi gayet "*muâfık*" bulduğunu belirten Hüseyin Cahid, böyle bir "*i'âne-i milliye*"nin düzenlenmesini; paraların "*Meclis-i Meb'ûsân emrine sarf idilmek üzere Bank-ı Osmâniye'ye*" yatırılmasını ve bunun

makbuzunun gazetesine getirilmesi durumunda, "*cem'iyetimizin müsâ'adesi derecesinde*" bağış yapanların isimlerinin ilan edileceğini ifade etmiştir.

Onun konumuz açısından asıl önemli ifadesi makalenin devamındaki satırlarda geçmektedir. Hüseyin Cahid, millî yardım kampanyasının "*idâre-i sâbıka ricâlî içün bir mihekk-i hamiyet addedileceğini bil-hâssa*" kayıt etmektedir. Maksadın hâsıl olması için "*büyük büyük fedâkârlıklar*" gereklidir ve bunları ancak önceki dönemin ileri gelenlerinden "*bekleyebiliriz.*" Devamında neden böyle bir beklenti içinde olduklarını üstü kapalı tehdit ihtiva eden ifadelerle şöyle izah etmektedir: "*Onlar bu i'âneye ne kadar çok iştirâk iderlerse mâziden bahs itdirmemek için o kadar hak kazanmış olacaklardır.*" Geçmiş yönetimde servet edinmiş pek çok kişinin hayatlarını ve servet edinme tarihçesini hep bildiklerini, lâkin bunlarla iştigal etmenin uygun olmadığını belirten yazar, kendilerinin de buna meydan vermemeleri gerektiğini de not olarak düşmektedir.[55]

Hüseyin Cahid yazısında önceki dönemin devlet adamlarını açıkça tehdit ederek bağışta bulunmalarını istemektedir. Onun, bu kampanyada yapılacak bağışların, eski yöneticiler için vatan sevgisinin bir ölçüsü olacağını ve bu yardımlara fazlaca katılırlarsa geçmişlerinden bahsedilmeyeceğini vurgulaması, tehdit ifadelerinden başka bir şey değildir.

Bundan sonraki günlerde, yardım kampanyasına katılanların isimleri yardım miktarlarıyla birlikte gazetede duyurulmaya başlanmıştır. Yardım yapanlar arasında Müslim ve Gayr-i Müslimler'den farklı mesleklere mensup, sivil veya asker zevâtla birlikte, toplu yardımların geldiği yerleşim birimlerinin de isimleri geçmektedir. Ayrıca yardım kampanyasına katılmak için konserler, eğlenceler ve piyangoların da düzenlendiği de bilinmektedir.[56]

Tanin'de takip edilebildiği kadarıyla iâne-i milliye kampanyası, yukarıdaki yorumun ertesi günü 6 Ağustos'ta başlamıştı. Gazetedeki ilgili haberde, yardım kampanyası tekliflerinin büyük bir alaka gördüğü, yüzlerce tebrik ile teşekkür mektuplarının alındığı belirtilmiş

ve devamında, ilk gün bağışta bulunanların isimleri ve verdikleri miktarlar bir liste hâlinde verilmiştir. İlk gün 12 kişi toplam 10.000 kuruş bağışta bulunmuştur.[57] Tespit edilen son yardım haberine göre ise genel yekûn 167.496.930 kuruş yapmaktadır.[58] *Tanin*'de çıkan başka bir habere göre ise benzer bir iâne-i milliye kampanyası Ziraat Bankası vasıtasıyla yapılmıştır. Ziraat Bankası'nda toplanan yardım paralarının miktarı ise toplam 10.077.713 kuruş idi.[59]

Bu yardım kampanyasının dışında bir de doğrudan İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne yapılan bağışlar hakkında haberler yine *Tanin*'de geçmektedir. Nitekim cemiyetin İstanbul şubesine istinaden verilen bu haberlerden ilkine göre "*millet*", İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne 141.373 kuruş yardımda bulunmuştur. Yardım yapanlar arasında Osmanlı Bankası, Gayr-i Müslim tüccarlar ve bazı devlet adamları yer almaktadır.[60] Bu şekilde cemiyete yapılan yardımlar daha sonraki günlerde de devam etmiştir. Bu konuda gazetede çıkan en son habere göre 3 Ekim itibarıyla toplam yardım 49.718.820 kuruştur.[61]

Bu bağışların bir mukayesesini yapma bakımından, aynı tarihlerde alınan bazı maaşların miktarını vermek istiyoruz. Ekâbirin maaşlarının tartışıldığı sıralarda Selanik'te yayınlanan *Yeni Asır* gazetesi Heyet-i Vükelâ'nın aldıkları maaşları liste hâlinde yayınlamıştır. Buna göre Sadrâzam 40.000 kuruş, Şeyhülislâm 30.000, Hâriciye Nâzırı 25.000 ve diğer bakanlar ise 20.000 kuruş maaş almaktaydılar.[62] Bağışların, bu maaşlarla kıyaslandığında oldukça önemli bir yekûna ulaştıkları görülmektedir.

Yusuf Hikmet Bayur da İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin II. Abdülhamid yönetiminin ricaline karşı tavır almasından ve eski yönetimin adamlarının geleceklerinden duydukları endişelerinden dolayı hazineye bağışta bulundukları şeklinde bir yorumla aynı meseleye temas etmektedir. Örnek olarak ise eski Serasker Rıza Paşa'nın 110.000 ve eski Bahriye Nâzırı Hasan Rahmi Paşa'nın 90.000 lira altını hazineye hibe ettiklerini, fakat yine de bunların çoğunun "yakalanıp şuraya buraya" sürüldüklerini iddia etmektedir.[63]

Yardım kampanyalarında toplanan paraların harcanması konusunda, kaynaklarda çok fazla bilgi veya iddia geçmemektedir. Yazarının ismi Namık Kemâl şeklinde müstear olduğu anlaşılan bir hatırada bu konu hakkında şu iddia gündeme getirilmektedir: "*Evvelâ tiyatroculukla ticaretlerine bed' ederek Niyazi Enver kruvazörleri sayesiyle ufacıktan bir mecrâ-yı servet teşkil ederek nef-i şahıslarını takviyeye gayret eylemişlerdir.*"[61]

Tespit edebildiğimiz kadarıyla akademisyenlerin ve araştırmacıların dikkatlerini pek çekmeyen ve gündeme getirilmeyen bu tür yardım kampanyaları, İttihâd ve Terakki Cemiyeti veya cemiyet adına hareket ettiğini iddia eden şahıslar için para toplanması imkânı vermiştir. Bu bağışların bir kısmı o günkü atmosferde gönüllü olarak ifâ edilse de; diğer bir kısmı ise cemiyetin kuvvetinden korkulmasından dolayı yapılmıştır. Yardım adı altında hem cemiyet adına veya doğrudan şahıslar olarak maddî kazançlar elde edilmiş, hem de mutlakî yönetimin devlet adamlarının psikolojik olarak sindirilmesinde ve baskı altına alınmasında bu kampanyalar bir araç olarak kullanılmıştır. Böylesi aksiyonlarla kısa vadeli belli maddî kazançlar elde edilse de, tam tersine bunlar aynı zamanda cemiyet karşıtlığını bir şekilde besleyen önemli faktörlerden biri olmuştur.

İstanbul'un Nüfusunun Artması; Kargaşa ve Asayiş Sorunu

Meşrûtî yönetime yeniden geçilmesinin ardından başşehir İstanbul'un nüfusunda hissedilir bir artış yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin her tarafından ve her milletten insan, "hürriyetin" ilan edildiği günlerde İstanbul'daki o havayı teneffüs etmek veya yeni ortamdan bir şekilde kendisine göre faydalanmak için buraya gelmişlerdi. Nitekim döneme şahitlik etmiş pek çok zevât bu artışa atıfta bulunarak, bu durumun toplumsal hayatı nasıl etkilediğine dair bilgileri hatıralarında gündeme getirmektedir.

Bunlardan resmî tarihçi Abdurrahman Şeref Efendi, İstanbul'daki nüfusun artmasını sağlayan grupları şu şekilde sıralamaktadır: Birinci olarak, Sultan II. Abdülhamid döneminde sürgün edilenlerden afla geri dönenleri zikretmektedir. İhtilâlin ardından

İstanbul'da toplanan 15000 serseri, ikinci grubu oluşturmaktadır. Hükümet, gündüzleri dahi soygunculuk yapmaya başlayan bu serserilerle başa çıkamaz olmuştu. Üçüncü gruptakiler, uzun süreden beri bitirme imtihanları yapılmadığı için yığılan medrese talebeleri idi. Konferanslardan, mitinglerden ve gösterilerden dolayı meraklı veya gerçekten hürriyet taraftarı olarak her yerden İstanbul'a gelenler ise dördüncü gruptakileri teşkil etmektedir. Bunların sayısı öylesine artmıştı ki, otellerde yatacak ve lokantalarda yemek yiyecek yer dahi kalmamıştı.[65]

Kitabının ilerleyen sayfalarında tekrar bu konuya temas eden Abdurrahman Şeref Efendi, şehirde toplanan 15000 "*serseri*", "*hırsız*" ve "*yağmacılar*" hakkındaki bilgisini, dönemin Zaptiye Nâzırı Sâmi Paşa'dan aldığını ifade etmektedir. Devamında ise bunların dışında "*kılıksız ve yabancı simalı*" erkeklerin de görülmeye başlandığını ve bu durumun halkta endişeye neden olduğunu eklemektedir.[66]

Şehirde bu yapıyı daha bir kırılgan hâle getiren genel af olmuştur. Kâzım Karabekir de kitabında, "*herkesin ilk iş olarak hapishanelerdeki yakınlarını kurtarmaya koyulduğunu*" ve af kararıyla birlikte "*hapishanelerin boşaldığını*" belirtmektedir.[67]

Aslında başlangıçta sabık dönemde mahkûm edilen siyasî suçlular, yani Jön Türkler için düşünülen affın kapsamı genişletilmiştir. Siyasî suçluların yanı sıra âdi suçlular ve cezasının üçte birini çekenlerin bu şekilde serbest bırakılması şehirde belli bir rahatsızlığa neden olmuştur. Suçluların bu şekilde cezalarını çekmeden salıverilmesi, en fazla mağdur yakınlarını rahatsız etmiştir. Nitekim bunlar, bu durumu protesto etmek için Bâb-ı Âlî önünde bir gösteri yapmışlardı.[68]

Abdurrahman Şeref Efendi, serbest bırakılan mahkûmlar hakkında "*[...] amma bir yandan da hapishaneler boşanıyor, caniler ve ipsiz sapsızlar halk içine yayılıyor, [...]*" diye yazmaktadır. Devamında ise İstanbul'da asayiş olaylarının arttığını, "*tütüncü ve attar*" dükkânlarında dahi bol miktarda tabanca satıldığını, gündüzleri mahalle aralarında insan soyan hırsızların türediğini iddia etmektedir.[69] Başka bir eserinde ise İstanbul'da emniyet ve asayiş nâmına bir şeyin

kalmadığını somut şu örneklerle anlatmaktadır: Bazı mahallelerde sabah namazına giden imamın, müezzinin ve cemaatin, gündüzleri ise tenha yollarda insanların soyuldukları duyulmaktaydı. Hatta hırsızlar tarafından üzerinde "*35 kuruş*" çıkmayanların "*kulaklarının kesileceğine*" dair tehditlerin tevatür derecesine ulaştığını da iddia etmektedir.[70]

Mustafa Turan da ihtilâlin ardından ilan edilen genel affa atıfta bulunarak, bunun neden olduğu toplumsal sonuçlara değinmektedir. Buna göre, genel afla birlikte "*her cinsten*" binlerce insanın serbest bırakılması, "*hürriyet*" için birçok "*gailelere*" neden olmuştur.[71]

İstanbul'daki kargaşa ve asayiş sorunlarına temas eden Hüseyin Cahid Yalçın, şu tespiti yapmaktadır: "*İstanbul'da hükûmet ve polis güçleri felce uğramış durumda*" idi.[72] Bundan dolayı, İstanbul'daki asayişin korunması için bu kez hükümet dışındaki kuvvetler ve teşebbüsler devreye girmişlerdi. Doktor Rıza Tevfik ve Selim Sırrı at üzerinde güvenliği sağlamaya çalışıyorlardı. Yalçın'ın ifadesiyle, bunlar "*güvenliğin birer kurtarıcısı havasıyla sokaklarda saltanat sürüyorlardı.*"[73] Hilmi Uran da İstanbul'da bozulan asayişin, atları üzerinde Rıza Tevfik ve Selim Sırrı tarafından sağlanmaya çalışıldığı iddiasını tasdik etmektedir.[74]

O sıralarda genç bir Jön Türk subayı olan Fethi Okyar ise, ihtilâl sonrasında gittiği İstanbul'un durumunu tasvir ederken "*devlet merkezindeki kargaşalık havası*" tabirini kullanmaktadır. Bu kargaşalığın her geçen gün "*dozunu*" artırdığını, "*sükûn ve asâyişin temelinden oynadığı*"nı belirterek; bu şartlar altında "*bir şeylerin beklendiğini anlayabilmek için dâhi olmaya lüzum*" olmadığını da eklemektedir.[75]

Nuri Lermioğlu, İstanbul'daki ahvali benzer tespitlerle şöyle tasvir etmektedir: "*İstanbul'da âsayiş namına bir şey kalmadı. Cebinde altmış kuruş olmayanların sokağa çıkmamalarını tavsiye eden afişleri köşe başlarında, duvarlarda görmek âdet halini aldı. Akşam ezanından sonra sokağa çıkanların tecavüze mâruz kaldıkları tevatüren şayi. İnzibat ve âsayişe memur kuvvetler acz-i mutlak içinde. Feylesof Rıza Tevfik ile Selim Sırrı Bey, 'kır serdarı' gibi atlarının üstünde sabahlara kadar İstanbul sokaklarını dolaşmak suretiyle asayiş teminine çalışıyorlar(!)*"[76]

Bu günlerde İstanbul'da yaşanan asayiş olaylarına dair verilebilecek en somut olaylardan bir tanesi, 17 Ağustos 1908'de Alman bir ailenin yaşadıkları olsa gerekir. Ertuğrul Süvari Alayı'na mensup askerler, gezintiye çıkan Alman bir tüccarın karısı ve baldızına Şişli ile Beşiktaş arasında bir mevkide tecavüz etmişlerdi. Bu mevki o tarihlerde Osmanlı devlet adamlarının konaklarının bulunduğu önemli bir bölge idi. Tüccarın şikâyeti üzerine olay ortaya çıkmış ve failler yakalanarak hapsedilmişlerdir.[77]

İngiliz gazeteci Knight bu konuda önemli bilgiler vermektedir. Meşrûtî yönetime geçilmesinin ardından silah satışlarının arttığını, sokak ortasında ateş edildiği için insanların yaralandığını, sokaklardaki hırsızlıkların da çoğaldığını belirtmektedir. Fakat buna rağmen, şehrin tehlikede olduğunun söylenemeyeceğini de eklemektedir.[78]

Kâzım Karabekir de kitabında, İstanbul'da artan asayiş olaylarından dolayı duyulan rahatsızlığı dile getirerek bunların engellenmesi için gezici devriyelerin istihdam edilmesini, bunlara birer zâbitin iştirak etmesini teklif ettiğini yazmaktadır. Ardından cemiyetin bu olaylardan dolayı 29 Temmuz 1324/11 Ağustos 1908 tarihinde yayınladığı şu tebligatı zikretmektedir: "*Bazı edepsizler daire-i edep ve terbiye-yi tecavüzle öteye beriye sarkıntılık ettikleri haber alınması ve bir hükümeti meşrûa-yı âsilede her şeyden evvel asayişi mahalliyenin sağlanması cihetiyle İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından vuku' bulan müracaat üzerine hükümeti seniyece berrî ve bahrî asakiri şahaneden kollar tertip olunarak zabıta memuru refakatiyle dolaştırılmakta olduğundan halkın kollar tarafından vuku' bulacak ilk ihtara hemen mutavaat etmeleri lüzumu ihtar ve yine istirahat-i umumiyeyi ihlâl edecek harekâta cesaret edenlerin hükümet-i âdile-i Osmaniyece kanunen mücazata çarptırılacağı sureti kat'iyede ilân olunur.*"[79]

Her ne kadar bölüm başlığı İstanbul'la sınırlansa da, ihtilâlin ardından ortaya çıkan bu yeni durum aslında sadece başşehirle sınırlı kalmamıştı. Benzer sorunlar ve sıkıntılar İstanbul dışında, özellikle de başşehrin çevresindeki diğer şehirlerde de fazlasıyla cereyan etmişti.[80] Bunlardan bazı örnekler şu şekildedir:

Dönemin şahitlerinden Hüseyin Kadri Bey'in de yazdığına göre, "*Her tarafta dehşetli bir anarşi hüküm sürüyordu. Eski müstebidlerden, mütegallibeden, mü'zine-i sû'i-i erbâbdan bir sürü âdemler bu yeni mezbebe girmek ve o sayede kendi mevkilerini ve menfe'atlerini korumak içün birbirlerine rekâbete başladılar. [...] Birçok yerlerde hükümetin şunun bunun elinde kalmış olduğu görülüyordu. Kimse vazifesini nasıl yapacağını ve hangi kuvvetin te'sirine uyacağını bilemiyordu. Bütün kuvvetler sû'i-i istimâl edildi. Halkın i'timâdı tezelzüle uğradı. [...] Her işte ve her yerde müdhiş bir herc ü merc görülüyordu. Yapılan işlerde verilen emirlerde neşr edilen kânûn ve nizâmlarda bir selâmet ve itirâd aramak tımârhânede mantık okumak kabilinden idi.*"[81]

İttihâdçılardan olan gazeteci Muhittin Birgen, hatıralarında ihtilâl sonrasında ortaya çıkan mevcut durumu tasvir ederken, memleketin "*tam manasıyla bir anarşiye*" girdiğini belirtmektedir. Ömründe silah görmediği halde, en sonunda kendisinin de silah aldığını ve talime başladığını yazmaktadır. Hatta tabancasını masanın üzerine koyduğunu, üzerini bir mendille kapatıp yazılarını öyle yazdığını da eklemektedir. Devamında ise şunları demektedir: "*İttihat ve Terakki de, memleket de, ilk devirde, böyle ne yaptığını, ne olduğunu bilmeyen bir anarşi hareketi içinde kalmıştı.*"[82]

Mehmed Salahaddin, ihtilâl sonrasında ortaya çıkan asayiş meselesine genel bir atıfta bulunmaktadır. İhtilâlin ardından cemiyete giren bazı "*eşhâs-ı şerîre*" ve "*eşkıyâ-yı meşhûre*", hükümetin almış olduğu tedbirlere rağmen para ve mal yağmasına girişmişler; devletin malına ve milletin hanelerine tecavüz etmişlerdi. Bazılarını çok çeşitli zulümlerle sokaklarda sürüklemişler ve paralarını zorla almışlardı. Bu şekilde memleket "*anarşi*" içine sürüklenmişti. Türlü türlü bahanelerle yardım kampanyaları yapılıp keseler doldurulmaya başlanmıştı.[83]

Karal, Meşrûtiyete yeniden geçilmesinin ardından İstanbul'da bir "*otorite boşluğu*"nun doğduğunu belirterek şu örnekleri vermektedir: "*İstanbul'da güven kalmamıştı. Hırsızlık olayları artmış, güpegündüz soygunculuk başlamıştı. Sokaklara yapıştırılan duyurularda, cebinde 7 kuruştan eksik para çıkanların kulağı kesileceği bildiriliyordu.*"[84]

Halkın büyük bir sevinç ve ümitle karşıladığı meşrûtî yönetimin henüz daha ilk günlerinde, başta İstanbul olmak üzere bazı şehirlerde ciddî bir karmaşa ve asayiş sorunuyla karşılaşılmıştı. Böylesi bir neticenin ortaya çıkmasında üç nedenin etkili olduğu, yukarıdaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Birinci neden, meşrûtî yönetimden ve hürriyetten beklentilerin abartılı olmasının getirdiği lâkaytlıktır. Bu lâkaytlığın neden olduğu şehirdeki otorite boşluğu ve buna paralel olarak yaşanan asayiş olayları ikincisini teşkil etmektedir. Sonuncu sebep ise şehrin nüfusunun artması olmuştur. Böylece Osmanlı başşehri İstanbul'da her şeyin altüst olmasıyla birlikte yaşanmaya başlanan olumsuz hadiseler, halkın geniş kesimlerinde büyük hayal kırıklıklarının yaşanmasına ve toplumsal rahatsızlıkların duyulmasına yol açmıştır. Bu rahatsızlıklar, 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinde belli bir neden olarak karşımıza çıkmıştır.

Sürgünden Dönenler ve Hayal Kırıklıkları

Meşrûtî yönetime geçilmesine en çok sevinenler, Sultan II. Abdülhamid döneminde yönetim karşıtı faaliyetlerde bulundukları için sürgün edilenler olmuşlardır. Uğruna mücadele ettikleri ve bundan dolayı da memleketlerinden uzaklarda yaşamak zorunda kaldıkları Meşrûtiyete ve hürriyete en sonunda ulaşmışlardı. Yeni yönetimin bunlar hakkında af çıkarmasıyla birlikte memleketlerine, özellikle de İstanbul'a geri dönmeleri, sevinçlerini ve mutluluklarını bir kat daha artırmıştı. Fakat bundan sonraki süreç, hiç de hayal ettikleri gibi olmamış; aksine hayal kırıklılıkları yaşamaya başlamışlardı. Nitekim Bayur'un belirttiğine göre bu şekilde sürgünden dönenlerin sayısı "*binleri*" bulmuştu ve bunların iş problemi çözülememiş; toplum bunlara "*sahip çıkmamış*" ve "*yüz*" çevirmişti.[85]

İrtem, sürgünden dönenler konusunda, onların Bâb-ı Âlî dairelerinin ve nezâretlerin kapılarını aşındırdıklarını ve ardı arkası kesilmeyen taleplerle devlet ricâlini şaşkınlık içinde bıraktıklarını belirtmektedir. Arzu ettikleri yardım veya desteği görmediklerine inanan sürgünler, meşrûtî yönetimin ilanından bir ay sonra Sultanahmet'te toplantı yaparak "*siyasî mağdurların hukukunu müdafaa etmek maksa-*

dıyla" bir cemiyetin kurulmasını gündeme getirmişler ve neticesinde Fedakârân-ı Millet Cemiyeti'ni 25 Ağustos 1908 tarihinde kurmuşlardır. Bu cemiyet, sürgünden dönenlerin tercihen memuriyetlere tayinini, memuriyete geçmeye hak ve iktidarı olmayanlar ile okuma yazma bilmeyenlere de münasip bir maaşın bağlanmasını istemişler ve bunun temin edilebilmesi için Sadrazam ve Dâhiliye Nâzırı'na heyetler göndermişlerdir. Fakat cemiyetin üyeleri umduklarını bulamadıkları için "*gün geçtikçe şikâyetleri*" artmıştır.[86]

31 Mart Hâdisesi'nin bastırılmasından sonra kurulan Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin bu olayın nedenlerinin araştırılması için aynı zamanda Divan-ı Harbî Örfî Mahkemeleri reislerinden Hurşit Paşa başkanlığında teşkil ettiği kurulun raporunda da, "*sürgünden gelenlere ve istibdattan zarar görenlere gerekli yardımların yapılmaması*"na *temas edilmiş ve bunun son isyandaki nedenlerden biri olduğu üzerinde durulmuştur*.[87]

Knight, Amerika ve Avrupa'dan sürgünden dönenlerin sayısını 70000 olarak vermektedir. Ona göre gelenler arasında Rus anarşistler ve diğer aşırı siyasî görüşlere sahip olanlar dahi yer almaktaydı.[88]

Bu mevzûya raporunda temas eden İngiliz Sefir Lowther, yurtiçine veya yurtdışına sürülen ve padişahın "*memnuniyetsizliğine*" maruz kalmış olup da geri dönenlerin sayısını "*yüzlerce*" olarak vermektedir. Devamında ise bunlarla ilgili ortaya çıkan sıkıntıları şu şekilde tasvir etmektedir: "*Bazı ciddi haksızlıklar altında acı çeken, korkunç bir şekilde fiziki zarar görmüş olan bu adamların hali olağanüstüydü. Onlar hislerini dizginlemeyi başardılar ve yeni harekete katılmak için, hiçbir nefret hissi göstermeksizin sessizce ne kadar çalıştılar. Fakat yorgun ve tecrübesizdiler. Bu durum için gereksinim duyulan adamlar değillerdi, çok sayıdaki devlet dairelerini doldurmak için duyulan memur eksikliği kendisini üzücü bir şekilde hissettirdi.*"[89]

Meşrûtî yönetimin ilan edilmesinin ardından geri dönen Sultan II. Abdülhamid iktidarı mağduru sürgünlerin kesin sayısı konusunda bir bilgi olmasa da, bunların İstanbul'a gelmeleriyle belli bir rahatsızlığın ortaya çıktığı kesindir. Uğruna mücadele ettikleri meşrûtî

yönetimin mağduriyetlerini gidermesi ve bir şekilde taltif edilme beklentisi içindeydiler. Fakat bu beklentileri boşuna çıkmıştı. Devletin içinde bulunduğu iktisadî durum, bu şekilde binlerce insanın mâlî sıkıntılarını bir çırpıda giderecek konumda değildi. Sürgünden dönenler bu gerçekle yüzleşmeleriyle birlikte, büyük bir hayal kırıklığı yaşamışlardı. Bu hayal kırıklığı eski sürgünlerin bir şekilde İttihâd ve Terakki Cemiyeti karşıtı gruplara yaklaşmasına neden olmuştur. Nitekim yukarıda zikredilen hükümet adına hazırlanan raporda, bu gerçek net bir şekilde dile getirilmektedir.

Siyasî Suikastlar ve Muhaliflerin Sindirilmesi

Siyasî mücadele hâlinde olan grupların, rakiplerine karşı suikastlar yaptıkları vakidir. İktidar mücadelesine giren bu tür oluşumlarda böylesi eylemler, meşrû bir araç olarak görülebilmektedir. Böylesi silahlı saldırılar yoluyla iki sonuç elde edilmek istenmektedir: Öncelikle karşı tarafta etkili olan, tehlikeli ve zararlı olduğuna inanılan kişi veya kişiler ortadan kaldırılmaktadır. İkinci olarak ise böyle bir eylem gövde gösterisi veya meydan okuma aracı olarak icra edilip düşmanlar sindirilmektedir.

Bu amaçlara matuf suikastlar ve cinayetler, bizim yakın tarihimizde de fazlasıyla görülmektedir. Bunlar, 1908 Jön Türk İhtilâli sürecinde başlamış ve 31 Mart Vak'ası'na kadar belli aralıklarla yapılmıştır. Aslında bu tür cinayetleri bir tür Jön Türkî geleneği olarak adlandırmak yanlış olmaz. Fedaî şubeleri kuran Jön Türkler, ilk suikastlarını Enver Bey'in eniştesi Selanik Merkez Komutanı Nâzım Bey'e karşı yapmışlardır. Jön Türkler'e karşı çalışma yapan Nâzım Bey'e engel olmak için 29 Mayıs 1324/11 Haziran 1908 tarihinde silahlı suikast düzenlenmiş, fakat bunda başarılı olunamamıştı.[90]

Döneme şahitlik eden Mithat Şükrü Bleda, bu başarısız suikastın Selanik'te büyük bir etki yaptığını ve bunun her yerde konuşulduğunu belirttikten sonra, ikinci suikastı şu şekilde anlatmaktadır: Cemiyet hakkında çok şey bilen ve jurnalcilik yapan Manastır Müftüsü'nün İstanbul'a gitmek için Selanik'te bulunduğunun öğrenilmesi üzerine

bunun ortadan kaldırılmasına karar verilmişti. Fedâi Abdülkadir Bey, askerî elbiselerini çıkararak sivil kıyafetleriyle müftünün kaldığı otelin önüne gitmiş ve kapısının önünde müftüyü katletmişti. Bu iki suikast "*hayli heyecan uyandırmıştı.*"[91]

İhtilâl sürecindeki ilk başarılı suikast ise Mitrovitçe 18. Nizâmiye Fırka Komutanı Ferik Şemsi Paşa'nın 24 Haziran 1324/7 Temmuz 1908 tarihinde Manastır'da Jön Türk fedâisi Mülâzım Atıf Bey[92] tarafından katledilmesidir.[93] Bundan sonra benzer suikastlar cemiyetin iktidarı yolunda müracaat ettiği en önemli araçlardan biri olmuştur.

Meşrûtiyetin yeniden ilan edilmesinin ertesi günü bu tür cinayetlerin işlenmesine devam edilmiştir. Hafiyelik yaptığı iddiasıyla Yüzbaşı Bahaeddin bir zâbit tarafından Selanik'te katledilmişti. Yine aynı günlerde Selanik'te kışla yakınlarındaki mezarlıkta üç kişi öldürülmüştü. Bunlardan başka Yüzbaşı İbrahim, Süvari Yüzbaşısı Ali ve ismi belli olmayan sivil bir kişi saraya hafiyelik yaptıkları iddiasıyla ortadan kaldırılmışlardı.[94]

Aynı cinayetler, 31 Mart Vak'ası sürecinde de işlenmiştir. Fakat bunlara geçmeden önce Kâzım Karabekir'in verdiği ilginç bir ayrıntıyı hatırlatmak yerinde olacaktır: Cemiyetin Merkez-i Umumisi'nden 19 Temmuz 1324/1 Ağustos 1908 tarihinde gelen bir telgrafa göre, cemiyetten bir heyet İstanbul'a gelmek için yola çıkmıştır. İstanbul'da toplanan cemiyet üyeleri ihtilâl hakkında değerlendirmeler yapmışlar ve özellikle de Merkez-i Umumî'nin İstanbul'a gelmesinin cemiyeti zayıf göstereceği görüşünü dile getirmişlerdir. Toplantının sonunda ise Selanik'ten 10 fedâî istenmesine karar verilmiştir.[95] Karabekir'in bu iddiası daha sonra işlenecek bazı fâil-i meçhul cinayetlere ışık tutacak mahiyettedir.

Karabekir'in anlattıklarını, Bayur tamamlamaktadır. Ona göre, Meşrûtiyetin ilanından sonra da "*fedailer ve onlara iş gördürmek, yani adam öldürtmek geleneği devam edecektir. Meşrûtiyetin ilânından önce büyük bir kahramanlığı tazammun eden bu fedailik, İttihad ve Terakki iktidara geçtikten sonra her türlü tehlike ve takipten masun olarak adam ve bilhassa muhalif gazeteci öldürme biçimi alacaktır.*"[96]

Ahmed Emin Yalman da aynı şekilde İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin fedâi teşkilatı kurmasına temas ederek, cemiyetin bu şekilde "*ortalığı yıldırmak*" yolunu tuttuğunu, aleyhinde yazı yazan gazetecileri "*sokak ortasında*" vurdurduğunu iddia etmektedir.[97]

Gelişmelerin içinde bulunan veya en azından dönemin şahidi olan zevâtın bu anlattıklarından sonra ilgili suikastlara geçilebilir. Meşrûtiyetin yeniden ilan edilmesinin ardından yapılan ilk önemli sûikast 20 Kasım 1324/3 Aralık 1908'de gerçekleştirilmiştir. *Tanin*'deki ilgili habere göre, Sultan Mahmud Türbesi karşısındaki bir sokakta II. Abdülhamid'in eski yaverlerinden ve hafiyelerinden[98] İsmail Mahir Paşa'ya altı el ateş edilmiştir. Saldırı neticesinde Paşa ölmüş, saldırganlar ise kaçmıştır. Hüseyin Cahit'in ifadesine göre, bu cinayet "*çok anlamsız ve yakışıksız*" olarak değerlendirilmekle birlikte, bunun İttihâd ve Terakkî Cemiyeti tarafından yapıldığı da o günkü fısıltılarda geçmekteydi. Buna göre cemiyet, İstanbul'da yitirmekte olduğu kuvvetini tekrar elde etmek için "*vaktiyle ölümüne hüküm verilmiş olan bir kimseyi*" öldürtmüştür. Bu iddiayı gündeme getiren Hüseyin Cahid, eğer bu teşebbüs cemiyet tarafından gerçekleştirilmişse bunun "*büyük bir yanlışlık*" olduğunu ve saygınlığın "*halka dehşet salmak yolu*" ile devam ettirilemeyeceğini eklemektedir.[99] Yalman da bu cinayete temas ederek, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin söz sahiplerinin bu tür "*şiddet hareketlerine*" başvurmak "*zafiyetini*" göstererek "*ortalığı yıldırdığı*"nı belirtmektedir.[100]

Mizancı Murad Bey'in hizmetinde bulunan Ahrâr'dan Zeki Bey de sokak ortasında bir fedâî tarafından katledilmiştir. Daha sonra bu kez İttihâdçıların muhaliflerinden Mehmed Samim Bey, Galata Köprüsü üzerinde subaylar tarafından vurularak öldürülmüştür. Her iki cinayetin katilleri de kayıplara karışmışlardır.[101]

31 Mart Vak'ası'na giden süreçte dikkatleri çeken en önemli cinayet, hiç şüphesiz cemiyet karşıtı ve *Serbestî* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey'in 7 Nisan 1909 tarihinde Galata Köprüsü üzerinde öldürülmesiydi. Hasan Fehmi'nin katili bir türlü bulunamamasına rağmen, bunun İttihâdçılardan Abdülkadir Bey olduğu o sıralarda

halk arasında konuşulmaktaydı.[102] Aydemir de bu cinayetin "*İttihad ve Terakki*"nin adamlarından, hatta ismi bugüne kadar bilinmemesine rağmen "*yerleşmiş*" kanaate göre önemli "*silahşorlarından*" biri olan Abdülkadir tarafından işlendiğini yazmaktadır.[103] Mustafa Turan ise çok farklı iki ismi gündeme getirmektedir. Ona göre, o günlerde köprünün her iki başında inzibat karakolu olmasına rağmen hiçbir zaman yakalanamayan katiller, ihtilâlin ardından genel afla hapishaneden çıkarak cemiyetin fedâisî olan Rizeli Laz Emin ve Üsküdarlı Vahid'tir. Bunlar ücretlerini "*tahsisat-ı mesture*", yani günümüzdeki örtülü ödenekten almışlardı.[104] *Vorwärts* ise "*Jön Türk Komitesi karşıtı yazılarıyla bilinen*" Hasan Fehmi'nin katlinin subay üniforması giyen bir kişi tarafından işlendiğini ve bunun "*siyasî bir cinayet*" olduğunu yazmaktadır.[105]

Hasan Fehmi'nin katledilmesi pek çok kesim arasında büyük tepkiye neden olmuştur. Öğrenciler dersi terk etmiş, gazeteler tepki manşetleriyle çıkmış ve büyük bir katılımla cenaze merasimi yapılmıştır. Bu merasim âdeta İttihâd ve Terakki Cemiyeti karşıtlarının büyük bir gösterisi hâlini almıştır. Cemiyete karşı duyulan kin ve intikam duyguları çok artmıştır.[106]

Hasan Fehmi Bey'in ardından bu kez 9 Nisan 1909 tarihinde *Sada-i Millet* gazetesi başyazarı Ahmed Samim Bey Bahçekapı'da vurulmuştur.[107]

Rıza Nur da bu süreçte kendi isminin fedâîlerin ölüm listesinde yer aldığını iddia etmektedir. Kendisinin İttihâd ve Terakki karşıtı yazılarından dolayı, özellikle de "*Görüyorum ki işler fena gidiyor*" isimli makalesinin *İkdam*'da yayınlanmasının ardından Serez'deki fedâî komitesinin kendisini öldürtmek için birini görevlendirdiğini net bir şekilde belirtmektedir.[108]

Bu şekilde tespit edilmeye çalışılan fâil-i meçhul cinayetler, dönemin kaynaklarında bir şekilde İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne mâl edilmiştir. Özellikle de Kâzım Karabekir'in yukarıda belirttiği 10 tane fedâînin İstanbul'a getirtilmesi, bu iddiaları ciddî olarak kuvvetlendirmektedir. Cemiyet, ilk etapta meşrûtî yönetim karşıtlarına karşı

bu fedâîleri kullanmayı düşünmüş gibi görünmektedir. Fakat daha sonraki süreç göstermiştir ki, fedâîler tam tersine Meşrûtiyet ismi altında cemiyet muhaliflerine karşı bunların ortadan kaldırılmasında kullanılmışlardır. Burada iki amaç güdülmüştür: Birinci olarak azılı muhaliflerin ortadan kaldırılması; ikinci olarak ise katledilenler üzerinde muhalefetin sindirilmesi idi. Fakat bu cinayetler, tam tersine bir etki yapmış ve muhalefeti sindirmediği gibi İttihâdçı karşıtlığının iyice beslenmesine neden olmuştur. Bunlar, aynı zamanda 31 Mart Vak'ası sürecini de hızlandırmıştır.

Medreselerin Islah Edilmesi ve Talebe-i Ulûmun Askere Alınması

Klasik dönemde Osmanlı yüksek eğitiminin verildiği medreseler, tarihî süreçte gerek muhteva ve gerekse işlev olarak önemli değişimler geçirmiştir. Özellikle de Batılılaşma faaliyetleri kapsamında alanlarına göre farklı modern seküler eğitim kurumlarının kurulmasıyla birlikte medreseler, kademeli olarak sadece dinî eğitim ve öğretimin verildiği bugünkü ilahiyat fakülteleri şeklini almışlardır.

Kadim uygulamaya göre, bu kurumlarda eğitim görenler askerlik hizmetinden muaftılar. Gerçekten ilim tahsili için bu eğitim kurumlarına devam edenlerin yanı sıra, sırf askerlik yapmak istemeyenler de medreseleri tercih etmekteydi. Bundan ötürü medreselerde ciddî bir yığılma söz konusuydu. Bir de buna mezuniyet imtihanlarının uzun yıllardır yapılmaması eklenince medreselerdeki öğrenci sayısı daha da artmıştı. Meşrûtî yönetime yeniden geçilmesiyle birlikte hükümet, medreselerdeki bu yığılmayı gündemine almıştı. Buna göre medreselerde mezuniyet imtihanı yapılacak ve bunda başarılı olmayan öğrenciler askere alınacaktı. İmtihanın ya da "*yoklamanın*" nasıl olacağına ve nelerin sorulacağına dair Harbiye Nezâreti ile Şeyhülislâmlık arasında görüşmeler yapılmış, fakat bir sonuç elde edilememişti. [109]

Bu durum medrese talebelerini rahatsız etmişti. Özellikle de imtihanda başarılı olamayacaklarına inananlar gelişmeleri yakından takip etmekteydiler. Öğrenciler, yapılacak mezuniyet imtihanının

ertelenmesi için 27 Şubat 1909 tarihinde Bayezid Camii'nde bir gösteri dahi yapmışlardı.[110] *Volkan* da bu tartışmalara girmiş ve bu imtihan meselesinin aceleye getirilmesini ve medrese talebelerinin askere alınmasını eleştiren makaleler yayınlamıştır.[111]

İrtem, medreselerde iade edilen mezuniyet imtihanını gündeme getirerek, "*softaların*" bu durumdan rahatsız olduklarını ve "*başlarına belâ addettikleri askerliği saran yeni rejime düşman*" kesildiklerini belirtmektedir.[112] Bayur da benzer bir tespitte bulunarak, hükümetin daha dikkatli yürütmesi gereken bu çalışmanın, "*talebe-i ulûmu rahatsız*" ettiğini ifade etmektedir.[113] Mustafa Turan, 31 Mart Hâdisesi'nin patlak vermesinde etkili olan üç "*gayrımemnun zümre*"den biri arasında askere alınmak istenen talebe-i ulûmu zikretmekte ve bu kararın bunların muhalif gruplara katılmasına neden olduğunun altını çizmektedir.[114] O sıralarda Fransız Sefareti'nde kâtiplik yapan Boppe de bu konuya atıf yaparak, medrese talebeleri için sınavdan geçme zorunluluğunun konulmasının "*softalarda hoşnutsuzluk*" meydana getirdiğini ve bunun da 31 Mart Vak'ası'nı tetikleyen nedenlerden biri olduğunu iddia etmektedir.[115]

Neue Freie Presse, Viyana'daki Osmanlı Askerî Ataşesi Hakkı Bey'le İstanbul'da patlak veren isyan hakkında yapmış olduğu görüşmede, talebe-i ulûmun bu bağlamdaki rahatsızlığını en önemli faktör olarak dile getirmektedir. Hakkı Bey'in ifadesine göre, hükümet Avrupaî tarza göre genel bir askerî yükümlülük planı çerçevesinde herkesin askerlik hizmeti yapması üzerinde durmaktaydı; bunun kapsamına alınacak olan softalar durumdan rahatsız olmuşlar ve buna karşı gösteri yapmışlardı. Ulemânın ileri gelenleri Jön Türkler'in "*fikirlerine sadık*" oldukları halde, softalar Jön Türk rejimi "*karşıtlarının*" saflarına geçmişler; dinî duygularla halkı ve askerleri isyana kışkırtmışlardır.[116]

Meşrûtî hükümetin bu şekilde başarısız medrese talebelerine askerlik hizmeti zorunluluğu getirmesi gayretinin, buna alışık olmayan talebe-i ulûmu rahatsız ettiği, yukarıdaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Nitekim bu hazırlıklardan endişelenen talebeler hemen harekete geçerek ilgili çalışmaya engel olmaya çalışmışlardı. Karşı çıkarak

tepkilerini göstermekle yetinmemişler, aynı zamanda İhttihâd ve Terakki Cemiyeti karşıtı muhalif gruplara katılmışlardı. Ardından patlak veren isyana da iştirak etmişlerdi. Böylece 31 Mart Vak'ası sırasında dinî motiflerin kullanılmasının ve daha da önemlisi bu hâdisenin dinî bir renk almasının en önemli unsurlarından biri ortaya çıkmıştır. İlerideki sayfalarda da tekrar vurgulanacağı gibi, medrese talebelerinin 31 Mart Vak'ası'nda yer almalarının nedeninin dinî hassasiyetlerden daha ziyade, bunlar hakkında yapılan yukarıdaki düzenleme olduğu anlaşılmaktadır.

SİYASİ NEDENLER

İç isyanların patlak vermesinde, devletin içinde bulunduğu temel sorunlar önemli bir yere sahiptir. Bu sorunların karşısında mevcut otoritenin veya yöneticilerin yaptıkları siyasî, iktisadî ve sosyal icraatları yetersiz bulan muhalif siyasî gruplar ortaya çıkar. Bu gruplar, devleti ve milleti bu meselelerden kurtarma iddiasıyla mevcut yönetime karşı siyasî mücadeleye girişirler. Fakat bu mücadelenin ileriki aşamalarında kendi aralarında bazı fikrî itilaflar ve metot farklılıkları kendini göstermeye başlar. Bu durum bir sonraki aşamada, söz konusu grupların aralarında bölünmelere ve bunların daha alt gruplara ayrılmalarına neden olur.

Sonuçta mevcut yapıya karşı verilen ortak siyasî mücadele ilk etapta kazanılsa da, grupların aralarında var olan bölünmüşlük devam eder. Ortak düşmanla yapılan mücadeleden dolayı aralarındaki itilaflar ilk etapta bir kenara bırakılıp bir şekilde üstü örtüldüğü ve bütün dikkatler karşıdaki ortak düşmana verildiği için, itilaflar bu aşamada gün yüzüne pek çıkarılmaz veya doğrudan ifade edilmezler. Fakat ortak düşmana karşı yapılan mücadelenin kazanılması ve bunun bertaraf edilmesiyle iktidar yolunun kendilerine açıldığını düşünmelerinden veya böylesi bir iddiaya sahip olmalarından dolayı, eskiden beri var olan bu bölünme gün yüzüne çıkarak bir hizipleşme şeklini alır. Böylece var oluş nedenleri olan asıl siyasî mücadeleleri başka bir renk ve ton alarak bir iç hesaplaşmaya dönüşür. Hizipler

arasındaki bu hesaplaşma, aynı zamanda bir iç mücadele anlamına da gelmektedir.

Durumu daha da vahim kılan başka bir gelişme ise, kendilerinin şekillendirdiği yeni dönemin neden olduğu kendine has siyasî, iktisadî ve sosyal sıkıntıların da bu arada ortaya çıkmaya başlamasıdır. Muhalif olarak var olan sıkıntıları mevcut iktidara karşı kullanarak siyasî bir mücadeleye girmek başka, mücadelede başarılı olup iktidara gelince eleştirilen problemlere çözüm bulmak bambaşka bir şeydir. Yeni iktidar sahiplerinin kronikleşmiş eski sorunları hızlı bir şekilde çözme veya tam tersine bunları kullanarak kendi iktidarlarını hâkim kılma hevesine ve heyecanına girmesi, yeni mağdurlar ortaya çıkarır. Yeni durumdan dolayı mağdur olan veya olduğuna inanan kesimlerin de sahneye çıkmasıyla artık çok cepheli ve hesaplı derin bir bölünme, ardından yeni bir çatışmanın tohumları atılmış olur.

Benzeri şeyler, 31 Mart Vak'ası öncesinde ve sürecinde de yaşanmıştır. Bu başlık altında ilgili gelişmeler tespit edilmektedir.

İç Siyasetteki Bölünmüşlük ve Toplumun Siyasîleşmesi

Osmanlı siyasî hayatındaki hareketlenme, Tunaya'nın tabiriyle "*herkesin siyaset yapması*" ve "*yoğun bir siyasallaşma*",[117] 1908 Jön Türk İhtilâli'nden sonra başlamıştır. Bu sürecin kaynağı ise, o günkü yönetim karşısında ortaya çıkan ve Osmanlı tarihindeki en önemli siyasî muhalif oluşum olan Jön Türk Hareketi'ne kadar gitmektedir. Jön Türk Hareketi'nin içinde gerek fikir ve gerekse tarz olarak baş gösteren ayrışma bu bağlamda zikredilmesi gereken ilk gelişmedir. 4-9 Şubat 1902 tarihlerinde Paris'te gerçekleştirilen Birinci Jön Türk Kongresi'nde ortaya çıkan siyaset ve usûl noktasındaki fikir ayrılıkları, hareketi "*merkeziyetçi*" ve "*dış müdahale karşıtı*" Ahmed Rıza ile "*adem-i merkeziyetçi*" ve "*dış müdahaleci*" Prens Sabahaddin taraftarları olmak üzere ikiye ayırmıştır.[118] Netice olarak bu bölünme, Osmanlı-Türk siyasetindeki iki ana damarı teşkil etmiştir. Bu ayrışma bir taraftan siyasî ve entelektüel hayatta bir zenginleşmeye alt yapı hazırlarken, diğer taraftan da amansız siyasî bir çatışmanın da temel nedeni olmuştur.

Bu bölünmenin olumsuz sonuçları başlangıçta kendini çok fazla hissettirmemişti. Bütün dikkatler ve gayretler ortak düşman olan II. Abdülhamid'e ve onun "istibdâd" yönetimine karşı yapılan mücadeleye verildiği için, bu aşamada söz konusu olan iki grup arasında herhangi bir çatışma yaşanmamıştır. Fakat bu durum 1908 Jön Türk İhtilâli neticesinde II. Abdülhamid'e karşı ilk başarının elde edilmesinden sonra başlayan süreçte değişmiş; içlerinde siyasî ihtilafların gün yüzüne çıkmasıyla birlikte mücadele bu kez kendi aralarında başlamıştı. Meşrûtî yönetimin tesis edilmesiyle oluşan yeni dönemde bunların dışında da daha başka siyasî partilerin kurulmasıyla birlikte şekillenen modern siyasî hayat ve mücadele, Osmanlı siyasetini bir daha toparlanamayacak şekilde iyice parçalamıştır. Bir de bunlara yeni yönetimin mağduru bazı sosyal gruplar eklenince, durum daha karmaşık bir hâl almıştır.

Modern siyasî fikir, örgütlenme ve tecrübeden mahrum olan Osmanlı toplumunda aniden başlayan, hızlı ve abartılı bir şekilde yayılan siyasallaşmanın vardığı boyutlara geçmeden önce, bu süreçte kurulan belli başlı siyasî partileri ve kulüpleri isim olarak tespit etmek gerekiyor.

Tarihî kökleri 1889'a geri giden Jön Türk Hareketi,[119] ihtilâlin siyasî merkezini oluşturacak iki önemli ekol ve partinin menşeini teşkil etmektedir. Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Paris merkezli İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin 27 Eylül 1907 tarihinde birleşmesiyle Osmanlı İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ortaya çıkmıştır.[120] Bu oluşum, 1908 İhtilâli'nden sonra siyasî hayatta etkin olmaya devam etmiştir. Özellikle de partinin 18 Ekim-7 Kasım 1908'de gizli olarak yapılan ilk kongresiyle Merkez-i Umumîsi yeniden belirlenmiş ve siyasî programı ilan edilmiştir. Buna göre cemiyet; siyasî, iktisadî ve içtimaî alanlarda düzenlemeler yapılmasını benimsiyordu.[121] Aşağıdaki sayfalarda da temas edildiği gibi, Merkez-i Umûmî üyeleri takip eden günlerde İstanbul'a gelerek, Cağaloğlu'ndaki Şeref Sokağı'nda cemiyet çalışmalarını yürütmüşlerdir.

Bu süreçte ikinci önemli parti, Prens Sabahaddin'in İstanbul'a dönmesinden sonra arkadaşlarının 14 Eylül 1908 tarihinde kurdukları Ahrâr Fırkası'dır.[122] Cağaloğlu'ndaki Şeref Sokağı'nda bir binayı merkez edinen Ahrâr Fırkası,[123] zamanla kendisine katılanlarla birlikte İttihâd ve Terakki Cemiyeti karşısındaki en etkili siyasî partilerden biri olmuştur. Özellikle de seçimlerdeki propagandalar ve gazetelerde yapılan yayınlar bu karşıtlığı net bir şekilde göstermektedir.

Aslında Ahrâr Fırkası'nın sadece siyasî bir parti olarak görülmemesi gerekiyor. Zira o tarihlerde Ahrâr Fırkası, Jön Türk karşıtlarının ve Jön Türkî yönetimin mağdurlarının şemsiyesi altına toplandığı önemli bir oluşumdu. Nitekim ilgili gelişmeleri İstanbul'da takip eden İngiliz McCullagh, Ahrâr Fırkası'nı geniş tabanlı Jön Türk karşıtı muhalif bir oluşum şeklinde şöyle tasvir etmektedir: "*Prens Sabahaddin ve Kâmil Paşa'nın bayrağı altında toplanmış bulunan laf ebesi, başarısız, düş kırıklığına uğramış kişiler, huzuru bozulmuş çeşitli ulusların, şuradan buradan toplanmış temsilcileri, bu efendileri veya bunların bağladıkları ilkeleri sevdiklerinden değil, hepsi de İttihat ve Terakki Fırkası'ndan nefret ettikleri için peşlerine gitmişler, toplanmışlardı.*"[124]

Cemiyet dışındaki diğer oluşumlar da bir hayli çeşitlilik arz etmekteydi. Bunlardan bir tanesi "*Fedakârân-ı Millet Cemiyeti*" idi. Bu cemiyet siyasî bir amaç için kurulmamıştı. Yalnızca sürgünden dönen siyasî mağdurlara yardım toplama ve bunların sorunlarıyla ilgilenme gayretindeydi. Fakat cemiyetin Mevlânzâde Rifat Bey gibi İttihâd ve Terakki karşıtı bir ismi bünyesinde barındırması, Sultan II. Abdülhamid'in bu Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti için bağışta bulunması gibi bazı gelişmeler İttihâdçıların tepkisini çekmeye başlamıştı. Nitekim daha sonra cemiyetin binası polis tarafından basılmış ve reisi tutuklanmıştır.[125] Uzun mahkemeler neticesinde cemiyet ileri gelenleri beraat etmiş ve cemiyetin reisi Avnullah El Kâzımî Kerkük'e mutasarrıf olarak tayin edilmişti.[126] Aslında bu bir atamadan daha ziyade sürgündü. Sultan II. Abdülhamid de benzer bir uygulamayı Jön Türk Hareketi'ne mensup memurlara karşı yapardı.

Meşrûtî yönetime geçilmesinin ardından kurulan diğer bir parti Osmanlı Demokrat Fırkası'dır. Jön Türk Hareketi'nin kurucularından ve önemli simalarından olan İbrahim Temo Bey ve Dr. Abdullah Cevdet Bey'in 6 Şubat 1909'da kurduğu bu fırka, teşkilatlanma ve tanıtım faaliyetlerine başlamıştı.[127] Nitekim bunun için görevlendirilen Muhlis Sabahaddin Bey önce Selanik'te birçok zorlukla karşılaşmış, bu da yetmemiş, kendisine suikast düzenlenerek yaralanmıştı. Bunun üzerine bir de Osmanlı Demokrat Fırkası tarafından çıkarılan *Şark* ve *Türkiye* gibi gazeteleri hükümet tarafından kapatılmıştı. İbrahim Temo Bey, bu tür "*baskılar*" ve "*keyfî*" muamelelerden dolayı partisini feshederek Romanya'ya geri dönmüştür.[128]

İhtilâl sonrasında kurulan ve 31 Mart Hâdisesi sürecindeki en önemli aktörlerden biri olan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin üzerinde de durmak gerekiyor. Derviş Vahdetî, cemiyetin kuruluşunu 5 Şubat 1909 tarihli *Volkan*'ın baskısında ilan etse de,[129] resmî kuruluşu 16 Mart 1909'da nizamnâmesi ve 20 kurucusunun ismiyle birlikte yine *Volkan*'da duyurulmuştu.[130] Cemiyet daha sonra 3 Nisan 1909'da Ayasofya Camii'nde yapılan bir mevlit merasimiyle ciddî bir gövde gösterisinde bulunmuştu. Bu mevlitte önce Said-i Kürdî, ardından da Derviş Vahdetî kürsüye çıkarak ilginç birer konuşma yapmışlardır. Konuşmasında Midhat Paşa ve Nâmık Kemâl gibi şahsiyetlerin "*istibdâd*"ın yıkılması için mücadele ettiklerini, fakat "*hükümet-i müstebide*"nin pek çok mazlumu tutuklayıp sürdüğünü ifade etmiştir. Devamında ise, nihayetinde 11 Temmuz'da Selanik'te hürriyetin ilan edildiğini ve "*İttihad ve Terakkî Cemiyet-i muhteremesinin bu inkılâba büyük hizmeti*" olduğunu belirterek şöyle demiştir: "*Niyaziler, Enverler, Selahaddinler, Eyüb Sabriler, Hasan Beyler ve bu zevât-ı muhteremenin emsâli zamanın Hâlid bin Velîdleridirler. Allah onlardan râzı olsun.*"[131]

16 Mart 1909'da ilan edilen beyannâmesinin üçüncü maddesinde cemiyetin maksadı şu şekilde belirtilmektedir: "*memâlik-i hilâfette vesair bilâdda mütemekkin anâsır-ı muhtelife-i islâmiyenin tehzîb-i ahlâkına ve içtimaî terakkiyâtına bâis-i yegâne olan Kur'ân-ı Kerim'in şerîât-ı mutahharanın ilâ-yevmi'l-kıyâm te'min-i devâmına sa'y ü gayret*

eylemek ve kâffe-i müslimînin faaliyet-i siyasiye ve ictimaiyelerini tezyid ve tevhid etmek ve şer'-i şerif ve Kânûn-ı Esâsî-i münif ile mü'eyyed olup [...]"[132] Metinden de anlaşıldığı gibi cemiyetin amaçları arasında, Müslümanların ahlâkını ıslah etmek; Kur'an-ı Kerim ve şeriatın kıyamet gününe kadar devamı için gayret etmek; Müslümanların siyasî ve toplumsal faaliyetlerini artırmak ve onları birleştirmek gibi hususlar yer almaktadır. Ayrıca cemiyetin şeriat ve Kanun-i Esâsî ile kuvvetlendiği de belirtilmektedir.

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, 31 Mart Hâdisesi'ne kadar geçen süreçte İttihâd ve Terakkî Cemiyeti karşıtı muhalif hareketin önemli ve etkili ayaklarından biri olmuştur. Özellikle de ulemâ ve medrese talebeleri ile İslâmî referanslara önem verenlerin etkin oldukları İslâmcı bir cemiyet görüntüsü çizmiştir. Cemiyetin kurucularından Derviş Vahdeti en önemli parti üyeleri arasında yer alıyordu. Derviş Vahdeti, kurucusu ve sahibi olduğu *Volkan*'ı cemiyetin önemli bir yayın organı olarak kullanmıştır. *Volkan*'ın yayın çizgisinde İslâm vurgusu her zaman ön planda idi. Gazetede özellikle de toplumsal ve siyasî hayatta İslâmî hassasiyeti sıklıkla gündeme getirmekte ve iç siyasette, Sadrazam Kâmil Paşa'yı çok açık bir şekilde desteklerken, dış siyasette ise açık bir şekilde İngiltere yanlısı bir çizgi takip etmekteydi.

Nitekim *Tanin*'de çıkan bir makaleye cevap olarak kaleme alınan anonim bir makalede İngiltere Kralı'nın "*takdiratına*" mazhar olmuş Sadrazam Kâmil Paşa'yı beğenmemenin İngiltere Kralı'nın siyasî fikirlerini "*reddetmek*" anlamına geldiği yazılmıştır. Devamında ise İngiltere hakkında şu ifadeler sarf edilmektedir: "*Evet: İngiltere menfaatperest değildir demiyoruz. Fakat menâfiimiz nokta-i nazarından sâir Avrupa devletlerinden ziyâde onun politikasını tâkip etmeye mecburuz.*"[133] Başka bir yazıda ise, "*yarım asırdan ziyâde bir zamandan beri Avrupa devletleri arasında Osmanlıların en işine yarayan devletlerden biri belki birincisi*"nin İngiltere olduğu belirtilerek, "*İngiliz kavm-i necîbi*" ifadesi kullanılmıştır. Derviş Vahdetî bu tür yazılarından dolayı, aşağıdaki sayfalarda da görüleceği gibi, isyan sonrasında İngiliz ajanı olarak adlandırılmıştı.

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, programı ve tanıtımı itibarıyla özellikle de ilmiye mensuplarına hitap etmesine rağmen, asıl alakayı daha ziyade askerler arasında görmüştü. Bu süreçte cemiyet, diğer İslâmî çevrelerde muhalefetle karşılanmış ve eleştirilmişti. Özellikle de *Sırât-ı Müstakim* ve *Beyânü'l-Hak* gibi gazeteler cemiyeti "*i'tizâl*", yani "*ayrımcılık*"la ithâm etmişlerdi.[134]

Bu şekilde kurulan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, 31 Mart Vak'ası hakkında kaleme alınan pek çok araştırmada ve hatıratta isyandaki en önemli faktör ve aktör olarak görülmektedir. Fakat Tunaya'ya göre, bu hâdisenin cemiyetin bir "*eseri olduğu iddia edilemez, bununla beraber mahiyeten irticaî olan bu hareket, İttihad-ı Muhammedî Fırkası'na faaliyeti ve içini dökme bakımından gayet müsait bir iklim yaratmıştır.*"[135]

Meşrûtî yönetimle birlikte kurulan cemiyetler sadece bunlarla sınırlı değildi. Önceleri padişahın iznine tabi olan bu tür cemiyetlerin kurulması ihtilâlin ardından serbest bırakılınca, bunların sayıları bir hayli artmıştı. Ali Birinci'nin tabiriyle "*cemiyetleşme süreci*" başlamış; öğrenci, öğretmen, siyasî, sosyal, meslekî ve etnik tabanlı binlerce cemiyet ve kulüp kurulmuştu.[136] Tunaya bunları "*Meşrûtiyet kulüpleri*" olarak adlandırmaktadır.[137] Bu cemiyetlerden dikkat çekenler arasında yer alanların başında etnik aidiyeti esas alan kulüpler gelmektedir. Süleyman Şefik Paşa, meşrûtî yönetimin yeniden tesis edilmesinin ardından memlekette bir "*milliyet davası*"nın meydana çıkartıldığını ve bu "*fahiş hata*"nın İttihâdçılara ait olduğunu belirtmektedir. Devamında ise, "*her ferdin milliyet davası mübah kabul edilmiş olmasından İstanbul'da çeşitli Osmanlı milletlerine mahsus kulüpler*"in kurulduğunu yazmaktadır. Arap kulübü "Âhâd-ı Arab", Çerkez Teavün Kulübü, Arnavud Başkim, Kürd Kulübü, Ermeni Taşnak Kulübü ve Rum Kulübü gibi isimlerle birçok ocak te'sis edilmişti.[138]

Kurumsal anlamda ortaya çıkan bu tür oluşumlar dışında, günlük hayatta da ciddî bir siyasîleşme yaşanmıştır. Dönemin aktörleri ve şahitleri hatıralarında bunlarla alakalı önemli bilgiler vermektedirler.

Bunlardan biri olan Asaf Turgay bu bağlamda şu tespitleri yapmaktadır: "*Ordu inkılâp yapmıştı; inkılâp bu muydu? Gazinolarda, kahvehanelerde siyasetten başka bir şey yoktu.*"[139] Mehmet Kadri Nasih, gelinen noktayı "*siyasî mücadelenin sahnesi sadece Mâbeyn-i Şâhâne değil, bütün vatan sathı*"na yayıldığı şeklinde ifade etmektedir.[140] Meşrûtî yönetime geçilmesinin ardından sürgünden dönen Mevlanzâde Rıfat, İstanbul'da gördüğü manzarayı anlatırken, üzerinde durduğu en önemli nokta toplumun siyasallaşması olmuştur. Birçok cemiyet ve kulüp kurulmuş; "*herkes bilir bilmez siyaset meydanında at sürüyor!.. Her sınıf mahfillerinin tek uğraşısı siyaset! [...] Yeni çıkan partiler ortalığı gürültüyle doldurmuştu. Kavgalar alabildiğine meydan almıştı.*"[141]

Osmanlı toplumundaki siyasîleşme orta ve yüksek öğretim öğrenciler arasında da fazlasıyla yaşanmıştı.[142] Aynı şekilde benzer faaliyetler askerî okullara da sirayet etmişti. Kuran, Mekteb-i Harbiye'de cereyan eden hizipleşme, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne zorla girme ve kayıt edilme ile kayıt edilmeyenlere uygulanan baskılar hakkında, bizzat kendisinin yaşadıklarını somut örneklerle zikretmektedir.[143] İhtilâl sonrasında Mekteb-i Harbiye'de zuhur eden bu hizipleşmenin dışında, meydana gelen diğer bir gelişme ise öğrencilerin mektepteki yerleşik yapıyı ve idareyi altüst etmeleri, sık olarak nümayiş yapmalarıdır. O sıralarda mektepte öğrenci olan Eşref Albatı, meşrûtî yönetime geçilmesinin ardından öğrenciler arasındaki değişimi şu şekilde belirtmektedir: "*Uzun seneler istibdat ordusunun sıkı inzibatından kurtulan talebe, hürriyeti de her istediğini kabul ettirmek ve yapmak zannediyordu.*"[144]

Okullardaki siyasîleşmenin diğer bir kanıtı ise cemiyetin birer küçük şubesi gibi hareket eden kulüplerin mekteplerle ilgilenmesiydi. Bu konudaki en somut bilgiyi Selanik örneğinde Kâzım Nâmi Duru vermektedir. Duru'nun anlattığına göre, cemiyet mekteplere büyük alaka göstermiş ve her kulübün himayesine bir mektep verilmişti. Kendisinin sorumluluğunda olan birinci kulüp ise Ravza-i Sıbyan Mektebi ile ilgilenecekti. Mektebin idaresi için kurulan heyetin başına yine bizzat kendisi getirilmişti.[145]

Genel Osmanlı siyasetindeki bölünmüşlüğe geçmeden önce ihtilâlin ardından Jön Türkler arasında patlak veren iktidar savaşı üzerinde de durmak gerekiyor. İhtilâlin ardından Jön Türkler'in İstanbul'da toplanması ve yurtdışındaki sürgünlerin geri dönmesiyle birlikte cemiyet için başarıyı sahiplenme tartışmaları, ardından nüfûz ve iktidar paylaşımı sorunu ortaya çıkmıştı. Nitekim Kâzım Karabekir'in anlattığına göre, Selanik'ten gelen Merkez-i Umumî Heyeti üyeleriyle yapılan ilk toplantıda Meşrûtiyeti *"Selanik"* mi aldı, yoksa *"Üsküp mü?"* gibi tartışmalar yaşanmıştı.[146]

Jön Türk Hareketi'nin mimarlarından olan İbrahim Temo da, meşrûtî yönetime yeniden geçilmesi üzerine İstanbul'a dönmesinin ardından cemiyet içinde gördüklerini ve yaşadıklarını büyük bir hayal kırıklığıyla şu şekilde anlatmaktadır: "*Vatandan uzak, el illerinde yüz bin meşakkatle çalışıp nihayet hürriyete mazhar olan ve bana kucağını açması lazım gelen Türk toprağına ayak bastığımda, ileride kuvvete gelen birtakım hodbin ve nankör fikirdaşların haksız ve lâyıksız muamelâtına maruz kalacağımı katiyen hatırama getirmeyerek Kemâli hulus ile eğilip, gözyaşlarımla o mübarek vatan toprağını öptüm.*"[147]

Celâl Bayar ise cemiyet içindeki, özellikle de Avrupa'da sürgünde bulunan Jön Türkler arasındaki ihtilafları hatırlatarak, bunların memlekete dönmesinin ardından aynı itilafların tekrar başladığını belirtmektedir. Devamında ise şunları demektedir: "*Genç Türkler beraber getirdikleri kavgalarını, şahsi ihtilâflarını durdurmadan muhitimize yaymıştır. Yalnız Meşrûtiyet ilan olduğu zaman aralarında, Millî Meclis'in açılışına kadar, bir mütareke yapmışlardı. Millî Meclis açılınca, yeni kavga ve hücum devri başlamıştı. İnkılâpçılar müşterek gayelerini unutmuş gibiydiler. Birbirlerini yıpratmak, yıkmak için ellerinden geleni yapıyorlardı.*"[148]

Ahmed Sâib de ihtilâl sonrasında özellikle de İstanbul'a hâkim olan siyasî atmosferin tasvirini yaparken kamuoyundaki bölünmeye ve ikiye ayrılmaya dikkatleri çekmektedir. Özellikle de sürgünden dönenlerin de sayısının artmaya başlamasıyla bunun iyice yoğunlaştığını belirtmektedir. Bu şekilde cereyan eden siyasî mücadelenin

"*Meşrûtiyetimiz için tehlikeli*" olmaya başladığı tespitini yaparak bazı örnekleri zikretmektedir.[149]

Tunaya, dönemin müelliflerine atıfta bulunarak, meşrûtî yönetime tekrar geçilmesinden sonra başlayan yeni dönemde yaşanan "*herkesin siyaset yapması*"na ve "*yoğun bir siyasallaşma*"ya dikkatleri çekmektedir.[150] Başka bir çalışmasında ise bu yoğun siyasîleşmenin neden olduğu yeni durumu şu şekilde tasvir etmektedir: Başlangıçtaki "*güzel günlerin*" geçmesiyle birlikte, "*maalesef daha Avrupa'da iken fikirlere yerleşen çekişme ve şahsi garaz tohumları büyümüş, beslenmiş, şişmiş, nihayet uç vermiştir.*"[151] Bu uç verme 31 Mart Hâdisesi olsa gerekir.

Toplumdaki siyasallaşmaya bir atıf da Sıkıyönetim Mahkemesi'nin raporunda yapılmaktadır. Bu rapora göre, "*konser, konferans ve mitinglerde ölçüsüz, mikyassız, tecavüzkerâne nutuklar verilmesi, tahrik edici beyanatın yayılması, hiçbir kayıt ve nizama tâbi olmayan bu toplantılarda Meclis-i Mebûsan ve Meclis'in itimadına mazhar meşrûtî hükümete edilen tecavüz ve hakaretlerin yalnız sükûtla karşılık görmesi*" isyanın nedenlerinden olmuştur.[152]

31 Mart Vak'ası'nın en önemli nedenlerinden biri olan iç siyasetteki bölünme ve toplumun siyasallaşması her ne kadar meşrûtî yönetime geçilmesinden sonra belirginleşmişse de bunun alt yapısı aslında mutlakî yönetim döneminde oluşmuştu. Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı kurulan Jön Türk Hareketi, aslında pek çok farklı muhalif grubun ortak adı idi. II. Abdülhamid karşıtı olan herkes ve her oluşum o tarihlerde bir şekilde Jön Türk olarak adlandırılmaktaydı. Bu grup, kesinlikle homojen bir siyasî yapı arz etmiyordu. Fakat amansız düşmanları Abdülhamidî mutlakî yönetime karşı mücadele etme heyecanı ve temposu sırasında hiç kimse kendi aralarındaki bu tür itilaflarını gündeme getirmemişti. Öncelikli hedef, her türlü kötülüğün ve problemin kaynağı olarak görülen bu yönetimin bir an önce devrilmesiydi. Gerisi teferruattı. Hareket içindeki heterojen yapıya rağmen Jön Türk şemsiyesi altında genel iki ana damar eskiden beri var olagelmiştir. Bu iki damar veya kol, meşrûtî yönetime geçildikten sonra da var olmuş ve Osmanlı toplumundaki siyasî ayrışmada

İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ile Ahrâr Fırkası isimleri altında iki çekim merkezini teşkil etmiştir. Nitekim bu iki merkezin sürtüşmesinin ve rekabetinin, 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesindeki önemli nedenler arasında yer aldığı ilgili bütün araştırmalarda zikredilmektedir.

Bir de bunun üzerine Osmanlı toplumunda yaşanan siyasallaşma ve klikleşme eklenince çatışma süreci daha da hızlanmıştır. Toplumdaki siyasîleşmenin nedeni ise, mutlakî yönetim döneminde siyasetin ve örgütlenmenin yasak olmasının yeni dönemde serbest bırakılmasıyla birlikte, farklı siyasî, dinî ve etnik unsurların belli ortak paydalarda rahatça bir araya gelerek kendi cemiyetlerini veya kulüplerini kurma imkânı bulmalarıdır. Böylece söz konusu durum, abartılı ve hızlı bir şekilde oluşan Osmanlı siyasî hayatını, bir daha toparlanamayacak biçimde paramparça etmişti. Bu bölünme, sadece belli bir siyasî ve sosyal tabaka ile sınırlı kalmamış; ordunun içine ve mekteplere, hatta meydanlara ve kahvehanelere kadar inmişti. İşte bütün bu gelişmeler, 31 Mart Vak'ası kazanını kaynatan ateşin birer odunu olmuştur.

Sultan II. Abdülhamid'in Popülaritesinin Devam Etmesi

Jön Türkler, hiç güvenmedikleri, sevmedikleri ve bir türlü de sevemeyecekleri Sultan II. Abdülhamid'in hâlen tahtında oturmasını bir türlü kabullenemiyorlardı. Bunu hazmedememeleri bir tarafa, aslında II. Abdülhamid'i hem meşrûtî yönetim hem de kendileri için potansiyel bir tehlike olarak görmekteydiler.

Sultan II. Abdülhamid'in bu kişisel varlığından daha da önemlisi, sultanın başta halk indinde olmak üzere askerin arasındaki itibarının hâlen devam etmesiydi. Bunun en güzel göstergesi ise, meşrûtî idareye geçilmesinden dolayı yapılan merasimlerde ve gösterilerde halkın "*Padişahım çok yaşa!*" diye bağırmasıydı. Meşrûtî yönetime tekrar geçildiği ilk günlerde yapılan sevinç gösterileri sırasında atılan "*Yaşa Meşrûtiyet!*", "*Yaşasın Millet!*" ve nihayet "*Padişahım çok yaşa*" sloganları birbirlerine karışmaktaydı. Hatta göstericiler arasında II. Abdülhamid'in resimlerini taşıyanlar dahi vardı. Böylece "*bir hafta boyunca Abdülhamid halk arasında yeniden sempati*" kazanmıştır.

Georgeon'un ifadesiyle, o günlerin bazı şahitleri bu gösteriler karşısında "*şaşkınlıklarını*" gizlememişler ve şu soruyu sorma ihtiyacı duymuşlardı: "*Jön Türk devrimi Abdülhamid'e ve onun yönetimine karşı değil miydi?*"[153]

Karabekir, gösterilerde Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiye gibi Jön Türk Hareketi'nin beslendiği iki önemli mektebin öğrencilerinin de bu günlerde "*Padişahım çok yaşa!*" diye bağırdıklarını, bu durumun Jön Türkler arasında rahatsızlığa neden olduğunu ve bundan dolayı cemiyetin bir beyannâme ilan etmek zorunda kaldığını belirtmektedir.[154]

Jön Türk Hareketi'ne mensup zevâtın hatıratına bakıldığında, onların böylesi endişe ve korkuyu taşıdıkları, bunu da kendi aralarında açıkça müzakere ettikleri görülmektedir. Örneğin Kâzım Karabekir, "*aklı erenler*"in II. Abdülhamid'in "*ilk fırsatta*" meşrûtî yönetime ve anayasaya "*sadakatsizlik*" gösterebileceğinden korktuklarını ifade etmektedir.[155] İsmet İnönü ise II. Abdülhamid'in hâlen sarayında muhafızlarıyla birlikte oturduğunu ve halife olarak "*İstanbul'da ve Anadolu'da itibarından zerre kaybetmemiş olarak hüküm*" sürdüğünü yazmaktadır.[156] Benzer tespitleri Hassa Ordusu, yani Birinci Ordu Kurmay Başkanı Halil Sedes de yapmaktadır. İhtilâl sonrasında te'sis edilen yeni rejimin "*henüz buz üzerinde yazı gibi temelsiz*" olduğunu, buna karşın Sultan II. Abdülhamid'in ise "*bütün nüfuz ve azametiyle*" tahtında oturduğunu vurgulamaktadır.[157]

Daha da önemlisi Sultan II. Abdülhamid'in seçilen milletvekillerine 1 Ocak 1909 tarihinde vermiş olduğu akşam yemeğinde bıraktığı olumlu intiba olmalıdır. Nitekim bu yemeğe katılan Hüseyin Cahid Bey ilgili izlenimlerini ertesi gün gazetesinde tam sayfa hâlinde oldukça teferruatlı bir şekilde iki makalede anlatırken, Sultan II. Abdülhamid hakkında çok olumlu ifadeler kullanmıştır. Hatta bu haberde, II. Abdülhamid'in yaptığı konuşma büyük harflerle öne çıkarılmıştır.[158] Hüseyin Cahid, başka bir yazısında ise yine bu hususa temas ederken yemek sırasında II. Abdülhamid'deki "*büyük cazibeyi*" yakinen gördüğünü ve onun salonda bulunan hemen hemen bütün

mebûsların "*kalbini kazanmış*" olduğunu belirtmektedir. Ayrıca II. Abdülhamid'in elini öpmek için mebûslar arasında bir yarışın başladığını da eklemektedir.[159] Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey de bu ziyareti anlatırken, padişaha gösterilen alakayı şu sözlerle tasvir etmektedir: "*Derhal mebûsîn Kemâl-i tehalükle Padişahın etrafına geldiler ve "Sultan Hamid, eksik olma. Millet babası, hür milletin, hür padişahı çok yaşa!" duasına bülde âvaz ile tilâvet etmekte oldukları sırada zat-ı şahanenin ellerini, eteklerini öpmek ve kendisiyle muhatebe etmek için muhaceme pek ziyadeleşti.*"[160] Bu durum cemiyetin dikkatlerinden de kaçmamış ve bunun ileride doğurabileceği muhtemel olumsuz sonuçlar, kendi aralarında gündeme gelmiştir.

Bu durum, Sultan II. Abdülhamid'in ileride kendilerine karşı kullanabileceği önemli kozlardan biri olabilirdi. Kâğıt üzerinde kaybetmiş gibi görünen II. Abdülhamid aslında, Bayram Kodaman'ın ifadesiyle, böylesi "*avantajlara*" sahipti ve bunları "*politik kabiliyetiyle birleştirerek inisiyatifi elinde*" bulundurmaktaydı.[161] Bu ise İttihâçılar için büyük bir potansiyel tehlike anlamına gelmekteydi.

Bu durumu fark eden Jön Türkler'in, Sultan II. Abdülhamid'e karşı iki aşamalı bir hareket planı uyguladıklarını düşünüyoruz: Birinci aşamada öncelikle askerî ve bürokratik olarak II. Abdülhamid'in gücünü azaltma yoluna gitmişlerdir. Yukarıda temas edilen faaliyetlerle kademeli olarak etrafındakileri tasfiye ederek onu yalnızlaştırmaya ve Yıldız Sarayı'nda bir şekilde gözetim altında tutmaya gayret etmişlerdir. Nitekim yukarıdaki sayfalarda temas edilen askerî ve bürokrasi alanında yapılan tasfiyeler, bu bağlamda da değerlendirilebilir. İkinci aşamada ise Jön Türkler, ellerine geçen ilk fırsatı değerlendirerek II. Abdülhamid'i tahttan indirmek suretiyle nihaî amaçlarına ulaşmışlardır. İşte 31 Mart Vak'ası, kendilerine bu fırsatı vermiştir.

"Jön Türkî/İttihâdçı Mutlakî Yönetim"in Oluşması

1908 İhtilâli'nin en önemli sonuçlarından biri, Osmanlı Devleti'nin yönetimine talip yeni, idealist ve genç bir siyasî kadroyu ortaya çıkarmasıydı. Nitekim Jön Türkler, Sultan II. Abdülhamid'le giriştikleri siyasî mücadeleyi kazandıktan sonra, partileri İttihâd ve Terakki

şemsiyesi altında meşrûtî hükümetlere müdahale etmeye ve devlet kurumlarında kadroları ele geçirmeye çalışmışlardı. Bu süreç iki aşamada cereyan etmişti: Birincisinde özellikle de ilk aylarda daha ziyade geride kalarak devleti ve onu meydana getiren kurumları tanımaya, sistemin nasıl işlediğini öğrenmeye gayret etmişlerdi. İkincisinde ise başta İstanbul'da olmak üzere İttihâd ve Terakki Cemiyeti ve cemiyetin mahallî teşkilatları olan kulüpleri bulundukları yerlerde ya mahallî yönetimlere doğrudan müdahale etmişler ya da onları yönlendirmişlerdi.

Her ne kadar iki ayrı aşamadan bahsetsek de, bunların öyle birbiri ardınca cereyan eden planlanmış gelişmeler olmadığını belirtmek gerekiyor. Birinci aşama daha ziyade hükümet işleri gibi merkezî yönetimle alakalıdır. Sistemi tanımak ve bu konuda tecrübe sahibi olmak zaman isterdi. Fakat mahallî idareler çok farklıydı. Nitekim cemiyet veya cemiyet mensupları özellikle de merkezî yönetime müdahale konusunda başlangıçta geri planda kalsa da, taşradaki idarelere ilk günlerden itibaren müdahaleler yapar olmuşlardı. Nitekim Macfie'nin belirttiği gibi, ihtilâlin "*ilk*" haftalarından itibaren İttihâd ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri "*hâkimiyetlerini ve etkilerini*" devletin "*her köşesine yaymak için hızla ve kararlılıkla hareket*" etmişlerdi.[162]

İhtilâlin ardından yeniden şekillenen Osmanlı iç siyasetindeki yerini almak ve başşehirdeki gelişmeleri yakinen takip etmek isteyen İttihâd ve Terakki Cemiyeti, birinci aşama kapsamında ağır toplarından oluşan bir heyeti İstanbul'a göndermişti. Bayur, bu konuyla alakalı olarak 31 Temmuz 1908 tarihinde İstanbul gazetelerinde çıkan cemiyet merkezinin bir telgrafını kitabında zikretmektedir. Buna göre, "*hükümeti hazıra ile hadimi millet ve vatan olan Cemiyet arasında vücudu lâzım eden olan itimat ve emniyetin celp ve terakkisine çalışılması, bu baptaki emeli mübeccelin tesiri hususu için efradı cemiyetten Erkânıharp Binbaşı Cemal ve Hakkı Beylerle Necip, Talât, Rahmi, Cavit ve Hüseyin Beylerden mürekkep bir heyeti mahsusa Dersaadet'e azimet etmiştir.*"[163] Kâzım Karabekir ise Hakkı Bey hariç diğer şahısların isimlerini vererek, bunları Sirkeci Tren İstasyonu'nda karşılayarak *İkdam* matbaasının bulunduğu binaya götürdüğünü ifade

etmektedir.[164] Daha sonra Cağaloğlu'nda Nuruosmaniye'ye yerleşen bu heyet ilgili kaynaklarda "*Ricâl-i Gayb*" olarak adlandırılmış ve çalışmalarını buradan yürütmüştür.

Jön Türkler'in başlangıçta geri planda kalmaları hakkında en önemli tespiti Hüseyin Cahid, bunların "*yaşamı, dünyayı, siyasayı bilmeyen deneyimsiz*" gençler olması şeklinde yapmaktadır.[165] Ayrıca Mehmet Birgen de İttihâd ve Terakki "*inkılapçıları*"nın devlet işleri hakkındaki bilgilerinin "*azlığından*" bahsetmektedir. Nitekim başlangıçta bunlar "*hükümete el sürmekten korktular. [...] Hükümete karşı uzaktan kontrol vazifesi yapıp doğrudan doğruya ele almazdı. Bu, devlette ikilik yaptı. Bir tarafta Bâb-ı Âlî'de oturup kanunlarla memleketi idare eden ve hemen hepsi de Abdülhamit devrinin yetiştirdiği adamlardan mürekkep bulunan meşrû hükümet, öte tarafta Nuruosmaniye'ye yerleşip oradan Bâb-ı Âlî'nin faaliyetini tarassut eden İttihat ve Terakki, bunların ikisi de birer hükümet idiler.*"[166]

Hikmet Bayur bu tespiti desteklercesine Jön Türkler'i "*siyasal tecrübe*"ye sahip olmayan ve "*anlayışı kıt kimseler*" olarak görmektedir. Bayur bu iddiasını şu şekilde izah etmektedir: "*Bunlarda, kuvvetleri ölçmek ve tartmak kabiliyetinin hiç denecek kadar az olduğunu hâdiseler gösterecektir. Bunlar, istihsali için kâfi kuvvet olmayan bir hakkı iddia etmenin ve onu elde etmeğe uğraşmanın, sadece felâket doğuracağını takdir edemeyeceklerdir.*"[167] Ahmed Emin'in yazdığına göre ise İttihâd ve Terakki Cemiyeti bir taraftan devlet işlerini tanınmış devlet adamlarına bırakırken, diğer taraftan da gizli bir komite olarak bunların üzerinde "*katı*" bir kontrol sistemi kurmuştu. Nitekim Said Paşa komitenin baskısı neticesinde istifa etmişti. Kitabının devam eden sayfalarında bu konuya tekrar dönen müellif, son gelişmelerin dizginlenemeyeceğini belirtirken; bunun nedeni olarak mesul hükümetin "*çok zayıf*" olduğunu, buna karşın "*gerçek kuvvetin*" ise gizli bir komitenin elinde tutulduğunu göstermektedir.[168]

Sina Akşin, Jön Türklerin kendilerini "*tecrübesiz*" ve "*genç*" gördükleri için idareyi ele almadıkları ve Bâb-ı Âlî'yi eski paşalara bıraktıkları tespitini yapmaktadır.[169] Benzer bir tespiti Zekeriya Türkmen

de yaparak, cemiyetin "*geri planda bütün devlet işlerine el atmaya başladığı*"nın altını çizmektedir.[170] Fakat İttihâd ve Terakki Cemiyeti ilk aylarda bu şekilde geri planda kalmakla birlikte, hükümeti yönlendirmeye ve istediği tayinler ile kararları uygulamaya gayret de etmiştir.

Meşrûtî yönetime geçilmesinden bir hafta sonra İstanbul'a gelen heyet, belli bir süre sonra hükümete müdahalede bulunarak yönlendirmeye çalışmıştır. Ahmed Rıza Efendi, bu duruma temas ederken yeni dönemde Jön Türkler'den oluşan "*üç-beş kişi devlet işlerini istibdatları altına almışlar, hükümet işlerine müdahale ediyorlar*" şeklinde ifadeler kullanmaktadır.[171]

Bu heyetin icraatlarından önemli olup, mutlaka zikredilmesi gerekenlerden bazıları şu şekildedir: Sadrazam Kâmil Paşa'yı yönlendirerek haklarında herhangi bir tutuklama kararı olmadan ileri gelen bazı paşalar ile Mabeyn mensuplarının keyfî olarak tutuklanması, belirtilmesi gereken önemli bir olaydır. Nitekim bu keyfî tutuklamalardan rahatsız olan Kâzım Karabekir, Kâmil Paşa'nın kendi başına cesaret edemeyeceğini ve hemen Talât Bey'i bularak bu durumu kendisine sorduğunu; Talât Bey'in ise suçu "*omzundan atarak*" Cemal Bey ve Rahmi Bey'in üzerine yıktığını belirtmektedir.[172]

Cemiyetin hükümete yaptığı müdahaleler bazen doğrudan, bazen de sadrazama gönderdiği yazılar şeklinde olmaktaydı. Bunlardan bir tanesinde, Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa'nın dışişlerinde "*zerre kadar vukuf ve behresi*" ve Zaptiye Nâzırı Sâmî Paşa'nın bu göreve "*ehil*" olmadığı iddia edilmekteydi. Bu yazının devamında ise Ankara Vâlisi Nuri Bey'in Dâhiliye Nazırı, Posta Telgraf Nâzırı Galip Bey'in Hariciye Nâzırı ve Piyade Kaymakamı Muhiddin Bey'in Zaptiye Nâzırı olması Sadrazam Kâmil Paşa'ya teklif edilmektedir.[173]

Duru ise İttihâd ve Terakki Cemiyeti üzerinden kadrolaşmanın altını çizmektedir. Öncelikle cemiyete mensup arkadaşlarının rütbelerini muhafaza etmek suretiyle mutasarrıflıklara ve vâliliklere tayin edildiklerini belirttikten sonra, cemiyete mensubiyetin bir "*imtiyaz*"mış gibi düşünüldüğünü ve "*şuna buna intisap*" etmek suretiyle mevkiler elde edenlerin olduğunu da iddia etmektedir.[174]

Buna güzel bir örnek olarak cemiyetin önemli isimlerinden Mithat Şükrü Bleda'nın hatırasında zikrettiği örneği vermek kâfidir. Bleda, kendilerine yakın olduğunu bildikleri Serez Mutasarrıfı Reşit Paşa'yı, Edirne vâliliğine "*biz tayin ettirmiştik*" demektedir.[175]

Cemaleddin Efendi cemiyet tarafından kurulan kulüplere atıfta bulunarak, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin vilâyetlerde kulüpler kurmak suretiyle örgütlenmesini tamamlamaya gayret ettiğini yazmaktadır.[176] Duru da aynı şekilde cemiyet adına kurulan kulüplerden Selanik şubesi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bizzat dâhil olduğu Selanik'teki Birinci Kulüp'ün üyelerini sayarken Vâli, Defterdar, Belediye Reisi, Adliye Müfettişi gibi önemli mevkileri işgal eden pek çok zâtın da buna üye olduğunu belirtmektedir.[177] Bu şekilde Selanik'te önemli idarecilerin böylesine siyasî bir kulübe üye olmaları, mülkî idarenin siyasîleşmesi ve cemiyetin şehir yönetimine hâkim olması anlamına gelmektedir. Nitekim bu kadrolaşmanın faydaları daha sonra patlak verecek 31 Mart Vak'ası sırasında görülecektir. Bu hâdise karşıtı en önemli tepkinin Selanik'ten gelmesinde ve yine Hareket Ordusu'nun bura merkezli olarak teşkil edilmesinde, bu yapının faydasının olması kuvvetle muhtemeldir.

Dönemin önemli simalarından Rıza Nur da, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin hükümet işlerine müdahale etmesine temas ederken, "*hakiki hükümet*"in cemiyetin İstanbul'da te'sis ettiği "*Merkez-i Umumî*"nin olduğunu iddia etmektedir. Devamında ise bu iddiasını şu şekilde izah etmektedir: "*Resmî hükümet sadece Merkez-i Umumi'nin kararlarını icra ederdi. Bu merkezin azasından Talât, Rahmi, Doktor Nazım gibi birkaçı da (karanlık oda) yapmışlardı. Asıl işler bunların elindeydi. Diğer Merkez-i Umumî azasına kendi arzu ve fikirlerini kabul ettirirlerdi. Gazetelerde bunlara "Gizli oda, karanlık oda, klik, kamerilla, rical-i gayb gibi ilâ..." adlar verdik. Meclis-i Mebûsan'da da bir fırka yaptılar. Bütün meclis, üç-beş istisna ile, onların fırkasından oldu. Fakat bunların bir hükmü yoktu. Rical-i gayb gelir, istedikleri şeye karar verdirirlerdi.*"[178]

Mizancı Murad Bey benzer fikirleri gündeme getirmekte; hatta bu noktada cemiyetin mukayesesini Yıldız Sarayı'yla yapmaktadır.

Buna göre, cemiyetin merkez şubesi, Osmanlı Devleti'nin işlerini çoğu kez "*bildiği ve istediği*" gibi idare etmek istemişti. Mizancı Murad'ın tespitleri şu şekilde devam etmektedir: "*İnkılâba kendi mâlikânesi, kendi medâr-ı istifâdesi nazarıyla bakıyordu. Vaktiyle Yıldız Sarayı ne ise, cemiyet de aynı i'tibâr ve iktidârda kalacağına kâ'il idi. Meşrûtiyeti istihsâl itmiş olan fırka-i ittihâdiye güya herkesi kendisine ile'l-ebed minnettar olacak, bunun içün memlekette muhâlif fırkaların, mu'ârız fikirlerin zuhûr ideceğini hesâbdan hâric tutuyordu. Me'mûlenin hâricinde olarak fırka-i ittihâdiye'ye karşı mu'ârızlar baş gösterince, bunu cidden nankörlüğe ve fedâda ham itdi. Erbâbını şiddetli mu'âmelelere müstahak addetti.*"[179]

Mehmed Salahaddin ihtilâlin ardından başlayan süreçte yaşanan gelişmelere temas ederken, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'a gönderdiği üyelerinin Nuruosmaniye civarında Şeref Efendi Sokağı'nda bir daireyi merkez hâline getirerek, buradan hükümet işlerine müdahalelerde bulunduklarını belirtmektedir. "*Ricâl-i Gayb*" olarak adlandırdığı "*İttihâd ve Terakkî Merkez-i Umûmisi'ni Pâyitaht-ı Saltanat-ı Seniyye'ye nakl ile umûr-ı hükümetin cümlesine müdâheleye*" başladıklarını yazmaktadır. Devamında ise Mehmed Salahaddin, başlangıçta Meşrûtiyetin hizmetinde olan cemiyetin ileri gelenlerinin bu şekilde, "*menfaatperestanî neferât-ı umûra varıncaya kadar vazâ'if-i hükümete müdâhaleden ictinâb*" etmediklerinin de altını çizmektedir.[180]

Hüseyin Kâzım Kadri Bey ise yeni yönetim ile cemiyet arasındaki ilişkiyi açıklamak için, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin hükümetle "*birleşmiş*" olduğu ve hükümetin "*mes'ûliyetini*" yüklendiği ifadelerini kullanmaktadır. Devamında ise şunları demektedir: "*Hükümet İttihâd ve Terakkî'den, İttihâd ve Terakkî hükümetten ibâret idi. Bu yanlışlığın pek az zamanda te'siri görüldü ve inkılâbı yapan kuvvetin de iflâs ettiği anlaşıldı.*"[181] Başka bir eserinde ise 1908 İhtilâli'nin ardından başlayan yeni süreci izah ederken, Meşrûtiyetin "*kanunî istibdad*"ı sağlayamadığını; aksine "*kanunî istibdat yerine şahsî istibdada revaç veren*"lerin Jön Türk İhtilâli'ni yapanlar olduğunu iddia etmektedir.[182]

Bu kritik dönemin Şeyhülislam'ı Cemaleddin Efendi de cemiyetin kadrolaşmasına ve bunun neden olduğu olumsuz sonuçlara değinmektedir. Buna göre İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin ekâbiri "*kendilerini üstün görme duygu ve düşüncesiyle bütün işlerin düzenlenmesinde kendilerinin yetkili olduklarına inanarak, her şeyden önce kendi nüfuzlarını güçlendirme derdine düştüler... Sonunda, yasaların dış biçimini korumakla birlikte, devlet işleri, güçlünün ve üstün olanın istekleri doğrultusunda yürütülmeye başlandı. İlk başlarda deneyimsizlik de buna eklenince, yönetimde ve siyasette art arda birçok hatalar yapıldı.*"[183]

Ahmet Muhtar Nasuhoğlu ise meşrûtî yönetimin ilan edilmesinin ardından gelinen noktayı anlatırken, İttihatçıların "*bıyıklarını baltanın kesmediğini*" ve bunların "*her birisinin birer Sultan Hamid kesildiklerini*" söylemektedir. Devamında ise İttihaçılardan başka herkesin "*müstebit*" olarak tahkir edildiklerini belirtmektedir.[184]

Cemiyetin devlete ve topluma hâkim olma gayretleri hakkında ilginç tasvirlerden biri de Süleyman Şefik Paşa'ya aittir. Süleyman Şefik Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in vehmine atıfta bulanarak, benzer bir vehme İttihâdçıların da sahip oldukları tespitini yaptıktan sonra şunları demektedir: "*Talatlar, Enverler yanlarında silahlı pehlivan gezdiriyorlar ve bütün vilayet kulüpleri aynen Sultan Hamid hafiyeleri gibi merkez-i umumiyeye jurnalleri veriyor idiler. Hükümetin polis ve zâbitası ve sicil memurları, emniyet-i umumiye ve polis müdürleri vazifelerini İttihad Kulüpleri yapıyorlar ve bunlar yalan yanlış, efsane bin türlü raporlar ile İstanbul merkez-i umumisi Abdülhamid gibi şaşıyorlar. İttihatçılar şüphesiz Sultan Abdülhamid idaresini tamamıyla arattılar.*"[185]

31 Mart Vak'ası öncesinde ve sırasında Hassa Ordusu, Birinci Ordu Komutanı olan Mahmud Muhtar Paşa da kitabında Jön Türk kulüplerinden bahsetmektedir. Buna göre, "*Fransa inkılâbında Jacoben kulüpleri gibi her tarafta siyasî kulüpler teşkili sâyesinde İttihat ve Terakkî Cemiyeti nüfûzu Osmanlı ülkesinin dört bir yanına sür'atle yayılmıştı.*"[186]

Bu süreçte subay olarak yer alan Mustafa Kemâl Bey de, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi ele geçirmesini, 31 Mart Vak'ası'nın nedenleri arasında zikretmektedir. Bu düşüncesini şu şekilde dile getirmektedir: "*İttihat ve Terakki reisleri hükümet kuvvetini meşrûluk prensiplerine aykırı olarak şahıslarında toplamışlardı ve serbest seçimle gelen bir millet meclisi yerine asker kuvvetine dayanarak zor ve şiddet kullanmışlardı. Bu fikrimi İttihatçı arkadaşlarıma söyledim, durdum, fakat anlatamadım.*"[187]

Yukarıdaki tespitlere ve yorumlara paralel görüşlere sahip olanlardan biri de Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Freiherr von Marschall idi. Büyükelçi, 3 Eylül 1908'de gönderdiği bir raporunda, ihtilâlden sonraki süreçte İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin "*tek yetkili*" hâle geldiğini, cemiyetin şahıslarla alakalı sorunlarda "*ilk ve son merci*" olarak karar verdiğini iddia etmektedir. Von Marschall, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin, "*herhangi bir tecrübeden yoksun*" subaylar, doktorlar ve avukatlardan oluştuğunu belirterek, "*bunların tasdiki olmadan hiçbir önemli karar*"ın alınamadığını ve cemiyet üyelerinin "*istişare için bakanlar kurulu toplantılarına*" da katıldıklarını belirtmektedir.[188]

Aynı tarihlerde Avusturya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Markgraf Johann Pallavicini benzer bir yorumu rapor etmektedir. Kendisi, 12 Ağustos ve 20 Ağustos 1908 tarihlerinde Viyana'ya gönderdiği raporlarında, Osmanlı Devleti'ndeki "*gerçek kuvvetin*", "*inanılmaz bir enerji ve tempoya*" sahip olan adamların teşkil ettiği İttihâd ve Terakki Komitesi'nde olduğunun altını çizmektedir. Hükümet ise komitenin elinde "*salt bir alettir. Komitenin bir isteği olmadan bir şey yapamaz. Eskiden saray ne ise, şimdi komite odur*" şeklinde yazmaktadır.[189]

İsmail Hami Danişmend de eserinde benzer bir hususa temas etmektedir. Danişmend, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin tarihini üç döneme ayırdığı ilginç tespitinde, birinci dönemi meşrûtî yönetime geçildiği 23 Temmuz 1908 tarihi ile Sultan II. Abdülhamid'in taht-tan indirildiği 27 Nisan 1909 arası olarak belirlerken, bu dönemde cemiyet erkânının hükümete doğrudan iştirak etmemesine rağmen,

hükümet üyeleriyle her gün temas halinde olduklarını ifade etmektedir. Bu şekilde, İttihâd ve Terakki'nin isteklerini hükümete "*dikte*" etmişler ve bu süreçte kabinelerin "*teşekkülünde*" etkili olmuşlardı. Yine "*taşralarda valilerle mutasarrıflar ve kaymakamlar hep İttihâd ve Terakki şubelerinin tâlimâtına göre hareket etmişler*"di.[190]

Mustafa Emir Elöve'nin ilginç tespitine göre Jön Türkler, "*şahıs istibdadı*" yerine "*zümre istibdadı*" kurmuşlardı. Cemiyet, "*bütün kuvvetler üstünde kendisini*" görmekteydi ve "*mevkiini tahkime*" çalışmaktaydı.[191] Tunaya da cemiyetin "*hükümet otoritesinin yerini*" aldığı tespitini yapmaktadır.[192]

Ali Birinci, gelinen bu noktayı tasvir ederken, İttihâd ve Terakki'nin "*tekelci ve başka hiçbir siyasî teşekkül ve şahıslara hayat hakkı tanımayan tavır*" takındığını belirtmektedir. Devamında ise cemiyetin kullandığı "*ittihat*", "*ittihat-ı tamme*" ve "*ittihat-ı anâsır*" kavramlarından kastın "*kayıtsız şartsız kendisine itaati ve kendi etrafından bütün vatandaşların uslu ve uysal bir şekilde toplanması*" olduğunu iddia etmektedir.[193]

Georgeon ise yeni dönemin "gizli" aktörleri Jön Türkler'i şu şekilde tasvir etmektedir: "*İttihad ve Terakki Cemiyeti ele avuca gelmemektedir. Selanik'teki merkez komitesi aracılığı ise bir tür gölge kabine işlevi görerek gizli cemiyet statüsünü korumakta, İstanbul'a sultan, sadrazam ve yabancı sefaretler nezdinde temsilci heyetleri göndererek siyasal yaşamın iplerini elinde tutmakta, hatta gerektiğinde hükümete belli kararları dayatabilmektedir.*"[194]

İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin bu şekilde yönetime müdahale etmesi dışında, muhalif oluşumlara baskıda bulunması ve siyasî hayatı tek başına kontrol etmesi "*Jön Türkî/ttihâdçı mutlakî*" yönetim bağlamında ele alınması gereken örneklerdir. Bunlardan ilginç bir örneği Ahmet Bedevi Kuran hatıratında zikrederek değerlendirmede bulunmaktadır. Kuran'ın anlattığına göre, Prens Sabahaddin taraftarı Celâleddin Arif Bey ve Fazlı Bey Meşrûtiyetin ilanından sonra İzmir'e gelmişlerdi. Celâleddin Arif Bey, halkın sevinç gösterilerine binaen bir konuşma yaptıktan sonra kaldıkları otele gitmişlerdi. Daha

sonra bir grupla birlikte kaldıkları bu otele gelen Dr. Nâzım Bey, Fazlı Bey'e şunları söylemiştir: "*Bu memlekette İttihat ve Terakki'den başka hiçbir cemiyet yaşayamaz. Buraya niçin geldiğinizi biliyorum. Sizi tanımamış olsam başka türlü muamele yapardım. Size tavsiyem ilk vapurla İzmir'i terk etmenizdir.*" Bu görüşmeyi aktaran Kuran devamında şu ilginç yorumu yapmaktadır: "*Artık memlekette yeni bir istibdat rejiminin kurulmasına doğru gidiliyordu. Senelerce Sultan Abdülhamid idaresiyle mücadele edenler, katışıksız İttihat ve Terakki damgası taşımadıkları için Yıldız Sarayı taraftarı gibi tutuklanmaya başlanmıştı. Ne elim durum!*"[195]

Mizancı Murad Bey de aynı olaya atıfta bulunarak, Nâzım Bey'in Fazlı Bey'e hitaben söylediklerinin başka bir boyutunu aktarmaktadır: "*Ya hemân cem'iyete dâhil olub yemin-i mu'tâdî icrâ itmek, andan sonra cem'iyetin delâleti ile konferans vermek yahud hiç kimse ile ihtilât itmeksizin İzmir'i terk idüb gitmek.*" Bu teklif karşısında Fazıl Bey'in kendisinin başka bir fırkaya sahip olduğunu, bundan dolayı cemiyete girmeyeceğini belirtmesi üzerine, araya bu kez başka bir subay girer ve şunları söyler: "*Hürriyet ve Meşrûtiyet mukaddes cem'iyet tarafından düşmanlarına âlet-i fesâd olmak için istihsâl olunmamış, bunun içün şâyed Nâzım Efendi ağzıyla tebliğ olunan cem'iyetin karârı hilâfında olarak musammem olan konferans virmeye kalkışır ise tabanca ile beynini patlatacağım.*" Ardından silahını çıkarıp masanın üzerine kor. Mizancı Murad Bey, memlekette yaşanan bu ve benzeri olayların izahını yaparken, Meşrûtiyetin "*ancak Cem'iyet-i İttihâdiye'nin tahakkümü*" şeklinde kabul edilmesinin tabiî görüldüğü yorumunu yapmaktadır.[196]

Meşrûtî yönetime geçilmesini sağlayan Jön Türkler'in bu zaferleriyle yetinmeyip iktidara talip olmaları, yeni dönemdeki gelişmelerin seyrini belirleyen en önemli faktör olmuştur. Jön Türkler, genç ve tecrübesiz olmalarından ve devleti tanımamalarından dolayı, yönetimi ele geçirme yolunda, başlangıçta dışarıda kalarak mevcut yöneticileri yönlendirmeye çalışmışlardı. Belli bir süre sonra ise yönetimi kendi ellerine almaya gayret etmişlerdi. Bunu yapabilmek için, devlet dairelerinde ciddî bir temizlik hareketine girişmişlerdi.

İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin bu şekilde yönetim elde etme gayretleri, o tarihlerdeki pek çok kişiyi ve kesimi rahatsız; hatta mağdur etmişti. Nitekim bu süreçte yaşananlar, Sultan II. Abdülhamid dönemindekilerle kıyaslanır olmuştu. Devletin tek adam yönetiminden belli bir grubun eline geçtiği yorumları yukarıdaki sayfalarda zikredilmiştir. Bu şekilde oluşmaya başlayan "Jön Türkî" ya da "İttihâdçı mutlakî yönetim", belli bir süre sonra kendi karşıtlarını ortaya çıkartmıştı. Karşıtları teşkil edenlerin ekseriyeti, cemiyetin veya cemiyet adına hareket ettiğini iddia eden zevâtın yaptıklarından dolayı mağdur ve rahatsız olanlardan meydana gelmekteydi. İttihâd ve Terakki Cemiyeti karşısında iktidar mücadelesine giren grupların da bunlara katılmasıyla, durum daha da tehlikeli bir hâl almıştı.

Meşrûtî yönetimin ardından patlak veren aşırı siyasallaşma ve hizipleşmeyi de bu süreci tamamlayan bir faktör olarak zikretmek gerekiyor. Uzun süre böylesi bir yapıdan ve atmosferden mahrum kalan, aynı zamanda gerekli siyasî ve felsefî donanımdan yoksun olan Osmanlı toplumu, böylesi bir siyasî hareketliliği hazmedememişti. Bu durum toplumsal anlamda ciddî kırılmalara ve devamında ise çatışmalara neden olmuştu. Bütün bunlar, 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinde etkili olan önemli nedenler arasında yer almaktadır.

Bulgaristan'ın Bağımsızlığı, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ve Yunanistan'ın Girit'i İltihakı

Meşrûtiyetin iade edilmesinin ardından Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i iltihak etmesi ve nihayet Yunanistan'ın Girit Adası'nı topraklarına katmak istemesi yeni yönetimin başını ağrıtan en önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Her şeyin tozpembe görüldüğü bir sırada bu devletlerin durumdan istifade etmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin başına açtıkları bu gaileleri kısaca hatırlatmak gerekiyor.

Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik olarak Bulgaristan, 1908 Jön Türk İhtilâli'nin neden olduğu fiilî durumdan istifade etmek suretiyle 5 Ekim 1908 yılında bağımsızlığını ilan etmişti.[197] Hükümet daha sonraki süreçte bu meseleyi görüşmeler yoluyla halletmeye çalışmış-

tır. Görüşmeler neticesinde 19 Nisan 1909'da imzalanan anlaşmayla, özellikle de Bulgaristan sınırları dâhilinde kalan Osmanlı demiryolları ve buradaki Osmanlı mirî arazisi için ödenecek para karşılığında, Bulgaristan'ın bağımsızlığı tanınmıştı.[198] Maalesef bu para da tahsil edilememiş; Bulgaristan'ın parası olmadığı için alınması gereken 125 milyon altın frank, 1877-1878 Rus Harbi'nden dolayı Rusya'ya ödenmesi gereken harp tazminatı yarine sayılmıştı.[199]

Bulgaristan'dan bir gün sonra, 6 Ekim 1908'de bu kez Avusturya, Bosna-Hersek'i iltihak ettiğini resmen ilan etmişti.[200] Avusturya'nın Bosna-Hersek'i iltihak etmesinin ardından başlayan görüşmeler 26 Şubat 1909'da neticelenmişti. Buna göre Osmanlı tarafı terk ettiği mirî toprakları karşılığında 2.5 milyon altın lira alacaktı. Bunun dışında gümrük vergilerinin artırılması ve Avusturya'nın kapitülasyonlarının kaldırılması gibi kararlar alınmıştı.[201]

Abdurrahman Şeref Efendi, bu iki gelişmenin "*a'dâ-yı Meşrûtiyete güzel bir zemin-i şikâyet*" hazırladığını ve garazkârların "*Meşrûtiyyetin ilk semereleri bu ise vây hâle*" diye kınama fırsatı bulduklarını yazmaktadır.[202] Diğer eserinde ise bu olayların halkın "*heyecanını*" artırdığını belirtmektedir.[203] Nitekim bunlara tepki olarak pek çok yerde sert gösteriler yapılmıştır.

Öteden beri Yunanistan'la birleşme gayesine sahip olan Giritli Grekler, nihaî amaçlarına ulaşma fırsatını 1908 Jön Türk İhtilâli ile başlayan yeni dönemde yakalamışlardı. Meşrûtî yönetime yeniden geçilmesinin zafer sarhoşluğunun bütün yoğunluğuyla yaşandığı sıralarda, Girit meclisi 13 Ekim 1908 tarihinde Yunanistan'la birleşme kararı almıştı.[204] Yunanistan ise bu fırsatı hemen değerlendirerek Girit'le birleşmeyi kabul etmişti. Bâb-ı Âlî bu kararı protesto etmiş, toplumsal anlamda gösteriler yapılmış ve Yunan malları boykot edilmişti.[205]

Bu gelişme üzerine başta İstanbul ve Selanik olmak üzere, birçok şehirde gösteriler olmuş ve halk tepkisini ortaya koymuştu.[206] Bâb-ı Âlî ise, Yunanistan'ın bu iltihakına kesin olarak karşı çıkmasına rağmen, iç gelişmelerden dolayı çözüm yolunda ciddî bir adım atamamıştı.

Aydemir'in ifadesiyle de bu üç gelişme halkın fikrinde "kırgınlıklar" meydana getirmişti.[207]

Osmanlı modernleşmesinin en büyük handikabı, "Avrupa'ya rağmen Avrupalılaşma" gayretleri olmuştur. Geriye dönük önemli yenileşme faaliyetlerine bakıldığında, bunların her birisinin karşısında aynı tarihlerde patlak veren ya bir savaşın ya da bir iç isyanın vuku' bulduğu mutlaka görülecektir. Önemli modernleşme faaliyetlerine denk gelen muasır ilgili savaşların veya isyanların hepsinde bir veya birden fazla Avrupalı devletin ya doğrudan ya da dolaylı yoldan bir rolü olmuştur.

Yukarıda da görüldüğü gibi benzer şeyler, 1908 yılında modern meşrûtî yönetime, ki Meşrûtiyet Osmanlı modernleşmesinin en önemli projelerinden ve sonuçlarından biridir, geçilmesinden sonraki süreçte bir kez daha yaşanmıştır. Başta Avusturya olmak üzere, Bulgaristan ve Yunanistan durumdan pay çıkarırmışçasına bu kararları almışlardı. Nitekim bu devletler ilgili kararlarını alırken, kendi kafalarına göre hareket etmedikleri; aksine dönemin etkin Avrupalı diplomatik çevrelerinden olurunu aldıkları bilinmektedir. Bu anlamda tarih bir kez daha tekerrür etmiştir.

Bütün bunlar hesapta olmayan sürpriz gelişmelerdi. Osmanlı Devleti ve toplumu Meşrûtiyete kavuşmanın heyecanını yaşarken, zafer mahmurluğunu henüz daha üzerinden atamamışken; böylesi oldubittilerle karşılaşılması toplumda büyük bir hayal kırıklığının yaşanmasına neden olmuştur. Meşrûtî yönetime geçilmesinin neden olduğu sevinç ve gururun doruğa çıktığı, her şeyin yoluna girdiği şeklindeki iyimser düşüncenin topluma hâkim olduğu bir sırada, böylesi nâhoş hâdiselerin yaşanması çok daha büyük hayal kırıklıklarına ve infiâle neden olmuştur. Daha da kötüsü, bütün bunlar yeni yönetimin bir zafiyeti olarak da görülmüştür.

Matbuat Hayatındaki Hareketlilik ve Siyasî Tartışmalar

Meşrûtî yönetimin getirdiği en önemli yeniliklerden biri Osmanlı basın hayatındaki hareketlilikti. Önceki dönemlerde sınırlı kalan gazete sayısı, yeni yönetimle birlikte kısa süre zarfında hızla

artmaya başlamış; çok farklı kesimler ardı ardına kendi gazetelerini çıkarmışlardı. Bu hareketlilikle alakalı olarak dönemin müellifleri önemli bilgiler vermektedirler.

Abdurrahman Şeref Efendi, Meşrûtiyetin iade edilmesinin ardından yedi ay içinde 1000'in üzerinde gazetenin çıkarılma izninin verildiğini belirtmektedir. Devamında ise bunların yayınlarını eleştirerek şu tespitte bulunmaktadır: "*Zincirden boşanmışçasına azgınlık gösteren basına meramı anlatmak ve söz dinletmek mümkün değildi.*"[208] Özellikle de Said Paşa ile Kâmil Paşa arasındaki mücadelede basının önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir. Hilmi Uran ise ihtilâlin ardından hemen hemen her gün yeni bir gazetenin çıktığını ve bunların büyük bir hararetle sokaklarda satıldığını yazmaktadır.[209]

Dönemin gazetecilerinden Ahmet İhsan, ihtilâlin ardından basın hayatında başlayan hareketliliği çok çarpıcı bir şekilde tasvir etmektedir. Buna göre, "*Sanki memleketin eli kalem tutanlarının hepsi muharrir oluyordu! Kimin beş on parası varsa, hemen bir gazete kurmağa kalkıyordu! Hazır parası olmayanlar evlerini mallarını satıp matbaa ve gazete açıyorlardı. İntişara geçen günlük gazetelerin sayısı elliyi geçmişti; mecmuaların risalelerin hesabı yoktu.*"[210]

Kâzım Karabekir de Meşrûtiyetin ilan edilmesinin ardından hareketlenen basın hayatına ve matbuattaki, özellikle de *Tanin* ile *İkdam* arasındaki cepheleşmeye dikkatleri çekmektedir. Bu durumun "*istibdad taraftarlarına ümit*" verdiğini ve bunun 31 Mart "*irticaının temel taşı*" olduğu tespitini gündeme getirmektedir.[211]

Dönemin etkili simalarından olan meşhur *Tanin* gazetesinin sahibi ve yazarı Hüseyin Cahid Yalçın da ihtilâl sonrasında İstanbul'da başlayan basın hayatındaki hareketliliğe değinmektedir. Yalçın'ın anlattığına göre, "*sansürsüz çıkan gazeteler halkı kışkırtıyor, aynı zamanda okurları ürkütüyordu. 33 yıl susmaya ve bir şey duymamaya, okumamaya alışmış halk, gazetelerdeki özgür yazıları sanki yedi başlı bir ejderha seyreder gibi korku ve kaygı içinde, rahatsız ola ola karşılıyordu.*"[212]

Gazetelerin bu siyasî tartışmaları dışında, II. Abdülhamid döneminin devlet adamları hakkında da olumsuz yayınlar yapılmaktaydı. Naciye Neyyal, kocası Tevfik Bey hakkındaki bu yayınlara temas ederken, bu durumu şu şekilde dile getirmektedir: "*Mutlakiyet devrinde menfî icraatı görülmüş tipler bulunduğu gibi, dürüst ve şerefli insanlar vardı. Zaten Meşrûtiyetin ilanı akabinde, geçmiş zamanın bütün idare adamlarını, sanki hepsi mücrimmişler gibi teşhir eden neşriyat yapılagelmişti.*"[213]

Ali Birinci'nin Dr. Cemil'den alıntı yaptığı tespitler bu sıralardaki matbuat hayatı hakkındaki resmi daha da bir netleştirmektedir: "*Âlem-i matbuat bir saha-yı cidale dönmüştü. Birbirimizle kalemen ve lisanen uğraşmaya ve boğuşmaya koyulmuştuk. Hâlâ şahsiyet yapıyorduk ve dedikoduyu bırakmıyorduk. Hapisten kurtulan lisan-ı matbuat bu olmamalıydı. Memleketin menfaatinden başka bir şey düşünmeyen nâzırlara hamiyetsiz gazeteciler bu şekilde hücum etmemeliydi. Gazeteler yıkılmadık namus, dokunmadık haysiyet bırakmıyordu.*"[214]

Dönemin gazetecilerinden olan Mehmet Birgen'in de matbuattaki hareketliliği anlatırken kullanmış olduğu şu ifadelerde her şey net bir şekilde ortaya çıkmaktadır: "*Zavallı ustan, iki günde bir düelloya davet edilir, fakat davetlerden de -bereket versin- bir netice çıkmazdı.*"[215]

Gazeteci Ahmed Emin Yalman'da ihtilâl sonrasında basın hayatında yaşanan gelişmelere temas etmektedir. Yalman'ın belirttiğine göre, "*İçini dökmek hevesi salgın halini almıştı. Her gönülde arslanlar yatıyordu. Varını yoğunu paraya çevirenler; günlük gazeteler, haftalık, aylık dergiler, broşürler, kitaplar neşretmek üzere yarışa girişmişlerdi. Memleketin bütün baskı makinaları geceli gündüzlü çalışıyordu. Gazeteler ve dergilerden çoğu ölü doğmuş sayılabilirdi. Birkaç sayıdan sonra takatleri tükeniyordu. Fakat bu hal başkalarının cesaretini kırmıyordu, boşluklar derhal doluyordu. [...] Gazetelerde, bilhassa sayısı pek çok olan haftalık mizah dergilerinde istibdat adamlarına karşı yapılan hücumların perdesi günden güne yükseliyordu. Jurnaller şimdi Yıldız'a değil, gazetelere akıyordu.*"[216] Yalman'ın bu dönemdeki matbuat hayatı hakkındaki diğer bir ilginç tespiti ise, "*her gün birtakım yazılarla*

ortalığı bulandıran" gazetelerin büyük bir kısmının "*ecnebi parası*" aldıkları şeklindedir.[217] Almanca olarak telif ettiği eserinde de, yeni dönemde sayıları artan gazete ve dergilerin halkın indinde neden olduğu olumsuz etkilere temas etmektedir. Ona göre bu yayınlar, halkı neye "*istinat*" edebileceğini bilemez hâle getirmiş ve daha da kötüsü halkın kafasını "*allak bullak*" etmişti.[218]

Dönemin tarihçilerinden Ahmed Sâib, meşrûtî yönetime yeniden geçilmesinin ardından matbuatta başlayan hareketliliğe atıfta bulunarak, yayınlanan gazetelerin sayısı arttıkça bunlar arasındaki mücadelenin tehlikeli bir hâl aldığını ve işin içine "*şahsiyât*" ve "*benlik*" davalarının girdiğini belirtmektedir.[219] Koloğlu'nun ifadesiyle de "*otuz yıl boyunca hükümdarın "şahsına" yöneltilen saldırıların bu kez tartışmacılar tarafından birbirine yöneltilmesi, yani tartışmaların 'şahsiyata-kişisel hesaplaşmalara" yönelmesi kaçınılmazdı.*"[220]

Orhan Koloğlu'nun tespitlerine göre meşrûtî yönetime geçilmesinden sonra, ilk yedi ayda 730 gazete ve dergi için imtiyaz müracaatında bulunulmuştu. Bu müracaatların 377'si İstanbul'da olmuştu. İstanbul'da yayın sayısı ihtilâl öncesinde sadece 52 idi. Bu rakamları veren Koloğlu, gelinen noktada binlerce yayın organının kendilerine özgü yayınlarının "*fikir karmaşası*" ve "*fikir anarşisi*" meydana getirdiklerini belirtmektedir. Devamında ise şunları eklemektedir: "*Sonsuz özgürlük içinde, değil otuz yılda, son üç yüz yılda söylenmemiş her şeyi söylemek hırsına kapılan basın, ilk büyük şokunu 31 Mart (13 Nisan 1909) Olayı'nda yaşadı.*"[221] Alpay Kabacallı'ya göre ise 31 Mart Hâdisesi'ne kadar İstanbul'da basılan gazete ve dergi sayısı 350 civarında idi.[222]

31 Mart Vak'ası'na kadar devam eden süreçte böylesine hareketli ve hararetli tartışmalara sahne olan Osmanlı matbuatı genel eğilim olarak iki kısma ayrılmaktadır: Birinci gruptaki İttihâd ve Terakki Cemiyeti taraftarı gazeteler şunlardı: *Tanin*, *Şura-yı Ümmet*,[223] *Siper-i Saika-i Hürriyet* ve tarafsızmış gibi görünen *Tercüman-ı Hakikat*.[224] Bunların yanı sıra, Manastır'da çıkan *Neyyir-i Hakikat* ve Selanik'te yayınlanan *Süngü* ve *Bomba* gibi yayınlar, "*cemiyet adına herkese*

saldırıyor ve her tarafa yıldırımlar yağdırıyordu."[225] Kâmil Paşa'nın oğlu Sait Paşa'nın sahibi olduğu *Yeni Gazete*,[226] Mizancı Murad'ın gazetesi *Mizan*, Hasan Fehmi'nin başyazarlığını yaptığı *Serbestî*, Ahrâr Fırkası'nın yayın organı *Osmanlı* ve Derviş Vahdeti'nin çıkardığı *Volkan*, İttihâd ve Terakkî karşıtı belli başlı gazeteler olarak dikkatleri çekmekteydi.[227]

Meşrûtî yönetime tekrar geçilmesinin ardından matbuat hayatında başlayan bu hareketlilik bir zenginlik olarak görülse de, belli bir süre sonra zenginlik olmaktan çıkıp, ciddî bir iç sorun hâlini almıştır. Özellikle de siyasî kutuplaşmanın yaşandığı süreçte bu gazeteler, önemli bir kışkırtma aracı olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Yukarıdaki satırlarda da geçtiği gibi, bazı haberlerle ve yorumlarla toplumun manipüle edilmesinde; bunun tabiî bir sonucu olarak da toplumun ayrışmasında bu basın organları önemli bir işlev görmüşlerdir. Taraflar okuyucu sayılarını artırayım ve bilinçlendireyim derken, siyasallaşan toplumda ayrışmayı daha da körüklemişlerdir. Nitekim bu durum, patlak verecek 31 Mart Hâdisesi'nin en önemli nedenlerinden biri olmuştur.

ASKERÎ NEDENLER

Orduya Siyasetin Sokulması

1908 Jön Türk İhtilâli'nin başarılı olmasındaki en kritik ve önemli faktör, modern askerî okullardan, yani Mekteb-i Harbiye'den yetişen "mektepli" subaylardır. Bu subaylar başlangıçta Jön Türk yayınlarını takip etmelerine ve bunlara sempatiyle bakmalarına rağmen, askerlerin hareket içindeki fiilî etkinlikleri pek fazla değildi. Bu aşamada Jön Türk Hareketi'ni temsil eden ve gündeme getirenler daha ziyade Paris gibi Avrupa şehirlerinde bulunan ve çıkardıkları gazetelerle II. Abdülhamid karşıtlığı yapan aydınlardı. Bu iki kesim arasında daha ziyade bir gönül ve fikir bağlılığı vardı. Fakat bu durum 1906 yılında Selanik'te kurulan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"yle birlikte değişmiştir.[228] Üçüncü Ordu'da görevli olan subaylar, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne büyük alaka göstermişler ve pek çoğu bu cemiyete katılmışlardır.[229] Cemiyetin mahallî şubeleri bu subaylar tarafından

Manastır ve Üsküp gibi şehirlerde açılmıştır. Böylece cemiyet, subayların ağırlıkta ve etkin olduğu bir yapı kazanmıştır.

Selanik merkezli olarak kurulan ve subayların da ağırlıkta olduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 27 Eylül 1907 tarihinde Paris'teki İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile birleşmiştir.[230] Bu birleşme aslında sadece bir harekete mensup iki cemiyetin birleşmesi değil; aynı zamanda bu hareketin askerî kolu ile sivil/aydın kolunun tek çatı altında bir araya gelmesi, ortak hareket etmesi anlamına gelmekteydi. Jön Türk Hareketi'nin sivil/aydınlarının çıkardıkları gazeteler yoluyla gündeme getirdikleri siyasî ve felsefî fikirlerin, artık subaylar tarafından pratiğe aktarılma zamanı gelmişti. Bu gelişme aynı zamanda, Sultan II. Abdülhamid yönetiminin sonunun geldiğini gösteren önemli kırılma noktalarından biridir. Nitekim bundan sonraki gelişmeler, bu tespiti tasdik edercesine cereyan etmiştir. 3 Temmuz 1908'de harekete geçen ve daha sonra sayıları artan Jön Türk subaylar, ihtilâli başarılı bir şekilde gerçekleştirmiş ve meşrûtî yönetimin ilan edilmesine vesile olmuşlardır.

Meşrûtî yönetime tekrar geçilmesi noktasındaki başarılarını bu şekilde ispat eden mektepli subaylar, kışlalarına tekrar geri dönmemişler; aksine sokakta ve günlük hayatta, aşağıdaki sayfalarda da görüleceği gibi, gerektiğinde İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin silahlı uzantısı olarak fonksiyon görmeye devam etmişlerdir. Bu durum aslında zâbitlerin de işine gelmekteydi. Jön Türkler'in askerî kanadı olarak ulaştıları bu konumdan her anlamda fazlasıyla istifade etme yoluna gitmişler; böylece bu süreçte günlük siyasete doğrudan müdahale eder olmuşlardır.[231] Bu şekilde her iki taraf da mevcut durumdan faydalanmak istemişlerdir.

İhtilâlin gerçekleştirilmesi yolundaki bu başarıları gerçekleştiren subaylar, ihtilâlin ardından asıl işleri olan askerlik görevine dönmek yerine çok daha farklı bir davranış tarzını benimsemişlerdi. Bunlarla alakalı olarak en çarpıcı tespitleri, Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği raporunda Beşinci Ordu Komutanı Müşir Osman Paşa yapmaktadır. Müşir Osman Paşa şunları yazmaktadır: "*Askerlik âleminin bütünlü-*

ğünü ve birliğini bozucu hallerin sadık kimselerin kalplerinde bıraktığı üzüntü izlerini anlatmağa yeterli söz bulmaktan acizim. Bunları mürekkeple değil kanlı gözyaşları ile yazıyorum. Ben, Manastır'daki memuriyetimden Selanik'e döndüğüm sırada, gerek Manastır'da gerek Selanik'te şahidi olduğum acayip askerî haller, o dakikada vatanın ikbal ve istikbal endişesiyle gönlümü kanatmıştı. Subaylarımızın büyük kısmını asil askerî görevlerinin dışında işlerle meşgul gördüm. Yani birçoğu da kulüpler kurarak nutuk çekme hevesinde ve bir kısmı da görevinin dışında şeylere karışma ve bunu şerefine uygun zanneder havasında buldum."[232]

Rıza Nur, subayların siyasete girmesi konusunda önemli tespitlerde bulunmaktadır. Buna göre artık ordu İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin, özellikle de "*Rical-i Gayb*" diye adlandırdığı belli şahısların "*istingâhları*" haline gelmişti. "*Zâbitleri fırkalarına, komitelerine almışlar idi. Bir devlet ve millet için pek vahim olan bu kötü usülden aslâ vazgeçemediler. Sokakta muhalif öldüren bir mülâzim fedai komitesi ve Merkez-i Umumî'nin âleti, kuvveti ve icra vasıtasıydı.*"[233] Rıza Nur başka bir eserinde de, İttihâdçıların "*dâ'imâ asker kuvvetine istinâd*" ettiğini belirterek, böylece askerin siyasileşmesini gündeme getirmektedir.[234] Ahmed Emin Yalman aynı şekilde ordunun siyasete girmesini ele almaktadır. Yalman ilgili tespitini İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin yanlışlarını gündeme getirdiği bölümde şu eleştirilerle iletmektedir: "*Mukaddes ve gizli ihtilal cemiyeti mahiyetini muhafaza etmiş, silahlı kuvvetlerin politikaya sürüklenmesine ve asıl vazifesini sahipsiz bırakmasına sebep olmuştur.*"[235] Yunus Nâdi, 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinin nedenini izah ederken birinci sırada "*askerin siyâsete karıştırılması yolundaki su'istimâli*" zikrederek; bundan dolayı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul merkezinin eleştirildiğini belirmektedir.[236]

Meşrûtî yönetime tekrar geçilmesinin ardından ordunun siyasete bulaşmasıyla alakalı ilginç bir diyaloğu Falih Rıfkı Atay anlatmaktadır. Ordunun "*politika batağı*" içinde olduğunu ifade eden Atay, "*teğmenin yarbaya selam vermez*" olduğunu belirterek Talat Bey ile Mustafa Kemâl arasında geçen şu konuşmayı aktarmaktadır: Talat

Bey, "*Vallahi ben de şaştım, kaldım, diyordu. Mustafa Kemâl, Orduyu hemen politikadan çekmelidir. Bu yapılmazsa ordu bir kuvvet olmaktan çıkar*" diye mukabelede bulunmuştu.[237]

31 Mart Hâdisesi'nin nedenlerinin araştırılması için kurulan heyetin raporunda da subayların siyasîleşmesi üzerinde durulmaktadır. Buna göre, "*subayların, içlerinde büyük rütbelilerden teğmenlere varıncaya kadar kıraathanelerde ve bilhassa Harbiye Nezareti'ndeki kıraathanede birçoğunun kanuna aykırı olarak mitingler yapması*", son olayların patlak vermesindeki nedenlerden olmuştur.[238]

Bu bağlamda benzer tespitlerde bulunan Bayur, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin ordu ve donanmayı "*siyasal bir alet*" olarak kullandığını ifade etmektedir.[239] Başka bir çalışmasında ise ordunun siyasete dâhil olmasının nedenlerini üç madde hâlinde özetlemektedir: Birinci neden, ordu kullanılmazsa "*irticaın üstün geleceğine*" dair cemiyetin inancıdır. İttihâdçılardan bazılarının "*iktidarı fiilî olarak ele geçirme*" vasıtası olarak orduyu kullanmak istemeleri, ikincisini teşkil etmektedir. Sonuncu neden ise subayların "*sıra dışı ilerlemek için bir vasıta*" olarak bunu sûistimal etmeleridir.[240]

Avusturya'nın İstanbul'daki Sefiri Pallavicini'nin subayların siyasetle meşgul olması konusundaki tespitleri, yukarıdakilerle paralellik arz etmektedir. Sefir, 12 Ağustos 1908'de Viyana'ya gönderdiği raporunda, İttihâd ve Terakki Komitesi'nin gücünü, subayların büyük bir kısmının kendisine üye olmasından aldığını belirtmektedir. Devamında ise bu subayların "*bugünün siyasetçileri*" olduklarını ve "*kuvvetlerini tehlikeli bir şekilde tatbik etmeye*" alışabileceklerini; bu şekilde bir devletin "*kaderini yönlendirmek isteyen*" bir ordunun gerek "*kendi memleketi*" ve gerekse "*yurtdışı*" için bir "*tehlike*" olabileceğini ifade etmektedir. Raporun son kısmında ise "*kuvvetli*" bir adamın orduyu tekrar "*normal*" durumuna; devletin "*uysal*" bir vasıtası hâline getirebileceğine olan "*ümidini*" dile getirmektedir.[241]

Subayların iç siyasete doğrudan müdahil olmalarına dair en önemli örnekler Sadrazam Kâmil Paşa'nın Sadaret'ten düşürülmesi sürecinde cereyan etmiştir. İlk örnekte Sadrazam Kâmil Paşa'nın

Nâzım Paşa'yı Harbiye Nâzırı ve Hüsnü Paşa'yı Bahriye Nâzırı yapması subayları rahatsız etmiş; bu rahatsızlığı bizzat Kâzım Karabekir kendisine iletmişti.[242]

İkinci örnek ise bizzat Meclis-i Mebûsan'da Sadrazam Kâmil Paşa'nın sadrazamlıktan düşürülmesidir. Dönemin etkili siyasîlerinden olan ve oylama sırasında mecliste bulunan Berat Mebûsu İsmail Kemâl Bey de bu konuda subayların rolünü gündeme getirmektedir. Buna göre, başta Enver Bey olmak üzere İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nde etkili olan subaylar, "*tabanca ve başka silahlarla lobilere daldılar ve Kâmil Paşa'ya karşı oy vermeleri için mebûsları tehdit ettiler. [...] Limandaki gemilerde bulunan bahriye subayları da meclise, şehre karşı ateş açmak tehdidinde bulundukları bir protesto telgrafı gönderdiler.*"[243]

Meclis-i Mebûsan Reisi Ahmed Rıza Bey de bu bilgileri tasdik etmektedir. Donanmanın ileri gelen komutanları hazırlamış oldukları bir telgrafı meclise gelerek takdim etmişler, Ahmed Rıza Bey de bunu görüşmeler sırasında okumuştur. Bu tehdit telgrafı aynı şekilde bazı mebûslar tarafından gündeme getirilmiştir.[244] Şeyhülislam Cemaleddin Efendi de hatıratında bu gelişmeye atıfta bulunarak genç subayların Meclis-i Mebûsan'a gelerek ilgili telgrafı okuttuklarını yazmaktadır.[245] *Tanin*'de bu konu hakkında yayınlanan bir haber, görüşmede oylama öncesinde okunan ilgili "*protestonâme*"den bahsetmektedir.[246] *Germania* gazetesi de bu oylama sırasında mecliste 200'ün üzerinde subayın hazır olduğunu ve bunu takip ettiğini yazmıştır.[247]

Jön Türk sempatizanı olduğu her satırında hissedilen gazeteci McCullagh hatıratında, meclisteki bu müzakere esnasında cereyan eden çok ilginç olayları zikretmektedir. McCullahg'ın ilk örneği, bazı savaş gemilerinin komutanlarının, hükümetteki değişikliklere karşı çıkarak meclisi "*derhal ülkeyi tehdit eden tehlikelere karşı gereken adımları atmaya*" çağırmalarıydı. İkinci misal, meclisin bekleme salonlarına kadar gelen "*pek çok*" Jön Türk subayının, mebûsların "*çoğunu köşeye sıkıştırıp*" bunları "*lafa*" tutmalarıydı. Son müdahale çok daha dikkat çekiciydi. Genç bir zâbit olan Binbaşı Hâmi Efendi meclisin balkonuna çıkarak mebûslara hitaben tehdit dolu bir konuşma yapmıştı. Oylama öncesinde mebûslara karşı, McCullagh'ın ifadesiyle, şöyle bağırmıştı: "*Askerlerin sayesinde bu ulusun bir ana-*

yasası var. Ordu bu anayasaya el sürmeyecektir ve ona dokunmaya kalkışacak çıkarsa, kılıcımız keskin mi, süngümüz sivri mi görecektir. Hepimiz ant içtik, anayasanın korunması uğruna kanımızı dökmeye ve son damlasına dek akıtmaya hazırız."[248]

Avusturya Büyükelçisi Pallavicini de 18 Şubat 1909 tarihli raporunda Kâmil Paşa hükümetinin düşürülmesi sürecinde ordunun rolü üzerine değerlendirmeler yapmaktadır. Pallavicini'nin ifadesine göre, Sadrazam aslında İttihâd ve Terakki Komitesi tarafından değil, aksine subaylar tarafından "*düşürülmüştür.*" Sefir, bütün bu yaşananların "*hemen hemen askerî bir ihtilâl karakteri taşıdığı*"nı iddia etmektedir. Devamında ise şunları söylemektedir: "*Bütün bu gelişmeler, ordunun nasıl bir rol oynadığını tekrar göstermiştir. Eğer ordudaki bu ihtilâl ruhunun silinip atılması başarılmazsa, bu ülkede her şeye hazırlıklı olunmalıdır.*"[249]

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere, Kâmil Paşa hükümetinin düşürülmesi meclisin özgür iradesiyle almış olduğu bir kararından daha ziyade, aslında "örtülü" bir askerî darbe neticesinde olmuştur. Böylesine bir oylama sırasında bu kadar subayın mecliste bulunması ve genç bir subayın oylama öncesinde böylesine tehdit vârî bir konuşma yapması örtülü darbe tesptini fazlasıyla tasdik etmektedir.

Aydemir, meşrûtî yönetime geçilmesinin ardından başlayan süreçteki bu tür gelişmeleri tek bir cümle ile şöyle tarif etmektedir: "*Ordu siyasetle zehirlenmişti.*"[250] Ahmet Turan Alkan ise bu durumu, "*ordu tabanının siyasîleşmesi*" olarak adlandırmaktadır.[251]

Subayların siyasîleşmesinin göze batmaya başlamasından ve kamuoyunda belli bir tepkinin ortaya çıkmasından dolayı Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti en sonunda harekete geçmiş, Harbiye Nezâreti vasıtasıyla 21 Şubat 1909'da bu konuda bazı yasaklar getirmiştir. Buna göre, ordu mensuplarının siyasetle uğraşması, siyasî cemiyetlere girmesi ve toplantılarda halka konuşma yapmaları yasaklanmıştı.[252] Fakat böyle bir yasak için geç kalınmıştı. Nitekim daha sonraki gelişmeler, bu noktada geç kalındığını net bir şekilde göstermiştir. Kaldı ki buna da çok fazla itibar edilmemişti.

Yukarıdaki satırlarda da görüldüğü gibi, Osmanlı ordusunun temel dayanağı olan mektepli subayların "devleti kurtarma" uğruna girdikleri siyasallaşma iki aşamada cereyan etmiştir. Birinci aşamada söz konusu olan subaylar, Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı yürütülen meşrûtî yönetime geçilmesi mücadelesinde Jön Türk Hareketi'ne katılarak onlarla birlikte hareket etmişlerdir. Ordunun siyasallaşmasının bu aşamasında zâbitler, II. Abdülhamid'i mağlup ederek Meşrûtiyetin yeniden tesis edilmesini sağlamışlardır.

Ordunun siyasîleşmesinin ikinci aşaması, meşrûtî yönetime geçilmesinin ardından başlayan süreçte bambaşka bir boyutta cereyan etmiştir. Jön Türk Hareketi'nin Meşrûtiyet mücadelesinde onların silahlı gücü olarak fonksiyon icra eden zâbitler, bu kez meşrûtî yönetim altında İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin askerî kolu veya daha hafif ifadeyle uzantısı olarak görev yapmaya başlamışlardır. Askerler, Meşrûtiyetin muhafazası adı altında cemiyetin iktidarı elde etmesi sürecinde muhalefeti sindirme görevini üstlenmiştir. Subayların bu aşamada cemiyet adına yaptıkları en önemli müdahale, yukarıda da anlatıldığı gibi Kâmil Paşa'nın düşürülmesinde oylama sırasında mecliste mebûsları baskı altına almaları, örtülü bir askerî darbe yapmalarıydı. Subayların kendi aslî görevlerini ihmal ederek, bu şekilde günlük siyasete müdahil olmaları, 31 Mart'ın patlak vermesindeki başlıca önemli nedenlerden birini teşkil etmiştir.

Askerî Birliklerden Yemin Alınması ve Ordudaki Tensikât

Yukarıdaki bölümlerde temas edilen devlet adamları ile memurlardan yemin alınması ve bunların tasfiye edilmesi gibi uygulamalar, aynı şekilde askerî alanda da yaşanmıştı.

Meşrûtî yönetime geçişi takip eden günlerde orduda toplu merasimler yapılarak, askerden Kanun-i Esâsî'ye sadakat yeminleri alınmıştır. Kâzım Karabekir'in anlattığına göre, 22 Temmuz 1324/1 Ağustos 1908'de Harbiye Nezareti'nin meydanına toplanan bütün mensuplar, Alay müftüsünün "*kelime kelime*" okuduğu yukarıdaki sayfalarda metni verilen Kanun-i Esâsî'ye "*sadakat yeminini*" tekrar

ettiler. Kışla ve karakollarda da yine aynı merasim farklı günlerde alay sancakları altında icra edilmiştir.[253]

Benzer bir yemin merasimi Mekteb-i Harbiye'de yapılmıştır. İhtilâlin ardından talebeler bir heyetin huzuruna toplanarak "*Meşrûtiyete sadakat yemini*" etmişlerdir. Hatta bu yeminin daha sonraki aylarda zuhur eden bazı rahatsızlıklardan dolayı, "*bir elde revolver, diğer tarafta Kur'an*" yeniden yapıldığını, Ahmet Bedevi Kuran belirtmektedir.[254]

Bu yemin merasimlerinin haricinde diğer bir gelişme ise bazı subayların herhangi bir hukukî gerekçe gösterilmeden keyfî olarak tasfiye edilmesidir. Kâzım Karabekir bu bağlamda çok ilginç bir örneği İzmir'den anlatmaktadır. İzmir'deki *Ahenk* gazetesinde geçen ve 29 Temmuz 1324/11 Ağustos 1908'de İstanbul'daki bazı gazetelerde haber yapılan bu ilginç olay şu şekilde cereyan etmiştir: Yanındakilerle birlikte şehre gelen Dr. Nâzım Bey, büyük bir merasimle karşılanmış ve sırasıyla Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin merkezlerini ziyaret etmiştir. Halka bir konuşma yaptıktan sonra şehirdeki kışlaya gitmiştir. Haberin devamı şu şekildedir:

"*Dün istibdadın meşahiri zalimesinden olan İzmir Fırkası kumandanı sabık birinci Ferik Tevfik'in enzarı ümmete muhakkak olan mesavii ahvaliyle beraber el'an silik askeride bulunması şerefi milliyi ve haysiyeti askeriyeyi muhil bulunduğundan, ref'i rütbesiyle silki mukaddesi askeriden tardı icra edilmiştir. Cemiyetin her gün makasid ve icraatı hak ve adaletle memzuc olmak hasebiyle millete birçok kurban verdirmiş olan bu hain -ihtiyarlığına hürmeten- enzarı millete teşhir edilmemiştir. Şu kadar ki Nazım Bey tarafından tadad ile tükenmek bilmeyen şeyyiatı ahval ve harekâtından bir nebze bahsolunarak herkes lânetler yağdırdıktan sonra mevkuf bulunduğu odaya üç zâbit efendi azimetle kordon ve nişanları sökülmüştür.*"[255] Mizancı Murad Bey ise "*yetmiş iki senelik pir-i muhterem*" ve "*nâmuslu bir zât*" olarak adlandırdığı bu Ferik'in ismini vermeden buna yapılanları kitabında teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır. Bu hakaretlere maruz kalan Ferik, kapatıldığı kışla odasının penceresinden kendini aşağı atarak intihar etmek istemiş

ve neticesinde yaralanmıştı. Bir çok yeri kırılmış olarak hastahaneye sevk edilirken dahi benzer hakaretlere uğramıştır.[256]

Danişmend de bizzat Şam'da şahit olduğu ilginç bir olayı şu şekilde anlatmaktadır: "*Sarhoş bir mülazimin yakası açık ve düğmeleri çözük bir halde Şam'daki beşinci ordu kumandanını bir bahçe toplantısında Meşrûtiyet yeminine davet etmesi çocukluk hafızamda feci bir levha gibi nakşolup kalmıştır!*"[257]

Kendisi de Jön Türk Hareketi'ne mensup olan Hasan Amca ise bu yemin merasimleri hakkında şunları demektedir: "*Bu günlerde Disiplin tam bir iflas halinde idi. Küçük subaylardan oluşan heyetler, huzurlarına mancınıkla çıkılamayan paşalara, sadakat yemini yaptırıyorlardı. Meşrûtiyete sadakatle bağlılık, devlete namuskârâne hizmet yemini... Koca paşalardan çok azı bu teklifi haysiyete aykırı bulmuşlardı! "Haydi oğlum, insan bir defa yemin eder. Beni rahat bırak" diyen hemen olmadı, denecek kadar bir şey... Pek çoğu bu ast teklifine boyun eğdiler ve yemin tazelediler: Meşrûtiyete ve devlete sadakatle çalışacaklarına...*"[258]

Meşrûtî yönetime geçilmesinin ordu içinde neden olduğu diğer bir olumsuz gelişme ise, İttihâd ve Terakki Cemiyeti üyesi mektepli subayların ordudaki hâkimiyeti ele almasıyla birlikte alaylı subayların tasfiye edilmesidir. Osmanlı Ordusu'nda askerî okul mezunu "*mektepli*" ve normal askerliğin sonunda Çavuşluk'tan tezkere bırakarak terfi eden "*alaylı*" olmak üzere iki tip subay bulunmaktaydı. Sultan II. Abdülhamid'in Mekteb-i Harbiye çıkışlı modern eğitim almış mektepli subayların artırılmasına yönelik gayretlerine rağmen, alaylı subayların sayısı çok daha fazlaydı. 1908 İhtilâli'ni takip eden günlerde alaylı subayların sayısının azaltılmasına matuf düşünceler gündeme gelmişti. Nihayet 13 Eylül 1908 tarihinde "*memleketin müdafaası ve ordularda yapılacak tensikât ve ıslâhat işlerinin düzenlenmesi maksadı*" için Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Edhem Paşa, Tophane Nâzırı Rıza Paşa, Hassa Ordusu Komutanı Mahmud Muhtar Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi İzzet Paşa'dan müteşekkil Meclis-i Mehamm-ı Harbiye adı altın-

da toplantıya başlamışlardı.[259] Bu çalışmaların ardından ordudaki tensikâtın uygulanmasına geçilmiştir.

Ahmed Emin Yalman, meşrûtî yönetime yeniden geçilmesinin ardından ordudan atılan alaylı subay sayısını, 31 Mart Vak'ası'nın ikinci günü meclise yapılan müracaata istinaden kat'i olarak 7676 olarak vermektedir.[260] Selanik'te yayınlanan bir gazeteye ilgili gelişmeleri değerlendiren Hassa Ordusu Komutanı Mahmud Muhtar Paşa, görevden aldığı "*çoğu gerici*" subayların sayısını 1400'e yakın olarak vermektedir. Mahmud Muhtar Paşa devamında, bunların İstanbul'da kaldıklarını ve isyanı hazırlayanların elinde maşa olarak görev yaptıklarını belirtmiştir.[261] Mahmud Muhtar Paşa'nın komutanı olduğu Hassa Ordusu Kurmay Başkanı Halil Sedes de aynı şekilde bu tensikâta atıfta bulunarak, bunun için bir komisyonun kurulduğunu ve ordudan atılan subayların bine yakınına maaş ve tayın sağlanıncaya kadar çok zorluklar çektiklerini; dahası bu umumi tensikâtın "*hoşnutsuzluğu*" artırdığını ve "*rejim aleyhindeki cereyanları*" kuvvetlendirdiğini belirtmektedir. [262]

Yunus Nâdi, ordu içindeki alaylı-mektepli çatışmasına atıfta bulunarak, alaylı bir zâbitin anlattıklarını kitabında zikretmektedir. Bu zâbitin ifadesine göre, taburlarda yapılan kadro tanzimi ile alaylı zâbitlerin yaklaşık yüzde 85'i kadro dışına bırakılmış; geride kalanlar da kademeli olarak çıkartılmıştır.[263]

İsyanın patlamasından takriben üç gün sonra, 16 Nisan 1909 tarihinde yapılan meclis toplantısında ordudan tasfiye edilen alaylı subaylar mevzuu gündeme gelmiştir. İstanbul Mebûsu Zehrap Efendi, yedi ordudan takriben 6000 kişinin verdiği dilekçelerde mekteplialaylı subay tartışmalarının gündeme geldiğini ve meşrûtî yönetime geçilmesinin ardından bu iki subay grubu arasında "*nifak*" tohumlarının yeşertildiğini, alaylı subayların % 80'nin ordudan atıldığını ve haklarını alamadıklarını dile getirdiklerini ifade etmektedir.[264]

Bu şekilde görevden alınan pek çok erkân, ümerâ ve zâbit İstanbul'da toplanarak teşkilatlanmışlardı. Nitekim bunlar, yeni yönetimden memnun olmayanların önemli bir kısmını teşkil etmişti.[265]

Bunun en güzel göstergesi, bu subayların mevcut durumu protesto etmek için Şehzâdebaşı'nda bir gösteri yapmalarıydı.[266]

Mehmed Murad, meşhur adıyla Mizancı Murad Bey, ihtilâl sonrasında başlayan tensikâtı "*elzem*" görmekle birlikte, bunun "*ma'kûs*" sonuçlar verdiğini, yani durumun tersine döndüğünü ve kışlalarda "*şikâyet*" vesilesi olduğunu belirtmektedir. Devamında ise şunları yazmaktadır: "*karâbet, menfe'at, hâtır; hulûs, iltimâs kuvvetiyle kâ'idede şâzzeler teşkil itmekten kurtulamadık. Haklı olarak şikâyet idenlere haksızlar dahi iltihâk ittiler. [...] Neferlerin mezkûr ahvâl-i rûhiyelerini tahriken: 'her fesâd mektebden çıkar' zımnında ateşe yağ dökmeğe başladılar.*"[267]

Yine isyan sırasında meclise giren âsi askerlere komutanlık yapan yaşlı ve sakallı alaylı kökenli bir binbaşının mebûslarla görüşme yaparken söyledikleri oldukça önemlidir. Bu konuşmaya şahitlik eden Bağdat Mebûsu İsmail Hakkı'nın anlattıklarını, McCullagh kitabında zikretmektedir. Bu binbaşı, âsilerin başına geçmesinin nedeninin sadece "*şeriat aşkından*" olmadığını; "*emekliler listesine alınmış olduğunu, bir aile babası olarak uğradığı haksızlığın şeraite aykırı düştüğünü*" belirtmiştir. McCullagh, bu alıntının ardından şu tespiti yapmaktadır: "*Jön Türkler'in tiksindiği o 'alaylı' subaylardandı; gerçekte Jön Türkler'in 1908'den beri gütmekte olduğu, bu alaylı subayları olabildiğince çabuk emekliye ayırma politikası, ayaklanmaya götüren sebeplerden biri olmuştur.*"[268]

31 Mart Vak'ası'nın nedenlerinin araştırılması için hükümet tarafından görevlendirilen heyetin resmî raporunda da ordudaki bu tensikâta doğrudan temas edilmektedir. Bu rapordaki tespitlere göre, bu çerçevede Hassa Ordusu'ndan ve diğer askerî birliklerden açığa alınan "*birçok ümera ve subayların İstanbul'da işsiz bulunmaları*" isyan nedenleri arasında sayılmaktadır.[269]

Askerden yemin alınması ve alaylı askerlerin tasfiye edilmesi, siyasî alanda yapılan uygulamaların, askerîyeye yansımasından başka bir şey değildi. Zira sivil kanatla mutlak anlamda siyasete hâkim olmak isteyen cemiyetin o günkü şartlarda sadece sivil alanı kontrolüne

alması yetmeyecekti. Bu sürecin tamamlanabilmesi için hareketin askerî kanadını teşkil eden modern eğitim almış genç subayların da benzer şekilde maddî anlamda orduda kontrolü ele geçirmesi, orduda cemiyete sadakât yemini yaptırmakla da manevî olarak askerlere hâkim olunması gerekiyordu. Bütün bunlar, siyasî alanda yapılanlarla paralel bir şekilde yürümeliydi.

Fakat bu süreçte hesap edilmeyen iki önemli sıkıntı ortaya çıkmıştı: Ordudan yemin alınması, cemiyet adına hâkimiyetin sağlanmasına vesile olmadığı gibi, tam tersine asker arasındaki bölünme ve hizipleşmeyi daha da hızlandırmıştı. Asıl sıkıntı ise alaylı subayların ve çavuşların ordudan tasfiye edilmesiyle zuhur etmiştir. Ordudan atılan binlerce kişinin işsiz kalmasıyla birlikte bunların aileleri de mağdur olmuştu. Bu şekilde dönemin hükümetlerini meşgul eden ve kökleri toplumun alt tabakalarına kadar inen ciddî bir sosyo-iktisadî problem ortaya çıkmıştı.

Bu gelişmelerden mağdur olanlar, bütün suçu doğrudan İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nden bilmişler ve cemiyet karşıtı muhalif gruplara katılmışlardır. Nitekim bu askerler, daha sonra patlak verecek 31 Mart Vak'ası'nın en önemli aktörleri arasında yer almışlardır.

Ordudaki Hoşnutsuzluk ve Kargaşa

Jön Türk İhtilâli'nin ortaya çıkardığı yeni durum, ordu içinde ayrışmalara ve dolayısıyla da asker arasındaki birliğin bozulmasına neden olmuştur. Bu ayrışmada ilk etapta zikredilmesi gereken taraflar "*alaylı*" ve "*mektepli*" zâbitler olsa gerekir. Aslında Osmanlı Ordusu'ndaki zâbitler arasındaki bu ayrışmanın kökleri çok daha öncesine, modernleşme faaliyetlerine kadar gitmektedir. Askerî alanda açılan modern subay mekteplerinde yetişen subaylarla, geleneksel askerî sistem içinden yükselen alaylı zâbitler arasında belli bir sürtüşme vardı. Fakat bunun tam olarak patlak vermesi İhtilâli'nin sonrasında olmuştur. Meşrûtî yönetimle birlikte yönetimde etkili olmaya başlayan mektepli subaylar, alaylı subaylara karşı mücadeleye girişmişlerdi. Bu mücadele ordu içinde en önemli ayrışmalardan birini teşkil etmiştir.

Bu süreçte ordu içinde yaşanan kargaşa ve hoşnutsuzluklarla alakalı olarak döneme şahitlik etmiş zevâtın hatıratında somut pek çok örnek bulunmaktadır.

Mizancı Murad Bey, 1908 İhtilâli öncesinde cemiyet içinde olan bir uygulamanın daha sonra askerî birliklerde de uygulanmasının neden olduğu hoşnutsuzluğa temas etmektedir. Cemiyetin oluşması ve faaliyetleri sırasında ön planda olan subaylar, makam ve mevki olarak kendilerine göre çok daha yüksek olan zevâta "*mürşitlik*" etmekteydi; diğerleri ise "*mürid*" olarak adlandırılmaktaydı. Murad Bey'in ifadesiyle, "*mukaddes bir teşebbüsün ehemmiyeti usûl ve âdâb-ı askeriyeyi ikinci derecede bırakırdı. Ya'ni "mürşid" mülâzım "mürid" livâ ile senli benli konuşmağa başladı. Şu âdâb-ı cedide Temmuz'dan sonra kulüplere, kışlalara kadar sirâyet itdi. Bu hâl Mehmedciklerin gözlerinden kaçmadı. Diğer tarafdan "uhûvvet", "musâvât" gece gündüz, her vesileyle tebcil ve terkim idiliyordu. Mehmedcik musâvâtı, uhûvveti "binbaşı ne ise, ben de oyum" suretinde şerh etmeğe başladı.*"[270]

Hasan Amca ilgili durumu şu şekilde tasvir etmektedir: "O günün en yüksek askerî rütbesi teğmen ve yüzbaşıdan başlıyordu. Binbaşı, yarbay, albay, sonra Koma halinde paşalar geliyordu. Paşaların vaktiyle yüzbaşı ve teğmen teveccühü kazanmış "baba adam" diye nitelendirilen kategoriye mensup olanları ile ikiyüzlüleri müstesna çoğunun istikbali karanlık, bu küçük subay hareketinin alacağı istikamet ve şekle bağlı görünüyordu."[271]

Ordudaki kargaşa ve ayrışmanın kendini gösterdiği diğer bir husus ise mektepli diye tabir edilen subayların gece eğlence yerlerinde sıkça görülmeleri, askere kötü muamelede bulunmaları ve dine ait her hareketi küçümser olmalarıydı.[272] Genç subayların, askerin dinî konulardaki ihtiyaçlarına karşı ilgisiz kalmalarına, hatta askere olumsuz davranmalarına dair iddiaların kendilerine kadar geldiğini Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey de zikretmektedir. Buna göre, askerlerin "*talimlerin ve meşguliyetlerinin çokluğu vesilesiyle istihmamdan ve abdest ve namazdan menedilmekte*" olduklarına dair şikâyetler gelmekteydi.[273] Ali Cevad Bey aynı kitabın ileri sayfalarında bu kez

isyan meydanında bizzat görüştüğü âsi askerlerin benzer şikâyetlerini zikretmektedir. Bu askerlerden bir tanesi kendi tepkisini koyarak şunları demiştir: "*Hem de ağızları küfürlerle doludur. Dinimize imanımıza küfür ediyorlar. Günah değil mi?*"[274]

Yine Abdurrahman Şeref Efendi de benzer bir tespitte bulunarak, bazı genç subayların "*âdâb ve ferâiz-i diniyyeye lüzûmu derecede mübâlât*" göstermediklerini belirtmektedir.[275] Rıza Nur bu konu hakkında şu somut örnekleri vermektedir: "*Asker ve millet çok dindardı. Genç zâbitler, dini ihmal ediyorlardı. Bazıları kışlada abdesthanede kâğıt ile temizlenirmiş, su iktiza eden askere sabahleyin hamama izin vermezlermiş. Halbuki kış su ile yıkanırdı, neferler gusül etmeyince o günü ekmeğe bile elini süremez, aç kalır. Bu itikat bu kadar şiddetliydi. Keza bazı zâbitler nöbetçi oldukları zaman kışlada fuhuş yaparlarmış.*"[276]

İngiliz McCullagh da bazı subayların, askerler karşısında hocaları küçük düşüren davranışlarına dair bir örnek vermektedir. İsyandan birkaç gün önce subaylardan biri maiyetindeki askerlere, "*Şu gördüğünüz ak cübbeli, sarıklı adamlar ne yin nesidir? Hoca değil mi onlar? O halde size emir verecek olursam, bu beylere tıpkı sıradan ölümlüler gibi, süngünüzün ucunu takabilir misiniz?*" Bu örneğin dışında McCullagh, ayrıca bazı subayların askerleri toplayarak, "*Din işinin askerlik görevleriyle hiçbir ilintisi yoktur. Askerler yalnızca Allah'ı bilmelidirler*" gibi dinî hafife alan konuşmalar da yaptıklarını aktarmaktadır.[277]

Süleyman Şefik Paşa'nın komutası altındaki bazı zâbitlerin, patlak veren isyan hakkında yaptıkları araştırma neticesinde Avcı Taburları'nın subayları hakkındaki yaptıkları değerlendirmeler, bütün bunları tasdik etmektedir. Zâbitlerin genel tespitlerine göre, Selanik'ten gelen Avcı Taburları'nın subayları "*şımarık, küstah ve mağrur ve saldırgan*" insanlardılar. Devamındaki değerlendirmeler şu şekildedir: "*Asker başında ancak sabah talimlerinde bulunup çoğu vakitlerini siyasi uğraşılar ile geçiriyor, gece eğlence mahallerinde dolaşıyor idiler ve askerlere ettikleri muamele de iyi değildi. Aynı zamanda bu zâbitan dinsizlik modasını takip etmiş ve dine ait her hareketi küçümser bakışlar ile görüyor idiler. İşte bundan asker heyacana gelmiş.*"[278]

Süleyman Şefik Paşa, hatırasının ilerleyen sayfalarında 1908 İhtilâli'nin ardında gerek subaylar ve gerekse askerî birliklerde meydana gelen olumsuz gelişmeler konusunda kendi tespitlerini şu şekilde vermektedir: "*İttihadçıların İstanbul'a girişiyle genç zâbitan şımarmış ve memur oldukları kıta amirlerine ehemmiyet vermez olmuş ve kışlalarda bütün işleri çavuşlara yükleyerek kendileri kışla haricinde siyasetle, sefahatle vakit geçirmeye başlamış ve bu suretle kıtalarda disiplin bozulduğu gibi zâbitanın pervasız sefahat ve rezaletle vakit geçirmelerine ilave olarak din ve iman meselelerinde alenen mutaassıp Türk askerinin zihniyetine aykırı sözlerle efradın nefretini çekmiş ve hariçte İttihadçıların devleti düzelteceğiz diye yaptıkları cinayet ve yağma, muhalifler tarafından askerin kulağına yerleştirilmiş olduğundan efrat feveran etmek için hazırlanmış yani bomba doldurulmuş, fitili takılmış, iş bir ateşlemeye kalmış idi. Askerlikte küçüğün büyüklerine hatta muhakemesiz itaati iman gibi kurulmuş iken genç zâbitanın kendilerinden birçok derece büyük amirlerini küçümseyerek mühimsemezlik etmeleri efrada bir kötü misal göstermiş, binlerce efradın bir avuç zâbitana itaat etmesi bir mecburiyetten değil bir alışkanlıktan bir itiyattan ibaret olduğu zihniyetini efrada vermiş idi.*"[279]

Mahmud Muhtar Paşa da *Yeni Asır*'da yayınladığı bir makalesinde bu tespitleri dolaylı yoldan tasdik eden ifadeleri kullanmaktadır. Bu hâdiseyi "*iğtişâş-ı askeriyye*" olarak adlandıran Paşa, bu konuda şunları demektedir: "*Maa't-te'essüf peyderpey ve tebdîlen yerleştirilmiş olan mektebli zâbitanımız efrâdın ahvâl-ı rûhiyesini öğrenmeye ve kendilerini efrâda sevdirüb ısındırmağa sa'y itmedikleri gibi lâyık-ı vecihle askere hâricden vukû' bulan te'siratının derecesini dahî idrâ idememiş oldukları görüldü.*"[280] Metinde de anlaşıldığı üzere 31 Mart Vak'ası'nı "askerî kargaşa" olarak değerlendiren Mahmud Muhtar Paşa, mektepli subayların askerlerin ruhî durumlarını öğrenmeye, kendilerini bunlara sevdirmeye gayret etmediklerini ve dışarıdan gelen tesiri yeterince anlayamadıklarını dile getirmektedir.

Süleyman Tevfik Bey, 31 Mart Vak'ası sırasında Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa ile yapmış olduğu bir sohbet sırasında son gelişmelerin nedenleri ile ilgili "*şu acı itirafta*" bulunduğunu belirtmektedir:

"*Orduda disiplin sarsıldı. Meşrûtiyet kahramanı olarak nitelenen genç subaylar imtiyazlı idiler. Erlik ve çavuşluktan yükselmiş alaylılarla sistemli öğrenim görmüş okullu subaylar birbirlerine adetâ düşman kesilmişlerdi. Kötü kişiler birincileri kolaylıkla tahrik ettiler.*" Bu ilginç tespiti zikreden Süleyman Tevfik Bey, iki gün sonra aynı şeyleri bu kez Hüseyin Hilmi Paşa'nın da söylediğini eklemektedir.[281]

Hâdiseler sırasında Fransız Sefareti'nde kâtiplik yapan Auguste Boppe, isyanın nedenlerini anlatırken, mektepli subayların kendi maiyetindeki askerleriyle yeterince temas kuramadıkları, onları "*göreneklerinden*" ve "*dinsel geleneklerinden*" uzaklaştırarak "*fazla kırıcı*" davrandıkları üzerinde durmaktadır.[282]

Sıkıyönetim Mahkemesi'nin hükümet için hazırladığı raporda, 1908 İhtilâli'nin ardından subayların, kumandaları altındaki askerlerle ilgilenmemelerinin ve onları ihmâl etmelerinin olumsuz sonuçları üzerinde de durulmaktadır. Buna göre, İstanbul'daki subaylar tarafından "*eratın maddi terbiyeleri ve talimleriyle iktifa edilerek manevi terbiyelerine lüzumu derecesinde ehemmiyet verilmemesi. Yani silahlı erlerin haleti ruhiyelerine kâfi surette anlayış gösterilerek kalbî hislerine nüfuz edilmemesi. Erat ile talim zamanları dışında temasa kıymet verilmeyerek hal ve hareketlerinin teftiş edilmemesi [...]*", isyanın nedenleri arasında yer almaktadır.[283]

Yine aynı raporda, "*hürriyetin ilanından sonra tiyatro ve konserlerde subayların ve askerî öğrencilerin oyun oynamaları ve askerî kıtaların resmî geçit yapması ve bu vesile ile askerî terbiyenin*" bozulduğu belirtilmektedir.[284]

Tarihçi Ziya Nur Aksun, Osmanlı Ordusu'ndaki mektepli-alaylı ayrımına ve bunlar arasındaki zihniyet farkına atıfta bulunarak, bu "*ikiliğin*" 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesindeki "*en mühim*" neden olduğunu belirtmektedir.[285]

Ordudaki "*prestij*" kaybı konusunda diğer eserlerde geçmeyen çok farklı bir bilgiyi Enver Ziya Karal gündeme getirmektedir. Karal, Meşrûtiyete geçilmesiyle birlikte istibdat yönetimi yanlısı oldukları bilinen veya iddia edilen "*pek çok*" memurun memuriyetten atıldığını

belirterek, bunların yerine cemiyet mensubu subay rütbesi taşıyan şahısların getirildiklerini yazmaktadır. Bu şekilde yönetimin "*askerileşmesi*" genel bir hoşnutsuzluk çıkarmıştı. Bu subay memurlar, kendilerini İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne karşı sorumlu görmekte ve cemiyetin menfaatlerini ön plana almaktaydılar. Bunların görevleri gereği kendi üstlerine emir vermeleri ordunun "*prestijini yaralamakta*" idi.[286]

1908 Jön Türk İhtilâli, meşrûtî yönetime yeniden geçilmesi noktasında olumlu sonuç vermesine rağmen, askerî alandaki birçok problemi de aslında beraberinde getirmiştir. Modern eğitim almış zâbitler, meşrûtî yönetimin te'sis edilmesindeki rollerinin vermiş olduğu güvenle ve iddiayla ordu içindeki yerleşik yapıyı da, tıpkı yönetimde yaptıkları gibi değiştirmeye girişmişlerdir. Askerî birliklerden yemin alınması; alaylı subay ve çavuşların dışlanması, ordudan atılması; askerlerin küçük görülmesi ve onların bazı hassasiyetlerinin dikkat-i nazara alınmaması gibi uygulamalarda, bu subaylar hep ön planda olmuşlardır. Bunların üzerine bir de subayların İstanbul'un eğlence hayatında ve ilgili mekânlarda sıkça görülmeye başlamaları, haklarındaki şikâyetlerin daha da yükselmesine yol açmıştır.

Bu şekilde ordudaki geleneksel yapının ve dengenin bozulması, ordu içinde ciddî rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylesi rahatsızlıkların belli bir orana ve olgunluğa ulaşması ise 31 Mart Hâdisesi'nin en önemli askerî nedenlerinden birini teşkil etmiştir.

NOTLAR

1 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt 2, 6. Baskı, İstanbul 1995, s. 99.
2 Halide Edip, *Memoirs of Halidé Edib*, Londra 1926, s. 260.
3 *Meclis-i Mebûsan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, s. 41.
4 Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988, s. 31.
5 Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Muhasebeleri*, Enver Koray (Yay.), Ankara 1985, s. 284.
6 Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 72.
7 Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, M. Ertuğrul Düzdağ (Yay.), İstanbul [?], s. 51.
8 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Sabahattin Selek(Yay.), 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 45.
9 *Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet, Meşrûtiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, Fatma Rezan Hürmen (Yay.), İstanbul 2000, s. 235.
10 Şeyh Muhsin Fânî, *10 Temmuz İnkılâbı ve Netâyici*, İstanbul 1336, s. 20.
11 Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyet'in İlânı*, İstanbul 1998, s. 70.
12 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, Cilt 1-2, İstanbul 1967, s. 278.
13 *Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet, Meşrûtiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, s. 243.
14 *"Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrûtiyet ve Mütareke Hatıraları*, F. Rezan Hürmen (Yay.), Cilt 1, İstanbul 1993, s. 451-465.
15 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 78.
16 Paul Farkas, *Staatsstreich un Gegenrevolution in der Türkei*, Berlin 1909, s. 12-13.
17 Halil Ersin Avcı, *İngiliz Gizli Raporu Türkiye 1908*, İstanbul 2005, s. 59.
18 Ecvet Güresin, *31 Mart İsyanı*, İstanbul 1998, s. 94-95.
19 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrûtiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Cilt 9, Ankara 1996, s. 53.
20 İsmail Hami Danişmend, *Sadr-ı a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası*, İstanbul 1961, s. 12-13.
21 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, s. 64.
22 Ali Birinci, *Tarih Yolunda. Yakın Mâzinin Siyasî ve Fikrî Ahvâli*, İstanbul 2001, s. 133-134.
23 Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım. Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vak'ası*, Hümeyra Zerdeci (Yay.), İstanbul 2004, s. 160-161.
24 İnönü, *Hatıralar*, s. 42.
25 *Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet, Meşrûtiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, s. 239.
26 *"Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrûtiyet ve Mütareke Hatıraları*, s. 451.

27 A. L. Macfie, *Osmanlıların Son Yılları 1908-1923*, Damla Acar/Funda Soysal (Trc.), İstanbul 2003, s. 49.
28 Hilmi Uran, *Hatıralarım*, İstanbul 1959, s. 24.
29 Uran, *Hatıralarım*, s. 42.
30 Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 1, İstanbul 1970, s. 64.
31 Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım. 1888-1923*, Cilt 2, İstanbul 1931, s. 33-34.
32 Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *Yâd-ı Mâzi ve Hayatımın Tarihi: Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Hukukçunun Hatıraları*, Ömer Hakan Özalp/Ayşe Raziye Özalp (Yay.), İstanbul 2007, s. 201.
33 Nasuhoğlu, *Yâd-ı Mâzi ve Hayatımın Tarihi*, s. 202.
34 Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Muhasebeleri*, s. 282.
35 Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Muhasebeleri*, s. 284.
36 *Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet, Meşrûtiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, s. 242-243; *"Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrûtiyet ve Mütareke Hatıraları*, s. 465-471.
37 *Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet, Meşrûtiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, s. 243.
38 Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 3. Baskı, Ankara 1984, s. 4.
39 Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları (1908-1923)*, s. 49.
40 Mehmed Murad, *Tâtlı Emeller Acı Hakikatler*, İstanbul 1330, s. 96.
41 Cahid Yalçın, "Dâ'irelerde Tensîkât", *Tanin*, 5 Ağustos 1324/18 Ağustos 1908, Sayı 18, s. 1.
42 Celâl Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücâdeleye Gidiş*, İstanbul 1997, Cilt 1, s. 150.
43 Zkr.: Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", *Türkler*, Cilt 13, Ankara 2002, s. 194.
44 Süleyman Nazif, *Yıkılan Müesses*, İstanbul 1927, s.11.
45 Ahmed Bedevî Kuran, *Ahmed Bedevî Kuran, Harbiye Mektebi'ndeki Hürriyet Mücadelesi*, İstanbul 2009, s. 113.
46 Nasuhoğlu, *Yâd-ı Mâzi ve Hayatımın Tarihi*, s. 203.
47 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 16.
48 Halil Sedes, "İhtilâlin Mukeddaratı ve Canlı Bir Hatıra", *Tarih Hazinesi*, Sayı 15, İstanbul 1952, s. 762.
49 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 91.
50 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 340.
51 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 1, s. 150.
52 Avcı, *İngiliz Gizli Raporu Türkiye 1908*, s. 55-56.
53 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 471.

54 Süleyman Kâni İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler: İttihat-Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, Osman Selim Kocahanoğlu (Yay.), İstanbul 1999, s. 368.

55 Hüseyin Cahid, "İ'âne-i Milliye", *Tanîn*, 23 Temmuz 1324 [5 Ağustos 1908], Sayı 5, s. 1.

56 *Tanin*, "İ'âne-i Milliye", 8 Ağustos 1324 [21 Ağustos 1908], Sayı 21, s. 4.

57 *Tanin*, "İ'âne-i Milliye", 24 Temmuz 1324 [6 Ağustos 1908], Sayı 6, s. 1.

58 *Tanin*, "İ'âne-i Milliye", 9 Teşrin-i Evvel 1324 [22 Ekim 1908], Sayı 84, s. 7.

59 *Tanin*, "İ'âne-i Milliye", 8 Kânûn-ı Sânî 1324 [9 Ocak 1909], Sayı 170, s. 4.

60 *Tanin*, "Milletin Osmânlı İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti'ne İttiği İ'âne", 26 Ağustos 1324 [8 Eylül 1908], Sayı 39, s. 4.

61 *Tanin*, 20 Eylül 1324 [3 Ekim 1908], Sayı 64, s. 7.

62 *Yeni Asır*, 27 Ağustos 1908, Sayı 1331, s. 2.

63 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, s. 91.

64 Zkr.: Mesut Çapa, "İkinci Meşurtiyet'te Siyasî Hayatın Farklı Bir Yorumu: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Fırıldakları Yahud Tarih-i Mâtem", *Toplumsal Tarih*, Sayı 8, s. 57.

65 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 17.

66 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 172.

67 Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 398.

68 Taner Aslan, "II. Meşrûtiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 5, Ankara 2009, s. 41-60.

69 Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Muhasebeleri*, s. 282-284.

70 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 171-172.

71 Mustafa Turan, *Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Olan Taş Kışlada 31 Mart*, İstanbul 1964, s. 42.

72 Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 52.

73 Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 52.

74 Uran, *Hatıralarım*, s. 24.

75 Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Cemal Kutay (Yay.), İstanbul 1980, s. 30-31.

76 O. Nuri Lermioğlu, *Halkın İstemediği İnkılap: Meşrûtiyet*, İstanbul 1976, s. 28-29.

77 BOA, ZB, 357/22; BOA, ZB, 357/25; BOA, ZB, 357/26; BOA, ZB, 357/31; Bkz. Necmettin Alkan, "1908 İhtilâli İstanbulu'unda Bir Asayiş Olayı: Alman Tüccarı ve Ailesinin Başına Gelenler", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Osman Köse (Yay.), Samsun 2009, s. 219-226.

78 E[dward] F[rederick] Knight, *The Awakening Of Turkey A History Of The Turkish Revolution*, Londra 1909, s. 235.

79 Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, s. 412.

80 Haluk Selvi, "İkinci Meşrûtiyet'in İlk Yıllarında Kuzeybatı Anadolu'da Asayiş Sorunu", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Osman Köse (Yay.), Samsun 2009, s. 193-2002.

81 Şeyh Muhsin Fânî, *10 Temmuz İnkılâbı ve Netâyici*, s. 22.

82 Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene: İttihat ve Terakki Ne İdi?*, Zeki Arıkan (Yay.), İstanbul 2006, s. 72.

83 Mehmed Salahaddin, *Bildiklerim*, Kahire 1334/1918, s. 15.

84 Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 9, s. 53.

85 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, s. 91.

86 Süleyman Kâni İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*, Osman Selim Kocahanoğlu (Yay.), İstanbul 2003, s. 41-43.

87 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 2, s. 49.

88 Knight, *The Awakening Of Turkey A History Of The Turkish Revolution*, s. 228.

89 Avcı, *İngiliz Gizli Raporu Türkiye 1908*, s. 56.

90 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, 4. Baskı, Ankara 1994, s. 439; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 361.

91 Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul 1979, s. 38-39.

92 Atıf Bey, Cumhuriyet döneminde Kamçile soyadını alarak CHP'nin Çanakkale Milletvekili olmuştur.

93 Resneli Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî Yahûd Târihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmâni'den Bir Sahife*, İstanbul 1324, s. 155; Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrûtiyet*, İzmir 1944, s. 45.

94 Kâzım Nâmi Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul 1957, s. 33.

95 Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, s. 365.

96 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 80.

97 Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s. 76.

98 Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 129; Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, s. 65-67.

99 Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 88.

100 Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s. 92.

101 Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım*, s. 165.

102 Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 183.

103 Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt 2, s. 130

Aydemir, Abdülkadir Bey'in İstiklâl Harbi sırasında Ankara Valiliği yaptığını; isminin 1925 yılındaki Atatürk'e suikast teşebbüsüne karışması üzerine idam edildiğini belirtmektedir.

104 Turan, *Taş Kışlada 31 Mart*, s. 50

105 *Vorwärts*, 8 Nisan 1909, Sayı 83, s. 3.

106 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s.111-113.

107 Aydemir, *Tek Adam*, s. 155.

108 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, s. 286-288.

109 Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt 2, s. 127.

110 Cemal Kutay, *31 Mart İhtilali'nde Abdülhamit*, İstanbul 1977, s. 43.

111 *Volkan*, "Tevhîd-i Hak", Sayı 36, 23 Kânûn-ı Sânî 1324/5 Şubat 1909, s. 3; "Ders Vekili-Harbiye Nâzırı", Sayı 40, 27 Kânûn-ı Sânî 1324/9 Şubat 1909, s. 3; "Meşrûtiyet İçinde Müsâvâtsızlık. Kabine ve Meclis-i Mebûsan'ın Nazar-ı Dikkatlerine", Sayı 46, 2 Şubat 1324/15 Şubat 1909, s.2-3; "Talebe-i Ulûm", Sayı 64, 20 Şubat 1324/5 Mart 1909, s. 3.

112 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 80.

113 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 183.

114 Turan, *Taş Kışlada 31 Mart*, s. 48.

115 Catherine Boppe-Vigne, "Auguste Boppe'nun Kaleminden 31 Mart Vak'ası", *Toplumsal Tarih*, Sayı 43, İstanbul 1997, s. 16.

116 *Neue Freie Presse*, "Eine Unterredung mit Major Hakki Bey", 15 Nisan 1909, Sayı 16038, s. 5.

117 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki*, Cilt 3, İstanbul 1989, s. 28.

118 Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1956, s. 190-191; Ernst Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, Nuran Yavuz (Trc.), İstanbul 2007, s. 86-92.

119 İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü*, s. 16-18; M. Şükrü Hanioğlu, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul 2001, s. 476.

120 Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 146.

121 Hanioğlu, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti", s. 482.

122 Çavdar, *Talât Paşa*, s. 124; Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, s. 37.

123 Kuran, *Harbiye Mektebi'ndeki Hürriyet Mücadelesi*, s. 103.

124 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 55-56.

125 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 62-64; Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, s. 36-37.

126 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 235-236.

127 Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 254.

128 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 338.

129 *Volkan*, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti", Sayı 36, 23 Kânun-ı Sânî 1324/5 Şubat 1909, s. 3.

130 *Volkan*, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Nizamnâmesi", Sayı 75, 3 Mart 1325/16 Mart 1909, s. 2-3.

131 *Volkan*, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ve Mevlid-i Nebevî-i Hazret-i Mustafavî Resm-i Küşâd", Sayı 95, 23 Mart 1325/5 Nisan 1909, s. 1-3.

132 *Volkan*, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Nizamnâmesi", 3 Mart1325/16 Mart 1909, Sayı 75, s. 362.

133 *Volkan*, "Tanin", Sayı 19, 30 Kânûnievvel 1324/12 Ocak 1909, s. 3.

134 Azmi Özcan, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul 2001, s. 476.

135 Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 265-266.

136 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası: II. Meşrûtiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul 1990, s. 24-27.

137 Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 370.

138 Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım*, s. 161-162.

139 Asaf Turgay, *İbret*, 2. Kısım, İstanbul 1962, s. 249.

140 Zkr.: Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", s. 193.

141 Mevlanzâde Rıfat, *31 Mart: Bir İhtilâlin Hikâyesi*, Berire Ülgendi (Yay.), İstanbul 1996, s.112.

142 Birinci, *Tarih Yolunda*, s. 146-148.

143 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 333-336; Kuran, *Harbiye Mektebi'ndeki Hürriyet Mücadelesi*, s. 121-122.

144 Eşref Albatı, *Canlı Tarihler*, Cilt 2, İstanbul 1945, s. 29.

145 Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, s. 36.

146 Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, s. 359-364.

147 Doktor İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılâb-ı Milli'ye Dair Hatıratım*, Mecidiye 1939, s. 212.

148 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt I, s. 134.

149 Ahmed Sâib, *Târih-i Meşrûtiyet veŞark Mes'el-i Hâzırası*, Dersâadet 1328, s. 74.

150 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki*, Cilt 3, s. 28.

151 Tunaya, *Hürriyet'in İlânı*, s. 75.

152 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 2, s. 50.

153 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Ali Berktay (Trc.), İstanbul 2006, s. 463.

154 Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, s. 238-340.

155 Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, s. 398.

156 İnönü, *Hatıralar*, s. 51.

157 Sedes, "İhtilâlin Mukeddaratı ve Canlı Bir Hatıra", s. 766.

158 *Tanin*, "Ziyâfet-i Hazret-i Pâdişahî", 19 Kanûn-ı Evvel 1324 [1 Ocak 1909], Sayı 152, s. 1.

159 Hüseyin Cahid Yalçın, "Sultan Hamidin İlk ve Son Ziyafeti", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, İstanbul [1962], s. 46.

160 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, Faik Reşit Unat (Yay.), Ankara 1985, s. 33.

161 Bayram Kodaman, "II. Meşrûtiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler*, Cilt 13, Ankara 2002, s. 172.
162 Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları (1908-1923)*, s. 49.
163 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, s. 69.
164 Karabekir, *İttihad ve Terakki Cemiyeti*, s. 359.
165 Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 49.
166 Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene: İttihat ve Terakki Ne İdi?*, s. 76.
167 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, s. 64.
168 Ahmed Emin, *Die Türkei*, Gotha 1918, s. 47-48.
169 Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, s. 19.
170 Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrûtiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993, s. 17.
171 *Meclis-i Mebûsan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, Bülent Demirbaş (Yay.), İstanbul 1988, s. 25.
172 Karabekir, *İttihad ve Terakki Cemiyeti*, s. 408.
173 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, s. 84-85.
174 Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, s. 36.
175 Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul 1979, s.66.
176 Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, s. 44.
177 Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, s. 36.
178 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, s. 277.
179 Mehmed Murad, *Tâtlı Emeller Acı Hakîkatler*, s. 77.
180 Mehmed Salahaddin, *Bildiklerim*, Kahire 1334/1918, s. 12.
181 Şeyh Muhsin Fânî, *10 Temmuz İnkılâbı ve Netâyici*, s. 21-22.
182 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, İsmail Kara (Yay.), 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 231.
183 Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, Selim Kutsan (Yay.), İstanbul 1990, s. 41.
184 Nasuhoğlu, *Yâd-ı Mâzi ve Hayatımın Tarihi*, s. 202.
185 Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım*, s. 160.
186 Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri*, Erol Kılıç (Yay.), İstanbul 1999, s. 110.
187 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1980, s. 64.
188 *Die grosse Politik der Europäischen Kabinette 1874-1914*, Johannes Lepsius/Abrecht Mendelssohn Bartholdy/Friedrich Thimme (Yay.), Cilt 25 Kısım 2, Berlin 1927, s. 619.
189 Francis Roy Bridge, "Die jungtürkische Revolution aus österreichisch-ungarische Sicht", *Österreichische Osthefte*, Sayı 38/1, Viyana 1996, s. 30.

190 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 365.
191 Mustafa Emil Elöve, "İkinci Meşrûtiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış", *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 1-2, Ankara 1952, s. 200.
192 Tunaya, *Hürriyet'in İlânı*, s. 45.
193 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. Meşrûtiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul 1990, s. 31-33.
194 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 468.
195 Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 320-322.
196 Mehmed Murad, *Tâtlı Emeller Acı Hakîkatler*, s. 91.
197 *Neue Freie Presse*, Sayı 15850, 6 Ekim 1908, s. 3.
198 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 173; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 367.
199 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 367.
200 *Neue Freie Presse*, "Die Kaiserlichen Kundgebungen über die Angliederung von Bosnien", Sayı 15851, 7 Ekim 1908, s. 2.
201 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1Kısım 2, s. 172; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 367.
202 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 17.
203 Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Muhasebeleri*, s. 284.
204 *Neue Freie Presse*, "Die Vereinigung Kretas mit Griechenland", Sayı 15858, 14 Ekim 1908, s. 8.
205 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 367.
206 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 181.
207 Aydemir, Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt 2, s. 124.
208 Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Muhasebeleri*, s. 283-284.
209 Uran, *Hatıralarım*, s. 25.
210 Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım*, s. 35.
211 Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, s. 398.
212 Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 176.
213 *Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet, Meşrûtiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, s. 251.
214 Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", s. 195.
215 Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene: İttihat ve Terakki Ne İdi?*, s. 72.
216 Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s. 63-64.
217 Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s. 86.
218 Ahmed Emin, *Die Türkei*, s. 49.
219 Ahmed Sâib, *Târih-i Meşrûtiyet*, s. 72.
220 Koloğlu, *1908 Basın Patlaması*, s. 189.

221 Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul 1992, s. 54-55; Koloğlu, *1908 Basın Patlaması*, İstanbul 2005, s. 20-21.

222 Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 55.

223 Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene: İttihat ve Terakki Ne İdi?*, s. 94-95; Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım*, s. 36.

224 Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", s. 196.

225 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 338.

226 Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım*, s. 36.

227 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 47.

228 Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, s. 13.

229 Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 142.

230 Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, s. 146.

231 İnönü, *Hatıralar*, s. 50; Turgay, *İbret*, s. 249.

232 Mithat Sertoğlu, "31 Mart Olayı'na Işık Tutan Belgeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 35, Ankara 1999, s. 45.

233 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, s. 277.

234 Rıza Nur, *Hürriyet ve İ'tilâf Nâsıl Doğdu Nâsıl Öldü*, İstanbul 1919, s. 9.

235 Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s. 76.

236 Yunus Nâdi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî*, Dersaadet 1325, s. 32.

237 Atay, *Çankaya*, s. 54.

238 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 2, s. 49.

239 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 62.

240 Yusuf Hikmet Bayur, "İkinci Meşrûtiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler", *Belleten*, Cilt 23, Sayı 90, Ankara 1959, s. 273.

241 Bridge, "Die jungtürkische Revolution aus österreichisch-ungarische Sicht", s. 30.

242 Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, s. 422-423.

243 *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, Sommerville Story (Yay.), Adnan İsmailoğulları/Rubin Hoxha (Trc.), İstanbul 2009, s. 232.

244 Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara 1992, s. 91-95.

245 Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, s. 37.

246 *Tanin*, "Meclis-i Meb'ûsân", 1 Şubat 1324[14 Şubat 1909], Sayı 194, s. 1.

247 *Germania*, "Der Sturz des Grosswesirs Kiamil Pascha", 16 Şubat 1909, Sayı 37, Erstes Blatt, s. 1.

248 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 47-48.

249 Bridge, "Die jungtürkische Revolution aus österreichisch-ungarische Sicht", s. 41.

250 Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt 2, s. 128.

251 Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 79.

252 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 183; Kutay, *31 Mart İhtilali'nde II. Abdülhamid*, s. 42.
253 Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, s. 400.
254 Kuran, *Harbiye Mektebi'ndeki Hürriyet Mücadelesi*, s. 131.
255 Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, s. 413-415.
256 Mehmed Murad, *Tâtlı Emeller Acı Hakîkatler*, s. 94-95.
257 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 365.
258 Hasan Amaca, *Doğmayan Hürriyet*, s. 42.
259 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 169.
260 Yalman, *Yakın Tarihte Görüp İşittiklerim*, s. 95.
261 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 97.
262 Sedes, "İhtilâlin Mukeddaratı ve Canlı Bir Hatıra", s. 765.
263 Yunus Nâdi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmânî*, s. 56.
264 Ayfer Özçelik, "31 Mart Hâdisesi ve Meclis-i Mebûsan: Millete Rağmen Millet İçin", *Yeni Türkiye*, Sayı 44, Ankara 2002, s. 220.
265 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 116.
266 Kutay, *31 Mart İhtilali'nde II. Abdülhamid*, s. 47.
267 Mehmed Murad, *Tâtlı Emeller Acı Hakikatler*, s. 70-71.
268 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 114-115.
269 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 2, s. 49.
270 Mehmed Murad, *Tâtlı Emeller Acı Hakikatler*, s. 71-72.
271 Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, 2. Baskı, İstanbul 1989, s. 42.
272 Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım: Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vak'ası*, Hümeyra Zerdeci (Yay.), İstanbul 2004, s. 170.
273 Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrûtiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 47.
274 Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrûtiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 52.
275 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 158
276 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, s. 295.
277 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 79.
278 Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım*, s. 170.
279 Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım*, s. 185-186.
280 *Yeni Asır*, "Mahmud Muhtar Paşa'nın Mâkâlesinden", 24 Nisan 1909, Sayı 1540, s. 1.
281 Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilalinde Sultan Hamit*, s. 131-132.
282 Boppe-Vigne, "Auguste Boppe'nun Kaleminden 31 Mart Vak'ası", s. 16.
283 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 2, s. 49.
284 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 2, s. 49.
285 Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, İstanbul 1994, s. 177.
286 Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 9, s. 55.

4
31 MART VAK'ASI'NIN AYAK SESLERİ VE İLK BELİRTİLER

"Patlamaya sebep olacak tazyikin nereden gelebileceğini bilmiyorduk"

Tarihî olaylar doğrudan cereyan etmeden, "mayalanma" diye adlandırılabilecek bir süre zarfında belli alametlerle kendilerini önceden hissettirler. Fakat muasırlarının çoğu yaklaşmakta olan felâketin farkında olmazlar. Bir şeyler yokmuş gibi, günlük hayatlarını devam ettirirler.

Döneme şahitlik edenler arasında istisna diyebileceğimiz sınırlı sayıdaki insan yaşananları fark eder. Bunlardan hatıra veya başka türde çalışmayı kaleme alan sivil veya askerî cenahtan kişilerin eserlerine bakıldığında, satır aralarında onların bu yöndeki iddialarına, ilgili endişelerine ve ikazlarına rastlanır. Müellifler, şahit oldukları bazı gelişmeleri ve sıkıntıları değerlendirirken, şayet tedbir alınmazsa, ileride vuku' bulacak daha büyük çapta olaylara dolaylı da olsa atıfta bulunurlar. Gerçekten de olayın gerçekleşmesinin ardından yıllar geçtikten sonra, alakalı iddialar yan yana dizildiğinde, ilgili tarihî olayın aslında kendini bir şekilde önceden hissettirdiği ve geliyorum dediği görülür. Fakat bu parçalar, ancak olayın cereyan edip sona ermesinden sonra şekillenen bütün içinde bir anlam kazanırlar.

Benzer bir durum, 31 Mart Vak'ası için de geçerlidir. Bu bölümde öncelikle 31 Mart Hâdisesi'yle alakalı ilk işaretler ve ikazlar, döneme şahitlik eden sivil, askerî ve diplomat zevâtın eserlerinden tespit edilmeye çalışılmaktadır.

VAK'ANIN AYAK SESLERİ VE İKAZLAR

31 Mart Vak'ası öncesindeki ilk önemli ikaz ve endişe dışarıdan, bir İngiliz diplomattan gelmiştir. Berlin'de bir İngiliz diplomatla görüşen Elçi Freiherr von Jenisch, 14 Ağustos 1908'de Kanzler Fürst von Bülow'a yazdığı raporuna göre, İngiliz diplomata Türkiye'deki gelişmelerin ileride nasıl bir boyut kazanabileceğini sorduğunda, şu cevabı almıştır: "*Böyle bir tahminde bulunmak imkânsızdır. Fakat İstanbul'da ciddî rahatsızlıkların patlak vermesinden korkuyorum. İstanbul'dan gelen raporlar, bu tür şeylerin belki de bir yıl içinde uzun bir el tarafından ordu çevrelerinde hazırlandığına şüphe bırakmıyor.*"[1]

İngiliz diplomatının bu ifadesinden de anlaşıldığı gibi, İstanbul'dan Londra'ya giden raporlarda askerî çevrelerde baş gösteren rahatsızlıklardan, aslında örtülü bir askerî darbeden endişe edilmektedir. Bu bilgi veya iddia oldukça önemlidir. Özellikle de aşağıdaki bölümlerde zikredilen Basri Bey, Fransızca kaleme aldığı eserinde, Berlin'de Enver Bey vasıtayla bir "*karşı*" devrim hazırlığında olduğunu belirtmektedir. Bu iddia İngiliz diplomatın bu tespitiyle bir şekilde örtüşmektedir ve diplomatın gündeme getirdiği ordu çevreleri tarafından hazırlanan "*rahatsızlık*" iddiası büyük ihtimalle bu olmalıdır.

Bu rapordan takriben bir ay sonra bu kez Sultan II. Abdülhamid bazı gelişmelerden rahatsızlık duymuş ve bununla alakalı olarak Sadrazam Kâmil Paşa'nın harekete geçmesini istemiştir. *Tanin*'de çıkan bu habere göre padişah, "*bazı vatan hâ'inlerinin memleketde idâre-i istibdâdı i'âde fikrinde*" olduklarına dair bazı şayiaların dolaştığını, bunlar hakkında tarafsız olarak "*tedkîkât-ı amîka*" yapılmasını; bu şekilde "*hakîkatin*" ortaya çıkmasına ve "*müşevviklerin her kim olursa olsun cezâ-i dîde edilmesi*"ni sadrazamdan istemiştir.[2] Bu haberden de anlaşılacağı gibi, II. Abdülhamid istibdâd yönetiminin geri gelmesi fikrinde olanları vatan haini olarak adlandırmakta, bunu teşvik edenlerin kim olursa olsun tarafsız araştırma ile ortaya çıkartılmasını ve cezalandırılmasını talep etmektedir.

İngiliz Büyükelçisi Lowther de yönetim karşıtı ilk tepkilerin, kendi tabiriyle "*direniş yönündeki eğilim*"in bu kez II. Abdülhamid'in

yukarıdaki ikazından bir ay sonra, Ekim'in sonuna doğru "*ilk kez kâfi miktarda kendini hissettirdi*"ğini belirtmektedir. Sefir bunlara örnek olarak ise Ayasofya Camii'nde Şeyhülislâm'ı "*karalayan*" ve "*hakikî inananları onu öldürmeye çağıran*" el ilanlarının dağıtılmasını vermektedir. Bu olayın elebaşları ve diğer benzer anayasa karşıtları tutuklanmışlardı. Fakat kendisi bunlar hakkında daha fazla bir bilgi duyulmadığını da belirtmektedir.[3]

Sultan II. Adbülhamid ikinci ikazını bu kez isyandan kısa bir süre önce Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya yapmıştır. Buna göre padişah, isyanın patlak vermesinden önce askerler arasına "*büyük bir fitnenin*" sarıldığını ve bir ihtilâl patlak vermesinin hem kendisi hem de devlet için "*tehlikeli*" neticelere yol açabileceğini Hüseyin Hilmi Paşa'ya bildirmişti. Hatta bu durumu Sadrazam, Harbiye Nâzırı ve Birinci Ordu Komutanı ile konuştuğunu, bunun üzerine kendilerinin gerekli tedbirleri alacaklarını bildirdiklerini iddia etmektedir.[4] Bu gelişme de aynı şekilde, bu olaylar karşısında Sultan'ın endişesi ve korkusunu net bir şekilde göstermektedir.

Eski Sadrazam Kâmil Paşa da ilginç bir iddiadan bahsetmektedir. Avcı Taburları'nı İstanbul'dan uzaklaştırmak isteyen ve bundan dolayı hükümeti düşürülen Kâmil Paşa daha sonra yayınladığı bir beyannâmede, padişahın böyle bir istekte neden bulunduğunu anlatırken, "*Abdülhamid'in hal'î için bir teşebbüs mevcûd olduğu*" iddiasını gündeme getirmiştir.[5] Bunu aktaran Osman Nuri, Kâmil Paşa'nın nasıl basiret sahibi olduğunu, daha sonra patlak veren gelişmelerin ispat ettiğini de belirtmektedir.

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın, olaylar patlak vermeden genel bazı sorunlar hakkında önceden ikaz edildiğine dair ilginç bir bilgiyi Mevlanzâde Rıfat vermektedir. Durumun kötüye gittiğine inanan bazı ilmiye mensupları Haydar Efendi'nin başkanlığında özel bir toplantı yaparak; "*elle tutulmak derecesine varan tehlikenin ortadan kaldırılmasına veya hafifletilmesine ilişkin görüş ve tartışmalarda*" bulunmuşlardır. Bu toplantının sonuçlarını Muallim Fatin Efendi ve birkaç kişi "*büyük gaflet içerisinde bulunan Hüseyin Hilmi Paşa'ya*

bildirerek alınması gereken tedbirleri bütün ayrıntılarıyla sunup, uyarılarını dile" getirmişlerdi. Hüseyin Hilmi Paşa ise bunlara, "*asker arasında kötülüklerin, kışkırtmaların asla yerleşmeyeceğini, bu konuda Harbiye Nazırı Rıza Paşa'nın kendisine teminat verdiğini*" söylemiştir.[6]

Ahmed Saib, İstanbul'daki ahvali anlatırken sıkıntıların çok daha önceden başladığını ve gittikçe "*vahim*" bir hâl aldığını; bunun uzun süre devam etmesinin mümkün olduğunun anlaşılmasına rağmen, bu "*fenâlığın*" önünün alınmasında maddî ve manevî kuvvetin hiçbir makamda mevcut olmadığını yazmaktadır. Bu bağlamda özellikle de Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin zayıflığı üzerinde durmaktadır.[7]

Özellikle de gazeteci Hasan Fehmi'nin katledilmesinin ardından toplumda görülen infial üzerine harekete geçen Sadrazam Hilmi Paşa, başta Berat Mebûsu İsmail Kemâl Bey olmak üzere bazı muhalif mebûsları evine davet ederek mevcut problemler hakkında bir görüşme yapmıştı. İsmail Kemâl Bey'in ifadesine göre Sadrazam, "*önüne geçilmediği takdirde Meşrûtiyet rejiminin çöküşüne sebep olabilecek ciddi hâdiselerle karşı karşıya*" bulunduğunu idrak etmiş ve "*mevcut duruma bir çözüm bulmak*" için kendilerinden yardım istemişti. Fakat İsmail Kemâl Bey cevap olarak, işlerin bu duruma gelmesinde İttihâd ve Terakki'nin ve onu temsil eden hükümetin sorumlu olduğunu; dolayısıyla çözüm bulmanın "*onlara*" düştüğünü bildirmişti.[8]

Bu genel değerlendirmeler ve görüşlerin dışında bir de bu sıralarda cereyan eden ve kaynağı bir türlü bulunamayan bazı ilginç olaylar cereyan etmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

McCullagh'ın hatıratında da ilginç bir rivayet geçmektedir. 31 Mart Hâdisesi patlak vermeden günler önce İstanbul'da panik havası oluşturmak için fâilleri halen bilinmeyen bazı "*esrarengiz*" olaylar cereyan etmiştir. Bunlardan bir tanesi 13 Şubat 1909'da Kapalıçarşı'da vuku' bulmuştu. Gün batımının en işlek saatlerinde bir kişi koşarak Kapalıçarşı'ya girmiş ve yüksek sesle, "*Neden pinekliyorsunuz burada? Geliyorlar*" diye bağırarak kayıplara karışmıştır. Bunu duyan esnaf kepenkleri kapatmış, halk ise büyük bir paniğe kapılmıştı. Polis bu adamı aramasına rağmen bulamamıştı.[9]

Süleyman Şefik Paşa ise başka ilginç bir hâdiseden bahsetmektedir. Kendisi Kalpakçılarbaşı Çarşısı'nın Beyazıt Kapısı'ndan girerken "*çarşı kapısında iskemlelere oturmuş ve gelene geçene, şeriat isteyenlere bir kocaman tomar kâğıda imza atmaya ve yahut mühür basmaya davet olunduğunu*" gördüğünü; bunun ne demek olduğunu anlayamadığını ve bu duruma şaşırdığını belirtmektedir.[10]

Fethi Okyar ise ihtilâl sonrasındaki İstanbul'u ziyaretinin ardından Selanik'e döndüğünde cemiyetin Merkez-i Umumîsi'nde toplantıda yaptığı konuşmada "*bazı hâdiseler olabileceği yolundaki sezinmelerini*" açıkladığını iddia etmektedir. Merkez-i Umumî'nin diğer üyelerinin de tıpkı kendisi gibi düşündüğünü ifade eden Okyar devamında, "*fakat hiçbirimiz kat'i çâre bahsinde tedbirler ortaya koyamıyorduk. Çünkü patlamaya sebep olacak tazyikin nereden gelebileceğini bilmiyorduk*" diye tespitini yapmaktadır.[11]

Son vakayinüvis Abdurrahman Şeref Efendi de dönemi hakkında kaleme aldığı resmî tarih kitabında ileride patlayacak "*fırtına*" konusunda şunları demektedir: "*Matbû'âtın velvelesi, ardı arkası kesilmeyen mitinglerin ve konferansların şamatası, cem'iyetlerin nifâkı, hükümetin za'f-ı icrââtı siyâset-i dâhiliyemizi ufkunu karartmağa başlayıp karîben müdhiş fırtına patlayacağına hüküm olunmuştur.*"[12]

İstanbul'daki bu gelişmelerin Selanik'te duyulması üzerine İstanbul'daki Avcı Taburları'na hitaben gönderilen bir tehdit telgrafı miladî 14 Şubat 1909'da *Tanin*'de yayınlanmıştır. Bunda ilerde patlak verecek olan askerî ihtilâl konusunda ilginç ipuçları verilmektedir. "*Avcı Taburları ve muhâfaza-i Meşrûtiyete yemin eden asker kardaşlarımıza*" başlığı taşıyan bu telgrafta şunlar denilmektedir: "*Meşrûtiyet aleyhine İstanbul'da ba'zı fenâlıklar yapıldığı işidilmektedir. Böyle alçakça fikir besleyenler iyi bilsünler ki karşılarında şânlı askerler göreceklerdir. Vazifemizin bundan sonra başlayacağı hepimizce ma'lûmdur. Kânûn-ı Esâsî'nin muhâfazası uğrunda sizlere karşu vuku' bulacak en ufak ta'arruza cümlemiz cânımızı fedâ ideceğimizi Allah'a yemin iderek arz eyleriz.*"[13] Telgrafın sonunda bunu yazan askerlerin isimleri ve bölükleri geçmektedir.

Hüseyin Kâni İrtem, bu noktada çok daha somut ilginç bir iddiayı gündeme getirmektedir. Buna göre, 31 Mart Vak'ası'ndan iki gün önce İstanbul'da yakında bir ihtilâlin patlak vereceğinin Beyoğlu'nda meskûn Rumlar arasında kulaktan kulağa dolaştığı söylenmekteydi.[14] İrtem, yine kitabının ilerleyen sayfalarında askerin "*kıyam şaiyalarının*" iki üç günden beri devam ettiği ve daha da önemlisi isyan gününün bir önceki akşamı Avcı Taburu arasında "*şüpheli hareketler*" görüldüğü hakkındaki bilgiler Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'ya ulaştığı halde, sadece yaverini araştırma yapmak için göndermekle yetindiğini yazmaktadır.[15]

31 Mart Vak'ası'nın öncesinde ve sırasında İstanbul'da bulunan İngiliz gazeteci Knight de bu bağlamda ilginç bir hatırasını anlatmaktadır. Knight'in iddiasına göre, hâdise patlak vermeden önce İstanbul'da görüştüğü bazı Almanların yeni rejimin günlerinin sayılı olduğuna dair "*inançlarını ve ümitlerini*" kendisine açıkladıklarını zikretmektedir.[16]

Germania gazetesinin İstanbul muhabiri, adını vermediği "*önemli*" bir Jön Türk'ün hâdiseler patlak vermeden birkaç gün önce verdiği bir demeçte "*karşı devrimi*" önceden tahmin ettiğini yazmaktadır. Buna göre, "*yeni rejim yüksek suçluları darağacına göndermediği için, bunlar hükümete karşı 'karanlık korkutucu planlarını' uygulayabilirler. Bundan dolayı muhtemel karşı devrim İstanbul'da ihtimal dışı değildir. Fakat bütün karşı hareketleri bastıracak güçteyiz. Çünkü ordu, donanma ve Jön Türk Komitesi bir bütündür ve kendi isteklerine karşı duran herkesi ezebilecek güçtedir. Osmanlı milletinin elde ettiği hürriyeti almak isteyenlere karşı hiç tereddüt etmeyecektir. Hatta Sultan'ı dahi yüksek mahkemeye çıkartıp, ona 24 saat içinde tıpkı Fransız Kralı XVI. Ludwig'in kaderi gibi bir kader hazırlanabilir. Sultan, despotik rejimi tekrar kurmak için ona yardımcı olacak bir komplo yapmaya parmağını hareket ettiremez.*"[17]

Franfurter Zeitung da 31 Mart Vak'ası öncesinde cereyan eden bazı gelişmelerin aslında bunun habercisi olduğu üzerinde durmaktadır. Gazete bu süreci adı geçen hâdisenin patlak vermesinden 14 gün önce

cereyan eden hocaların hükümet karşıtı gösterileriyle başlatmaktadır. Yine hocaların camilerde subaylar aleyhinde vaazlar yaptıklarını da iddia etmektedir. Ayrıca Yıldız'daki Arnavut ve Arap askerî birliklerin isyanlarını da bu süreç bağlamında gündeme getirmektedir. Bu yazıdaki dikkat çekici husus ise ordu içinde "*mayalanan bu hareketin*" aslında subaylar tarafından fark edildiği, bunların durumu Harbiye Nezâreti'ne bildirdiği, nezâretin ise Bâb-ı Âlî'yi haberdar etmesine rağmen buna karşın hükümetin etkisiz kaldığı iddiasıdır. Diğer ilginç bir iddia ise "*bu isyan hareketinin aslında 15 Nisan Perşembe günü başlayacağı, fakat isyanın liderlerinin Hasan Fehmi Bey cinayeti hakkında yapılan araştırmanın gidişinden memnun olmadıkları için öne alındığı*" şeklindedir.[18]

Yukarıdaki bilgilerde de görüldüğü gibi, 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinden takriben dokuz ay önce, Ağustos 1908'den itibaren yönetim karşıtı bazı gizli oluşumların varlığından haberdar olmaktayız. Fakat bunların mahiyeti zamanla farklılaşmıştır. Başlangıçtaki, özellikle de İngiliz diplomatın gönderdiği rapordaki iddialar daha ziyade Jön Türkler'le alakalı olup, Kâmil Paşa ve İngiltere karşıtı bir özelliğe sahiptir. Daha sonrakiler ise İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'ne muhalif gruplarla, özellikle İttihâd-ı Muhammedi Cemiyeti ve hocalarla ilgilidir. Belli bir süreden sonra genel rahatsızlıklarda dinî motifler ön plana çıkmaya başlamıştır. Aralıklarla ortaya çıkan ve mahiyeti tam olarak anlaşılamayan bu hareketlerin, Sultan II. Abdülhamid'i dahi rahatsız etmesi ve padişahın bunlara karşı tedbir alınmasını istemesi önemlidir. Özellikle de meşrûtî yönetim karşıtı olarak 31 Mart Vak'ası'nı çıkarttığı iddia edilen II. Abdülhamid'in, tam tersine bir harekette bulunmasının önemli olduğunu düşünüyoruz.

Göze çarpan diğer bir nokta ise Osmanlı toplumunda başlayan ayrışma ve çatışmanın İstanbul'daki yabancı diplomatların dikkatlerinden kaçmaması ve merkezlerine gönderdikleri raporlarında o günkü atmosferi çok iyi şekilde analiz etmeleridir. Nitekim daha sonraki süreç, bunları fazlasıyla haklı çıkarmıştır. Bu arada İstanbul'daki Gayr-i Müslimler'in 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinden takriben üç gün önce durumdan haberdar olması ve kendi aralarında

yaymaları da altı çizilmesi gereken diğer bir hususdur. Böylesi bir isyanın çıkacağını geniş bir halk grubunun üç gün önce duymasına rağmen, o günkü yöneticilerin bundan haberdar olmaması, çok ama çok mânidar olsa gerekir.

Kısacası, özellikle de Ağustos 1908'den itibaren yönetime karşı Osmanlı toplumundan belli bir tepkinin belirginleşmeye başladığı ve bunun daha sonraki aylarda artarak devam ettiği yukarıda net bir şekilde görülmektedir.

HÂDİSE ÖNCESİNDEKİ TEPKİ HAREKETLERİ

Edirne Vak'ası

1 Ağustos 1908'de Edirne'de patlak veren hâdisenin[19] hemen öncesinde şehirdeki askerî birliklerdeki havayı tasvir eden İsmet İnönü ilginç bilgiler vermektedir: "*Ordunun vaziyeti bu inkılap günlerinde çok şikâyet olunacak hale gelmişti. Kışlalarda vazifeler eksik kalıyor, herkes her yerde devletin bütün işleri için nutuklar söylüyordu. 3. ordunun küçük askerî heyetleri Edirne'ye gelmişler, muhitimizin alışmadığı aşırı bir dereceyle ihtilal edebiyatı neşrediyorlardı. Bu küçük rütbeli askerî heyetler büyük merasimle karşılanmış, ordular arasında kardeşlik duyguları canlandırılmış ve saray muhitlerine her türlü ders verilmek istenmişti. Edirne muhiti bu kadar tahrike tahammül edecek halde değildi. Bu hâdiselerin İzmir'de ve daha içeri Anadolu'da da fazla meydana geldiği işitiliyordu. Edirne'de, ilk menfi tepki asker arasında görüldü. Nereden çıktığı ilk önce bilinmeyen müşterek sözlerle askerler İstanbul'a gidip, Padişahı görmek istiyorlardı. [...] Anlaşıldı ki, Çarıklı lakabında bir piyade kolağası, Padişah sadakatiyle askerlerin aklını oynatmış ve düpedüz inkılap düşmanı bir hareket vücuda getirmişti. Subaylar fedakârlıkla çalıştılar. İstanbul'a gidip gelen askerlerin fazla bir tesiri olmadı.*"[20]

O sıralarda Edirne'de bir subay olarak bulunan Rahmi Apak, bunu "*küçük ölçüde bir Otuzbir Mart*"[21] olayı diye adlandırmaktadır. Devamında Apak'ın anlatımına göre olayın gelişmesi şu şekilde olmuştur: Sultan II. Abdülhamid'e "*sevgileri ve halifeye bağlılıkları kuvvetli olan erlere iki üç gün içinde yapılan telkinler tesiriyle, heyetin Edirne'den*

ayrılışının ikinci günü, Yanık Kışla'daki askerler ayaklandılar, Çarıklı Kolağası denilen bir subay yobazı ile bir de tabur imamının peşine düşerek, tüfekli ve süngülü olarak: 'Padişahımızı isteriz, Babamızı isteriz' sesleri ile kışlalardan boşalıp şehre yürüdüler, karşılarına nasihat için ilk çıkan Kurmay Yarbay Kayserili Galip Bey'i attan indirip temizce dövüp hırpaladılar. Ayaklanmacıların elebaşları Nişancı Taburu'nun çavuşları idi. [...]"

Hâdisenin bu şekilde başladığı sırada Üçşerefeli Camii'nin çarşısında bir kahvehanede oturduğunu belirten Apak, süngülerini takmış kalabalık askerin üzerine doğru geldiklerini fark edince kaçıp saklandığını anlatmaktadır. İsyancıların herhangi bir yağma, hırsızlık ve sarkıntılık yapmadıkları, halkın kollarındaki "*hürriyet kokartlarını*" süngü ucu ile kopardıklarını ifade etmektedir. Ardından Nişancı Taburu'ndan Yüzbaşı Cavit bunların arasına girerek "*işin fena bir yola gitmesine*" engel olmuştu. Her birlikten 8-10 asker seçilerek toplam 300 nefer belirlenmiş ve Yüzbaşı Cavit gözetiminde özel bir trenle İstanbul'a gönderilmişti. "*Bu erler ertesi gün Yıldız'da padişah tarafından kabul edildi. Babanın sağ olduğunu ve esir olmadığını kendi gözleriyle gördüler, üç gün sonra döndüler. Mesele böylece yatıştı. Eski askeri terhis ettiler, fakat bir süre sonra elebaşlarını memleketlerinde yakalayıp Edirne'ye getirdiler ve askerî mahkeme kararıyla yedi kişiyi Edirne meydanlarında astılar.*"[22]

Olayların ardından bizzat Edirne'ye giderek yerinde araştırma yapan Kâzım Karabekir, buradaki ilgili gelişmeler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Buna göre, meşrûtî yönetime yeniden geçilmesinin haftasında Serez ve Drama'dan gelen Yüzbaşı Ruşenî, Yüzbaşı Ragıp Rıfkı, Drama Hâkimi Azmi Bey ve bazı zevâttan oluşan bir heyetin Edirne'ye gelmesiyle yaşanan gelişmeler, bu olayların başlama nedenidir. Bu heyete resmî bir karşılama merasimi yapılmış ve bu bağlamda kurulan taklara "*Padişahım çok yaşa*" levhaları asılmış. Bunu gören Yüzbaşı Ruşenî kılıcını çekerek şöyle bağırmış: "*Bu menhus levhalar hâlâ burada neden asılı duruyor! Biz onu şöyle yaptık, böyle yaptık!*" Bu sırada kılıcıyla bu levhaları parçalamış. Bu hâdise asker üzerine olumsuz etkide bulunmuş ve kışlalara döndükten sonra kendi

aralarında bu tepkiyi değerlendirmişler. "*Münakaşaların sonunda cemiyetin padişahın düşmanı olduğuna, padişahımızı öldüreceklerine veya öldürdüklerine karar verilmiş.*" Kışlalarını terk eden askerler, subaylarının sözlerini dinlemeyerek istasyona gelmişler, sadrazam ve sarayla haberleşerek trenle İstanbul'a hareket etmişler.

Bu askerlerin başında bulunanlardan Alay Müftüsü Yahya, İstanbul'a hareket etmeden önce Sadrazam'a bir telgraf çekerek durumu bildirmiş ve müsaade istemiştir. İlgili telgraf şu şekildedir: "*Cemiyet-i İttihadiye namı mefsedetiyle Padişahımızın düşmanı olduğuna ve Padişahın çok yaşa elvah-ı daiyesini çak ederek nefs-i nefis-i hümâyununa suikast etmek ve madalyalarımızı toparlayarak irade-i şahaneleri olmadan bir nişanei mefadet olmak üzere allı yeşilli şerit taktırdıkları, biz Müslüman asker kulların gayreti diniyemize dokunarak bizzat padişahımız efendimiz hazretlerinin tahtı âlibahtı Osmanide istikrarı uğrunda ve bilumum efradı şahane ve bir alay müftüsü ve iki üç zâbit bulunduğumuz halde hâkipayı şahanelerine yüz sürmek ve uğuru şahanede can vermek üzere Edirne istasyonunda bekliyoruz. Ferman Padişahımız efendimiz hazretlerinindir.*" Bunun dışında benzer muhteva ile Sadaretle karşılıklı yazışmalar olmuştur.

Gelişmelerin Edirne'deki boyutunu bu şekilde zikreden Karabekir'in iddiasına göre, İstanbul'a gelen bu askerler cemiyeti tedirgin etmiştir. Kâzım Karabekir, bunların kontrol altına alınması için ilginç bir plan yapmış ve Talat Bey'in bunu kabul etmesiyle söz konusu plan uygulanmıştır. Buna göre, Edirne'den gelen 350 asker Yeşilköy'e indirilmiş, buradan gemiyle doğrudan Beşiktaş'a nakledilmişlerdi. Burada tebdîl-i kıyafet yapan cemiyetten güvendikleri adamlarını askerlerin arasına katarak, cemiyet "*padişahımızdan terhisinizi rica etti, siz de isterseniz padişahımız irade eder*" propagandası yapılmıştı. Bu telkine kanan askerler, bu şekilde hareket etmişler ve "*Yaşasın cemiyet*" diye bağırmışlardı.[23] Bu şekilde İstanbul'da İttihâd ve Terakki Cemiyeti aleyhine çıkabilecek bir tepki ortadan kaldırılmıştır.

1908 Jön Türk İhtilâli'nin ve meşrûtî yönetime geçilmesinin zafer sarhoşluğunun devam ettiği günlerde böylesi bir tepki hareketinin

vuku' bulması önemli bir gelişmedir. Bu olayın temel nedeni, Jön Türk Hareketi'ne mensup subayların resmî bir merasim sırasında askerin karşısında II. Abdülhamid aleyhinde konuşma yapması ve onu tehdit etmesidir. Hatta daha da ileri giderek askerlerin üzerindeki kokartlar süngü ile alınmıştır. Bundan sonra ok yaydan çıkmıştır.

Burada da görüldüğü gibi, Edirne Vak'ası'nda askerler arasında var olduğu iddia edilen meşrûtî yönetim karşıtlığının etkili olduğu iddiası kesinlikle doğru değildir. Söz konusu olan, subaylardaki abartılı Sultan II. Abdülhamid karşıtlığına karşı gösterilen bir tepkidir. Bu bağlamda Edirne Olayı'nın sebebi ile 31 Mart Vak'ası'nın yukarıdaki sayfalarda temas edilen nedenleri birbirlerine benzemektedir. Her ikisinde de modern eğitim almış Jön Türk Hareketi'ne mensup subayların askerleri kışkırtıcı davranışları etkili olmuştur. Bu anlamda Apak'ın yukarıdaki "*küçük ölçüde bir Otuzbir Mart*" benzetmesi yerine oturmaktadır.

Kör Ali Olayı

Hâdisenin kendisine geçmeden önce Kör Ali'nin kim olduğunun tespit edilmesi gerekiyor. Hakkında net bilgi sahibi olunmayan ve Halıcılar Camii'nde müezzin olarak görev yapan Kör Ali'nin, Şevket Süreyya'nın ifadelerine göre; hafız mı, hoca mı, meczup mu, derviş mi ya da deli mi olduğu bilinmemekle birlikte; kendisi Fatih ve Süleymaniye camilerinin bulunduğu medrese çevrelerine takılan "*parazitlerden*" biridir.[24] Sultanın Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey ise arakiyyenin üstüne sarık sarmış, göğsü bağrı açık, pejmürde kıyafetli, şaşı gözlü ve meczub tavırlı olarak tasvir ettiği Kör Ali'nin etrafında takriben 40 kişinin bulunduğunu belirtmektedir.[25]

Hüseyin Cahit "31 Mart'ın ilk provası" olarak gördüğü Kör Ali Olayı konusunda hatıratında önemli bilgiler vermektedir. Buna göre Hicrî Ramazan ayı içinde, Miladî 13 Ekim 1908'de Kör Ali ya da Kör Mehmet adında bir hoca Fatih Camii'nde yapmış olduğu vaazda, Kanun-i Esâsî ve Meclis-i Mebûsan aleyhinde konuşmuş; özgürlük ve eşitliğin mânâsız olduğunu söyleyerek halkı kışkırtmıştır. Bu kışkırtma neticesinde galeyana gelen cemaat, kendisiyle birlikte hareket

etmeye yemin etmişler. Sarıklarını sararak camiden çıkmışlar ve yolda "*Allahını seven arkamızdan gelsin!*" diye bağırmışlardı. Bu şekilde sayıları gittikçe artmıştı. Bunlar Bâyezid ve Galata Köprüsü güzergâhından Beşiktaş'a, buradan Yıldız Sarayı'na gelerek meşrûtî yönetim karşıtı bazı isteklerde bulunmuşlardı. Dönüşte ise yolda karşılaştıkları Sadrazam ve Şeyhülislâm'a saldırmışlardı. Fakat daha sonra Kör Ali ve yakın arkadaşı İsmail Hakkı adında bir şahıs tutuklanmışlardı. Bu bilgileri aktaran Hüseyin Cahit; Kör Ali ve taraftarlarının herhangi bir zaptiye engellemesiyle karşılaşmadan bu eylemlerini gerçekleştirebilmelerini eleştirmektedir.[26]

Ali Fuad Türkgeldi ise bir akşamüstü Galata Köprüsü'nden arabayla geçerken gördüğü Kör Ali'yi şu şekilde tasvir etmektedir: "*elinde koca bir bayrak, arkasında cemm-i gafir olduğu halde kızıl çehreli ve sarıklı bir adam kan ter içinde Galata cihetine gelmekte*" idi. Türkgeldi, daha sonra köprüden geçmekte olan Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin arabasının Kör Ali tarafından "*tecavüze*" uğradığını ve arabasının camlarının kırıldığını belirtmektedir.[27]

Yıldız Sarayı'na kadar gelen Kör Ali, sarayın penceresinden görünen II. Abdülhamid'den şu isteklerde bulunmuştur: "*Padişahım, çoban isteriz. Çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor. Meyhaneler kapanmalı, İslâm kadınları açık saçık sokaklarda gezmemeli. Resim çıkartılmamalı, tiyatrolar kapanmalı. Korkma tecelliyat var. Evliye perde altında tecelli ediyor.*" Saray önüne toplanan bu topluluktan zaten ürken ve tereddüt ederek pencereye çıkan Sultan II. Abdülhamid ise, kalabalığı teskin etme anlamında cevaben şunları demiştir: "*İcap eden emir verilir. Mukteza-yı şeriat icra olunur. Müsterih olun hoca efendi.*"[28]

Kör Ali ve birkaç arkadaşı bir gün sonra tutuklanarak yargılanmışlar; asıl adı Kör Mehmed olan Kör Ali ve arkadaşı İsmail Hakkı 27 Ekim 1908 idama mahkûm edilmiştir. Mahkemenin idam gibi ağır bir cezayı vermesinin gerekçesi, "*hükümetimizin tebdîl ve imhâsına teşebbüs etmesi*" olarak ifade edilmişti.[29]

Müezzin mi yoksa hoca mı olduğu tespit edilemeyen; fakat olayın tanıklarının çok negatif, bir nevî meczup olarak tasvir ettikleri Kör

Ali ve arkadaşlarının bu olayı, 31 Mart Vak'ası öncesinde dikkatleri çeken ilginç bir gelişmedir. Fakat ilginçtir, yakın tarihimizde ihtiyaç duyulduğunda bu tür meczuplar hep ortaya çıkmıştır. Özellikle bu olayda dinî referansların kullanılması ve şeriatın uygulanması talebinin gündeme getirilmesinde belirtilen hususlar, aslında meşrûtî yönetim öncesinde de Osmanlı toplumunda var olagelen şeylerdi. Bu bağlamda şer'î hukuk aleyhine meşrûtî yönetimin neden olduğu yeni bir şey yoktu. Şer'î hukuk, modernleşmeyle birlikte alanı daraltılsa da Meşrûtiyet dönemi de dâhil olmak üzere eskiden beri uygulanmaktaydı. Dolayısıyla fazla bir dinî bilgiye sahip olmadığı anlaşılan, daha da önemlisi tartışmalı bir şahıs olan Kör Ali liderliğinde bir grubun bu şekilde ortaya çıkması ve bu tür talepleri sokağa taşıması, bu genel yapı içinde fazlasıyla sıradışı maktadır.

Kör Ali'nin bu eyleminin "*hükümeti değiştirmeye ve yok etmeye yönelik bir teşebbüs*" olarak değerlendirilerek idamla cezalandırılması aynı şekilde dikkat çekicidir. Kaynaklardan takip edebildiğimiz kadarıyla, taleplerinde herhangi bir şekilde Meşrûtiyet ve anayasa karşıtlığı görülmediği halde böylesine ağır bir cezanın uygun görülmesi, en az bu olayın kendisi kadar ilginç olsagerekir. Eylemin kendisini ve idam cezalarını bir araya getirince, bu olay hakkındaki soru işaretlerinin daha da arttığı görülmektedir.

İstanbul'daki Askerî İsyanlar

31 Mart Vak'ası'nın öncesinde İstanbul'daki bazı kışlalarda cereyan eden askerî isyanlar, ordudaki huzursuzluğu göstermesi açısından önemlidir. İrtem bu tür isyanlar bağlamında asker arasında vuku' bulan sekiz "*hoşnutsuzluk*" hareketinden bahsetmektedir.[30]

Bu kapsamdaki en önemli askerî gelişme, 31 Ekim 1908 tarihinde Taşkışla'da cereyan eden isyandır.[31] Askerî hizmetlerini tamamladıkları halde terhis edilmeyen askerler, Cidde'ye gönderilmek istenmelerine karşı çıkarak terhislerini istemişlerdi. Aslında benzer isyanlar, aynı nedenlerden dolayı daha önceki yıllarda da vuku' bulmaktaydı. Gerekli nasihatler ve küçük çapta müdahalelerle bunlar sona erdirilmekteydi. Fakat bu kez öyle olmamıştı.

Hassa Ordusu Komutanı Mahmud Muhtar Paşa, geri adım atmayarak Avcı Taburları'yla bunlara müdahale etmiş ve sayıları takriben 80'i bulan askerlerin üzerine ateş emri vermesiyle çıkan çatışmada üç çavuş hayatını kaybetmiş, pek çoğu da yaralanmıştı. Böylece bu isyan kanlı bir şekilde bastırılmıştı.[32] Mahmud Muhtar Paşa bununla da yetinmeyerek devamında daha da ilginç bir karara imza atmış ve öldürülen üç çavuşun cesedini, Yıldız Sarayı civarındaki askerlere "*ibret*" olsun diye saray çevresinde asmaya kalkışmıştı. Fakat Sadrazam Kâmil Paşa'nın ve Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın karşı çıkması neticesinde Mahmud Muhtar Paşa ilginç isteğinden ancak vazgeçmiştir.[33] Hâdiseye müdahale eden Hassa Ordusu Kurmay Başkanı Halis Sedes ise tam tersine öldürülen askerlerin cesetlerinin Mahmud Muhtar Paşa tarafından Harbiye Nezâreti meydanında astırıldığını ve bunun İstanbul halkı üzerinde tesir ettiğini iddia etmektedir.[34]

Bu başlık altında zikredilmesi gereken ikinci gelişme, Yıldız Sarayı'nda Sultan II. Abdülhamid'in maiyetinde bulunan bazı Arnavut ve Arap kökenli askerlerin yerine belli sayıda Türk erlerin getirilmesine karşı söz konusu askerlerin tepki göstermesidir. 29 Mart 1909'da cereyan eden bu gelişmede, Arnavut kökenli askerlerden terhis olanların yerine gelen Türkleri kabul etmeyerek şiddet yoluyla kışladan çıkarmışlardır. Buna çok sinirlenen Birinci Ordu Komutanı Mahmud Muhtar Paşa, birkaç mitralyözle birlikte Taşkışla'da bulunan Avcı Taburları'nı bunlar üzerine göndererek kuşatma altına almıştı. Sarayın hemen yanı başında silahlı bir çatışmanın çıkmasından endişe eden Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Harbiye Nâzırı'nın devreye girmesiyle silahlı çatışma son anda engellenmişti.[35] İlgili Arnavut ve Arap taburları 30 Mart 1909'da önce Taşkışla'ya, ardından 6 Nisan'da Arnavutlar Selanik'e ve Araplar da Şam'a gönderilmişlerdi.[36]

Bu şekilde Sultan II. Abdülhamid'in maiyetindeki askerî birlikler değiştirilmiştir. Bununla da yetinilmeyerek Yıldız Sarayı etrafındaki kışlalara da aynı şekilde Avcı Taburları'na mensup askerler yerleştirilmiştir.[37]

31 Mart Vak'ası öncesinde asker arasında cereyan eden bu tür rahatsızlıkların, bu vakıanın kurgusu içinde çok önemli bir yere sahip olmadığını düşünüyoruz. Osmanlı Ordusu'nda böylesi askerî ufak sürtüşmeler ve isyanlar zaten öteden beri var olagelmekteydi. Dolayısıyla bunları, meşrûtî yönetime karşı duyulan veya bu yönetimin neden olduğu bir mağduriyetten kaynaklanan özel bir tepki olarak değerlendirmeyi doğru bulmuyoruz.

Fakat bunlar arasında 29 Mart 1909 İsyanı, Sultan II. Abdülhamid'in maiyetindeki askerî birliklerin değiştirilmesine imkân vermesi bakımından ayrı bir ehemmiyeti haizdir. İttihâd ve Terakki Cemiyeti, II. Abbdülhamid'in askerî kuvvetinden zaten çekinmekteydi veya bir şekilde rahatsızlık duymaktaydı. Bunların bir şekilde padişahın etrafından uzaklaştırılması gerekiyordu. Bu gelişme istenilen fırsatı vermiş ve Arnavut ile Arap askerler dağıtılarak yerlerine Makedonya'dan getirilen, cemiyete sadık, Avcı Taburları'na mensup askerler yerleştirilmiştir. Böylece II. Abdülhamid askerî kuvvet olarak etkisiz bir hâle getirilmiş ve askerî anlamda tehlike olmaktan çıkarılmıştır. Artık sıra bizzat II. Abdülhamid'in kendisine gelmişti. Nitekim bundan sonraki gelişmeler, cemiyetin bu amacını gerçekleştirmesine zemin hazırlamıştır.

Bütün bu hamleler, cemiyetin planlı bir siyaseti gereğince mi yapılmıştır? Böyle bir soruya doğrudan evet veya hayır demek pek mümkün görünmemektedir. Fakat bundan sonraki gelişmeler, bu hamleleri tamamlar bir şekilde cereyan etmesi, bir takım şüpheleri akla getirmiyor değil.

NOTLAR

1 *Die grosse Politik der Europäischen Kabinette*, s. 594.
2 *Tanin*, "İrâde-i Pâdişâhî", 30 Eylül 1324, Sayı 74, s. 7.
3 Avcı, *İngiliz Gizli Raporu Türkiye 1908*, s. 62-63.
4 Sıddık Yıldız, *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 77-78.
5 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Husûsiyye ve Siyâsiyesi*, İstanbul 1327, s. 1178.

6 Mevlanzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 92-93.
7 Ahmed Sâib, *Târih-i Meşrûtiyet*, s. 82-83.
8 *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, s. 235-236.
9 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 51-52.
10 Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım*, s. 165.
11 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 31.
12 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 16.
13 *Tanin*, 1 Şubat 1324 [14 Şubat 1909], Sayı 194, s. 4.
14 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 115.
15 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 145.
16 Knight, *The Awakening Of Turkey A History Of The Turkish Revolution*, s. 322.
17 *Germania*, 14 Nisan 1909, Sayı 85, Zweites Morgens. 2.
18 *Frankfurter Zeitung*, "Die Revolution in Konstantinopel", 15 Nisan 1909, Sayı 104, Zweites Morgenblatt, s. 1.
19 Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, s. 370.
20 İnönü, *Hatıralar*, s. 44-45.
21 Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, s. 31.
22 Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, s. 31-33.
23 Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, s. 370-373.
24 Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt 2, s. 113-114.
25 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 15.
26 Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 67.
27 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 11.
28 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 16.
29 *Tanin*, "Kör Ali Da'vâsı", 14 Teşrin-i Evvel 1324[27 Ekim 1908], Sayı, 88, s. 7.
30 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 117-121.
31 Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamid*, s. 26.
32 Ali Cevad, *II. Meşrûtiyet'in İlanı ve 31 Mart Hâdisesi*, s. 19.
33 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 141; Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 20.
34 Sedes, "İhtilâlin Mukeddaratı ve Canlı Bir Hatıra", s. 766.
35 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 144; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 141.
36 Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamit*, s. 47.
37 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 141.

5
31 MART VAK'ASI VE İLGİLİ GELİŞMELER

"Selanikli Avcı Taburları! Her şey tersine mi döndü?"

31 Mart Hâdisesi sırasında cereyan eden olaylara geçmeden önce, isyanın görünen ve tartışmasız baş aktörlerinden Avcı Taburları hakkında bazı bilgiler vermek, taburların İstanbul'a niçin yerleştirildiklerini tespit etmek gerekiyor. Bu tespitler, hâdisenin değerlendirilmesinde önemli ipuçları verecektir. İlgili gelişmeler çeşitli alt başlıklar hâlinde ele alınmaktadır.

AVCI TABURLARI VE İSTANBUL'A GETİRİLMELERİ

Harbiye Nezareti tarafından 19 Ekim ve 2 Aralık 1908 tarihlerinde İstanbul'a getirilen "*Avcı Taburları*",[1] Makedonya'da Osmanlı hâkimiyetine karşı faaliyet gösteren komitalar karşısında başarılı olan ve bundan ötürü "*ün*" salan Üçüncü Ordu'ya mensup askerî birliklere verilen isimdir.[2] Bunların arasında aynı zamanda Resneli Niyazi Bey'le birlikte 1908 İhtilâli'ni başlatanlar da bulunmaktadır. Nitekim 31 Mart Vak'ası sırasında âsileri sevk ve idare eden çavuşlardan Hamdi Çavuş bunlardan bir tanesi idi.[3]

Subaylarının önemli bir kısmı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nden olan ve Üçüncü Ordu'dan seçilen çok iyi yetiştirilmiş dört Avcı Taburu'nun İstanbul'a getirilmesinin nedenini İsmet İnönü şu şekilde izah etmektedir: "*İstanbul'da vaziyete hâkim*" olmak ve "*yeni rejim*" için "*emniyet kuvveti*" olarak görev yapmak.[4] Ahmed Emin Yalman ise Avcı Taburları'nın 31 Mart Hâdisesi'nin patlak vermesindeki rollerine duymuş olduğu hayreti vurguladıktan sonra, bu taburların cemiyet

için önemini şu şekilde anlatmaktadır: "*Çok iyi yetiştirilen, çok iyi talim gören avcı taburlarına İttihad Terakki ve silâhlı kuvvetlerin gizli cemiyete bağlı kısımları, tam bir garanti gözüyle bakıyorlardı, böyle bir kuvvet İstanbul'a nakledildikten, elin altında bulunduktan sonra her kötü ihtimale karşı gelineceğini sanıyorlardı.*"[5] Bayar'ın benzer ifadelerine göre, bunlar Rumeli'den "*Nigehban-ı Meşrûtiyet*", yani "*Meşrûtiyet'in Bekçileri*" adı altında "*hürriyet rejimi için emin kuvvet*" olarak İstanbul'a getirilmişlerdi.[6]

Nitekim Üçüncü Ordu Komutanı Mahmud Şevket Paşa da, Avcı Taburları'nın Selanik'ten İstanbul'a gönderilmesi sırasında yapmış olduğu konuşmada, bunların görevini şu şekilde tarif etmiştir: "*İstanbul'daki vazifeniz çok mühimdir. Bunu şimdiden düşünmelisiniz ve ona göre vatanın maruz kalacağı tehlikeleri göz önünde tutmalısınız. Siz sadece asker değil, aynı zamanda hürriyetin de nigahbânısınız(bekçisi).*"[7]

Bu amaçlar doğrultusunda İstanbul'a getirilen Avcı Taburları, belli bir süre sonra Kâmil Paşa hükümetini rahatsız etmiş ve bunları Yanya'ya göndermek istemişti. Fakat bu istek özellikle de İttihâd ve Terakki Cemiyeti çevrelerinde büyük bir tartışmaya neden olmuştu. Hüseyin Cahid Bey de *Tanin*'deki köşesinde bu tartışmalara katılarak Sadrazam'ın bu taburları göndermek istemesine karşın bunların neden İstanbul'a getirildiklerini bir kez daha şu şekilde hatırlatmak istemişti:

"*Avcı Taburları Meşrûtiyet'in ilk aylarında İstanbul'da bir hareket-i irticâiyye vukû'undan endişe edildiği zamanlarda kalplere bir hüsn-i emniyet virmek ve icâbında Meşrûtiyet'i müdâfaa itmek üzere Rumeli'den getirilmiş kahramânlardır. Bunlar idâre-i cedîdenin timsâl-i kuvveti ve azimeti gibi duruyorlar. Avcı Taburları efrâdı bugün İstanbul'un neresinde isbât-ı vücûd itseler derhâl kalblere bir hiss-i inşirâh ve i'timâd gelür. [...] Avcı Taburları ise şu hürriyeti istirdâd iden Rumeli Ordusu'nun bir cüz'ü olmak itibarıyla şehrimiz ahâlisi nazarında bütün bütün hürmet ve muhabbetle telakkî idilmektedir. Hatta o derece ki ecânib bile Avcı Taburları'na karşı bir za'af-ı kalb hissederek onları muhâfız-ı hürriyet ve Meşrûtiyet birer kahraman suretinde görmektedir.*"[8] Hüseyin Cahid Bey'in bu yorumunda dikkatleri çeken en önemli nokta, meşrûtî

yönetim karşıtı bir "*irtica*" hareketinden endişelenmesinden dolayı yeni yönetimi müdafaa etmek için bunların İstanbul'da tutulmak istendiği vurgusudur.

Bu yorumun dışında daha farklı bir tespiti İrtem yapmaktadır. İrtem, Avcı Taburları'nın İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin "*en büyük dayanağı ve silahlı gücü*" olduğunu ifade etmektedir.[9] Bu şekilde hürriyet ve meşrûtî yönetimin korunması düşüncesinin yanı sıra, cemiyetin bir silahlı kuvvete sahip olmak istemesi niyetinin ifade edilmesi oldukça önemlidir.

Nitekim buna paralel bir yorumu da Mehmed Salahaddin gündeme getirmektedir: İstanbul'daki durumunun kendi aleyhlerine döndüğünü gören İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri, ihtiyaç duydukları "*tehdidâtı*" İstanbul'daki mevcut askerî birliklerle sağlayamayacaklarını fark ettikleri için, Rumeli'de bulunan "*Nigehbân-ı Hürriyet*" diye adlandırdıkları Avcı Taburları'nı Selanik'ten getirerek Sarayı ve Bâb-ı Âlî'yi "*tazyik*" ve "*tehdit*" altında tutmak istemişlerdi.[10]

Avcı Taburları'nın Jön Türkler için önemini gündeme getirenlerden biri de *Neue Freie Presse*'nin İstanbul muhabiri olmuştur. Muhabir, isyan günü Ayasofya Meydanı'nda Avcı Taburları'na mensup askerleri âsiler arasında görünce çok şaşırdığını ifade etmekte,, bunu büyük bir "*sürpriz*" olarak değerlendirerek şunları yazmaktadır: "*Selanikli Avcı Taburları! Her şey tersine mi döndü? Bu genel bir kaos mu? Ayasofya'nın önündeki nöbetçi noktalarında durunca bütün şüphelerimiz yok oldu. Evet, bunlar 1908 İhtilâli ile Jön Türk komitesi hükümetinin muhafızları olan Selanikliler idiler! Ve şimdi bunlar Jön Türkler'e karşı isyan etmişlerdi.*"[11]

Yukarıdaki bilgilerde de görüldüğü gibi, Avcı Taburları'nın Jön Türkler'le olan temasları ihtilâl öncesine kadar geri gitmektedir. Üçüncü Ordu'ya mensup askerlerden oluşan Avcı Taburları, subaylarla birlikte ayrılıkçı terör örgütlerine karşı mücadele etmişlerdi. Daha da önemlisi, Jön Türk Hareketi'ne mensup subayların başlattıkları 1908 Jön Türk İhtilâli sürecine de aynı şekilde bu taburlardan iştirak edenler olmuştur. İttihâd ve Terakki Cemiyeti, bu ortak geçmişten dolayı Avcı Taburları'na fazlasıyla güvenmekteydi.

Avcı Taburları'nın Meşrûtiyetin ardından İstanbul'a getirilmeleri hakkında birbiriyle çelişen iki farklı iddia telaffuz edilmektedir:

Jön Türk Hareketi'ne mensup şahısların dile getirdiği birinci görüşe göre, Avcı Taburları Meşrûtiyetin ve hürriyetin bekçileri olarak yeni yönetimi korumak amacıyla getirilmişlerdi. Bu düşünce çok kişinin hatıratında geçmektedir. Azınlıkta kalan diğer bir görüşe göre ise, özellikle de Kâmil Paşa'nın sadaretiyle birlikte dengelerin aleyhlerine değiştiğini gören cemiyetin, hükümete ve saraya karşı tehdit olsun diye Avcı Taburları'nı getirdiği şeklindedir. Burada birinci iddia daha makul görünmekle birlikte, ikincisi de dikkate alınmayacak bir yorum değildir. Yukarıdaki bölümlerde de geçtiği gibi, İttihâd ve Terakki Cemiyeti Meşrûtiyetin devamını kendi varlığının bir ön şartı olarak kabul ettiği veya başka bir ifadeyle, cemiyete muhalif olmayı meşrûtî yönetime karşı gelmekle bir gördüğü için, caydırıcı bir kuvvet olarak güvendiği Avcı Taburları'nı İstanbul'a kaydırmıştı.

Fakat beklentilerin tam tersine Avcı Taburları, Makedonya'da gerek ayrılıkçı komitalara ve gerekse II. Abdülhamid yönetimine karşı birlikte mücadele ettikleri subaylarla İstanbul'da yollarını ayırmışlardı. Bu Subayları tarafından kandırıldıklarını iddia eden Avcı Taburları, aşağıdaki sayfalarda zikredilen nedenlerden dolayı subaylarını terk ederek muhalif gruplara katılmışlar; cemiyet karşıtı isyanı çıkarmışlar ve onlara karşı silah çekmişlerdi. Bu gelişme ve düşmanlık, başta cemiyet mensupları olmak üzere, olaylara şahitlik eden yerli ve yabancı herkesi çok şaşırtmıştı.

İSYANIN BAŞLAMASI

31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesi ve devamındaki gelişmeler, bu başlık altında ele alınmaktadır. Özellikle de isyanın çıkmasında etkili olan aktörleri ve bunların durumlarını net bir şekilde tespit edebilmek için, konuya ayrı başlıklar hâlinde temas edilmektedir.

İsyanda Yaşananlar

Ayaklanma, Taşkışla'daki Dördüncü Avcı Taburu askerlerinin subaylarından bazılarını ağaçlara bağlayarak, bazılarını ise hapse-

derek, 13 Nisan'da takriben saat 02:45'te kışlalarını terk etmesiyle başlamıştır.[12] Bu şekilde patlak veren isyanla alakalı diğer gelişmelere geçmeden önce, ayaklanmanın nasıl başladığına dair çok önemli bir iddiayı burada zikretmek gerekiyor. Taşkışla'da bulunan ve o tarihlerde Jön Türk Hareketi'ne mensup zâbitlerden Mustafa Turan, 31 Mart Hâdisesi'nin İttihâd ve Terakki Cemiyeti tarafından çıkartıldığını belirterek, kışlada şahit olduğunu iddia ettiği ilgili bir gelişmeyi şu şekilde anlatmaktadır:

İsyanın başladığı günün sabahı kışlanın üst nizamiye kapısında nöbetçi borazancı bölüklerin acilen toplanması için boru çalmıştı. Ardından borazancının bu kez "*paşa geldi*" borusunu çalması üzerine, "*selam dur*" komutu verilmişti. Maiyetindekilerle avluya giren paşa, gerekli tekmil ve girişgâhın ardından padişahın bir fermanını okumuştu. Fermanda, Balkanlar'daki gelişmelerin devleti tehdit eder bir boyut kazandığı; padişahın evlatlarının vatanın bekçileri olduğu; düşmanları daha iyi görmeleri için padişahın onlardan yeni başlık giymelerini istediği, bu konuda Şeyhülislâm'dan fetva alındığı ve ululemre itaatin vacip olduğu bildirilmekteydi. Fermanı okuyan paşa ardından bir paketten siperli yeni bir başlık çıkarmış ve fesini alarak yerine bunu giymişti. Ardından askerler mızıka eşliğinde paşanın önünden geçtikten sonra herkes dağılmıştı.

Bu olayı anlatan Turan, devamında bunun aslında İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne mensup bazı zevâtın hazırladığı bir tertip olduğunu iddia etmektedir. Fermanı okuyan paşa ve maiyetindeki zâbitler sahte üniforma giymiş, isyanı hazırlayan cemiyetin mühim şahsiyetlerinden Bahaeddin Şakir Bey, Midhat Şükrü ve Ömer Naci Bey imiş. Ferman ise bu amaç için hazırlanmış sahte bir belgeymiş. Bundaki amaç ise şapkayı giymeye zorlayıp askerlerin dinî tepkilerini uyandırarak onları isyana kışkırtmakmış. Taşkışla'dan ayrılan bu subaylar, daha sonra Beyoğlu Topçu Kışlası'na gitmişler ve aynı şeyleri orada da yapmışlar. Bu iki kışlayı terk ederken çavuş kılığında casusları kışlada bırakmışlar. Nitekim bunlardan biri olan Ömer Naci Bey, kışla avlusunda bir istihkâm arabasının üzerine çıkarak şu konuşmayı yapmış:

"Asker kardeşler geliniz toplanınız, sizlere diyeceklerim var, sizler Müslüman değil misiniz? Şapka giymek ne demek? Dini mübini İslâm'ın evlâtlarını düpedüz gâvur yapacaklar, ne duruyorsunuz? Bütün ecdadımız bu uğurda kanlarını canlarını verdiler. Müslümanlık elden gidiyor, dönüp avcı askerlerine, sizlere söylüyorum, gâvur olmak için mi hürriyeti yaptınız, sizin vazifeniz hem hürriyeti hem de dinimiz olan Müslümanlığı muhafaza etmek değil mi?"

Turan, devamında Ömer Naci Bey'in konuşması sırasında aralara karışan bazı çavuşların, *"Ne duruyorsunuz haydi hep beraber mebûsan meclisine gidelim derdimizi anlatalım"* şeklindeki kışkırtmalarıyla askerde bir kıpırdama meydana geldiğini söylemektedir. Bu şekilde isyan eden askerler zâbitlerini koğuşlara hapsederek isyanı başlatmışlardır. Beyoğlu Topçu Kışlası'nda benzer şekilde askerler ayaklandırılmışlardır.[13] Mustafa Turan'ın bu anlattıkları 31 Mart Vak'ası'nın genel kurgusuna ters ve abartılı gibi görünse de, bunun bir iddia olarak gündeme getirilebileceğini düşünüyoruz.

İsyanı başlatarak yürüyüşe geçen Dördüncü Avcı Taburu askerlerine daha sonraları, Yıldız'daki 5., 6. ve 7. Nizâmiye ve Beyoğlu Topçu Alayları'na mensup askerler de katılmışlardır. Ellerinde ise beyaz, kırmızı ve yeşil bayraklar taşıyarak *"Padişahım çok Yaşa!"* ve *"Şeriat isteriz!"* nidalarıyla hareket eden askerler, Dolmabahçe üzerinden Ayasofya Meydanı istikametine doğru yürüyüşe geçmişlerdi.[14]

Eminönü'ne doğru yürüyüşe devam eden askerlerin önünde 7. Alay'ın Bando Takımı *"Ey gaziler yol göründü garip sineme"* marşını çalıyordu. Tophane'ye gelindiğinde buradaki askerler de kafileye dâhil olmuşlardı.[15] Galata Köprüsü'nden Eminönü'ne geçerken kendilerini karşılayan Zâbit İlyas Efendi, bu yaptıklarının doğru olmadığını ve geri dönmeleri gerektiğini söyleyerek bunlara engel olmak istemiş, ancak âsi askerler tarafından katledilmişti.[16] İlyas Efendi'nin âsiler tarafından katledilmesiyle alakalı ilginç bir teferruatı *İkdam* gazetesi vermektedir. *İkdam*'ın haberine göre, İlyas Efendi'nin âsilere yaptığı konuşmayı kesen iki askerin; *"Zâbit Efendi, siz yanlış söylüyorsunuz. Bizim maksadımız Kanun-ı esasi dairesinde şeriatın tatbikidir"*, deme-

leri üzerine İlyas Efendi silahını çıkarıp askerlere ateş etmişti. Çıkan kurşunlardan bir asker, bir de hamalın vurulması üzerine sinirlenen askerler, İlyas Efendi'ye ateş ederek onu öldürmüşlerdi.[17]

Buradan Yeni Camii önüne gelen âsî askerleri caminin merdivenlerinde karşılayan beyaz sarıklı softaların, "*Müslümanlık elden gidemez, askerlerimize şapka giydirip gâvur yapacaklarmış ha! Şeriat isteriz*" diye bağırdıklarını anlatan Turan, "*şeriatın ilk avazesi burada işitildi*" iddiasına da yer vermektedir. Askerlere karışan bu hocalar ve halk, tekbir ve bando seslerinin birbirine karıştığı bir gürültü ortamında Ayasofya'ya ilerlemişlerdi.[18]

Âsiler ve bunları takip eden meraklı halk Sirkeci istikametinden Ayasofya Meydanı'na ulaşmışlardı. Daha sonraki saatlerde başka askerlerin ve sivil insanların da bunlara katılmasıyla meydandakilerin sayısı artmaya başlamıştı. Takriben saat 5:45 civarına gelindiğinde ise meydan dolmuş; Meclis-i Mebûsân binası âsi askerler tarafından sarılmış; meclise giriş ve çıkışlar engellenmişti.[19]

Bu arada âsi askerlerin bir kısmı, ikişer üçer kişilik müfrezeler hâlinde çevredeki karakollara ve kışlalara giderek, diğer askerlerin de bu harekete katılmalarını sağlamaya çalışıyorlardı.[20]

İsyan sırasında İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile buna taraftar olan bazı kurumlara saldırılmıştı. Saldırıya uğrayanların başında *Tanin* ve *Şûra-yı Ümmet* gazetelerinin matbaaları ile İttihâd ve Terakki Cemiyeti merkez binası gelmektedir. Âsi askerler buraları basmışlar, yağmalamışlar ve maddî olarak büyük zarar vermişlerdi.[21] Fatih İttihâd Kulübü de bunlardan nasibini fazlasıyla almıştı.[22]

Âsi askerlerin bir kısmı, Ayasofya Meydanı'ndan ayrılarak Harbiye Nezâreti'nin bulunduğu bugünkü Beyazıt'a gitmişlerdi. Amaçları ise burada bulunan Hassa Ordusu'nun da isyana katılmasını sağlamaktı. Durumu haber alan Hassa Ordusu Komutanı Mahmud Muhtar Paşa ise süvari komutanlarından Rum asıllı Yüzbaşı Romilos İspatari'yi gelmekte olan isyancılara müdahale etmek için görevlendirmişti. Yüzbaşı Romilos İspatari maiyetindeki askerler Beyazıt Kapısı'ndan çıkarak âsi askerlerin üzerine gitmişti. Âsiler,

İspatari'ye ateş ederek katletmişler, ardından askerlerine dönerek şunları söylemişlerdi: "*Şeriat isteyen asker kardeşlerinize hücum etmek, hem de bir kâfir kumandasıyla hücum etmek, adeta kâfir olmaktır. Sizde din iman yok mudur? Siz peygamber şeriatı istemez misiniz?*" Dirençlerini yitiren askerler, bunun üzerine Harbiye Nezâreti'ne geri çekilmişlerdi.[23] Mevlanzâde Rıfat, bu gelişmede Mahmud Muhtar Paşa'yı suçlayarak, "*şeriat*" diye "*ayaklandırılan*" ve "*dinî taassupları tahrik*" edilmiş böylesi bir asker grubuna karşı Hıristiyan bir subayı görevlendirmesinin yanlış olduğunun altını çizmektedir.[24]

Halkın kendilerine katılmasıyla birlikte sayıları artan âsiler, üzerlerine gelen bu süvari birliğini dağıttıktan sonra Harbiye Nezâreti'ni sararak içerideki askerleri kendilerine katılmaya zorlamışlardı. Mahmud Muhtar Paşa ise kapıları kapattırıp içerideki askerleri meydana toplayarak etrafa mitralyözler yerleştirmişti. Parmaklıklardan içeriye girmek isteyen kalabalığın üzerine tulumba ile su sıktırmıştı. Âsi askerler ise, parmaklıklardan, içerideki askerlere hitap ederek kendilerine katılmaları için propagandaya başlamışlardı. Bu propagandada aynı şekilde hareketlerinin "*meşrûtî hükümete karşı*" olmayıp "*şeriatı korumaya*" yönelik olduğunu anlatmaya çalışıyorlardı. Bu arada birkaç asker, hoca kılığında parmaklıklardan atlayarak içeri girmiş ve askerlerle doğrudan görüşme fırsatı bulmuştu. Bu durum karşısında yapacakları fazla bir şey olmadığını düşünen subaylar, hayatlarını kurtarabilmek için ortadan kaybolmaya başlamışlardı. Böylece başıboş kalan Harbiye Nezâreti'ndeki askerler de ayaklanmaya katılmışlardı.[25]

Bu aşamadaki gelişmelerle alakalı olarak Yunus Nâdi, Harbiye Nezâreti'nin âsi askerler ve bunlara destek veren halk tarafından sarılması; hatta parmaklıkların kırılmasına teşebbüs edilmesi üzerine "*içeriden dışarıya şiddetli bir yaylım ateşi*"nin yapıldığını ve bunun neticesinde halk ve askerden pek çok kişinin telef olduğunu ve yaralandığını belirtmektedir.[26]

Âsi askerler, isyan sırasında ve sonrasında başta Müslim ve Gayr-i Müslim bütün sivil halk olmak üzere yabancı elçiliklere herhangi

bir zarar gelmesin diye tedbirler almışlardı. Yabancı elçiliklere birer ikişer asker yerleştirilmiş ve halka şu telkinlerde bulunulmuştur: "*Korkmayın, telâş etmeyin, askerlerin sizlere bir ziyânı dokunmaz. Asker nâmus ve mâl ve can muhâfızıdır.*"[27] McCullagh da benzer bilgileri zikrederek, âsilerin elçiliklere heyet gönderdiğini ve "*telaşa kapılmamaları*" gerektiğini söylediklerini ifade etmektedir. Aynı şekilde Galata'da dükkânlarını korkudan kapatanlara asker göndererek bunlara şöyle dediklerini belirtmektedir: "*Dükkânlarınızı açık tutun, bizlerden korkmanıza gerek yok ve eğer bir başkası mallarınızı çalmaya kalkışırsa lütfen bize söyleyin biz onlara gösteririz.*"[28]

Ayaklanmada yabancılara da herhangi bir zarar verilmemiştir. Bununla alakalı olarak Amerika Büyükelçisi Leishman, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda isyanla alakalı gelişmeleri aktarırken, "*şu ana kadar yabancılar için herhangi bir tehlikenin söz konusu olmadığı*"nı belirtmektedir.[29] *Pester Llyod*'da çıkan bir habere göre de 31 Mart isyanı sırasında Hıristiyanlar ve yabancı devlet vatandaşlarının ne canına ne de malına bir zarar gelmiştir. Şimdiye kadar bunlarla alakalı herhangi bir şikâyet gelmemiştir.[30]

Benzer tespitleri isyanla alakalı gelişmeleri İstanbul'dan takip eden McCullagh da yapmakta ve isyancıların ayaklanma boyunca "*terbiyeli*" davrandıklarını belirtmektedir. Devamında ise "*hiçbir sivil Osmanlı'ya, hiçbir yabancıya veya hiçbir kadına*" dokunmadıklarını; "*yağma*" imkânı yakaladıkları halde yağma yapmadıklarını, Osmanlı Bankası'ndan "*milyonlarca lira alabilecekleri halde bu kuruluştan tek kuruş*" çalmadıklarını yazmaktadır.[31] Mizancı Murad Bey de bu konuya temas etmektedir. 30-40000'e yakın kişinin "*başsız ve rehbersiz*" oldukları hâlde çarşılara ve pazarlara saldırmadıklarını, yağma yapmadıklarını belirterek; böyle bir şeyin İstanbul'da yaşanmamasının temel nedeninin, "*İslâmiyet'in şerefi ve Osmanlılığın şânı*" olarak gösterildiğinin de altını çizmektedir.[32] Tarihçi Ahmed Sâib ise âsi askerlerin "*hiçbir şeye*" dokunmadıklarını ifade etmektedir.[33]

İsyanın birinci gününde istediklerini alan askerler, o günün gecesinde kışlalarına dönmeye başlamışlardı.[34] Nitekim Mehmed Salahad-

din, özellikle de Harbiye Nâzırı Gazi Edhem Paşa'nın gayretleriyle ve genel affın ilan edilmesiyle âsi askerlerin kışlalarına çekildiğini, böylece İstanbul'un asayişinin ve sükûnetinin sağlandığını yazmaktadır.[35]

Birinci gündeki diğer bir gelişme, telgraf sansürünün konulmasıydı. *Neue Freie Presse* muhabirinin yazdığına göre, isyanın patlak vermesinin ardından gönderilen ilk telgrafların hemen ardından telgraf çekilmesi Sadrazam Hilmi Paşa tarafından yasaklanmıştı. Muhabir, bu yasağın gazetecilere de kat'i bir şekilde uygulandığını; telgrafhane müdürünü tanıdığı halde bunu deldiremediğini, ancak akşamleyin kabine değişikliğinin duyurulmasına müsaade edildiğini belirtmektedir.[36]

14 Nisan, hâdisenin ikinci günü, âsi askerlerin kışlalarına dönmeye devam etmesine, eski İstanbul'daki bazı dükkânların açılmasına ve bu şekilde sükûnetin biraz sağlanmasına rağmen, şehre hâkim olacak bir "*neş'e ve emniyet*" henüz daha hâsıl olmamıştı.[37] Mustafa Turan'ın yazdığına göre ise isyanın ikinci günü sükûnet sağlanmıştı, fakat askerî birliklerin başında belli başlı zâbitler hâlen yoktu. Yine Turan'ın tespitine göre Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümesini gerektirecek bir durum kalmamış, "*bulanık sular durulmuş, ortada hiçbir eser kalmamıştı.*"[38] Aksun da aynı görüşü dile getirerek İstanbul'daki isyanın "*tamamen*" durduğunu ve "*sükûnet devresine*" girilmiş olduğunu belirtmektedir.[39]

İstanbul'dan yazan *Neue Freie Presse* muhabiri de isyanın ikinci günündeki gelişmelerle alakalı "*İstanbul'da sâkin bir gün*" başlıklı haberinde, İstanbul'da "*sükûnetin bütünüyle hemen hemen*" sağlandığını; büyük veya küçük askerî grupların sevinç atışlarının, gösterilerinin ve çıkardıkları ufak tefek olayların da bittiğini ifade etmektedir.[40] Aynı gazetede bir gün sonra çıkan benzer bir haberde ise İstanbul'daki gösterilerin "*tamamen*" sona ermiş ve sükûnetin "*şekilsel*" olarak "*tamamen*" sağlanmış olduğu yazılmaktadır.[41] Avusturya Sefiri Pallavicini de 15 Nisan'da gönderdiği raporunda hâdiseleri anlattıktan sonra, Jön Türk hâkimiyetinin tasfiye edildiğini ve şehirde sükûnetin sağlandığını belirtmektedir.[42]

Nitekim bundan sonraki günlerde âsi askerlerin isyanla alakalı faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgi kaynaklarda geçmemektedir. Sadece bazı derneklerin ve oluşumların siyasî ortamın yumuşatılmasına ve toplumsal uzlaşmanın sağlanmasına dair teşebbüsleri vardır.

Dönemin ulemâsından ileri gelenlerinin mensup oldukları Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye'nin[43] askerlere nasihat edilerek isyanın sona erdirilmesi yönündeki faaliyetlerine yukarıda temas edilmişti. Bunun dışında Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye, 15 Nisan'da mebûslara hitaben, "*Meb'ûsân-ı Kirâm Hey'et-i Muhteremesiyle Millet-i Necîb-i Osmâniye'ye Esselâmu Aleykûm*" diye başlayan bir beyannâme yayınlamıştı. Beyannâmede, bazı mebûsların endişeye düşerek istifa etme niyetinde oldukları ve "*istibdadın*" tekrar geri gelme ihtimalinden korkulduğuna dair duyguların hâsıl olduğu; "*meşveret ve Meşrûtiyetin şer'i şerif-i Ahmedî ahkâmına kat'iyen muvâfık olduğuna zerre kadar tereddüd*"leri olmadığı anlatılmaktadır. Ayrıca Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye'nin şer'i hükümlere hâdim olacak Meclis-i Mebûsan'la birlikte Meşrûtiyetin muhafazası için bütün fertleriyle sonuna kadar çalışmaya azmetmiş olduğu vurgulanmıştı. İstifaya teşebbüs edenlerin vatan haini sayılacakları da eklenmişti.[44]

17 Nisan, isyanın beşinci günü, ilginç bir gelişme yaşanmış ve farklı fırkalar "*Heyet-i Müttefika-i Siyâsiye*" adı altında biraraya gelerek hazırladıkları şu beyannâmeyi imzalayıp ilan etmişlerdi: "*Memleketimizde mevcûd bi'l-cümle siyâsî fırka, cemiyetler hâl-i tehlikede bulunan vatan ve Meşrûtiyetin te'min-i selâmeti içün kâffe-i ihtilâfâtı ber-taraf iderek nâm-ı âlî-i Osmânî altında bir cem'iyet-i müttefika teşkîl itmişlerdir. [...]*"[45] Bu belge altına imza atan, isimleri geçen cemiyetlerden bazıları şunlardı: Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Ahrâr Fırkası, Ermeni Taşnaksutyun, Rum Cemiyet-i Siyasiyesi, Fırka-i İbâd, Arnavud Başkim Merkez Kulübü, Kürd Te'âvün Kulübü, Çerkes Te'âvün Kulübü, Bulgar Kulübü Mülkiye Me'zunîn Kulübü ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmâniyye gibi cemiyet ile kulüpler ve bütün gazeteler.[46] Bunların almış oldukları ortak kararlar özet olarak şu şekildedir:

Birincisi: Vatanı ve Meşrûtiyeti tehdit eden durumlara karşı cemiyetler arasında tartışmalar unutularak el birliği ile Meşrûtiyet idaresinin geleceğinin savunulmasını taahhüt ederler. İkincisi: Heyet-i Müttefika-i Osmaniye, gazetelerin neşriyatlarını bu mukaddes amaca göre yapmalarını sağlayacak. Üçüncüsü: Şeriat esaslarına ve Meşrûtiyete göre Osmanlı Hükümeti'nin yegâne gözeteni Meclis-i Mebûsan'dır. Dördüncüsü: Bunların gerçekleştirilmesi için aşağıdaki cemiyetlerden bir encümen teşkil edilmiştir: Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Ahrâr Fırkası, Taşnaksutyun, Fırka-i İbâd (Demokrat) ve Rum Cemiyet-i Siyasiyesi'nden ikişer, Osmanlı basınından dörder ve diğer kulüplerin her birinden birer üye seçilecektir. Bu encümenin görevleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

Birinci olarak, icap ettiğinde bu encümen özel bir heyet vasıtasıyla Meclis-i Mebûsan'a ve hükümete müracaat ederek memleket ve milletin asayişinin devamının temin edilmesi için ser'i ve yeni tedbirler alınmasını beyan edecekler. İkincisi, özel heyet bu mukaddes amacın vilayetlere bildirilmesini temine çalışacak. Üçüncüsü, gerek başşehirde ve gerek vilayetlerde muhtelif dillerde yayınlanan gazetelerin her birine rica edilerek, bu mukaddes kararların mahiyetlerinin her sınıftan ahaliye izah edilmesi için neşriyatta bulunmalarını icra edecekler. Dördüncüsü, Heyet-i Müttefika-i Osmaniye nâmına iş yapacak olan bu encümenin alacağı tedbirler neticesinde kavgaların sona ermesi; gerek dışarıda ve gerek içeride tehlikeyi gerektirecek durumların bitmesi için harcanacak mesaiye her sınıftan ahâli ve her meslek erbâbı iştirak edeceklerinden emindir. Bu heyet beyannâmenin son paragrafında, bir kez daha asayiş ve adaletin sağlanması için "*bütün Osmânlıları el birliği ile çalışmaya*" davet etmektedir.[47]

31 Mart sürecinde barışın ve muhalif gruplar arasında uzlaşmanın tekrar sağlanması noktasında önemli olan bu heyet çalışmalarına başlamıştı. Fakat 20 Nisan'dan itibaren İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri bu heyetin toplantılarına iştirak etmemişlerdi.[48] Heyetin oluşması ve görevleri konusunda benzer bilgilere yer veren Celal Bayar, bu oluşumun akîm kalmasının tek nedenini "*çok geç kalınması*" olarak zikretmektedir.[49] Cemiyetin bu heyetin çalışmalarına katılmama

tarihinin 20 Nisan'a denk gelmesinin tesadüfî olmaması gerekiyor. Aşağıda da görüleceği gibi Hareket Ordusu'nun Yeşilköy'e ulaşması 19-20 Nisan gecesi olmuştur. Cemiyet, İstanbul'a yaklaşan Hareket Ordusu'nun yapacağı müdahaleyle her şeyin tekrar kendi lehine döneceğini gördüğü için bu çalışmayı bir şekilde sabote ederek, söz konusu çalışmanın etkisiz kalmasına neden olmuştur.

Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye bu kez de 19 Nisan'da, isyanın yedinci günü, "*Asker evlatlarımıza hitâbımız*" başlığı altında uzun bir beyannâme yayınlamıştır. Beyannâmede doğrudan askerlere, fakat özellikle de âsi askerlere seslenilerek kendilerinin yapmış oldukları hareketin yanlış olduğu; ayet, hadis ve Hz. Ömer dönemindeki bazı tarihî olaylarla anlatılmaktadır. Beyannâmede, şeriat isteminin ulemânın vazifesi; askerin görevinin ise Allah yolunda cihad olduğu belirtilerek; cihad edilecek yerin İstanbul değil, düşman hududu olduğu hatırlatılmaktadır. Devamında şunlar denmektedir: "*Şerîat bilmenin, istemenin yolu vardır. Şerîat isteriz diye memleketi ihtilâle mi verirler? Vazifemiz, devr-i istibdâdın sademât-ı tahrîbiyle pek hasta düşmüşdür. Âdetâ can çekişdiriyor. Düşmanlar da her tarafdan göz dikmiş bekliyorlar. Şimdi bu ölüm hâlindeki hastanın başında en mukaddes kelimatı ile degürültü patırdı etmektesiniz. [...]*" Beyannâmenin ilerleyen satırlarında âsi askerlere hitaben, birtakım fitne ve fesat erbabı tarafından kandırılabilecekleri ve her sarıklıyı ulemâ zannederek bunlara kanmamaları gerektiği ikazları da yapılmaktadır. Ayrıca askerlere Meclis-i Mebûsan'a itaat etmelerinin şer'an şart olduğu da hatırlatılmaktadır. Beyannâmenin sonlarında ise şu ikaz yer almaktadır: "*İşte asker evlâdlarımızın şerîat talebi altında bir istibdâd çıkarsa, evvelâ şerîatımızı lekeliyeceğinden, şerîata hizmet edeceğim derken ihanet etmiş olmamak için Allah ve Resûllullah aşkına nazar-ı basiretlerini açmaları lazımdır. Lâkin istibdâd! Ey havf-i müsellah! Sen kat'iyyen bil ki öldün!... Dirilmek ihtimâlin yokdur! [...]*"[50]

Bu arada isyandan dolayı Paris'te yaşayan ve tepkilerini göstermek isteyen 150'ye yakın Türk öğrenci, 21 Nisan'da Jön Türkler'i destekleyen bir gösteri düzenlemişti. Aynı grup, bu kez akşamleyin Sultan

II. Abdülhamid aleyhinde sloganlar atarak yürüyüş yapmışlardı; fakat polis, gruba müdahalede bulunarak göstericileri dağıtmıştı.[51]

İsyan Meydanında Askerler ve Çavuşlar

Âsi askerlerin sayıları hakkındaki rivayetler çok farklıdır. Abdurrahman Şeref Efendi'nin belirttiğine göre isyanın başlangıcında Ayasofya Meydanı'nda 2.000 civarında âsi varken, ilerleyen saatlerde askerlerle birlikte ahalinin de katılmasıyla bu sayı 15.000'e ulaşmıştı.[52] İsmail Kemâl Bey, meydana toplanan asker sayısının 25.000'e kadar vardığını iddia etmektedir.[53] İrtem'in yazdığına göre, sivillerin de katılmasıyla Ayasofya Meydanı'nda toplananların sayısı on bine çıkmıştı.[54] *Frankfurter Zeitung* muhabirine göre ise, etraftaki halkın da bunlara katılmasıyla meydandaki göstericilerin sayısı 100.000'e ulaşmıştı. Bunlardan takriben 4.000'i âsi askerlerden oluşmaktaydı.[55]

Böylesi bir boyuta ulaşan ayaklanmada, fiilî olarak âsi askerleri komuta edenler şunlardı: Dördüncü Avcı Taburu Birinci Bölük Birinci Çavuşu Erzurumlu Hamdi Çavuş; Hamdi Çavuş'un yardımcısı, bu taburdan Birinci Bölüğü Bölük Emini Mehmed, yine bu taburdan Hazım Çavuş ve diğer çavuşlar ile onbaşılar idi.[56] Bunların dışında bir de kıyafet değiştirerek çavuş ve er kılığına giren subayların da varlığından bahsedilmektedir.

İsyanın başlamasında, sevk ve idare edilmesinde ön planda olan çavuşların buradaki amaçları üç gruba ayrılabilir. Yukarıdaki sayfalarda sıralanan nedenlerden dolayı isyana bilinçli olarak katılanlar, birinci gruptaki çavuşları teşkil etmektedir. İkinci gruptakiler, birtakım vaatlerle iknâ edilerek isyana katılımları sağlananlar olarak zikredilebilir. Bunlarla alakalı bir örneği, dönemin şahitlerinden Eşref Albatı gündeme getirmektedir: "*Avcı taburlarının çavuşları isyanda muvaffak olurlarsa, hepsi binbaşı ve daha büyük rütbelere mazhar olacaklarına dair vaad almışlardı [...]*"[57] Son gruptakiler ise normalde subay olup tebdîl-i kıyafet yaparak çavuş ve er kılığında isyanın çıkmasına neden olanlardı. Çavuş kılığına girmiş bu tür subaylar hakkında dönemin şahitleri tarafından yeterince örnekler verilmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Ayasofya Meydanı'na doğru giden askerleri gazetesinin penceresinden dikkatle takip ettiğini yazan Mizancı Murad Bey, bu askerlerdeki "*intizâm*"ın nedenini, aralarına karışan "*nefer kıyafeti*" giymiş "*zâbitler*"e bağlamaktadır. Bu gözleminden emin olmak için dışarıya gönderdiği yeğeninin izlenimlerini kitabında uzun uzadıya anlatmaktadır. Özetle iddiasında şunlara yer vermektedir: Yürüyen askerlerin üçüncü sırasının başında borazancı bir asker gitmekteydi. Bunun yanındaki asker, dirseği ile borazancıyı dürttüğünde borazanı çalmaktaydı. Ayrıca borazancının solunda giderek ona komuta veren askere dikkatlice bakılınca yüzü basit bir askerden daha parlaktı. Böylesi parlak yüze sahip olan erler, "*mutlaka borazancıların yanında nâdiren birer, ekseryan ikişer ve ba'zen de üçer olarak her geçen bölükte gidiyorlardı.*" Bunların asker kıyafetine girmiş olan subaylar olduğuna kanaat getiren Murad Bey, bunun üzerine yeğenini dışarıya göndererek durumu bizzat müşahede etmesini ve bunların arasında tanıdığı zâbit olup olmadığını araştırmasını ister. Gelen bilgi şu şekildedir:

"*Dediklerniz doğrudur. Sapancalı falan beyin oğlu filan bey ... ki, siz İzmid'e geldiğiniz vakitde görmüş idiniz. Ânı kördüm. İbtidâ tanımak istemedi. Sonra sıradan ayrıldı. Beni kenara çekti. Kendini gördüğümü ifşâ itmemesini ricâ itdi. Biz böylece konuşurken arkadan gelen bölükten Tophâneli falan bey ayrıldı. Bize geldi. İzmidli beye benimle konuştuğundan dolayı darıldı. Zarûrî olduğunu anlayınca her ikisi de zâbitlerin berâber olduklarını, lâkin bunu kimsenin bilmemesi lâzım olduğunu söyleyerek acilen ayrıldı.*"[58] Bunları anlatan Mizancı Murat Bey, bu şekilde özetle şu soruyu sormaktadır: Nasıl oluyor ki kışladan gelen ve isyanı idare eden yüzlerce subay belli olduğu halde bunlar takip edilmezken, zorla evlerinden alınan veya yolda rast gelinen bazı alaylı zâbit isyana iştirak ettikleri ithamıyla asılıyorlardı.[59]

Benzer bir iddiayı Mehmed Salahaddin de gündeme getirmektedir. Buna göre, Avcı Taburları'nın subaylarından bazıları olay günü tebdîl-i kıyafet yapıp asker elbiseleriyle sokakları dolaşarak âsi askerleri ve ahaliyi "*tahrik*" ve "*vak'anın kesb-i tevsi' itmesi yolunda birçok rol oynadıktan*" sonra Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'na katılmışlardır.[60]

Atilhan, olay sırasında sivil polis olarak görev yapan Emekli Muallim Rıza Türkoğlu'na atfen benzer bir iddiaya kitabında yer vermektedir: Rıza Türkoğlu'nun anlattığına göre âsi askerlerin ellerinde silahları ile Ayasofya istikametine doğru gittiklerini, rastladıkları insanları tehdit ederek kendilerine katılmaya zorladıklarını ve kendisi de gitmezse süngüyü göğsüne dayayacaklarını söylediklerini belirtmektedir. Ayrıca belli bir süre sonra, bunları idare edenlerin "*nefer kıyafetine girmiş zâbitler*" olduklarını fark ettiğini ve kendisinin sivil polis olduğunu söyleyerek buradan ayrıldığını anlatmaktadır.[61]

Bayur da bu konuda bir örneği gündeme getirmektedir. İsyanın birinci gününde meclise giren âsilerin teşkil ettikleri heyete, mebûsların; ne istedikleri sorulduğunda, "*şeriat*" demeleri üzerine, kendilerine şeriata saygı gösterildiğine dair "*Besmele*" ile başlayan bir kâğıt gösterilir. Bunun üzerine heyetteki çavuşlardan biri şu cevabı verir: "*Evet, amma bizim talimatnameler de besmele ile başlar, fakat Almancadan tercüme edilmişlerdir.*" Bayur devamında, bunu söyleyenin "*kılık değiştirmiş bir subayın*" olduğunu belirtmektedir.[62]

Çavuş kılığına girmiş olan zâbitler hakkında ilginç örneklerden bir tanesini de Ahmet Kabaklı zikretmektedir. Kabaklı, Resneli Niyazi Bey'in akrabası edebiyat öğretmeni olduğunu belirttiği Albay İsmail Erdoğan'ın bu konu hakkında bizzat kendisine şunları anlattığını aktarmaktadır: "*Henüz yeni zâbit çıkmış çiçeği burnunda birer mülâzım (teğmen) idik. İttihatçılar, bize de nefer elbisesi giydirdiler. (Cahillerin birleşerek yaptıkları gerici isyan diye gösterilen 31 Mart fesadını er esvabı giydirilmiş İttihatçı subayların idare ettiği ve gerisinde İngiliz-Siyon parmağı bulunduğu... Ayrıca bu vakanın Sultan Hamid'i devirerek -sonunda- İmparatorluğumuzu yıkmak hedefi güttüğü böylece sabit olmuştur) 31 Mart Hâdisesi'ne karıştık. Fakat bu katılmamıza mükâfat olarak, terfi zamanını beklemeden bir üst rütbeye terfi ettik. Bir rütbe kıdem aldık.*"[63]

Tebdîl-i kıyafet yapan subaylar konusundaki son iddia Mevlanzâde Rıfat tarafından dile getirilmektedir. Taşkışla'daki Tabur Komutanı Aziz Bey'in raporuna istinaden yazarın anlattığına göre, bazı hafiyeler

ve zâbit üniformalı adamlar koğuşların önüne gelerek bu taburun askerlerini isyana katmak için propaganda yapmışlardı. Bu zâbitler, askerleri ikna edebilmek için şunları söylemişlerdi: "*Evladım, millet Şeriat-ı Muhammediye'yi istiyor. Bütün ordu gitti. Müslümanlar sizi bekliyorlar. Gecikirseniz millet sizi lanetleyecek. Ne bekliyorsunuz?*"[64]

Sadece isyanın görünen liderleri çavuşlar hakkında değil, meydanı dolduran askerler hakkında da çok ilginç iddialar zikredilmekte ve tasvirler yapılmaktadır. Bunlardan en önemlilerinden biri, âsi askerlerin gerçekte ne istediklerini bilmedikleri şeklindedir. İngiliz gazeteci McCullagh, olay günü Ayasofya Meydanı'na giderek gözlemler yapmıştı. Buna göre, bu askerlerin "*hiçbiri neden orada bulunduğunu, neden açık açık baş kaldırmak gibi korkunç bir adımı attığını doyurucu bir biçimde*" açıklayamamışlardı. Buna örnek olarak bir askerin kalabalığa yaptığı ilginç bir konuşmayı vermektedir:

"*Biz Manastır'da iken, yakınlarımızın canına kıyan katillerin elini kolunu sallaya sallaya dolaştığını görüyorduk. Mutlakçı rejim, buna bir çare bulmamızı hepten önlediği için karşı çıktık. Subaylarımız bize dediler ki: 'Mutlakçılık ortadan kalkacaktır. Şeriat uygulanacak ve Kutsal Kitap'ın tüm buyrukları yerine getirilecektir.' Onların sözünü dinledik ve böylelikle, canımızı tehlikeye atarak* meşrûtiyet *rejimini kurduk. Ama bugün görüyoruz ki, şeriat uygulanmaktan çok uzaktır. İnsanlar öldürülmekte ve katilleri saklanmaktadır. Peki şeriat nerede? Neden katili bulup cezasını vermiyorlar? Bu durumlarda Kur'an, ölüm cezasını emretmiyor mu? Bunun içindir ki, bugün istediğimiz şeriat ve adalettir. Şeriatın uygulandığını görmek için burada bir kalmamız gerekse de kalırız.*"[65]

Meydana toplanan askerlerden bir tanesinin söylediklerini, Yunus Nâdi kitabında şöyle aktarmaktadır: "*Biz Rumeli'de iken kardaşlarımız, babalarımız öldürülüyor, kâtil tutulamıyor idi. Ortalığı adâletsizlik bürümüş idi. Biz de bir şey yapmıyor idik. Hürriyet alınacağı zaman bize 'Meşrûtiyet olursa işte böyle haksız yere kimse kimseyi öldüremeyecek. Öldürürse yakalanup behemal hâl kısâs idilecek. Adâlet icrâ olunacak' dimişlerdi. Biz de birâber çalışdık. Hürriyet alındı. Hâlbuki*

didikleri şeyler yapılmıyor. Köprünün üstünde adam öldürüyorlar da kâtil bulunâmıyor. Saklanıyor. Hani kısâs? Hani şeriat? İşte biz bundan ötürü kaldık."[66]

Aşağıda ismi tekrar geçecek olan Rasim Hoca'nın meydanda görüştüğü âsi askerlerin de kendisine benzer şeyler anlattıklarını şu şekilde ifade etmektedir: "*Bizim bildiğimiz şeriat, kısasa kısas emreder, hırsızın elini keser, sarhoşu döverdi; halbuki asıl sarhoşlar, bizim zâbitler gece gündüz kokonalar kollarında gezerler. Bizi Selanik'ten getirirlerken Kanun-ı Esâsî, Kur'an; meşrûtiyet, şeriat demektir. Sizi İstanbul'a meşrûtiyeti muhafaza ve mürtedler başkaldırırsa tepelemek için getiriyoruz", demişlerdi. Hani şeriat? Herifler bizi mürted yapmaya çalışıyorlar. 'Askerin namazı talimdir' diye bize namaz kıldırmıyorlar, şapka giydirmeye çalışıyorlar,*" "*hocaları süngüleyin, emir verilince hacı, hoca demeyin diyorlar.*"[67]

Âsi askerlerin bir kısmının sarhoş olduklarına dair iddialar da gündeme getirilmektedir. Bu tespiti yapanlardan biri, isyan sırasında Harbiye Mektebi'nde öğrenci olan Kuran'dır. İsyan gününün akşam saatlerinde sokaklardan geçen "*sarhoş*" askerlerin "*Padişahım çok yaşa*" diye bağırdıklarını duyduklarını ve bu durumdan çok rahatsız olduklarını ifade eden Kuran, birkaç arkadaşıyla birlikte durumu yerinde görmek için Ayasofya Meydanı'na gitmeye karar vermişler. Burada da aynı manzarayla karşılaşan Kuran, "*her tarafta sarhoş askerlere*" rastladıklarını belirtmektedir.[68] Hüseyin Cahid de aynı şekilde meydanda görülen "*çoğu sarhoş*" askerlerden bahsetmektedir.[69] Abdurrahman Şeref Bey de âsi askerlerin sarhoşluklarına atıfta bulunarak, sözde "*şeriat askeri*"nin, Osmanlı ve İngiliz altınlarını bozdurarak lokantalarda ve birahanelerde harcadıklarını iddia etmektedir.[70] İngiliz gazeteci McCullagh ise bu iddiaya kısmen katılmaktadır. Bu olaya karışan Türklerin sarhoş olmadıklarını, sadece Tersaneli askerlerin biraz sarhoş olduklarını belirtmektedir. Hatta yazar, "*Eğer ayaklanan askerler, Hıristiyan askerlerin çoğu gibi, sarhoş olsalardı, 14 Nisan gecesi İstanbul'daki durum çok feci olurdu*" demektedir.[71]

İsyan Meydanında Hocalar ve Ulemâ

31 Mart Vak'ası'nın diğer önemli aktörleri arasında medrese talebelerinin, hocaların ve ulemânın da yer aldığı ilgili kaynaklarda geçmektedir. Bunların meydandaki sayısı konusunda Bayar, 200 kadar "*hoca*"nın "*tekbir*" getirerek âsilere katıldığını belirtirken[72]; *Frankfurter Zeitung*'un muhabiri ise meydandaki medrese talebesi sayısını 6.000 olarak vermektedir.[73]

Kaynaklarda geçen bilgilerden hareketle isyana müdâhil olan medrese talebelerini ve hocaları beş gruba ayırmak mümkündür: Buna göre, birinci grubu bilinçli olarak doğrudan isyana katılanlar; ikinci grubu âsilere nasihat etmek için meydana gelenler; üçüncü grubu âsi askerler tarafından isyan meydanına zorla getirilenler; dördüncü grubu hoca kıyafeti giyen provokatörler ve sonuncu grubu ise merakından dolayı meydana gelenler teşkil etmektedir. Bu şekilde kısaca tasnifi yapılan dört grup hakkında kaynaklarda yeterince örnek ve tasvir geçmektedir. Bu örneklerden bazıları şu şekildedir:

Cevat Atilhan, medrese talebelerinin isyana katılmasıyla alakalı ilginç bir provokasyon iddiasını gündeme getirmektedir. Şekerci Hanı'na gelen "*dönme şivesi*" konuşan bazı kişiler, "*Şeriat elden gidiyor. Sizpadişahımızın ekmeğiyle beslenen nankörler... Burada kitablarımızın üzerine kapanmış oturuyorsunuz ha!?...*" Bunun üzerine talebelerden bazıları şu cevabı vermişlerdi: "*Ağalar! Şeriat nereye gidiyor?... Bu öyle gidip gelen bir şey değildir; Şeriat; kanun demektir. [...] Eğer kanun iyi tatbik edilmiyorsa o da gürültü, patırdı ile değil, yine kanun yolu hal edilir.*" Başka bir öğrenci şunu söylemişti: "*Siz şeraitten ne anlarsınız be... Siz daha Türkçe konuşamıyorsunuz. Bulgar tohumu olmadığınız ne malûm.*" Bunun üzerine gelenlerden biri şu sevabı vermişti: "*Nankör herifler! Efendimizin ekmeği gözünüze dursun... Bir sürü laf ha! Yürüyün Ayasofya meydanı'na.*" Yukarı odalardan inen talebelerden bazıları bu konuşmalara müdahil olarak şunları söylemişlerdi: "*Arkadaşlar bunda bir oyun var. Aklımız ermez bizim bu işlere... Odalarımıza çıkıp derslerimize bakalım biz.*" Bu karara

rağmen Şekerci Hanı'na gelen bazı askerler, süngüleriyle bazı talebeleri zorla Ayasofya Meydanı'na götürmüşlerdi.[74]

Dönemin resmî tarihçisi Abdurrahman Şeref Efendi'nin ilgili tasvirleri şöyledir: Başı sarıklı, "*boyunlarında*" Kur'an-ı Kerim "*asılı*", çoğunluğu "*kılıksız-kıyâfetsiz*" birçok kişi "*takım takım*" Ayasofya Meydanı'na gelip asker içine karışarak, "*Aman evlâdlar gün bu gün, sâ'at bu sâ'atdir; el birliğiyle şerîatımızı kurtaralım*" gibi sözlerle askerleri kışkırtmışlar ve meşrûtî yönetim taraftarı zannedilen bazı mebûsların başlarını istemişlerdir.[75]

Hâdisenin birinci günü Ayasofya Meydanı'nda âsilere bir konuşma yapan Ali Cevad Bey'in yakın dostu olan Süleyman Tevfik Bey, bu konuşmayı takip ettiği sırada gözüne takılan bazı hocalar hakkındaki endişelerini dile getirmektedir. Buna göre, Ali Cevad Bey'in konuşmasının meydandaki askerler üzerinde olumlu tesirde bulunarak kaynaşmayı yatıştırır gibi göründüğü bir sırada, kalabalık arasında ilginç bir gelişme yaşanmıştı. Bu konuşmanın bitmesiyle birlikte kalabalık arasında bulunan ve askerleri tekrar kışkırtan hocalar, Süleyman Tevfik Bey'in gözüne takılmıştı. Bunun üzerine yanında bulunan ders hocalarından birine dönerek, asker arasında dolaşan "*bu sarıklı hocaların kimler*" olduklarını sormuştu. Bu sorusuna aldığı cevap kısa ve netti: "*Hayır, çehrelerini hatırlamıyor, isimlerini tanımıyoruz.*" Bunları zikreden Süleyman Tevfik Bey, bu hocaların propagandasıyla birlikte askerlerin "*istemeyiz*" seslerinin yükselmeye başladığını belirtmektedir.[76] Benzer iddiayı Hüseyin Cahid Bey de gündeme getirmektedir. Hüseyin Cahid, meydanda görülen bazı hocaların tasvirini yaparken asker arasına "*sızan derme çatma başı sarıklı tahrikçiler*" ifadelerini kullanmaktadır.[77]

Olay günü Ayasofya Meydanı'na giden Süleyman Tevfik Bey, meydana yakın mevkideki kahvehanelerde gördüklerini anlatırken, buradaki Üç Kahvehane'de bulunanların çoğunun özellikle de İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti mensubu olduklarını söylemektedir. Bir ara içeriye giren Derviş Vahdeti, "*Padişahım çok yaşa!*" diye bağırarak koltuğunun altında tomarla bulunan gazetesini satmaktaydı. Âsi ça-

vuşlar da sık olarak buralara girip çıkmaktaydılar. Bu arada iki sürücü beygirine bindirilmiş hocanın ise âdeta "*zorla*" meydana getirildiğini belirten Süleyman Tevfik Bey, şahsen tanıdığı bu iki yaşlı hocanın "*benimsemelerine imkânı olmayan bu ihtilale zorla karıştırılmış bulunmalarının üzüntüsü içinde perişan ve bitkin*" olduklarını; bunları fark eden Derviş Vahdeti'nin derhal bunların yanına koşarak kollarına girdiğini ve hocaları hazırlanan yerlerine oturttuğunu anlatmaktadır.[78] Benzer tespitleri bir kez daha yapan Süleyman Tevfik Bey, Meclis-i Mebûsan binasından Üç Kahvehane istikametine baktığında hocaların sayılarının arttığını, fakat bunların çoğunun "*kendi iradesi dışında zorla getirildiklerini*" tahmin ettiğini belirtmektedir. Devamında ise yorgun ve bitkin iki askerin kolları arasında zorla ayakta duran Hoca Halis Efendi'yi görünce, bu tespitinin doğruluğuna iyice kanaat getirdiğini ifade etmektedir.[79]

Derviş Vahdeti'nin meydandaki hareketleri hakkında İrtem, şunları anlatmaktadır: Derviş Vahdeti, başında yeşil sarığı ve elinde yeşil bayrağı dolaşarak askerlere şeriattan bahsediyordu. Askerler ise Vahdeti'nin elini öpüyorlardı.[80]

31 Mart Vak'ası bağlamında isimleri sıkça geçen diğer bir kesim ise ulemâdır. Ulemânın isyan sırasındaki durumu ve hareketleri konusunda ilgili kaynaklarda önemli bilgiler geçmektedir. Bunlardan McCullagh, âsi askerlerin arasına katılan ulemânın yatıştırıcı nasihatlerde bulunduğunu belirterek şunları anlatmaktadır: Meydana gelen "*ulemânın çoğunluğu, askerleri cinayet işlemekten, yağmalamaktan kaçınmaya razı etmek üzere gelmişe benziyorlardı.*"[81] Hollanda Büyükelçilik raporları da paralel bir bilgi vermektedir. Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye'ye mensup ulemâ, isyanı "*hiçbir zaman desteklememiştir.*"[82]

İlmiye kökenli Antalya Mebûsu Küçük Hamdi Bey, ulemânın ileri gelenlerinin meydanda ve mecliste görülmesini izah ederken, bunların hükümet davetiyle âsi askerleri teskin etmek için geldiklerini, fakat mebûsların bu durumdan haberdar olmadıklarını belirtmektedir. Ulemânın ise isyancılara "*tesir*" edemedikleri için "*üzüntü*" içinde olduğunu ifade etmektedir. Bu arada süngüleriyle meclise giren as-

kerler, Harbiye Nezâreti tarafından üzerlerine saldırmak için hazırlık yapıldığını duyduklarını, buna engel olunmasını ve isteklerinin yerine getirilmesini istemişlerdi.[83]

Mebûslar, askerleri ikna ederek dışarı çıkarabilmişlerdi. Bu arada âsi askerlerden ve ulemâdan ikişer kişinin salona davet edilerek ne istediklerini açıklamaları kararı alınmıştı. Fakat askerler ulemâdan bazılarını ve Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye üyelerini sürükleyerek birlikte tekrar meclise girmişlerdi. Ulemâ, mebûsların yerine oturmuş; askerler ise karşı tarafta sıralar arasında ayakta kalmışlardı. "*Söz ulemâ-i kirâm hazerâtınındır*" denildiğinde, ulemâ şaşırarak birbirinin yüzüne bakmış, en sonunda Rasim Efendi kürsüye çıkarak bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Rasim Efendi özetle şunları dile getirmiştir:

Askerler Meşrûtiyet aleyhinde olmayıp, korunması için yemin ettikleri Kanun-i Esâsî dairesinde isteklerinin yerine getirilmesini istemektedirler. Meşrûtiyetin görevi ise "*devletin dini, din-i İslâmdır*" anayasa hükmünü korumak ve şer'i ahkâmı uygulamaktır. Meşrûtiyette şeriatın uygulanmasına bir engel yokken, buna engel olmak isteyen bazı dinsizlerin meclis içinde olduğu "*hissolunmaktadır*."[84] Bunlar memlekette, "*dinsizliğin yayılmasını istemektedirler*." Fakat buna ulaşamayacaklar. Müslüman çocukların Gayr-i Müslimlerle karışık okumasını, özellikle de kız çocukları açısından yanlış bulmaktadırlar. Devamında ise Rasim Efendi, bu nedenlerden dolayı İslâm hükümetinin idaresini böyle "*dinsizlere*" teslim etmenin caiz olmadığını belirterek; bir iki dinsizin mebûsluktan atılması; Sadrazam'ın, Harbiye Nazırı'nın ve Hassa Ordusu Komutanı'nın azledilmesi; şer'i ahkâmın tamam olarak uygulanması ve bu hareketlerinden dolayı askerlerin cezalandırılması şartlarını sıralayarak konuşmasını tamamlamış ve kürsüden inmiştir.[85] Küçük Hamdi Bey, bu konuşmanın mebûslar üzerinde tesir ettiğini, konuşmanın ardından ulemânın ve askerlerin meclisten çıkartıldığını da eklemektedir.

Ulemâdan olan Said-i Nursî'nin isyan sırasındaki tavırları konusunda İrtem bilgi vermektedir. İrtem'in anlattığına göre, İttihâd-ı

Muhammedî Cemiyeti mensubu ve *Volkan*'ın yazarı olan Said-i Kurdî, isyan sırasında "*itaati, intizamı ve Meşrûtiyet-i meşrûayı muhafaza lüzumuna dair askere nutuklar vermişti. İptida o da tevkif edilmişken maksadının Meşrûtiyete hizmet olduğu anlaşılması üzerine tahliye olundu.*"[86]

Yunus Nâdî de Ayasofya Meydanı'na gelen ulemâ ve hocalar hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre "*Şeriat isteriz*" diye askerin meydanda toplanması üzerine hocalar ve ulemâ "*tekbirler*" getirerek olay mahalline gelmişler; asker tarafından iyi karşılanmışlardı. Fakat bunlardan bazıları askere "*cidden nasihat itmek*" için müdahil olmuşlardı. Asker bundan sonra "*nerede bir hoca görse*", Ayasofya Meydanı'na gitmesini söylemiş ve "*başı sarıklı*" ne kadar kişiye rast gelmişse "*tav'ân ve kerhen*", yani hem isteyerek hem de istemeyerek, içlerine alarak ortaya götürmüştü. Hatta Sultan Mahmud Türbesi civarında kendisine böyle bir istek teklif edilen hocanın tereddüt göstermesi üzerine, kendisine "*hemân silâh*" çekilmesiyle "*cebr*" altında askerin önüne düşerek meydana gittiği görülmüştü. Hocaların bu şekilde "*tav'ân ve kerhen toplanılması tertibât-ı esâsîye cümlesinden olduğu anlaşılmıştır.*"[87]

İsyana şahitlik eden Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye üyesi Fatin Hoca hatıratında, o günkü atmosferi ve ulemânın özellikle de Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye üyelerinin isyan sırasındaki konumları hakkında önemli bilgiler vermektedir. İsyanın duyulmasından sonra olayı yakından görmek; ona göre bir çare aramak amacıyla kendisi ve belli sayıda ulemânın Ayasofya Meydanı'na doğru gitmek için yola çıktığını; yolda giderken askerler arasında şu konuşmanın geçtiğine şahit olduğunu iddia etmektedir:

"*Dini, imânı olan bizimle berâber gelsün, Seraskerkapusu'ndaki askerleri kurtaracağız!*" Bunu duyan Fatin Hoca, gittikleri yönün askerlerden farklı olduğunu gören askerlerden birinin kendilerine yaklaşarak şunları söylediğini belirtmektedir: "*Siz hocalar, ne duruyorsunuz? Şeriat isteyen askerleri vurmak içün gavûrlar Seraskerkapusu'nda asker hâzırlıyorlar. Gidüp oradaki askerlere işi anlâtacağız. Ve ânları*

kurtâracağız. Haydin size de!" Askerlerle biraz gittikten sonra, caddeden sapmak istediklerini belirten Fatin Hoca ve arkadaşları, bu kez başka askerler tarafından fark edilmişlerdi. Bunun üzerine bu askerler kendilerine şu şekilde bağırmışlardı: "*Bakın, bu hocalar, şeriat istemiyorlar, bizimle berâber gitmiyorlar.*" Sonuçları itibarıyla belli bir süre sayıları 250'yi bulan ulemâ grubu, Ayasoyfa Meydanı'na yürürken aralarından birkaçının asıl amaç dışında "*Yaşasın İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti!*" diye bağırdıklarını; ancak kendisinin aksine sadece "*ilmiye adına hareket*" ettiklerini etraflarındaki askerlere söylediğini ifade etmektedir. Yolda gruptan ayrılmak isteyen bir talebe, yanındaki çavuşun bir tokat atmasıyla tekrar grubun içine dönmek zorunda kalmıştı. Bu şekilde Ayasofya Meydanı'na gelen ulemâ, Meclis-i Mebûsan'a girip içeride olan âsilerin elebaşlarıyla görüşmek üzere gerekli teşebbüslere başladıkları sırada, bundan bir sonuç alınamayacağına inanan Fatin Hoca, bu heyeti terk ederek meydandan ayrılmıştır.[88]

Frankfurter Zeitung'daki bir habere göre, isyana katılmayan hocalar isyan eden askerlerin kışlalarını devamlı olarak ziyaret ederek, subaylarına acilen itaat etmeleri için nasihatte bulunmaktaydılar. Fakat askerler, alaylılara itaat edeceklerini söylemişlerdir.[89]

İsyan Meydanında Öğrenciler

Ayasofya Meydanı'ndaki âsiler arasında askerî öğrenciler de bulunmaktaydı. *Neue Freie Presse* muhabiri, saat 10 sıralarında Ayasofya'ya doğru giderken, yolda henüz daha bıyıkları çıkmamış silahsız 150'ye yakın askerî okul öğrencisinin çavuşlar ve askerler arasında süngüler altında meydana doğru götürüldüklerini gördüğünü iddia etmektedir. Muhabir bu öğrencilerin Ahrâr Fırkası'nın taraftarı olabilecekleri "*şüphesini*" de eklemektedir.[90]

Meydana birileri tarafından getirilen ve buraya niçin getirildiklerini bilmeyen öğrencilere bir örnek, 15 yaşlarındaki Tophane-i Âmira'da öğrenci Ahmet Usta idi. Ahmet Usta, 31 Mart Hâdisesi'ne nasıl dâhil edildiklerini şu şekilde anlatmaktadır: "*Bizi bir gün fabrikamızın alanında toplayıp avcı askerleri vasıtasıyla, hepimize silah ve*

fişek dağıttılar. Biz, ne olup ne bitiyor, hiçbir şeyden haberdar değiliz. Ellerimizde tüfek ve belimizde fişek olduğu halde Ayasofya meydanı'na götürüldük. Cami önünde yer almıştık ki, o sıralarda Sultan Hamit'in gözbebeği sayılan devrin önde gelen yobazı Derviş Vahdeti'nin: "Şeriat isteriz!" nidalarına bizi de katılmaya zorladılar. [...] mektebimize döndük. İlk işimiz ise silahlarımızı teslim etmek oldu."[91]

İsyanda Öldürülenler

Ayaklanmanın ilk saatlerinde katledilen Zâbit İlyas Efendi ve Romilos İspatari Efendi'ye temas edilmişti. Bunların dışında birinci günü Ayasofya Meydanı'nda Lazkiye Mebûsu Emin Aslan Bey de, Hüseyin Cahid Bey zannedilerek fecî bir şekilde öldürülmüştür. Emin Aslan Bey, meclis tarafından seçilen ve saraya gönderilen mebûslar heyetinde yer almaktaydı. Ancak askerler meclisin önünden hareket eden arabanın önünü keserek Emin Aslan Bey'i indirmişler ve dipçik darbeleriyle yaralamışlardı. Bu vaziyette meclise doğru gelmeye çalışan Emin Aslan Bey ateş edilerek öldürülmüştü.[92] Farkas'ın bildirdiğine göre, Emin Aslan saat 4 civarında katledilmişti.[93] Ardından bu kez Adliye Nâzırı Nâzım Paşa vurulmuştu. Nâzım Paşa, Bahriye Nâzırı Rıza Paşa ile birlikte Bâb-ı Âlî'den Yıldız Sarayı'na giderken âsi askerler tarafından yakalanarak meclise getiriliyordu. Fakat bu arada Rıza Paşa askerlere karşı "*atıp tutmaya*" başlamış ve elini silahına atmıştı. Bunun üzerine âsi askerler de silahlarına davranarak Nâzım Paşa'yı öldürmüşlerdi.[94]

Mizancı Murat Bey, Adliye Nâzırı'nın vurulmasıyla alakalı ilginç bir iddiayı gündeme getirmektedir: Nâzım Paşa meydandan geçerken biri, "*Hasan Fehmi Bey'in kâtilini bulmak istemeyen Adliye Nazırı geçiyor. Kâtili kendisinden istemeli*" diye bağırmış. Telaşlanan Nâzır, "*Hasan Fehmi Bey merhûmun kâtili taharri itdürüp buldum. İşte evrâkı budur. Hemân mahkem-i cinâyetce icâbına bakılmak üzeredir*" demiş. Bunun üzerine, "*güya nefer kıyâfeti iden zâbitlerden biri silâhını (tüfeğini değil, revolürünü) çıkarup tetiğini çekmiş. Sözlerinin ikmâline mahal bırakılmamış.*" Devamında ise Mizancı Murad Bey, aynı zâbitin bu kez Bahriye Nâzırı'na başlangıçta ilişmediği hâlde

daha sonra onu "*kasden ayağının kemiksiz tarafından*" yaraladığını belirtmekte ve bu iddiaların "*tevâtüren*" dolaştığı hâlde, herhangi bir araştırma yapılmadığını da eklemektedir.[95] Atilhan, bu ilginç teferruatı özetledikten sonra Nâzım Paşa'nın kâtilinin ismini de vermektedir. Buna göre, "*sözünü bitirmeden korku sâikiyle ağzından bir şey kaçırır diye*" Nâzım Paşa'yı öldüren kişinin, asker kıyafetine giren Birinci Mülâzım Şerif Efendi'nin olduğunu iddia etmektedir.[96]

31 Mart Hâdisesi'nin en trajik gelişmelerinden biri "Âsar-ı Tevfik Zırhlısı" süvarisi ve "Bahriye Silâhendaz Taburu" komutanı Binbaşı Ali Kabulî Bey'in âsiler tarafından 15 Nisan'da katledilmesidir. Ali Kabulî Bey'in feci şekilde öldürülmesiyle alakalı olarak birbiriyle çelişen çok ilginç noktalar bununmaktadır. Fakat öncelikle bu hâdisenin genel kabul nasıl cereyan ettiğini tespit etmek gerekiyor.

Emri altındaki bahriyeli askerlerin âsilere katılmasına engel olmak isteyen Ali Kabulî Bey, bunlar tarafından esir alınarak kenarları kafesli bir erzak arabası üzerinde Yıldız Sarayı'na getirilmişti. Askerler sürekli olarak "*Şeriat İsteriz!*" ve "*Padişahım Çok Yaşa!*" diye bağırmaktaydılar. Sarayın önündeki kalabalığı gören Sultan II. Abdülhamid'in pencereye çıkması üzerine elleriyle Ali Kabulî Bey'i gösteren âsiler, yüksek sesle "*Şevketli, bu adam Padişah hainidir, şeriatı kaldırmak isteyenlerdendir. Saray-ı Hümâyununuzu topa tutacak, İstanbul'u yakacaktı*" diye bağırmışlardı. Kendisini görmek isteyen II. Abdülhamid'in huzuruna getirilen Ali Kabulî Bey, hükümdara şöyle seslenmişti: "*Padişahım şikâyetleri iftiradır, hakaretleri de iftiraları gibi teşvik eseridir.*" Ardından padişahla görüşen âsi askerler, onun "*-Sultan Abdülhamid'in tasvip ve memnuniyet nazarları altında denilebilecek bir tarzda- gözleri önünde*" Ali Kabulî Bey'i süngülerle katletmişler ve cesedini sarayın civarındaki bir ağaca asmışlardı.[97] Mevlanzâde Rıfat da benzer ifadelerle Sultan II. Abdülhamid'in bu linç olayına izin verdiğini iddia etmektedir.[98] Mustafa Baydar ise bu cinayeti şu şekilde anlatmaktadır: "*Abdülhamit pencereye gelerek askeri yeminde istintak edip icabının icrasını ferman buyurmuş, icra-yi şeriat namına Ali Kabulî Bey padişahın gözleri önünde hakaretlerle parça parça edilmiştir!*"[99]

Sarayda bizzat Sultan'la birlikte olayı takip eden Ali Cevad Bey, Ali Kabulî Bey'in Sultan II. Abdülhamid'in tasdiği ile katledildiğine dair bu görüşlerden çok farklı iddiaları gündeme getirmektedir. II. Abdülhamid, Binbaşı Ali Kabulî Bey'i getirenlere ne istediklerini sorduğunda onların verdikleri cevap, Ali Kabulî'nin İstanbul'u topa tutacağı; daha da ilginci kendilerinin "*terfi-i rütbeden ve maaştan mahrum*" bırakıldıkları şeklinde idi. II. Abdülhamid askerlere, "*O adamı bana teslim edin. Ben tahkik ederim*" diyerek içeri girmişti. Sultanın içeri girmesinin ardından dışarıda kötü şeyler olduğuna dair seslerin geldiğini belirten Ali Cevad Bey, tekrar pencereden baktığında Ali Kabulî Bey'in öldürüldüğünü görerek, durumu Sultan II. Abdülahmid'e bildirmişti. Bunun üzerine Sultan çok üzülmüş ve "*Bunlar artık asker değil; yeniçeri, âsi oldular*" demişti. Ali Cevad Bey, ardından II. Abdülhamid'in bu olay karşısında "*hakikaten ve cidden teessüf*" ettiğini; sebep olanlar ve katilleri "*tel'in*" eylediğini belirtmektedir.[100] O sırada sarayda bulunan Süleyman Tevfik Bey de Ali Kabulî'nin katledilmesini benzer şekilde anlatmaktadır.[101]

Ali Kabulî Bey'in katledilmesiyle alakalı vuzuha kavuşturulması gereken diğer bir ayrıntı ise Ali Kabulî Bey'in neden linç edildiğidir. Bunun hakkında iki neden geçmektedir. Birincisine göre Ali Kabulî Bey âsilere katılmak isteyen askerlerini engellemek istediği için linç edilmişti.[102] Celal Bayar'ın bu iddiasının bir benzerini gündeme getiren Ecvet de, Ali Kabulî Bey'in kendi askerlerinin âsilere katılmasına engel olduğunu ve bunlara bir konuşma yaparak, "*Padişah ancak millet olursa vardır. Milleti mahvetmek isteyenleri bu toplarla kahretmek boynumuzun borcu olmalıdır*" demişti. Fakat bu sözler, kendisini "*linç*" edilmeye kadar götürmüştü.[103]

Bu genel görüşün dışında Ali Kabulî Bey'in gerçekten de Yıldız Sarayı'nı bombalamayı planladığı ve bunun için harekete geçtiği sırada askerleri tarafından engellendiğine dair iddialar da bulunmaktadır. Bu konudaki ilginç bir ayrıntıyı Ahmet Bedii Kuran aktarmaktadır. Kuran'ın anlattıklarına göre, Prens Sabahaddin isyanın patlak vermesinin ardından Heybeli Ada'ya geçerek burada bulunan Enver Bey'le görüşmüş ve Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini gündeme

getirmişti. Enver Bey'in böyle bir işi kendi başına yapamayacağını belirtmesi üzerine adadan ayrılan Prens Sahabahaddin, Enver Bey'le birlikte Beşiktaş sahilinde bulunan Hamidiye kruvazörüne gelmiş ve burada Hamidiye Süvarisi Vâsıf Bey'le görüşmüştü. Bu görüşmeye Âsarı Tevfik süvarisi Ali Kabulî Bey de katılmıştı. Görüşme neticesinde Vâsıf Bey şunları demiştir: "*İsyan harekâtı Meşrûtiyet aleyhine bir hal alırsa diğer arkadaşlarla görüşüp anlaştıktan sonra birlikte Yıldız Sarayı'nı topa tutar ve yakarız.*"[104] Bu bilgilerin ardından Ali Kabulî Bey'in katledilmesini anlatan Vasıf Bey, şu ifadeyi kullanmaktadır: "*Yıldız Sarayı'nı topa tutmaya hazırlanan 'Âsarı Tevfik' süvarisi Ali Kabuli Bey de emrindeki askerlerin isyanıyla karşılaşmış ve bu şekilde daha önce alınan karar yerine getirilememiştir.*"[105]

Benzer iddiayı Mevlanzâde Rıfat da gündeme getirmektedir. Mevlanzâde Rıfat, Prens Sabahaddin'le yaptığı bir görüşme sırasında, Prens'in 31 Mart Hâdisesi'ni kendilerinin çıkarttıklarını ve donanmanın da kendileriyle hareket ettiğini anlattığını; bunun üzerine kendisinin söz alarak, donanmadan Yıldız'a doğru bir "*kurusıkı*" atılmasını teklif ettiğini belirtmektedir. Prens Sabahaddin sütkardeşi Fazlı Bey'e dönerek, "*İstimbotu al! Çabuk Âsâr-ı Tevfik'e git. Ali Kabulî'yi gör. Benden söyle hemen bir takım bahriyeli çıksın. Dışarıdaki askerle birleştirsin. Yıldız'a doğru da şimdi bir attırsın!..*" Bu emri alan Fazlı Bey, hemen harekete geçerek Ali Kabulî Bey'le görüşmeye gitmiş ve emri yerine getirerek geri dönmüştü.[106]

Bu şekilde Prens Sabahaddin'e yakın Ahmet Bedii Kuran ve Mevlanzâde Rıfat'ın anlattıkları, Ali Kabulî Bey'in Yıldız Sarayı'nı topa tutma planını daha da kuvvetlendirmektedir.

İsyan sırasında katledilen diğer subaylar hakkındaki bilgilere geçmeden önce, özellikle de Jön Türk Hareketi'ne mensup şahısların kaleme aldıkları hatıralarda geçen, âsi askerlerin mektepli subayları hedef aldıkları ve buldukları yerde onları öldürdükleri hususundaki iddiaları hatırlatmak gerekiyor. Buna örnek olarak, kendisi de bir subay olan ve isyan sırasında İstanbul'da bulunan Galip Paşa'nın yazdıklarını vermek yeterli olacaktır. Galip Paşa, âsi askerlerin "*mektepli*

zâbitlerin görüldükleri yerde öldürülmeleri" emrini aldıklarını; Avcı Taburları'ndan birkaç onbaşının ve çavuşun eline "*bazı listeler*" verildiğini ve bunlarda kendi isminin de geçtiğini duyduğunu belirtmektedir. Devamında ise şu diyaloğu zikretmektedir: "*Mektepli zâbitleri nerede bulursanız katledeceksiniz!*" emrine karşı bazı askerlerin: "*Zâbitlerin mektepli olduğunu nereden bilelim! Tanıyacaksak?*" dediklerini, bunun cevabını ise "*Onlar besbellidir! Arada birkaç alaylı da giderse zararı yok, maksadın kurbanı olurlar!*" şeklinde olmuştur.[107]

Bu rivayetlere ve ifadelere göre öldürülen mektepli subayların sayısının çok fazla olması gerekiyordu. Fakat bunun aksine tespit edilebildiği kadarıyla, ilgili kaynaklarda isimleri geçen maktûl zâbit sayısı çok azdır. Nitekim isimleri bilinen öldürülen subaylar şunlardır: Rum asıllı Yüzbaşı Romilos İspatari, Binbaşı Ali Kabulî Bey, Süvari Mülazım Mümtaz, Süvari Mülazım-ı Evvel Yusuf,[108] Süvari Mülazım-ı Evvel Nureddin, Süvari Mülazım Salahaddin Bey, Şerif Mahmud Sadık Paşa, Kâtip Esat Bey,[109] Zâbit Muhtar Bey ve Zâbit İhsan Efendi.[110] Bu 10 subayın dışında başka zâbit ismi kayıtlarda geçmemektedir.

Katledilen subayların genel sayısı konusunda ise çok farklı rivayetler gündeme getirilmektedir. Bunlardan Mahmud Muhtar Paşa'nın ifadesine göre toplam 36 subay katledilmişti. Bu sayıyı doğru bulan McCullagh, sonradan duyurulan 220 subayın idam edildiği iddiası konusunda ise bunların pek çoğunun Makedonya'ya kaçtığını belirtmektedir.[111] Mevlanzâde Rıfat, isyan sırasında 40-50 subayın öldürüldüğünü iddia etmektedir.[112] O sıralarda kendisi de subay olan Hasan Amca ise katledilen subay sayısını 5-10 olarak ifade etmektedir.[113]

Germania, olaylar sırasında öldürülen insanların sayısının 17, yaralıların ise 30 civarında olduğunu bildirmektedir.[114] *Neue Freie Presse*'nin İstanbul muhabiri ilgili haberinde, bu olaylar sırasında öldürülenler konusunda "*kesin*" ve "*güvenilir*" bir istatistiğin ortaya konulamayacağı, örtbas edilme tehlikesinden dolayı da böylesi kesin bir bilgiye sahip olunamayacağı yorumunu yapmaktadır. Fakat yine de olaylar sırasında ölen ve yaralananlar hakkında "*kesin olmamakla*" birlikte şu bilgiyi vermektedir: İsyan sırasında takriben 25 kişi

öldürülmüştür. Bunların 6 ya da 7 tanesi subay idi. Yaralananların sayısı ise 50 civarıdır. Jön Türk subaylar ise olaylar sırasında 9 kişiyi öldürmüştür. Âsi askerlerin sevinç gösterileri sırasında havaya ateş etmeleri sırasında ise 5 kişi ölmüş, 60 kişi yaralanmıştır.[115] Hollanda Büyükelçiliği raporları da bunlardan farklı bir sayı vermemektedir. Nitekim bunlara göre bu vakıa boyunca çoğu subay 20 kişi ve iki mebûs Hüseyin Cahid Bey ve Ahmed Rıza Bey zannedilerek katledilmiştir.[116]

Azmi Özcan, "Otuzbir Mart Vak'ası" maddesinde isyancılar tarafından öldürülenlerin sayısının 100'e vardığını belirtmektedir.[117] Aksun bu isyan sırasında toplam 14 kişinin hayatını kaybettiğini yazmaktadır.[118] Akşin'in kanaati ise âsilerin öldürdükleri subay sayısının 20'den fazla olmadığı şeklindedir.[119]

Yukarıda anlatılan 31 Mart Vak'ası sürecinde yaşanan gelişmelerde dikkatleri çeken bazı noktalara kısaca atıfta bulunmak istiyoruz. İsyan henüz daha başlamadan saatler öncesinde, isyanın patlak vereceği ihbarı bir asker tarafından yapıldığı halde, askerî yetkililer bu ihbarı ciddiye almamışlardı. Bu hatanın ardından bu kez sivil yöneticiler, isyanın ilk saatlerinde askerî müdahale yapılması kararını alma cesaretini gösterememişler ve daha da önemlisi hükümet istifa etmişti. Hem askerî hem de sivil yetkililerin bu ihmalleri ve hataları neticesinde, isyanın bastırılması fırsatı kaçırılmış ve meydan âsi askerlere bırakılmıştı. İsyanın birinci aşamada başarıya ulaşmasında, bu hataların rolü çok fazla olmuştur.

Ayaklanan askerlerin başında Avcı Taburları'na mensup çavuşların bulunduğu genel bir kanaat olarak geçmekle birlikte, tebdîl-i kıyafet yapan bazı subayların da isyanda rol aldıkları iddiaları sıkça gündeme getirilmektedir. Askerlerin isyan sırasında attıkları "*Şeriat isteriz!*" sloganları, dinî tepki veya hassasiyeti göstermekle birlikte; âsiler arasında böylesi homojen bir hedef birliğinin olmadığı da belirtilmelidir. Burada asıl itibarıyla çok farklı iktisadî, sosyal ve siyasî nedenlerin etkili olduğu, yukarıdaki sayfalarda belirtilmişti. Dinî bazı tepkilerin de isyanın çıkmasında belli bir role sahip olduğu bir

vakıa olmakla birlikte, din burada bütün nedenleri meşrûlaştırma aracı olarak kullanılmıştır.

Ayasofya Meydanı'nda asî askerlerin arasında hocalar, medrese talebeleri ve ulemâ da bulunmaktaydı. Aynı şekilde bunlar arasında da ortak bir amacın olmadığını belirtmek gerekiyor. Bu üç grubun her biri farklı nedenlere sahipti. Talebe-i ulûm daha ziyade askere alınmaları için yapılan çalışmalar dolayısıyla yönetime tepki duydukları için isyana katılırken; ulemânın böylesi bir iştiraki söz konusu değildi. Tam tersine, yönetime yardımcı olmak amacıyla nasihat için oraya gelmişlerdi.

İsyan da katledilenler hakkındaki bilgilerin farklı olmasına rağmen, bunların sayısının çok da yüksek olmadığı anlaşılmaktadır. Yukarıda da temas edildiği gibi, isimleri tespit edilen 10 subay bu süreçte öldürülmüştür. Bunların dışında ölen başka subayın olmadığını düşünüyoruz; şayet olsaydı, isimleri bir şekilde mutlaka bilinirdi ve ilgili kaynaklarda zikredilirdi. Dolayısıyla özellikle de bazı Jön Türkler'in hatıralarında bu bağlamda geçen iddiaları abartılı olarak değerlendirmek gerekiyor. Aynı abartı Ali Kabulî Bey'in katlinde yapılmıştır. Ali Kabulî Bey'in vahşice öldürülmesinde dahli olmadığı ve olayı duyduğunda çok üzüldüğü halde II. Abdülhamid'in bu cinayetin bir ortağıymış gibi gösterilmesini, bu çevrelerin bir manipülasyonu olarak değerlendirmek gerekiyor. Böylece, ilerici meşrûtî yönetim karşıtı irticaî gerici bir isyanın kurbanı mektepli bir subay prototipi oluşturulmak istenmiştir. Bu arada Ali Kabulî Bey'in katledilmesinin nedeni, komutası altındaki askerlerin isyana katılmasına engel olmak istemesi değil; aksine, askerlerin kendisinin Yıldız Sarayı'nı topa tutmak istemesine karşı çıkmaları iddiası, daha makûl görünmektedir.

İsyanın birinci günü itibarıyla fiilî olarak sona ermesi; ikinci gününde hayatın normale dönmesi; âsi askerlerin bu şekilde kışlalarına çekilmesi; bu isyanın, iddia edildiği gibi, Meşrûtiyet karşıtı olmadığını göstermektedir. Zira bu günlerde meclis açıktı, yeni tayin edilen hükümet görevdeydi.

Aynı şekilde isyan sırasında insanların canına, malına ve namusuna karşı herhangi bir saldırı olmaması, yabancılara dokunulmaması da dikkat çekicidir. Bu durum, Osmanlı tarihindeki askerî isyanların hemen hepsinde görülmektedir.

İSYAN KARŞISINDA ENDİŞELİ SARAY

Sarayın bu isyandan haberdar edilmesi ise saat 6:45'te Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'dan gelen telgraf vasıtasıyla olmuştur. Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey, bu telgrafı "*hemen*" Sultan II. Abdülhamid'e takdim etmişti. Bu haber üzerine II. Abdülhamid, "*pek ziyade merak ve telaş*" göstermiş; derhal gerekli tedbirlerin Bâb-ı Âlî tarafından alınmasını istemişti. Ayrıca Meclis-i Mebûsan dairesinde bulunan Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi'ye haber gönderilerek kendisinin âsi askerlere nasihat etmesi için telgraf çekilmişti.[120]

Sultan II. Abdülhamid, hazırlanan tezkerenin âsi askerlere okunması için Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey'i Ayasofya Meydanı'na göndermişti. *Frankfurter Zeitung*'un muhabirine göre Ali Cevad Bey saat 6:30'da meydana ulaşmıştı.[121] Saraya gelen mebûslarla birlikte olay mahalline gelen Ali Cevad Bey, buradaki Şeyhülislâm'ı da alarak askerlere bu tezkereyi okumuş ve hitap etmişti. Bu tezkirede özetle hükümetin istifa ettiği, yeni bir hükümetin kurulacağı; isyan eden askerlerin padişah tarafından affedildiği; devletin İslâm devleti olduğu ve kıyamet gününe kadar geçerli olan şeraitin bundan böyle her tarafta geçerli olması için "*bir kat daha dikkat ve itina*" gösterileceği gibi hususlara yer verilmişti.[122]

Bu tezkerenin okunmasından mutmain olmayan askerler, Ali Cevad Bey'in bir de meydan da konuşma yapmasını istemişlerdi. Bu isteği kırmayan Ali Cevad Bey, şu konuşmayı yapmıştı: "*Evlâtlarım, siz ne istiyorsunuz? Şeriat mı? Bu nasıl lâkırdı... Şeriat-ı Muhammediyye hamdolsun bakidir ve daimidir. Şeriatımız Şeriat-ı Muhammediyyedir. Padişahımız Halife-i resül-üllahtır ve devletimiz de devlet-i islâmiyedir. Şeriata ne oldu ki, şeriat isteriz diyorsunuz. Yine tekrar ederim, bu nasıl lâkırdıdır? Şeriata kimse dokunmadı ve dokunamaz. Bir de kimden şeriat istiyorsunuz? Bize bu şeriatı ihsan eden Allahtır. Bunun*

hâfızı yani bekçisi Allahtır. Zira Kuran-ı Kerim'de böyle buyrulmuştur. Birtakım cahilâne sözlerin aslı faslı yoktur. Bunlara kulak vermeyin, Padişahımız Halife-i resul-ül-lah efendimiz hazretleri bilmiyerek vaki olan hatalarınızı afv eyledi. Artık haydi kışlalarınıza gidin, rahat edin oğullarım."[123] Bu şekilde saray, âsi askerleri yatıştırmayı denemişti.

Bu arada bir de ferman yayınlanarak son gelişmeler değerlendirilmiştir. Söz konusu ferman, hükümetin istifa etmesi üzerine yeni bir kabinenin kurulduğu; âsâyişin sağlanması için her türlü tedbirin alınması için gayret edildiği; toplanan askerlerin bu hareketlerinden dolayı mesûl olmayacakları ve affedildikleri; devletin devlet-i İslâm olduğu ve ahkâm-ı şer'iyyenin kıyamete kadar geçerli olacağı gibi hususları ihtiva etmekteydi. Fermanın son kısmında ise bunun Meclis-i Mebûsan'da okunduktan sonra basılarak ilan edileceği geçmektedir.[124]

İsyanın ilerleyen saatlerinde başta Selanik olmak üzere Rumeli'deki bazı şehirlerden İstanbul'daki gelişmeleri protesto eden; Kanun-i Esâsî'nin ve Meşrûtiyetin "*mahvolduğundan bahisle gayet mübalağalı ve tehditâmiz*" telgraflar gelmeye başlamıştı. Ali Cevad Bey'in ifadesine göre bu telgraflar Sultan II. Abdülhamid'i "*bilhakkın fevkalâde dilhun ve son derece meyus*" eylemişti. II. Abdülhamid, bu telgraflar üzerine şunları söylemişti: "*Rumeli'den kendilerinin getirmiş oldukları askerler, kendi aleyhlerinde kıyam etmişler. Herifleri namazdan niyazdan mahrum eylediler. Tazyik ettiler, isyan ettirdiler. Bizim ne kabahatimiz var, biz ne yapalım.*"[125]

İsmail Hami Danişmend de kitabında Rumeli'den çekilen ve gelişmeleri sert bir üslupla protesto eden bu telgraflardan örnekler vermekte ve devamında Anadolu'dan gelenlerin tam tersine daha "*mutedil bir lisanla*" yazıldığını belirtmektedir.[126] İrtem ise özellikle de Kastamonu, Bitlis, Muş, Lazkiye, Van, Trabzon, Samsun, Bağdat ve Musul gibi çok çeşitli vilayetlerden Mabeyn'e protesto telgraflarının çekildiğini; bunlarda, hükümet darbesinin muvafık görülmediği ve yeni hükümetin tanınmayacağı, eski kabine ve meclis reisi görevine başlamadığı sürece merkezî hükümetle münasebette bulunulmayacağını anlatan ifadelerin yer aldığını yazmaktadır.[127]

Bundan sonraki süreçte Mabeyn artık olayların dışındadır. Âdeta mukadderatını bekleyen çaresiz bir insan edasıyla, gelişen hâdiseleri takip etmekle yetinir. Özellikle de Hareket Ordusu'nun oluşması ve İstanbul üzerine yürümesi süreci dâhil, askerî birliklerin Yıldız'ı muhasara etmelerinde dahi herhangi bir karşı teşebbüste bulunmamıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in son Cuma Selamlığı 23 Nisan'da gerçekleşmiştir. Katılımın normal olduğu Selamlık'ta herhangi bir olay vuk'u bulmamıştır.[128] Selamlığı ilginç kılan durum ise bunun Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yaptığı askerî seferin başlamasıyla aynı güne denk gelmesiydi.

Bu Cuma Selamlığı merasiminde Sultan II. Abdülhamid törene iştirak eden zâbitlere bir konuşma yapmıştır. Mustafa Turan'ın bizzat şahit olduğu bu konuşmada II. Abdülhamid, Hareket Ordusu'nun Yeşilköy'e geldiğini belirterek, 31 Mart Hâdisesi'nin fitilini ateşleyen Taşkışla'da okunan o sözde fermanın kendisine ait olmadığını vurgulamıştı. Devamında ise padişah, hâdisenin "*bazı düşmanlar tarafından tertip edilmiş maksatlı bir siyaset olduğunu tahkik ettirdim. Milletime karşı benim zinhar böyle bir fermanım yoktur, olamaz. Sizleri aldatmışlar, kötü emelleri için teşvik ve tahrik etmişler, bu gibi teşvikata katiyen inanmasınlar, kışlalarında sakin olsunlar, olmaya ki 31 Mart'ta olduğu gibi silah istimaline kalkışmasınlar*" demiştir.[129]

Hareket Ordusu İstanbul'a girdikten sonra Sultan II. Abdülhamid ile Sadrazam Tevfik Paşa arasında geçen ilginç bir konuşmanın bizzat Tevfik Paşa tarafından kendisine nakledildiğini dile getiren İnal şunları yazmaktadır: "'*Madem ki beni istemiyorlar, saltanatı biraderime ferağ ederim, devleti o idare etsün. Fekat, bir komisyon mu, meclis mi ne derseniz deyiniz, teşkil olunub benim bu vak'ada medhalim olub olmadığını meydana koymalıdır.' Sadr-ı âzam padişahın bu sözünü Âyan Reisi Said Paşa'ya söyledikde, 'bir meclis teşkil olunub muhakeme edilir de medhali tebeyyün ederse -Kanun-i Esasi ahkâmca- padişah, mukaddes ve gayrı mes'uldür, nasıl mücazat olunur? Tebri'e ederse sonra bizim halü mevkimiz ne olur?*'"[130] demiştir.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Sultan II. Abdülhamid isyan karşısında üzerine düşen sorumluluğu o günkü şartlarda yerine getirmiştir. Bundan fazlasını yapamazdı; şayet yapsaydı, meşrûtî yönetimde hükümetin alanına girmiş ve ona müdahale etmiş olacaktı. O zaman da hakkında çok daha farklı iddialar ve yorumlar gündeme getirilecekti.

İSYAN KARŞISINDA ETKİSİZ KALAN HÜKÜMET

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın isyandan haberdar olması takriben saat 4:45 sıralarında olmuş; bunun üzerine paşa derhal Harbiye ve Zaptiye Nâzırları ile irtibata geçmiştir. Kendisi, söz konusu olan bakanlarla yapılan yazışmalarda, isyan eden askerlere karşı "*isti'mâl-i cebr ü silâh olunmamasını*" istemiştir. Bu arada hükümet üyelerini toplayarak müzakerelere başlamıştır.[131] Bu toplantılar sırasında isyana silahlı müdahalede bulunulması konusu sıkça gündeme gelmiştir. Hatta toplantılardan bir tanesine katılan Meclis-i Mebûsan Reisi Ahmed Rıza Bey de askerin bu isyanının "*Meşrûtiyete ve Kanun-i Esâsî'ye karşı bir ihtilâl hareketi olduğunu*" ifade ederek bunlara karşı silahla müdahale edilmesini istemişti.[132] Fakat silahlı müdahale kat'i bir şekilde reddedilmiştir.

İsyana askerî müdahale etmekle görevli merci olan Harbiye Nezâreti'nin bu gelişmeleri ilk olarak haber alması, nöbetçi yaverlerden Mustafa Bey vasıtasıyla olmuştur. Fakat bu aşamaya geçmeden, henüz daha isyanın başlamasından saatler öncesinde isyanın haberini aldıklarını belirten Mustafa Bey'in bu ilginç iddiasını gündeme getirmek gerekiyor:

Taşkışla'daki Avcı Taburları'nın çavuşlarından biri 30 Mart, Milâdî 12 Nisan gecesi Mekteb-i Harbiye'nin manej kısmındaki süvari bölüğüne gelerek süvari çavuşuna şunları dedikten sonra gitmiş: "*Biz yarın sabah silahlı olarak Sultanahmet meydanında toplanıp şeriat isteyeceğiz, siz de geliniz. Fakat zâbitlerinize hiçbir şey söylemeyiniz!*" Süvari çavuşunun durumu bölük zâbitine bildirmesiyle bir rapor hazırlanmış ve bu rapor doğrudan yatsı namazı sırasında Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın Beyazıt'taki evine gönderilerek kendisine

takdim edilmiştir. Raporu gören Ali Rıza Paşa, konu hakkında bir tezkere yazdırarak, bunu bizzat nöbetçi yaverlerinden Mustafa Bey'le Yıldız'daki İkinci Fırka Komutanı'na göndermiştir. Yıldız'a gelen Mustafa Bey vaktin bir hayli ilerlemesine rağmen uykusundan uyandırdığı ilgili komutana tezkereyi takdim etmiştir. Fırka Komutanı Cevad Paşa, sigara ve kahve eşliğinde "*bir hayli*" görüşmeden sonra ayrılmakta olan Mustafa Bey'e şöyle demiştir: "*Nâzır Paşa hazretlerine hürmetler ederim, müsterih olsunlar, böyle bir şey olmaz!*"

Bunun üzerine Harbiye Nezâreti'ne geri dönmek için yola çıkan Yaver Mustafa Bey, Dolmabahçe istikametinden giderken Kabataş yakınlarında "*gece sessizliği içinde*" askerî yürüyüş sesi duymuş, biraz daha ilerlediğinde süngü takmış Avcı Taburları'nın çavuşlarının idaresinde Galata istikametine doğru gittiklerini görmüştür. Mustafa Bey, bu durumu süratli bir şekilde önce Harbiye Nâzırı Ali Rıza'ya, ardından Hassa Ordusu Komutanı Mahmud Muhtar Paşa'nın Kadıköy'deki evine bildirmiştir.[133]

Ali Rıza Paşa ise Mahmud Muhtar Paşa'ya saat 5:00'te bir telgraf göndererek derhal görevinin başına dönmesini istemiştir. Fakat Mahmud Muhtar Paşa tam tersine bu telgrafı çok daha geç saatte, 7:00'de aldığını iddia etmektedir.[134] İlginçtir, Mahmud Muhtar Paşa bu isyanın kontrol dışına çıkması ve bastırılamamasının nedeni olarak "*geç kalınmasını*" göstermektedir. Onun ifadesine göre, isyanı akşamleyin haber alan bir süvari alay komutanının ordu komutanına süratli bir şekilde haber vermek yerine, Harbiye Nâzırı'na bilgi vermekle yetinmesi bu vehâmetin sebebi olmuştur.[135]

Saat 8:30'da Harbiye Nezâreti'ne ulaşan Mahmud Muhtar Paşa, isyana silahlı müdahalede bulunmak istemiş, fakat hükümetten bu yönde bir emir bir türlü gelmemiştir.[136] İzin gelmediği gibi, özellikle de Sadrazam ve Harbiye Nâzırı'nın istifa etmelerinin âsileri yatıştıracağını, bundan dolayı "*hiçbir hal ve şartta kuvvet kullanmasına izin verilmeyeceği*" haberi gelmişti.[137] Mahmud Muhtar Paşa, bu karardan dolayı Sadrazam Hilmi Paşa'yı ve hükümetini eleştirmektedir. Kitabında, "*bu irtica hareketinin sür'atli bir şekilde yerle bir edilmesi pek*

kolay iken, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin silah kullanılmasından çekinmesi kıymetli anları öldürmüştür" diye yazmaktadır.[138]

Gerek hükümetin toplantısında gündeme gelen ve gerekse İstanbul'daki en önemli ordunun komutanı olan Mahmud Muhtar Paşa'nın özellikle de ısrarla istediği askerî müdahaleden kaçınılmasının nedenini, Abdurrahman Şeref Efendi şu şekilde izah etmektedir: "*Gerek Bayezid Meydanı'nda ve gerek Meclis-i Meb'usân pişgâhında toplanmış olan erbâb-ı kıyamın ve halkın adedi binlerce nüfus olduğu, bir kere silâh patladığı hâlde sel gibi kan revân olacağı ve seyirciler meyânında birçok bî-günâhların dahi heder edileceği ve İstanbul'un hâlihâzırına nazaran on beş bin serseri bulunup, bunların fırsattan bi'l-istifâde şehir içine yayılarak gerek Beyoğlu'ndan ve gerek İstanbul'da envâ'-ı habâsete cür'etleri muhtemel olduğu ve böyle şeriat isteyen askerin bu sûretle kalır ve tenkîli gerek memlekette ve gerek ordularda pek ziyade tehyîç-i ezân eyleyeceği ve me'ûliyyet gâyet âzim olup, kanlı vükelâ deyü lâ'net-i millete mazhar olacağı [...]*"[139]

Hükümetin yapmış olduğu toplantıda Şeyhülislâm'ın Ayasofya'ya gönderilerek âsilere nasihat etmesi yönünde bir karar çıkmıştır. Şayet Şeyhülislâm teşebbüsünden bir sonuç çıkmazsa ve "*nasihat kâr etmezse âsileri yola getirmek üzere ikinci, üçüncü, dördüncü ordulardan asker celbi, fakat bunun için lazım gelen vaktin kazanılmak üzere kabinenin istifası da*" gündeme gelmişti.[140] İlerleyen saatlerde Ayasofya Meydanı'ndan gelen haberler Heyet-i Vükelâ'nın ümidini iyice kırmış ve böylesi bir âsi topluluğa askerî müdahalede bulunulmasının şehirde neden olabileceği daha vahim durumlar göz önüne alınarak bundan vazgeçilmiş ve "*heyet-i vükelâ mevki-i iktidarda bulundukça meselenin suret-i hasenede tesviyesine imkân olmayacağı*" görüldüğü için hükümetin istifa etmesi en uygun karar olarak alınmıştır.[141]

Bu kararın alınmasında etkili olan diğer faktör ise Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi'nin Ayasofya Meydanı'ndan Bâb-ı Âlî'ye dönerek askerlerin isteklerini kabineye bildirmesiydi. Buna göre âsi askerlerin istekleri şunlardı: "*Şeriatın icrasını, bu hareketlerinden dolayı haklarında ceza edilmemesini, zâbitlerinin tebdîl olunmasını ve top*

endahtiyle ecray-ı âyin olunmasını ve yedlerine bu maddelere dair bir varaka-i memhure verilerek temin edilmeleri."[142] Abdurrahman Şeref Efendi bu isteklere ek olarak Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın ve Meclis-i Mebûsan Reisi Ahmed Rıza Bey'in azillerinin de gündeme geldiğini belirtmektedir.[143] Yunus Nâdi istifası istenenleri Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa; ihraç edilmesi gerekenleri ise Ahmed Rıza Bey, Hüseyin Câhid Bey, Rahmi Bey, Tal'at Bey ve Bahaeddin Şakir Bey olarak zikretmektedir.[144] Ahmed Sâib'in yazdığına göre ise askerler Sadaret'e Kâmil Paşa ve Harbiye Nâzırlığı'na Nâzım Paşa'nın getirilmesini istemişlerdir.[145]

Bu gelişmeler; özellikle de âsilerin başta Sadrazam olmak üzere Harbiye Nâzırı, Meclis-i Mebûsan Reisi ve Hassa Ordusu Komutanı'nı istemedikleri haberinin gelmesi üzerine hükümet istifa etme kararı almıştır. Meclis-i Mebûsan Reisi Ahmed Rıza Bey'in istifa kararına karşı çıkmasına rağmen, bunun alınmasında Maarif Nâzırı Abdurrahman Şeref Efendi'nin şu konuşması etkili olmuştur: "*Biz bu işin üstesinden gelemeyeceğiz. Aczimiz zâhirdir. Bizi de istemiyorlar. Bu hâlin temâdisi vehâmeti artıyor. Padişah müdâhale etmedikçe önü alınmayacaktır. [...]*"[146] Kararın ardından önce bizzat Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa ve Maarif Nâzırı Abdurrahman Şeref Efendi; ardından diğer bakanlar birer ikişer saraya gelerek istifalarını bildirmişlerdir.[147]

Sâbık Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa saklandığı yerde boş durmamış, daha sonra İstanbul'daki durumu anlatan bir mektubu Yeşilköy'e ulaşan Hareket Ordusu yetkililerine göndermiştir. Bu ilginç ayrıntıyı anlatan Fethi Okyar'ın belirttiğine göre, üç sayfalık bu mektupta Hilmi Paşa saklandığı yeri bildirmiş, şehirdeki gelişmelerin bir hülâsasını yapmış ve padişahla görüşmeden Yıldız üzerine yürünülmemesi gerektiğini tavsiye etmişti. Daha da önemlisi II. Abdülhamid'in "*mukavemet etmeyeceği ve emrindeki kuvvetlerle silahlı mücadeleye girmeyeceği kanaatinde olduğunu*" da bildirmişti.[148] Nitekim gelişmeler Hüseyin Hilmi Paşa'nın belirttiği gibi cereyan etmiştir.

Mahmud Muhtar Paşa bu istifa olayını isyan karşısında gösterilmiş bir "*korkaklık*" hareketi olarak değerlendirmektedir. Buna göre Sadrazam ve Hârbiye Nazırı'nın "*kendilerini korumak üzere Yıldız Sarayı'na sığınarak korkudan istifa etmeleri, hükümete sadık kalan askerlerin dahi isyancılara meyletmesine yol açmış ve irtica hareketinin galebesi neticesini vermişti.*"[149]

İsyana müdahale etmede ve bastırmada birinci derecede sorumlu olan hükümet, böylece henüz daha isyanın başında devre dışı kalmıştı. Meclis-i Mebûsan Reisi Ahmed Rıza Bey, gerek âsilerin kendisinin başkanlıktan çekilmesini istemeleri ve gerekse hükümetin istifa etmesi üzerine başkanlıktan ayrılmıştır.[150]

Sultan II. Abdülhamid, yeni hükümeti kurması için Tevfik Paşa'yı görevlendirdiğine dair Hâtt-ı Hümâyûn'u 14 Nisan'da ilan etmiştir. Bunda özellikle de şer-i şerife "*bir kât dahâ dikkat olunması*", Kanun-i Esâsî'nin muhafaza edilmesi ve âsâyişin devamının sağlanması gibi hususlar üzerinde de durulmuştur.[151] Yeni Heyet-i Vükelâ ise şu şekilde teşkil edilmişir: Harbiye Nâzırı Müşir Edhem Paşa, Hâriciye Nâzırı Rafet Paşa, Şurâ-yı Devlet Reisi Zihnî Paşa, Mâliye Nâzırı Nûrî Bey, Adliye Nâzırı Hasan Fehmî Paşa, Ma'ârif Nâzırı Abdurrahman Şeref Bey, Ticâret ve Nâfiye Nâzırı Noradongyan Efendi, Orman ve Ma'âdin Nâzırı Mavro Kordato Bey, Evkâf Nâzırı Hamada Paşa, Dâhiliye Nâzırı Âdil Paşa, Bahriye Nâzırı Hâcı Emin Paşa.[152]

Yeni Sadrazam Tevfik Paşa'nın, göreve geldiğinde yaptığı ilk iş bütün vâlilere ve komutanlara bir tamim göndermek olmuştur. Girişinde isyandan ve Sadrazam değişikliğinden bahsedilen bu genelgede dikkatleri çeken önemli husus şu nokta idi:

"*[...] Ancak bu vesile Kanun-ı esâsî'nin velev kısmen olsun ta'til-i ahkâmı gibi bir teşebbüs vuku' bulmadığı gibi öyle bir şeyin ba'dezin dahi vuku'u ihtimâli büsbütün baîddir ve Meclis-i Mebûsân da elyevm müctemi' ve münʿakiddir. Burada Avcı taburları ile beraber bil-umum asâkir tarafından vukua getirilen bu hâdisenin taşraya başka surette aksettirilmesi ve usûl-i meşrûiyet dâiresinde teşekkül eden heyʾet-i cedîde-i vükelânın suret-i teşekkülüne dair yanlış neşriyyât ve işââtta*

bulunulması muhtemel olduğundan Kanun-i Esâsî'nin bir harfine bile tecâvüz olunmadığı ve olunmak imkân ve ihtimâli de olmadığı ve ahkâm-ı celîle-i Şer'i Şerifin meriyete pek ziyade dikkat ve i'tina olunmakla beraber Kanun-ı Esâsî'nin tamamıyla muhafaza edilmesi müşârunileyh Tevfik Paşa Hazretlerinin mesned-i Sadâret-i Uzmâ'ya me'muriyetine dair olan Hatt-ı Hümayun-ı Hazret-i Pâdişâhînin cümle-i mündericâtından bulunduğu [...]"[153] Bu metinden de anlaşılacağı gibi, Kanun-i Esâsî'nin hükümlerinin kaldırılmasının söz konusu olmadığı, bir harfine dahi dokunulmadığı; böyle bir teşebbüsün dahi vuku' bulmadığı; Meclis-i Mebûsân'ın ise bugün toplantı yaptığı vurgulanmaktadır.

Fakat buna rağmen Tevfik Paşa'nın sadareti, özellikle de İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez-i Umûmisi ve cemiyetin irili ufaklı birçok kulübü tarafından "*gayr-i meşrû*" olarak kabul edilmiştir. Bunlar, Bâb-ı Âlî'ye çektikleri sayısız telgrafla kurulan yeni hükümeti "*gayr-i meşrû*" ilan ederek bunu tanımayacaklarını ilan etmişler; hatta açıkça hakaret ve tehditler dahi savurmuşlardı. Bu tehdit telgraflarından sadece bir tanesini örnek olarak vermek yeterli olacaktır: "*Baş-vekâlet mevkiini telvîs etmeyerek hemen çekiliniz. Millet seni kat'iyyen istemiyor. Kanun-ı esâsî dâiresinde evvelki hâl iâde edilmediği takdirde ordu ile beraber hareket ediyoruz. Pâdişaha dahî işi yazdık. Akıllı davranınız. Millet nâmusunu temizlemek için hân kafası koparmaktan lezzet alır, o sûretle ikmâl-i nâmus eyler.*"[154] Nitekim İrtem de kitabında İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin bütün merkezlerinin Tevfik Paşa hükümetini, "*gayrimeşrû olarak teşekkül etmiş olduğundan*" dolayı protesto ettiklerini belirtmektedir.[155]

Hatta benzer telgraflar kabineyi teşkil eden bakanlara da gönderilmiştir. Nitekim Mâliye Nâzırı Nuri Bey, aldığı tehditler yüzünden çok rahatsız olmuş ve meclise her geldiğinde, "*Bugün yine gayr-i meşrû kabinenin gayr-i meşrû Maliye nâzırı, seni tanımayız, diye birtakım yerlerden telgraf aldım, biz niçin gayr-i meşrû olalım? Ben bu adamların hiçbirini tanımıyorum, şahsıma karşı böyle tecavüzde bulunmaya ne hakları var?*"[156] diye şikâyette bulunmuştur.

İsyan sürecinde görev yapan iki hükümetin de etkili bir siyaset ve çözüm üretemedikleri görülmektedir. Özellikle de Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti, bu anlamda çok yetersiz kalmıştır. Öncelikle isyan hazırlıkları iddialarının duyulması dâhil, isyanın başlangıcında gerekli müdahaleleri yapmamış ve pasif kalmıştır. Hilmi Paşa'nın ayaklanmayla mücadele yerine istifayı tercih etmesi, âsiler için henüz daha işin başında elde edilmiş bir başarı olmuştur. Tam tersine istifa etmeyip görevine devam etseydi, bundan sonraki süreç çok daha farklı olabilirdi.

Bu bağlamda yapılması gereken diğer bir tespit ise, hükümetin istifa etmesinin isyan karşısında Sultan II. Abdülhamid'i daha da zor durumda bırakmış, hatta yıpratmış olduğudur. Ayaklanma ve hükümetin istifa etmesinden dolayı II. Abdülhamid fazlasıyla itham edilmişti. Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin çekilmesi, sadece İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin işine yaramıştı. Nitekim bu istifa, cemiyetin karşı propagandasında önemli bir fonksiyon görmüştür. Aşağıda da temas edildiği gibi meclisin zaten açık kaldığı bir süreçte Hüseyin Hilmi Paşa da her şeye rağmen görevinde kalsaydı, cemiyet karşı hamle olarak neyi, nasıl gündeme getirecekti?

Tevfik Paşa sadareti ise, aslında tıpkı Hilmi Paşa'nınki gibi etkili olamamıştır. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesine kadar geçen zaman zarfında, Yeşilköy ile Yıldız arasındaki irtibatı sağlayan bir büro olmaktan öte bir işlev görmemiştir.

İSYAN KARŞISINDA GÖREVİNİ YAPAN MECLİS-İ MEBÛSAN

Genel bir kanaat olarak, meşrûtî yönetim karşıtı şeklinde patlak verdiği iddia edilen, dolayısıyla âsilerin doğrudan hedefinde olması gereken Meclis-i Mebûsan'ın isyan günlerindeki durumunun tespit edilmesi konu açısından oldukça önemlidir. Meclis-i Mebûsan'ın, isyanın ilk gününden başlayarak 19 Nisan'da yaptığı son toplantısına kadar geçen zaman zarfında isyan karşısındaki tavırları ve ilgili icraatlarıyla alakalı gelişmeler bu başlık altında ele alınmaktadır.

Meclis-i Mebûsan Paskalya'dan dolayı resmî tatil programının üçüncü gününde olduğu halde,[157] 31 Mart Vak'ası'nın birinci günün-

den itibaren açık kalmış ve mümkün olduğu kadar oturumlara ara verilmemiştir. İsyanın ilk gününde meclise gelme cesaretini gösteren mebûsların sayıları başlangıçta çok az olmasına rağmen, ilerleyen saatler ve günlerde meclise gelen mebûs sayısı belli oranda artmış ve ilgili hâdiseler sırasında içinde bulunulan zor şartlara rağmen toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılarda gerekli görülen kararlar alınarak, meşrûtî yönetimin en önemli aktörleri olarak mebûslar, görevlerini yerine getirmeye gayret etmişlerdir.

Meclis-i Mebûsan Reisi Ahmed Rıza Bey, meclisin askerler tarafından basıldığını isyan gününün sabahı evine gelen bir telgraf vasıtasıyla öğrendikten sonra, derhal Sirkeci'ye gelerek meclise gitmek istemişti. Fakat yolda gördüğü bazı kişiler kendisine, Ayasofya Meydanı'ndaki âsi askerlerin "*aleyhinde*" olduğunu ve meclise gitmemesi gerektiğini söyleyince, düşüncesini değiştirerek Bâb-ı Âlî'ye gitmeye karar vermiştir. Bâb-ı Âlî'de görüştüğü Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa da kendisine, "*Bu herifler başınızı istiyorlar, hemen istifa ediniz*" deyince; bu bilgi birkaç yerden, özellikle de meclisteki mebûslar tarafından doğrulanınca istifa etmiş[158] ve akşama kadar Bâb-ı Âlî Hâriciye Nezareti odasında saklanmıştır. Akşam olunca buradan, Talat Bey ve Nazım Bey'in de saklandıkları Şehzâdebaşı'na, Ali Cemal Bey'in evine gizlice geçmiştir.[159]

Bu şekilde başkansız kalan Meclis-i Mebûsan'ın isyan sırasındaki toplantılarına katılan mebûsların sayısı konusunda farklı rivayetler verilmektedir. İsyan sırasında mecliste bulunan Antalya Mebûsu Küçük Hamdi Bey, saat 10 civarında, yani isyanın başlamasından takriben 7 saat sonra meclise 20-30 kadar mebûsun geldiğini, fakat ilerleyen saatlerde bunun 80-90'a ulaştığını belirtmektedir.[160] Abdurrahman Şeref Efendi'ye göre 30 civarında mebûs meclise gelmişti.[161] Kastamonu Mebûsu olan ve hâdiseyi duyar duymaz meclise koşan Yusuf Kemâl Bey, mecliste kendisiyle birlikte takriben 30-35 civarında mebûsun bulunduğunu yazmaktadır.[162] Olay günü meclise giden Berat Mebûsu İsmail Kemâl Bey, yaklaşık 60 mebûsun meclis salonunda toplandığını belirtmektedir.[163] Mevlanzâde Rıfat'a göre mecliste 70-75 mebûs vardı.[164] İrtem ise âsilerin meclise geldiklerinde 25 kadar

mebûsun mecliste bulunduğunu iddia etmektedir.[165] Yunus Nâdi'nin belirttiğine göre, başlangıçta isyanı duyup meclise gelen mebûs sayısı 22 iken, daha sonraki saatlerde bu sayı 80'i aşmıştır.[166] Başka kaynaklara dayanan Ayfer Özçelik ise genel oturum olmamasına rağmen isyan günü toplanan mebûsların sayısı konusundaki rivayetlerin 25 ila 100 arasında değiştiğini belirtmektedir.[167] Bu sayı daha sonraki günlerde artmıştır. Nitekim 17 Nisan'da yapılan 57. Oturum'daki mebûs sayısı 191'i bulmuştur.

Sayıları bu şekilde ihtilaflı olan ve mecliste bulunan mebûslar, çoğunluğu teşkil etmedikleri hâlde toplantılar yaparak ve isyancı askerlerin elebaşlarıyla temasa geçerek olaylara müdahil olmuşlardır. Özellikle de âsilerin "*şeriat ahkâmının bozulduğu*" yönündeki şikâyetleri üzerine, mebûslar "*bozulan bir şey*" olmadığını anlatarak onları ikna etmeye çalışıyorlardı. Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi de bunlara katılmıştır. Bu arada âsiler adına ellerinde tüfekleriyle meclise giren beş-altı asker, taleplerini bu mebûslara şu şekilde yazdırmışlardı: "*Şeriatın tatbiki; sadrazamın, harbiye nâzırının, hassa kumandanının, ikinci fırka kumandanının -Cevad Paşa-, Taşkışla kumandanının -Esad Bey- azilleri; Ahmed Rıza Bey'in mebûsan riyasetinden çekilmesi, bazı mebûsların çıkarılması; ordudan çıkarılmış alaylı zâbitlerin yerlerine iadesi, askerin kılına dokunulmaması.*"[168]

Yusuf Kemâl Bey de meclise giren âsi askerlerle uzun görüşmeler yaptıklarını, bunların ne istediklerini tam olarak anlayamadıklarını belirtmektedir. Hükümetle gerekli olan irtibatın sağlanamadığını da ifade eden Yusuf Kemâl Bey, hükümete bir mebûs heyetinin gönderilmesini kararlaştırdıklarını; fakat bu arada mecliste olan Şeyhülislâm'ın, Sadrazam Hilmi Paşa'nın sarayda olabileceğini söylemesiyle bu kez Yıldız'a gitmeye karar verdiklerini yazmaktadır.[169] Saraya gelen heyette Kastamonu Mebûsu Yusuf Kemâl Bey, Draç Mebûsu Esat Paşa ve Ergeri Mebûsu Müfit Bey yer almaktaydı. Bunlar, Sultan'ın Meclis-i Mebûsan'a gelmesiyle hâdisenin sona erebileceğini söylemelerine rağmen, Sultan bir türlü ikna olmamıştı. Bu istekleri reddedilince heyet üyeleri bu kez, saltanat arabasının kendilerine verilmesini istemişlerdir. Fakat Sultan II. Abdülhamid, bu isteklerini

de kabul etmemiş; bunun yerine Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey'i mebûslarla birlikte göndermişti.[170] Aynı sıralarda Yıldız Sarayı'nda bulunan Süleyman Tevfik Bey de bu heyetle görüştüğünü; bunların, Sultan'ın anayasal görevi gereğince isyana "*fiilî olarak müdahalede*" bulunması gerektiği teklifini getirerek isyanın yatıştırılacağı düşüncesiyle saraya geldiklerini söylediklerini belirtmektedir.[171]

Meclis-i Mebûsan'ın isyan günlerinde yaptığı diğer bir icraat ise âsi askerlere nasihat etmeleri için bazı "*ekâbir-i ulemânın*" çağırılmasıydı. Nitekim bu istek üzerine Ders Vekili Hayreddin Efendi, Fetva Emini Hacı Nuri Efendi, Sâbık Derd Vekili Ahmed Efendi ve sâir ulemâ Ayasofya Meydanı'nda askerlere nasihat etmişlerdir.[172]

15 Nisan'daki oturumu, Ahmed Rıza Bey'in Meclis-i Mebûsan reisliğinden istifa etmesi üzerine başkanlık vekili olarak Trabzon Mebûsu Ali Naki Efendi idare etmiştir. Bu oturumda, son gelişmeler hakkında bir beyannâme hazırlanarak, bunun bütün vilâyetlere telgrafla bildirilmesi istenmiştir. Bu beyannâmede özetle şu hususlar dile getirilmiştir: Vatan evlâdı askerler, zaten kamuoyunda birkaç gündür hissedilen, şeriata tamamen uyulması ve askere has bazı şikâyetlerin kabul edilerek yerine getirilmesi; herkese güven verecek bir Sadrazam ve Harbiye Nâzırı'nın tayini ile bakanların yenilenmesi talebi ve meşrûtî yönetimin devamı istekleriyle kendilerinin ve babalarının umûmî vekili bildikleri Meclis-i Mebûsan'a müracaat etmişlerdir. Meclis-i Mebûsan'ın derhal toplanarak bunların taleplerini kabul etmesi, alınan karar üzerine hükümetin istifa etmesi ve Meclis-i Mebûsân'ın kararına istinaden padişahın da bunları affettiğine dair iradenin yayınlanması üzerine isyan eden askerlerin tamamı kışlalarına çekilmişlerdir.[173]

Özetlemeye çalıştığımız bu beyannâmede üzerinde durulması gereken üç husus bulunmaktadır: Birinci olarak, bu isyanın nedenlerinin kamuoyunda belli bir süredir hissedildiği tasdik edilmiştir. Askerin bu sıkıntıların halledilmesi için kendilerinin ve padişahın vekilleri olarak gördükleri meclise başvurdukları tespiti ikinci hususu teşkil etmektedir. Burada, âsi askerlerin meclisi kendi vekilleri şeklinde

gördüklerine dair tespitin önemli olduğunu düşünüyoruz. Üçüncü olarak ise bu isteklerinin yerine getirilmesinden dolayı askerlerin kışlalarına döndükleri ifâde edilmektedir. Bu şekilde meclis de isyanın sona erdiğini resmen kabul etmiştir.

Meclis-i Mebûsan'ın bundan sonraki oturumları *Takvim-i Vekâyi*'den teferruatlı bir şekilde takip edilebilmektedir. Hatta ilgili oturumların programları aynı gazetede gündemiyle birlikte verilmektedir. Mesela bunların bir tanesinde Ahmed Rıza Efendi'nin istifasıyla boşalan reislik için seçim yapılmıştır. 56. Oturum'da gerekli çoğunluğun olup olmadığı kontrol edildikten ve çoğunluğun sağlandığının tespit edilmesinden sonra toplantı başlamıştır. Önce Ahmed Rıza Bey'in istifa metni okunmuştur. Fakat bu oturumda başkan seçilememiş ve seçim işi bir sonraki oturma kalmıştır.[174] 17 Nisan'da yapılan 57. Oturum'da 191 mebûsun katılmasıyla gerekli çoğunluk sağlanmış ve meclis başkanı seçimi gerçekleştirilmiştir.[175] Seçim neticesinde 111 oy alan Haleb Mebûsu Mustafa Efendi'nin, 111 oy alan Canik Mebûsu'nun ve 96 oy alan Kastamonu Mebûsu Haci Ahmed Mâhir Efendi'nin isimleri 297 numaralı tezkereyle saraya bildirilmişti. Bunlardan Haleb Mebûsu Mustafa Efendi meclis başkanlığına tayin edilmiştir.[176]

Bu günlerde Meclis-i Mebûsan'da gündeme gelen ve meşgul eden konulardan biri de İstanbul dışından, özellikle de Rumeli'den gelen tehdit telgraflarıydı. Bu telgraflar, 57. Oturum'da gündeme alınarak tek tek okunmuştur.[177] İstanbul'da çıkan isyanla birlikte meşrûtî yönetimin yıkıldığını ve Kanun-i Esâsî'nin ortadan kalktığını iddia eden; kurulan "*mülevves*", yani kirlenmiş ve "gayr-i meşrû" olarak adlandırdıkları Tevfik Paşa hükümetinin tanınmayacağı ve Sultan II. Abdülhamid ile İstanbul halkına hakaret gibi hususları ihtiva eden bu tür tehdit telgraflarına[178] meclis tarafından cevap hazırlanmıştır. Bunlara karşı meclis tarafından çıkartılan cevabî telgraflarda, bu tür iddiaların taşraya yanlış aksettiği, Meşrûtiyetin tehlikeye düşmediği ve olayların yatışmaya başladığı gibi hususlar dile getirilmiştir.[179]

Yine aynı gün Meclis Başkan Yardımcısı Edirne Mebûsu Talat Bey'in Meclis-i Mebûsan'a geldiğini Cemal Kutay, Talat Paşa'nın hatıralarından referansla anlatmaktadır. İlk iki gün saklanan Talat Bey, isyanın birinci günü Dr. Nazım Bey'le birlikte hoca kıyafetiyle Ayasofya Meydanı'na gelerek isyanla alakalı gelişmeleri doğrudan takip etmişti. İsyanın dördüncü günü ise meclise gelerek "*mebûsların hayret dolu bakışları*" altında doğrudan odasına çıkmıştır. Ardından bir haftalık izin dilekçesi vererek meclisi terk etmiş ve Selanik'e geçmiştir.[180] İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli isminin isyanın dördüncü günü ortaya çıkarak Meclis-i Mebûsan'a gelmesi ve izin dilekçesi vermesi, İstanbul'daki hayatın normalleştiğini gösteren başka bir kanıttır. Daha da önemlisi, Talat Bey'in Meclis-i Mebûsan'dan izin alması meclisin hâlen çalıştığının başka bir göstergesi olarak zikredilebilir.

17 Nisan'da meclisin gündeminde bu kez Çatalca'ya gelmiş olan Hareket Ordusu vardı. Yapılan görüşmede, "*Hareket öncüleriyle görüşüp, onları yatıştırmak üzere bir heyetin gönderilmesi*" kararı çıkmıştır.[181] *Neue Freie Presse*'nin İstanbul muhabirinin bununla ilgili haberine göre birkaç ulemâ, Arap, Arnavut, iki Grek ve bir Ermeni'nin de dâhil olduğu 35 kişi seçilerek bu heyet teşkil edilmiş ve Çatalca'ya gönderilmiştir.[182]

Bu heyette yer alan Yusuf Kemâl Bey, hatırasında konu hakkında şunları yazmaktadır: Hadımköy'e gelen "*kim oldukları belli olmayan*" bazı subaylarla görüşmek; bunların "*niçin geldiklerini öğrenmek*" ve "*gerekli tedbirleri*" almak üzere 31 mebûstan oluşan bir heyet seçilmiştir. Yusuf Kemâl Bey'in de içinde bulunduğu bu heyet, trenle Hadımköy'e giderek burada Hareket Ordusu'nda yer alan Kâzım Karabekir ve Cemal Bey, daha sonra meşhur Cemal Paşa gibi isimlerle görüşmüştür. Yapılan görüşmelerde bir netice çıkmamıştır. Hareket Ordusu Komutanı Mahmud Şevket Paşa'nın henüz gelmemesinden ve "*ortada selâhiyetli kimse olmamasından*" dolayı mebûslar dağılmışlardır. Yusuf Kemâl Bey, özellikle de bu görüşmeler sırasında Cemal Bey'in yaptığı konuşmayı şu şekilde özetlemektedir: "*Ayetler, hadisler okuyarak isyanın bastırılması lazım geldiğini; Hazreti Peygamber'in*

bile bunu yaptığını; burada akan Müslüman kanı diye düşünmemeli; bu, Müslümanlığı yıkmak isteyen asi kanıdır diye düşünmeli anlamında mükemmel ve etraflı bir konferans verdi."[183]

Her ne kadar da Sina Akşin Meclis-i Mebûsan'ın son oturumunu 21 Nisan'da gizlice yaparak dağıldığını belirtse de[184], *Takvim-i Vekâyi*'deki müzakere metnine göre bu süreçteki son resmî toplantı 59. Oturum olarak 19 Nisan Pazartesi günü yapılmıştır. Bu oturumda da çeşitli yerleşim yerlerinden gelen pek çok telgraf okunarak değerlendirilmiştir. Başkanın teklifiyle ertesi gün toplanmak üzere meclis dağılmadan önce mebûslar şubelere ayrılmıştır.[185] Bu bilgiden de anlaşıldığı gibi, mebûsların Yeşilköy'e geçmesi hakkında bir gündem olmamış ve daha da önemlisi bir sonraki oturumda ertesi gün buluşmak üzere ayrılmışlardı. Fakat sonradan ne olmuşsa, meclis ertesi gün toplanmamış ve mebûsların bir kısmı Yeşilköy'e geçmişti.

Meclis-i Mebûsan'ın bu süreçte gerçekleştirdiği toplantıları hakkında *Yeni Asır* gazetesinde bir değerlendirme yayınlanmıştır. Buna göre, 31 Mart Vak'ası'nın patlak verdiği günden itibaren "*istibdâdın taht-ı tehdîdi*" altında mecliste toplam 4 oturum yapılmıştır. Bu oturumlarda "*ekseriyet-i mutlaka hâsıl olmuş bulunduğu hâlde meşrû' bir surette iki def'a re'is intihâb olunmuş, memlekette Meşrûtiyet dâ'im ve pâyidâr olduğuna dâ'ir efkâr-ı umûmiyeyi teskîn için yalancı bir beyannâme neşrine mecbûr kalmış*"tı.[186] Selanik'ten yayın yapan *Yeni Asır*'ın bu ifadeleri, isyan sırasında meclisin dört defa "çoğunluğu sağlayarak" toplandığını göstermektedir. Osmanlı resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekâyi*'den de takip edilebildiği kadarıyla bunlar 56., 57., 58. ve 59. Oturumlar idi. Her şeye rağmen meclisin bu şekilde çalışmalarını devam ettirmesi, meşrûtî yönetimin devamı açısından önemli bir göstergedir.

İsyan sırasındaki her türlü olumsuz gelişmelere rağmen görevini yapmaya çalışan bu mebûsların yanı sıra, özellikle de İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne "*mensubiyetle*" nâm salmış ve kendileri hakkında âsiler tarafından "*husumet*" hissi duyulan bazı mebûslar, isyanın başladığı gün Beyoğlu'nda yabancıların evlerinde ve ötede beride

saklanmışlardır. Bunlardan birkaçı yabancı elçiliklere sığınarak daha sonra ecnebi memleketlere "*kapağı atıp canlarını*" kurtarmışlardı.[187] Bir şekilde kaçan veya belli bir süre saklanan bu mebûslar, daha sonraki günlerde ortaya çıkarak Meclis-i Millî adında bir meclisi teşkil ederek ilerleyen sayfalarda temas edilen çok kritik gelişmelere imza atmışlardır.

Yukarıdaki bilgilerde de ortaya konulduğu gibi, 31 Mart Vak'ası'nın patlak verdiği ilk günden itibaren Meclis-i Mebûsan açık kalmış ve her şeye rağmen görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Hatta isyanın patlak verdiği gün resmî Paskalya tatili olduğu hâlde, ayaklanmayı duyan mebûslardan bir kısmı meclise gelmişti. Nitekim 13 Nisan-19 Nisan arasında bu oturumlara iştirak eden mebûsların sayısı, 20-191 arasında değişmektedir. Son oturuma 191 mebûsun iştirak etmesi, gerekli olan çoğunluğun fazlasıyla sağlandığını göstermektedir. Özellikle de bir mebûs ve bir bakanın öldürüldüğü birinci gün dâhil 19 Nisan'a geçen süre zarfında, resmî oturumların yapılması ve bunların zabıtlarının resmî gazete *Takvim-i Vekâyi*'de yayınlanması, meşrûtî yönetimin kesintiye uğramadığını net bir şekilde göstermektedir. Nitekim İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin ağır toplarından Meclis Başkan Yardımcısı Talat Bey'in isyanın dördüncü günü ortaya çıkarak meclise gelmesi ve resmî olarak bir haftalık izin alarak Edirne'ye gitmesi, bu bağlamda zikredilmesi gereken diğer bir önemli bilgidir.

Takvim-i Vekâyi gazetesinden takip edilebildiği kadarıyla bu toplantılardaki gündem daha ziyade İstanbul'da patlak veren askerî isyandan dolayı başta Rumeli olmak üzere Anadolu'nun farklı yerleşim birimlerinden gelen protesto telgrafları olmuştur. Gelen telgrafların ekserisi İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin taşra teşkilatlarından ve bazı askerî şubelerinden olup, meşrûtî yönetimin sona erdiği iddiasıyla mevcut meclisi ve hükümeti yasal kabul etmeyen tespitler ile tehditleri ihtiva etmekteydi. Buna karşın meclis, halkı sükûnete çağıran beyannâmeler yayınlamıştır.

Bu süreçte Meclis-i Mebûsan'ı fiîlen bitiren gelişmeler, tam tersine İttihâd ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin almış oldukları karar

gereğince Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümesive aşağıda teferruatlı bir şekilde izah edilen Meclis-i Millî adıyla alternatif bir meclisin Yeşilköy'de toplanma olmuştur.

NOTLAR

1 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 130.
2 İnönü, *Hatıralar*, s. 51.
3 Kuran, *Harbiye Mektebi'ndeki Hürriyet Mücadelesi*, s. 143.
4 İnönü, *Hatıralar*, s. 51.
5 Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s. 94.
6 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt I, s. 101.
7 Zkr.: Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 84.
8 Hüseyin Cahid, "Tebdîl-i Vükelâ", *Tanin*, 30 Kanûn-ı Sânî 1324/12 Şubat 1909, Sayı 192, s. 1.
9 İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*, s. 51.
10 Mehmed Salahaddin, *Bildiklerim*, s. 16.
11 *Neue Freie Presse*, 17 Nisan 1909, Sayı 16040, s. 2.
12 Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma*, s. 43.
13 Turan, *Taş Kışlada 31 Mart*, s. 62-64.
14 Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma*, s. 43-44.
15 Turan, *Taş Kışlada 31 Mart*, s. 64-65.
16 İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*, s. 146; Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 43.
17 Sıddık, *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*, s. 89
18 Turan, *Taş Kışlada 31 Mart*, s. 65.
19 Sıddık, *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*, s. 89.
20 Yunus Nâdi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî*, s. 34.
21 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 163-164; Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 165.
22 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 167-168.
23 Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 44.
24 Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 52.
25 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 91-95; Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 48-49.
26 Yunus Nâdi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmânî*, s. 42-43.
27 Yunus Nadi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî*, s. 34
28 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 125.
29 *Papers Relation to the Foreign Relations of the United States*, Washington 1914, s. 563.

30 *Pester Llyod*, "Die Revolte und die Fremden", 15 Nisan 1909, Sayı 89, s. 3.
31 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 123.
32 Mehmed Murâd, *Tâtlı Emeller ve Acı Hakîkatler*, s. 234.
33 Ahmed Sâib, *Târihi-i Meşrûtiyet*, s. 91.
34 Osman Selim Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti ve Çavuşlar İsyanı: 31 Mart Vak'ası ve İslâmcılık*, İstanbul 2001, s. 162.
35 Mehmed Salahaddin, *Bildiklerim*, s. 22; *Frankfurter Zeitung*, 15 Nisan 1909, Sayı 104, Drittes Morgenblatt, s. 1.
36 *Neue Freie Presse*, "Die Depeschenzensur", 17 Nisan 1909, Sayı 16040, s. 2.
37 Yunus Nâdi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî*, s. 49.
38 Turan, *Taş Kışlada 31 Mart*, s. 69.
39 Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, s. 189.
40 *Neue Freie Presse*, "Ein ruhiger Tag in Konstantinopel", 15 Nisan 1909, Sayı 16038, s. 2.
41 *Neue Freie Presse*, "Herstellung der Ruhe in Konstantinopel", 16 Nisan 1909, Sayı 16039, s. 4.
42 Bridge, "Die jungtürkische Revolution aus österreichisch-ungarische Sicht", s. 45.
43 Halis Ayhan, "Cem'iyyet-i İlmiyye", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 332-333.
44 *Beyânu'l-Hak*, "Cem'iyyet-i İlmiye-i İslâmiye'nin Hafta İçinde Neşrolunan Beyânnâmeleridir", 6 Nisan 1325 [19 Nisan 1909], Sayı 29, s. 687-688.
45 Yunus Nâdî, *İhtilâl-i ve İnkılâb-ı Osmânî*, s. 75-76.
46 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 136; İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 233.
47 Yunus Nâdî, *İhtilâl-i ve İnkılâb-ı Osmânî*, s. 76-78; Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 135-137; *Frankfurter Zeitung*, 18 Nisan 1909, Sayı 107, Drittes Morgenblatt, s. 1.
48 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1. Cilt 2. Kısım, s. 195.
49 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 1, s. 127.
50 *Beyânu'l-Hak*, "Asker Evlâdlârımıza Hitâbımız", 6 Nisan 1325 [20 Nisan 1909], Sayı 29, s. 668-673.
51 *Germania*, 21 Nisan 1909, Sayı 89, Erstes Blatt, s. 1.
52 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 160.
53 *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, s. 237.
54 İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*, s. 146.
55 *Frankfurter Zeitung*, 15 Nisan 1909, Sayı 104, Erstermorgenblatt, s. 2.
56 İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*, s. 145.
57 Albatı, *Canlı Tarihler*, s. 30.
58 Mehmed Murâd, *Tâtlı Emeller ve Acı Hakîkatler*, s. 162-164.

59 Mehmed Murâd, *Tâtlı Emeller ve Acı Hakîkatler*, s. 165.
60 Mehmed Salahaddin, *Bildiklerim*, s. 19-20.
61 Atilhan, *31 Mart Faciası*, s. 218.
62 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, s. 186.
63 Ahmet Kabaklı, *Temellerin Duruşması*, 6. Baskı, İstanbul 1990, s. 137.
64 Mevlanzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 101-106.
65 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 110.
66 Yunus Nâdi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmânî*, s. 40.
67 Zkr.: Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 1, s. 108.
68 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 339; Kuran, *Harbiye Mektebi'ndeki Hürriyet Mücadelesi*, s. 137-138
69 Hüseyin Cahid Yalçın, "31 Mart'ın Provası ve Kendisi", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, İstanbul [1962], s. 136.
70 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 21.
71 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 123.
72 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 1, s. 101.
73 *Frankfurter Zeitung*, 13 Nisan 1909, Sayı 102, Abend Blatt, s. 2.
74 Cevat Rıfat Atilhan, *31 Mart Faciası*, İstanbul 1971, s. 135-136.
75 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 160-161.
76 Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilalinde Sultan Hamit*, s. 124-125.
77 Yalçın, "31 Mart'ın Provası ve Kendisi", *Yakın Tarihimiz*, Cilt I, İstanbul [1962], s. 137.
78 Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamit*, s. 117.
79 Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamit*, s. 124.
80 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 167.
81 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 109.
82 Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, s. 111.
83 Küçük Hamdi, "Kezâ", *Beyânu'l-Hak*, 8 Haziran 1325 [21 Haziran 1909], Sayı 30, s. 699-700.
84 Küçük Hamdi, "Kezâ", *Beyânu'l-Hak*, 15 Haziran 1325 [28 Haziran 1909], Sayı 31, s. 723-725.
85 Küçük Hamdi, "Otuzbir Mart Hâdisesî (Meclis-i Meb'ûsân'da)", *Beyânu'l-Hak*, 22 Haziran 1325 [5 Temmuz 1909], Sayı 32, s. 747-748.
86 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 305.
87 Yunus Nâdi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmânî*, s. 40-41.
88 Mehmed Fatin, "31 Mart Vak'ası'na Dâ'ir", *Beyânu'l-Hak*, Sayı 33, s. 768-771.
89 *Frankfurter Zeitung*, 18 Nisan 1909, Sayı 107, Zweites Morgenblatt, s. 1.

90 *Neue Freie Presse*, "Vor dem belagerten Parlement", 17 Nisan 1909, Sayı 16040, s. 2.
91 Ethem Deligönül, "Eski İmalât-ı Harbiyeliler", *Yıllar Boyu Tarih*, Yıl 9, Sayı 10, İstanbul 1982, s. 49.
92 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 155; McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 116; Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamit*, s. 117.
93 Farkas, *Staatstreich und Gegenrevolution in der Türkei*, s. 32.
94 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 155; Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamit*, s. 118.
95 Mehmed Murâd, *Tâtlı Emeller ve Acı Hakîkatler*, s. 167.
96 Atilhan, *31 Mart Faciası*, s. 137.
97 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 1, s. 102-103.
98 Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 160.
99 Mustafa Baydar, *31 Mart Vakası*, İstanbul 1955, s. 29.
100 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 60-61.
101 Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamit*, s. 136-138.
102 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 1, s. 102
103 Güresin, *31 Mart İsyanı*, s. 57.
104 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 340-341.
105 Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 343.
106 Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 142-146.
107 Yılmaz Öztuna/Orhan Yüksel, "Galip Paşa'nın Hâtıraları: 31 Mart Vak'ası", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 7, İstanbul 1966, s. 23.
108 Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, s. 86
109 Baydar, *31 Mart Vakası*, s. 28-29.
110 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 215.
111 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 131.
112 Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 39.
113 Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, s. 88.
114 *Germania*, 15 Nisan 1909, Sayı 85, Erstes Blatt, s.1.
115 *Neue Freie Presse*, "Eine Statistik der Opfer der Revolte", 17 Nisan 1909, Sayı 16040, s. 7.
116 Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, Ergun Aydınoplu (Trc.), İstanbul 2005, s.11.
117 Azmi Özcan, "Otuzbir Mar Vak'ası", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 34, İstanbul 2007, s. 10.
118 Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, s. 201.
119 Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma*, s. 74.
120 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 48.

121 *Frankfurter Zeitung*, 15 Nisan 1909, Sayı 104, Zweites Morgenblatt, s. 1.
122 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 49.
123 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 51.
124 *Takvîm-i Vekâyi*, Sayı 181, 1 Nisan 1325 [14 Nisan 1909], s. 1.
125 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 62.
126 Danişmend, *Sadr-ı a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara göre 31 Mart Vak'ası*, s. 35.
127 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. S. 223.
128 *Neue Freie Presse*, "Der heutige Selamlik", 24 Nisan 1909, Sayı 16047, s. 2.
129 Turan, *Taş Kışlada 31 Mart*, s. 70.
130 İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 3, s. 1709-1710.
131 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 150-151.
132 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 153.
133 İ. Nuri Sır, "31 Mart'ın Gizli Tarafları", *Tarih Dünyası*, Cilt 3, Sayı 24, İstanbul 1951, s. 1030.
134 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 90.
135 Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s. 110.
136 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 152; İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 147; McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 95.
137 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 94.
138 Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s. 112.
139 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 153.
140 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 159.
141 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 90-92.
142 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 90; McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 109.
143 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 151; McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 109.
144 Yunus Nâdi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî*, s. 35-36.
145 Ahmed Sâib, *Târih- i Meşrûtiyet*, s. 92.
146 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 154.
147 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 48; *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 155.
148 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 34.

149 Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s. 112.

150 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 160.

151 Takvîm-i Veâyi, 2 Nisan 1325 [15 Nisan 1909], Sayı 186, s. 1; Mevlanzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 96-97.

152 Takvîm-i Veâyi, 2 Nisan 1325 [15 Nisan 1909], Sayı 186, s. 1

153 Danişmend, *Sadr-ı a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara göre 31 Mart Vak'ası*, s. 47-48.

154 Danişmend, *Sadr-ı a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara göre 31 Mart Vak'ası*, s. 55.

155 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 211.

156 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 30.

157 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 152.

158 *Meclis-i Mebûsan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, s. 36; Yunus Nâdi, *İhtilâl-i ve İnkılâb-i Osmânî*, s. 46-47.

159 *Meclis-i Mebûsan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, s. 37.

160 Küçük Hamdi, "Kezâ", *Beyânu'l-Hak*, 8 Haziran 1325 [21 Haziran 1909], Sayı 30, s. 697-700.

161 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 152; Özçelik, "31 Mart Hâdisesi ve Meclis-i Mebûsan. Millete Rağmen Millet İçin", s. 218.

162 Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s. 111.

163 *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, s. 237.

164 Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 65.

165 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 151.

166 Yunus Nâdi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmânî*, s. 41.

167 Özçelik, "31 Mart Hâdisesi ve Meclis-i Mebûsan: Millete Rağmen Millet İçin", s. 218.

168 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 151-152.

169 Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s. 111; *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 155.

170 Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s. 111.

171 Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamit*, s. 123.

172 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 153; İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 153; McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 94.

173 *Takvîm-i Vekâyi*, 3 Nisan 1325 [16 Nisan 1909], Sayı 183, s. 1; Yunus Nâdi, *İhtilâl-i ve İnkılâb-ı Osmânî*, s. 59-60.

174 *Takvîm-i Vekâyi*, 7 Nisan 1325 [20 Nisan 1909], Sayı 187, s. 2-5.

175 *Takvîm-i Vekâyi*, 8 Nisan 1325 [21 Nisan 1909], Sayı 188, s. 1-5.

176 *Takvîm-i Vekâyi*, 10 Nisan 1325 [23 Nisan 1909], Sayı 190, s. 5.

177 *Takvîm-i Vekâyi*, 9 Nisan 1325 [22 Nisan 1909], Sayı 189, s. 2-9.

178 Danişmend, *Sadr-ı a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara göre 31 Mart Vak'ası*, s. 38-46; *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 62-64.

179 Özçelik, "31 Mart Hâdisesi ve Meclis-i Mebûsan: Millete Rağmen Millet İçin", s. 221.

180 Zkr.: Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti ve Çavuşlar İsyanı*, s. 169.

181 Özçelik, "31 Mart Hâdisesi ve Meclis-i Mebûsan: Millete Rağmen Millet İçin", s. 221.

182 *Neue Freie Presse*, "Entsendung einer Kommission an die jungtürkischen Truppen in Tscatalca", 19 Nisan 1909, Sayı 16042, s. 3.

183 Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s. 113-114.

184 Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma*, s. 183.

185 *Takvim-i Vekâyi*, 19 Nisan 1325 [2 Mayıs 1909], Sayı 194, s. 2-6.

186 *Yeni Asır*, "Meclis-i Meb'ûsân", 24 Nisan 1909, Sayı 1540, s. 2.

187 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 161.

6
"KÂBE-İ HÜRRİYET" SELANİK, "SEFİL BİZANS" İSTANBUL'A KARŞI: BİTMİŞ BİR İSYANIN BASTIRILMASI

"Paşalar, ben Halife-i İslâm'ım:
Müslüman'ı Müslüman'a kırdırmam!"

31 Mart Vak'ası'nın ikinci aşaması olan bu bölümde, isyanın bastırılması sürecinde yaşananlar ele alınmaktadır. Özellikle de Hareket Ordusu'nun kurulması ve İstanbul üzerine yürümesiyle alakalı gelişmelerin nasıl şekillendiğine temas edilmektedir. Fakat ilgili olaylara geçmeden önce, bu isyanın Selanik'te nasıl duyulduğuna, şehirdeki hangi çevrelerin ne tür tepkiler verdiğine ve daha da önemlisi isyan karşısında hangi hamlelerin yapıldığına dair hususlar üzerinde durulmaktadır.

İSYANIN "KÂBE-İ HÜRRİYET" SELANİK'TE YANKISI

İstanbul'da başlayan askerî isyanı, olayın patlak verdiği gece saatlerinde Selanik'e bildiren ilk kişi Yüzbaşı İsmail Canbulat Efendi'dir.[1] Canbulat, "*Meşrûtiyet mahvoldu*" başlığını taşıyan telgrafıyla Selanik'teki Jön Türk çevrelerini durumdan haberdar etmiştir.[2] Bayar'ın iddiasına göre ise İsmail Canbulat Efendi'den başka Mebûs Rahmi Bey'in gece yarısı Büyük Ada'dan Selanik'e kayınpederi Selanik Redif Fırkası Komutanı Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa'ya çektiği telgraf, isyanın Selanik'te duyulmasını sağlamıştır.[3]

Bu haberin Selanik'te duyulup büyük bir tepki hareketinin hâsıl olmasıyla birlikte, hemen harekete geçilerek dört önemli karşı hamle-

de bulunulmuştur. İlk hamle, öncelikle İstanbul'dan haber alınmayan Merkez-i Umûmi yerine Selanik'te yeni bir Merkez-i Umûmi'nin teşkil edilmesiydi. İstanbul'daki merkez üyeleriyle bir türlü irtibat kurulamadığı için, mevcut gelişmelerin üstesinden gelebilecek bir karar merkezinin oluşturulması elzemdi. Bu olmadan önemli ve bağlayıcı kararlar alınamazdı. Uzun süren toplantılar ve müzakereler neticesinde Selanik'te yeni bir Merkez-i Umûmi te'sis edilmiştir. Merkez, öncelikle "*Rumeli'den askerî bir kuvvetin*" İstanbul'a yürümesi için Mahmud Şevked Paşa ile görüşülmesine ve Avrupa'da Askerî Ateşe olan Enver Bey'in geri çağırılmasına karar vermiştir.[4]

İkinci hamle olarak, İstanbul'daki gelişmeler karşıtı gösteriler yapılmış ve siviller harekete geçirilmiştir. 31 Mart Vak'ası'na karşı sivil tepkiyi göstermek için aynı gün içinde büyük bir gösteri organize edilmiştir. Takriben saat 14:30'a doğru gerçekleştirilen gösteri için şehrin her tarafına münâdiler gönderilerek halk davet edilmişti. Böylece Selanik'te bir heyecan havası oluşturulmuştu. Halk da buna büyük bir alaka göstermiş ve 11 Temmuz Meydanı'nda 20-30.000 civarında insan toplanmıştı. Yunus Nâdi bu atmosferi tasvir ederken, manzaranın ne kadar "*ulvî ve vatanperverân*" olduğunu belirtmektedir. Mitingde sırasıyla önce Fazlı Necip Bey bu toplantının niçin vuku' bulduğunu anlatmıştı; ardından ulemâ adına Müderris Recep Efendi, Arnavutlar adına Abdul Efendi Arnavutça ve Tomak Efendi Bulgarca birer konuşma yapmışlardı. Son olarak Mebûs Karasu Efendi Türkçe ve İbranice, Nikola Efenci Sırpça ve Gorki Apani Efendi Ulahça yaptıkları konuşmalarla halkta heyecanın doruğa çıkmasını temin etmişlerdi. Yapılan konuşmalar, "*Silah başına!*" ve "*Arş İstanbul'a!*" cümleleriyle sona eriyordu. Bütün bunların ardından rediflerden ve gönüllülerden oluşan askerî birlikler teşkil edilmeye başlanmıştı. Benzer hâl Manastır'a da hâkimdi.[5]

31 Mart Vak'ası'nın Selanik'te duyulması sadece Jön Türk çevrelerini harekete geçirmemişti. Aksine Farkas'ın iddiasına göre "Jön Türk şubeleri" ile birlikte bu şehirde bulunan bütün "*gizli organizasyonlar*" ve "*Mason locaları*" da olayın birinci günü olan 13 Nisan'da hemen toplantılarını yapmışlardı. Aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara

bırakarak uzlaşan bu farklı grupların temsilcileri, "*Kanun-ı Esâsî'nin*", "*hürriyetin*" ve "*vatandaşların varlıklarının*" tehlikede olduğunu büyük bir heyecanla anlatmışlardı.[6]

1908 Jön Türk İhtilâli sürecine olan etkileri veya katkıları gündeme gelen Selanik'teki mason çevrelerinin[7] 31 Mart Vak'ası karşıtı tepkileri konusunda İacovella, İtalyan Masonluğu'nun Büyük Üstat Yardımcısı ve "*uykudaki biraderleri uyandırmak için*" Selanik'e gelip faaliyetleriyle önemli başarılar elde eden Ettore Ferrari'den[8] yaptığı alıntıda, daha somut olan şu iddiaları aktarmaktadır: "*[...] tüm 'biraderler' Dahiliye Nazırı'na çok sert bir telgraf gönderdiler ve onu tehdit ettiler [...] hürriyet düzeni yeniden kurulmazsa, halk isyan edecek ve Üçüncü Kolordu da İstanbul'a yürüyecekti. Bu arada Selanik'in gücü yerinde olan halkı da, vatan sevgisi dolu konuşmaların etkisinde, gerçekten silaha sarılmıştı [...] tüccarlar işyerlerini kapamışlardı, öğrenciler okulu bırakmış, silah altına alınmayı bekliyorlardı. [...] bunun üzerine askerî birliklerle yüklü trenler İstanbul'a doğru hareket etmeye başladı. Selanik seferinin sonucu biliniyor. Herkes tarafından bilinmeyen konuysa, sokaklarda yaylım ateşi sürerken, tutuklanmak üzere izlenen ve aranan liberallerin localarda himaye edildikleriydi; yeni ve beklenmedik devrimin karmaşık ve coşkulu hareketi localardan yönetiliyordu [...] Gericiliği kesin olarak kırmak için Jön Türkler padişahı tahttan indirdiler.*"[9]

Büyük Üstad Yardımcısı ve Selanik'teki masonik çevrelerin harekete geçirilmesinde önemli rolü olan Ferrari, bu konuşmasında 31 Mart Vak'ası'nın bastırılmasındaki Selanik mason localarının rolünü anlatmaktadır. Aynı zamanda, bastırma hareketinin bunlar tarafından idare edildiği iddiasını da gündeme getirmektedir.

Bu bağlamda zikredilebilecek başka bir konuşma yine aynı kitapta geçmektedir. "*Mason ve liberal dünyanın ileri gelenleriyle buluşmak*" üzere İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nden seçilen üç kişilik bir heyet, 1908'in sonlarında başlayan ve aylar süren ziyaretleri Avrupa'nın önemli merkezlerine düzenlemişlerdi. İsimleri hakkında kesin bilgi bulunmayan yeri geldiğinde Avrupalı biraderlerinin de katıldığı bu heyet ancak Mayıs 1909'da İtalya'ya ulaşabilmişti. 25 Mayıs'ta

Livorno'da Birleşik Localar'ın lokalinde davete katılan bu heyete, "*Muktedir Birader*" Aristide Dello Strologo bir konuşma yapmış ve son gelişmelerle alakalı şu ifadeleri kullanmıştı:

"*1909 yılı Tarih'te önemli, büyük bir olayı anımsatacak ve Masonluk yıllıklarında da sayın Macedonia Risorta Locası ve Selanik'tekinin kardeşleri olan öbür localar için zafer dolu bir sayfa açacaktır. Selanik ayrı bir önem taşır, çünkü büyük vatanınıza Kanun-ı Esasi ile birlikte özgürlüğü de taşıyan yürekli girişim burada yeşermiştir.*"[10]

Önemli masonlardan Strologo'nun bu konuşmasında, 1909 yılının önemine, bu süreçte cereyan eden büyük bir olaya ve bunda rolü olan Selanik merkezli mason localarının zaferine vurguda bulunması dikkatleri çeken noktalardır. Bu şekilde, 31 Mart Vak'ası'nın bastırılması sürecinde masonların rolüne dolaylı da olsa bir vurguda bulunulmaktadır. Yine Selanik'in merkez olması ifadesinden ise hem Jön Türk Hareketi'nin yönetim karşıtı son önemli faaliyetleri, hem de İstanbul'daki karşıtları bertaraf eden ve Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine zemin hazırlayan Hareket Ordusu'nun buradan çıkması anlaşılmaktadır.

Bütün bu faaliyetlere ve hazırlıklara paralel olarak yapılan üçüncü hamle ise, özellikle Sultan II. Abdülhamid'i ve isyanın başlamasından sonra kurulan hükümeti baskı altına almak için tehdit telgrafları göndermek olmuştur. Böylece aslında İstanbul'a karşı bir tür psikolojik savaş yürütülmek istenmişti. Bunlara sadece bir örnek olarak Selanik'teki Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umûmisi'nin 15-16 Nisan gecesi Mabeyn'e çektiği ve II. Abdülhamid'i açıkça tehdit eden telgrafı vermek yeterlidir:

"*Padişah, iftihar ediniz! Bir irticaı melânetle meşrûtiyet hedm ve hükümeti müstebite ikame edildi. Umum bir milletin hukukunu muhafaza etmek vazife iken bu irtica Kemâli maharetle tatbik olundu. [...] İşte bütün bir millet ve ordu İstanbul'a yürüyor. Bakınız bir kudret-i kahhara malik olan millet nasıl istihsali matlub edermiş? Milletin kudreti, ordunun satveti tevfikat-ı samadaniyeye bizleri mazhar kılacak ve irticaa tarik olanlar kabul ve tatbiki ebedî ile birlikte dûçar-ı kahr-ı ilâhi olacaktır.*"[11]

Dördüncü hamle ise isyanın bastırılması için asker hazırlanması ve İstanbul üzerine yürünmesi olmuştur.

Bütün bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere İstanbul'da patlak veren isyana en sert ve geniş tepki Selanik'ten gelmiştir. Müslim, Gayr-i Müslim fark etmeden şehirde meskûn bulunan her kesimden insan veya çevre yerleşim birimlerinden gelenler İstanbul'da yaşanan son gelişmelere karşı âdeta ayağa kalkmış ve tepkilerini göstermişlerdi. Bunların dışında Selanik'te bulunan Mason locaları gibi farklı yabancı çevreler de aynı şekilde protestolara ve isyana karşı alınan tedbirlere ya destek vermişler ya da doğrudan katılmışlardı. Yukarıda da temas edildiği gibi, isyanın bastırılması için askerî bir hareketin yapılması dâhil, protesto gösterileri ve karşı propagandalar gibi çok geniş cepheli bir mücadele programı hazırlanmış ve bunlar başarılı bir şekilde pratiğe aktarılmıştır.

Bu şekilde Selanik, 1908 Jön Türk İhtilâli'nde olduğu gibi, 31 Mart Vak'ası'nın sona erdirilmesinde de çok önemli ve kritik bir rol oynamış; bir kez daha İstanbul'a karşı kazanan taraf olmuştur.

HAREKET ORDUSU'NUN OLUŞMASI VE MAHİYETİ

Hareket Ordusu'nun oluşturulmasıyla alakalı gelişmeleri, yukarıda temas edilen İsmail Canbulat Bey'in Redif Fırkası Komutanı Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa'ya telgraf çekilmesiyle başlatmak gerekiyorsa da, bu konuda farklı bir görüşü Celal Bayar[12] ve Hikmet Bayur[13] gündeme getirerek, ilgili haberin Rahmi Bey'in çektiği telgrafla öğrenildiğini iddia etmektedirler. Bu telgrafı alan Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa, 14 Nisan sabahı makamına geldikten sonra bunu Selanik Redif Erkân-ı Harbiye Reisi Mustafa Kemâl Bey'e göstererek, ne yapılması gerektiği hakkında onun fikrini aldı. Mustafa Kemâl Bey, telgrafa göz attıktan sonra, "*Derhal İstanbul üzerine kuvvet sevk edilmelidir*" teklifini yapmıştır. Hüseyin Hüsnü Paşa, ardından bu düşünceyi Üçüncü Ordu Komutanı Mahmud Şevket Paşa'ya açmış ve Mahmud Şevket Paşa'nın bunu kabul etmesiyle bu istek resmiyet kazanmıştı. Varılan karara göre, İstanbul'a sevk edilecek askerî birliklerin başına Hüseyin Hüsnü Paşa ve Erkân-ı Harbiye Reisliği'ne ise Mustafa Kemâl Bey

getirilecekti.[14] Fakat Hareket Ordusu, İstanbul'a gireceği sıralarda kurmay başkanlığından alınmış, yerine 31 Mart Vak'ası'ndan dolayı Berlin'den gelen Enver Bey getirilmişti.[15]

Bu askerî birliklere Hareket Ordusu isminin verilmesi ise yine Mustafa Kemâl Bey'in teklifi idi.[16] Bayar, Hareket Ordusu isminin neden seçildiğini Mustafa Kemâl Bey'in ağzından şu şekilde anlatmaktadır: "*İrticayı bastırmayı üzerine alacak askeri kuvvetimiz için bir isim düşündüm. Öyle bir isim olmasını istedim ki, çarpışan tarafların duygularına dokunmasın. Herkes bu ismi benimseyebilsin. Fransızca 'mouvement' manasına gelen 'hareket' kelimesi aklıma geldi. Zaten yürüyüş halindeydik. Kuvvetlerimizin adı Hareket Ordusu oldu.*"[17] Atay ise yine Mustafa Kemâl Bey'in ağzından Hareket Ordusu isminin konulmasını şu şekilde aktarmaktadır: "*Bazı arkadaşlar 'hürriyet ordusu' dediler. Halbuki bütün ordu hürriyet ordusu durumunda idi. 'Hürriyet ordusunun operasyon kuvvetleri'" denmek teklifine karşı ben 'operasyon' kelimesini Türkçeye çevirmeyi uygun görerek "hareket ordusu' deyimini kullandım.*"[18] Aynı toplantıda hazır bulunan cemiyetin önemli isimlerinden ve Seres Mebûsu Mithat Şükrü Bleda ise bu ismin kim tarafından konulduğu konusunda net bir bilgi vermemektedir.[19]

İrtem ise bu süreci anlatırken, isyanın duyulması üzerine kurulan İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin yeni Merkez-i Umûmisi, Rumeli'den toplanarak bir askerî kuvvetin İstanbul'a yürümesi ve bunun başına Üçüncü Ordu Komutanı Mahmud Şevket Paşa'nın geçmesi teklifinin yapılması kararı alındığını belirtmektedir. Bunun üzerine merkez azası Abdülkerim Bey ve Ali Naki Bey, bu görev için Mahmud Şevket Paşa'ya ricada bulunmaya memur edilmişlerdi. Topçu Kolağası Rasim Bey ise askerî kulüpte toplanan zâbitlerin yanına giderek müzakerelere katılmıştı. Buradaki toplantıda da İstanbul'a asker sevk edilmesi, bunların başına Mahmud Şevket Paşa'nın geçmesi görüşleri kabul edilmiş ve bir heyet seçilerek kendisine gönderilmişti. Bu şekilde gerek sivil ve gerekse askerî kanattan iki ayrı heyet Mahmud Şevket Paşa'ya giderek kendisinden bu görevi kabul etmesini istemişlerdi.[20]

Bu arada aynı gün Selanik'te seferberlik ilan edilmiş ve Selanik Redif Tümeni'nin tamamı silah altına alınmıştır.[21]

Hareket Ordusu'nu teşkil eden askerî birliklere katılmak isteyen gönüllülerin kayıtlarına da hemen başlanmıştı. Türklerden başka Rum, Bulgar ve Yahudi gibi GayriMüslimler de bu işe büyük alaka göstermişler ve orduya kayıt olmuşlardı. Askerî depolar açılarak elbiseler ve silahlar bunlara dağıtılmıştır.[22] İrtem'in belirttiğine göre oluşturulan bu birliklere Selanik'ten nizâmiye taburları; Selanik, Serez, Drama, Kavala, Avrethisarı, Gevgili, Vodine, Pirlepe, Köprülü ve Manastır redif taburları; Manastır, Resne ve Ohri gönüllü taburları; Sandanski ve Panitza gönüllüleri katılmışlardır.[23] Sandanski ve Panitza dönemin ayrılıkçı azılı Bulgar komitası liderlerinden olup, 1908 Jön Türk İhtilâli öncesinde Osmanlı hâkimiyetine karşı mücadele etmişlerdi. Panitza'yı "*baş belası terörist şef*" olarak adlandıran McCullagh, bizzat tanıştırıldığı bu çete reisinin İstanbul'a getirilmesini yanlış bulmaktadır.[24] Bunlardan başka Rum, Sırp ve Arnavut çeteleri veya komitalarının Hareket Ordusu'na alınması, bu ordu için aslında bir zaafiyetti.[25] Bunun dışında diğer bir Bulgar çete reisi Çernapeyev adamlarıyla birlikte bu orduya dâhil olmuştu.[26] Bulgar çetelerinden orduya katılan gönüllülerin bir kısmı Üçüncü Ordu kıyafeti giymişlerdi.[27]

Hareket Ordusu'nda yer alan Bulgar ve Yunan çeteleri hakkında bilgi veren McCullagh, bizzat Mahmud Şevket Paşa'nın kendisine, "*yürüyüş hazırlıklarımız sırasında on bin Bulgar, üç bin Yunan gönüllü hizmet önerisinde bulundu, ancak bu gönüllüler asker olmadıklarından, İstanbul'da olay yaratabilirler düşüncesiyle, sadece üç bin tanesini aldık ve bunları da Türk taburlarına*" dağıttıklarını anlattığını, yazmaktadır.[28]

Hareket Ordusu'ndaki gönüllüler arasında Selanikli Yahudiler de bulunmaktadır. Hareket Ordusu'ndaki gönüllü Yahudilerin sayısı konusunda ise genel olarak 700 rakamı verilmekle birlikte *Die Welt*'te çıkan bir habere göre Selanik'ten hareket eden 700 Yahudi'nin sayısı Edirne'de 1000'i aşmıştı.[29] Viyana'da yayınlanan Yahudî dergisi *Dr. Blochs Wochenschrift*, bunlar hakkında herhangi bir sayı vermeden

Yahudî gönüllülerin Jön Türkler'e "*bu kritik*" günlerinde destek verdiklerini belirtmektedir.[30]

Ayrıca Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye ve diğer yüksek mektep öğrencilerinin birçoğu da gönüllü olarak Hareket Ordusu'na katılmışlardı.[31]

Hareket Ordusu'nu Mahmud Şevket Paşa kumanda ederken, Selanik'ten gelen tümen ile gönüllüleri Hüseyin Hüsnü Paşa ve Edirne'den katılan tümeni ise Şevket Turgut Paşa komuta ediyordu.[32] 23 Nisan günü itibarıyla Hareket Ordusu 25 tabur, 12 bölük, 8 batarya ve gönüllü kıtası 935 subay, 22.884 asker, 3.312 at, 48 top ve 8 makineli tüfekten oluşmaktaydı.[33] Yunus Nâdi'ye göre ise Hareket Ordusu'ndaki asker sayısı hakkındaki rivayetler 50.000-82.000 arasında değişmektedir.[34] *Kölnische Zeitung*'un haberine göre ise 19 Nisan itibarıyla Hareket Ordusu'nun sayısı 20.000'e kadar ulaşmış ve bunun ilerleyen günlerde 30.000'i bulması beklenmektedir.[35] *Germania* gazetesi ise 25 Nisan itibarıyla askerin toplam sayısının 27.000'i bulduğunu iddia etmektedir.[36]

Hareket Ordusu bünyesinde çeşitli kademelerde görev yapmış subayların önemli bir kısmı daha sonraki tarihî süreçte, özellikle de İstiklâl Harbi ve Türkiye'nin kurulmasında etkili olmuşlardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Enver Bey(Paşa), Cemal Bey(Paşa), Resneli Niyazi Bey, Eyüb Sabri Bey, Mustafa Kemâl Bey(Atatürk), Fethi Bey(Okyar), İsmet Bey(İnönü), Kâzım Karabekir Paşa, Ali İhsan Bey(Sabis) ve İsmail Canbolat Bey.[37]

Böylece teşkil edilen ve başşehir İstanbul üzerine yürüyen Hareket Ordusu'nun konumu ve meşrûluğu aslında tartışmalıdır. Her ne kadar İstanbul'da askerî bir isyan patlak vermişse de, âsi askerler isyanın birinci gününün akşamından itibaren kışlalarına çekilmeye başlamış ve sonraki günlerde İstanbul'da sükûnet önemli oranda sağlanmıştı. Döneme şahitlik eden yerli veya yabancı pek çok yazar, bunu net bir şekilde belirtmektedirler. Meşrûtî yönetimin iki önemli aracı hükümet ve meclis bu arada görevlerini yerine getirmekteydi. Meşrûtiyeti koruma anlamında İstanbul'a askerî sefer yapmaya gerek

kalmamıştı. Daha da önemlisi merkezî otoritenin başı olan Sultan, hükümet ve meclis böyle bir orduyu göreve çağıran herhangi bir emir vermemişti. Böyle bir emir veya davet olmadan belli komutanların askerî birlikler oluşturarak başşehir üzerine yürümesi mer'i hukuk açısından bir isyandı.

Lermioğlu da bu tartışmayı gündeme getirerek, Hareket Ordusu'nun hiçbir makamdan emir almadan, alma ihtiyacı duymadan İstanbul üzerine yürüdüğünü iddia etmektedir. Devamında şu soruları haklı olarak tevdi etmektedir: "*Tevfik Paşa'nın kurduğu Hükümet meşrû ve kanunî ise Hareket Ordusu'nun bu hareket tarzı nasıl ve ne ile izah olunabilir? Hareket Ordusu'nun yürüyüşü meşrû ve doğru ise Tevfik Paşa Hükümetinin hukukî ve hakikî durumu izah ve vaziyetini vukuat ile te'vil mümkün müdür? Kabine, Bâb-ı Âli'de vazife başında memleketin ümur ve idaresiyle meşgul... Lâkin ipin ucu kaçmış. Kimin ne istediğini tayin, ne yapıldığını, ne yapılmak istendiğini anlamak mümkün değil.*"[38]

Yine Mithat Şükrü Bleda Hareket Ordusu'na temas ederken, Edirne'den gelecek askerî birlikler konusunda tereddütlerinin olduğunu, bunların fikir değiştirip "*ters*" hareket etmesi durumunda çok kötü sonuçlara neden olabileceklerinden korktuğunu belirtmektedir. Bunun üzerine Edirne'ye gidip İsmet Bey'le görüşerek tereddütlerini anlatmıştır. İsmet Bey ise "*Hareket Ordusu'nun yolda herhangi bir taarruza veya mukavemete uğramayacağına dair garanti verdiler ve beni ikna ettiler.*"[39] Mithat Şükrü Bey'in dile getirdiği bu endişeler, Hareket Ordusu'nun yasal olmamasından, dolayısıyla Edirne'deki yasal askerî birliklerin buna müdahalesi ihtimalinden kaynaklanmaktadır.

Bu şekilde teşkil edilen Hareket Ordusu hakkında iki noktanın altını çizmekte gerekiyor: Birinci olarak, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a sefer yapmasının, geçerli olan Osmanlı hukuk sistemine göre yasal olmadığını düşünüyoruz. Bunun meşrû olabilmesi için resmî bir talep gerekiyordu. Fakat yukarıda da görüldüğü gibi, ne Yıldız Sarayı'ndan ne hükümetten ne de Meclis-i Mebûsan'dan böylesi bir istek gündeme gelmiştir. Böylesi askerî kuvvetin oluşturulması ve İstanbul üzerine

yürünmesi, fiilî durumdan istifade etmek isteyen İttihâdçı çevrelerin almış olduğu karar mucibince gerçekleştirilmişti. Resmî bir istek olmadığı sürece, bu tür askerî hareketler kanun dışı, dolayısıyla isyan olarak adlandırılmaktadır.

Nitekim Hareket Ordusu'nun meşrûluğu o sıralarda kendi aralarında da bir tartışma konusu olacak ki, çıkabilecek muhtemel sıkıntılar için iki önemli tedbir alınmıştır: Öncelikle Edirne'deki askerî birliklerinden gelebilecek bir müdahale ihtimali üzerine yetkili komutanlarla görüşülerek bunun önüne geçilmiştir. İkinci olarak ise aşağıdaki sayfalarda da anlatıldığı gibi, daha sonraki günlerde Yeşilköy'de toplanan Meclis-i Millî tarafından alınan bir kararla bu meşrûiyet sorunu aşılmıştır. Fakat meşrûiyeti kendinden menkûl ve dolayısıyla tartışmalı olan böyle bir meclisin, bu kararı alma yetkisi var mıydı? Bu da cevaplandırılması gereken diğer bir kritik soru olarak bir kenara not edilmelidir.

Sonuçları itibarıyla Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yaptığı bu askerî sefer, amacı ne olursa olsun mer'î Osmanlı hukuk sistemine göre bir ihtilâl veya darbe teşebbüsü olmaktan öte bir anlam taşımamaktaydı. Nitekim Bülent Tanör de bu konuya temas ederek şu tespitleri yapmaktadır: "*Hareket Ordusu'nun müdahalesi ve bunu izleyen sıkıyönetim, silahlı kuvvetlerin siyasal iktidara ilk doğrudan müdahalesi demek oluyordu. Genç meşrutiyetin daha birinci yılını doldurmadan karşılaştığı bir büyük sarsıntı (31 Mart Olayı), askerlerin 'vatanı ve meşrutiyeti korumak ve kollamak ve siyasal taraflar arasında hakem rolü oynamak' şeklinde özetlenebilecek bir müdahalesiyle sonuçlanmıştı. Bu olayın ve askerî müdahaleyi meşrulaştırmaya yarayan gerekçelerin, ileriki yılların Türk siyasî hayatında etkili olmuş olması kuvvetle muhtemeldir.*"[40]

İkinci nokta olarak ise Hareket Ordusu'nun muhtevası hakkında bazı tespitlerde bulunmak gerekiyor. Hareket Ordusu, Üçüncü Ordu'ya mensup askerlerden ve Bulgar, Sırp, Grek ve Arnavut ayrılıkçı komitalardan gönüllülerin bir araya gelerek oluşturdukları karma bir askerî oluşumdu. Özellikle Osmanlı hâkimiyetine karşı uzun süreden

beri mücadele eden terör gruplarından da gönüllü alınmasının bu askerî oluşumu fazlasıyla problemli kıldığını düşünüyoruz. 1908 İhtilâli'yle meşrûtî yönetime geçilmesinin neden olduğu olumlu havada geçici bir barış ve uzlaşma sağlanmasına istinaden dağdan inen bu gruplar, meşrûtî yönetimi kurtarmak için bu orduya dâhil edilmişlerdi. Fakat bu barışın ne kadar kırılgan olduğu birkaç ay sonra görülecekti.

HAREKET ORDUSU'NUN "İSTANBUL'U YENİDEN FETHİ"

Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümesi ve şehri işgal etmesi, 31 Mart Vak'ası'nın ikinci aşamasını teşkil etmektedir. Bu başlık altında ilgili gelişmeler ele alınmaktadır.

Sevkiyât ve Yeşilköy'e Yığınak

Hazırlıkları peyderpey yapılan Hareket Ordusu'nun ilk birliklerinin Selanik'ten sevkiyâtı, 15 Nisan öğleden sonra başlamış ve demiryolu vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. İlk olarak Yüzbaşı Refet Bey komutasında bir jandarma keşif müfrezesi gönderilmiştir.[41]

Bu arada Hareket Ordusu Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa ise İstanbul'daki elçiliklere de askerî seferin amacını anlatan şu telgraf çekmiştir: "*Bu ordunun maksadı Osmanlılar nazarında bir darbeye hedef olan meşrûtiyet usulünün katiyen takarrür ettirilmesinden ve irtica ile iğtişaşa sebep olanların kanunen tedibinden ibarettir. Yurdumuzun misafirleri olan ecnebilerin mal ve canları tamamıyla mahfuz bulunacak, bütün ahalinin huzuru temin edilecektir.*"[42]

Sevkiyat yapılırken Hareket Ordusu'na mensup askerî birlikler arasında ciddî bir propagandanın yapıldığını Rahmi Apak hatırasında anlatmaktadır. Apak, kendisi dâhil bazı subayların gizli bir vazifeyle görevlendirildiklerini ve bunu tabur komutanlarından başkasının bilmediğini belirtmektedir. Bölük yüzbaşıları bunları her bölüğe birer tane olmak üzere sokmuşlardır. Bu subayların görevleri ise, Apak'ın ifadesiyle, "*Mehmetçikler arasında İstanbul asileri aleyhinde propaganda yapmak ve bu hareket aleyhinde bulunacak olanları gizlice tabur kumandanına bildirmekti.*"[43] Apak devamında 48 kişilik bir yük

vagonunda propagandasını nasıl yaptığını şu şekilde anlatmaktadır: "*Sigara ikramı sayesinde, kısa zamanda Mehmetçiklerle ahbaplığı ilerlettik. Bu Anadolu çocukları nereye gittiklerini bilmiyorlardı. Öğrenmeyi de merak etmiyorlar. Ben yavaş yavaş açılmaya başladım: 'Ulen bu İstanbul askerleri kâtip gibi giyinirler, çifte karavana yerler, kışlaları saray gibi, böyle olmakla beraber bunlar ayaklanmışlar. Şeriat isteriz diye İstanbul sokaklarında silah atıyorlarmış. Bu işin içinde Rus parmağı var. Hele bir İstanbul'a varalım da, bunlara gösteririz.' [...] Hudutlarda Bulgar ve Ruslar bize saldırmak için hazırlandıkları sırada isyan çıkaran bu alçaklar gâvura hizmet ediyorlar.*"[44]

Apak'ın bu bilgisini Mahmud Şevket Paşa da tasdik etmektedir. McCullagh'ın doğrudan Mahmud Şevket Paşa'dan naklettiğine göre, Hareket Ordusu'nun askerî "*birlikleri arasında herhangi bir zararlı propagandanın yürütülmesini*" engellemek için bazı subayları er kılığına sokarak askerlerin arasına dağıtmıştı. Bu subayların önemli bir kısmı, İstanbul'dan kaçanlardan oluşmaktaydı.[45]

Hareket Ordusu'na ait subayların tebdîl-i kıyafetlerine dair bilgileri, bizzat Yeşilköy'e kadar gelerek askerî hareketi gözlemleyen Kutschbach da vermektedir. Kutschbach, askerî birliklerin başında er kıyafeti giyen pek çok subayın bulunduğunu ifade ederek, bu şekilde hareket edilmesinin nedeninin ise İstanbul'daki askerî kuvvetlerin dikkatlerini çekmemek olarak belirtmektedir. Kendisi, Bakırköy'e gelen askerî birlikleri de aynı şekilde sivil kıyafet giymiş olan subayların kumanda ettiklerini yazmaktadır.[46]

Ayrıca *Frankfurter Zeitung*, Hareket Ordusu İstanbul üzerine yürürken askerler arasında "dinî hassasiyetlere" özellikle de itina gösterildiğini yazmaktadır. Jön Türk subaylarının başlangıçta kitlelerin dinî duygularını önemsememesi, patlak veren isyanın nedenlerinden olmuştur. "*Fakat subaylar bu durumun farkına varmışlar ve metodlarını değiştirmişlerdir. Subaylar ve ulemâ Makedonya'da yaptıkları açıklamalarda, İstanbul'a yapılan seferin nedeni, İslâm'ın korunması ve vatan düşmanlarının bastırdığı Kur'an'da da garanti edilen hürriyetin tekrar geri alınması olarak gösterilmiştir. Bunların*

dışında eskiden dinle alakalı hususlara dikkat edilmezken, subaylar şimdi kitlelerin ve askerlerin içine kök salmış olan İslâmî duyguların korunmasına dikkat etmektedirler. Farz olan ibadetleri zamanında yapmaya yeniden gayret etmeye ve domuz eti ihtiva eden konserveleri yememek gibi haramlardan da kaçınmaya başlamışlardır. Bunların haricinde Jön Türk komutanlar, Yunan ve Bulgar gibi gönüllülerin İstanbul üzerine yapılacak seferde ateş hattında olmamalarını ve acil ihtiyaç durumlarında istihdam edilmek üzere sadece yedek olarak kalmalarını kararlaştırmışlardır. Çünkü Gayr-i Müslimler'le birlikte Müslümanlar üzerine yürümek riskli olabilirdi."[47]

16-17 Nisan gecesi 250 asker ve 60 zâbitten oluşan ilk jandarma birliği Küçükçekmece'ye gelerek tren istasyonunu işgal etmişlerdir. Takip eden saatlerde Hareket Ordusu'nun diğer birlikleri peyderpey buraya gelmeye başlamışlardır.[48]

Burada ilginç bir gelişme yaşanmıştır. 600 kişiden oluşan topçu öncü askerî birlikleri 17 Nisan'da Çatalca'dan İstanbul'a subaysız olarak gelmiş ve herhangi bir vuku'atla karşılaşmadan, önce Harbiye Nezâreti'ne, buradan Meclis-i Mebûsan'ın girişine, oradan ise Yıldız Sarayı'na kadar gitmişlerdir. Buralarda ilginç karşılama merasimleri ve konuşmalar yapılmıştır. Birlikler ilk olarak Harbiye Nezâreti'ne gelmişler; buradaki askerler bunlarla musafaha yapmışlar ve kendilerine çay ikram etmişlerdir. Bu ziyarette Hassa Ordusu Komutanı Nâzım Paşa'ya, "*Meşrûtiyete halel geldiğini işittiklerinden bunun aslı olup olmadığını anlamak için geldiklerini*"; Meclis-i Mebûsan'ı ziyaret etmek ve Zât-ı Şâhâne'yi görmek istediklerini belirtmişlerdi. Nâzım Paşa ise "*kendilerinin de meşhûdî oldığı üzre Meşrûtiyet'e halel gelmemiş ve gelme ihtimâli de mevcûd bulunmamış olduğunu*" ifade etmiştir.

Askerler bando eşliğinde buradan Meclis-i Mebûsan'ın girişine gelmişlerdir. Mebûslar ise gelen askerleri karşılamak için meydana çıkmışlar ve içlerinden bazıları nutuk dahi irâd etmişlerdi. Mebûslardan Yusuf Kemâl Bey ise "*Meclis-i Mebûsân Cenâb-ı Hak'dan mâ'ada fevkinde hiçbir kuvvet görmüyor. Çünkü arkasında sizin gibi arslan yavruları vardır*" şeklinde bir konuşma yapmıştır. Buradan da ayrılan

askerler Yıldız Sarayı'na gelerek Sultan II. Abdülhamid'le görüşmüşlerdir. II. Abdülhamid, pencereden askerlere hitaben, "*Evlâdlarım, geldiğinizden memnûn oldum*" demiştir. Sarayda askere yemek de verilmiştir. Topçu askerleri bundan sonra Çatalca'ya dönmek istemiş, fakat İplikhâne Kışlası'na yerleştirilmişlerdir.[49]

Ali Cevad Bey, bu askerlerin II. Abdülhamid tarafından kendilerine rütbe ve nişan verilmesine dair dilekçe sunduklarını, bunların Sadrazam'a ulaştırılmak üzere kendisine teslim edildiğini yazmaktadır.[50] Akşin; bu askerlerin subaysız olmasından, rütbe istemelerinden ve Mebûs Rıza Nur'un bunlara konuşma yapmasından hareketle, bunların "*31 Martçı*" olduklarının anlaşıldığını iddia etmektedir.[51] Akşin'in bu tespitinin doğru olmadığı, yukarıdaki bilgilerden anlaşılmaktadır.

Neue Freie Presse, bu konuda iki önemli haber yayınlamıştır. İlk haberde, 17 Nisan'da başşehire gelen bu askerlerin aslında Hadımköy'den Hareket Ordusu'nun önünden "*kaçan hükümet askerleri*" oldukları iddia edilmektedir. Buna göre askerler bando eşliğinde Meclis-i Mebûsan'ın önüne kadar gelmişlerdir. Müzik sesini duyan mebûsların hepsi oturuma ara vererek pencerelere koşmuşlardır. Askerlerin başlarındaki subay, meclise başkanlık yapan Mahir Bey'le görüşmüştür. Mahir Bey bunlara, mecliste bir mebûs heyetinin oluşturularak, gelmekte olan Hareket Ordusu'nun sükûnete davet edilmesi için akşamleyin Çatalca'ya gönderilmesinin kararlaştırıldığını anlatmıştır. Buradan memnun ayrılan askerler, Sultan II. Abdülhamid'i selamlamak için Yıldız Sarayı'na geçmişlerdir.[52]

Bir gün sonra aynı konu hakkında daha geniş ikinci bir haber yapılmıştır. Bu haberde ise bu kez "*Hadımköy'den gelen askerî birlikler*" şeklinde başlık kullanılmış ve özellikle de birliklerin Meclis-i Mebûsân'daki karşılanmaları sırasında Mebûs Yusuf Kemâl Bey'in yaptığı konuşmaya yer verilmiştir. Yunus Nâdî Bey'in bu konu hakkında yukarıda anlattıklarından farklı olarak, Yusuf Kemâl Bey'in "*Salı günü patlak veren isyanın Kânûn-ı Esâsî karışıtı olmadığı*" ve "*meclisin askerî birliklerden itaati beklediği*" şeklindeki konuşması

aktarılmıştır. Bu haberde dikkat çeken diğer ilginç bir nokta ise bu askerlerin çok az subayla birlikte meclisin önünde hazır durmaları ve bandolarıyla "*Hürriyet Marşı*"nı çalmalarıdır.[53] Bunlar hakkında kısa bir haber de *Frankfurter Zeitung*'da yayınlanmıştır. Bu habere göre ise Hadımköy'den hareket eden 1.000 kişilik kuvvet başındaki komutanlarla birlikte trenle İstanbul'a varmışlardı. Bunlar sükûneti bozmak istemediklerini belirterek süngüleriyle meclisi ve bakanlığı ziyaret etmişlerdir.[54]

Hadımköy'den gelen bu askerlerin, Hareket Ordusu'nun kurmay heyetiyle bir şekilde bağlantılı olduğunu düşünüyoruz. Aralarında kıyafet değiştiren subayların da bulunduğunu tahmin ettiğimiz askerler, sefer öncesinde şehrin nabzını yoklamak için gönderilmiş olabilirler.

Bu arada Hurşit Paşa'nın başkanlığında askerî bir nasihat heyeti, Çatalca'ya gelen askerî birliklerle görüşmek üzere 17 Nisan'da buraya gelmiştir.[55] Bir gün sonra ise bu kez Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa, Hareket Ordusu karargâhına gelerek bir görüşme yapmıştır.[56]

19 Nisan'da Hareket Ordusu, Yeşilköy'e ulaşmış ve burasını işgal etmiştir.[57] Hüseyin Hüsnü Paşa, buradan biri Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne ve biri de İstanbul halkına olmak üzere iki beyannâme göndermiştir. İlk beyannâmede "*bin dürlü hile ve fesâdlarla*" çıkartılan kanlı ihtilâlle 600 yıllık Osmanlı Ordusu'na sürülen "*lekeyi*" temizlemek; asayiş ve emniyeti iade etmek için Hareket Ordusu'nun İstanbul'a geldiği belirtilmektedir. İkincisinde de benzer ifadeler yer almaktadır.[58]

Bu şekilde elde edilen başarıyla birlikte 20 Nisan'da Hareket Ordusu'na yeni katılımlar olmuştur. Bunlar arasında Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mühendishane öğrencileri yer alırken, diğer yüksek okul öğrencileri ise harekete katılmak için Yeşilköy'e gelmişlerdi. Ermeni Taşnaksutyun Fırkası da Yeşilköy'e bir heyet göndererek "*hâreket-i vatanperverânede müşterek ve müttehid*" olduklarını bildirmişlerdi.[59] Yine aynı gün İstanbul Şehremini Hâzım Bey, Belediye Meclisi üyeleri, Belediye daire başkanları ve İstanbul Umumî Meclisi üyeleri de Yeşilköy'e gelerek Hareket Ordusu'na katılmışlardır.[60]

Hareket Ordusu'na ve İstanbul üzerine yürünmesine Meclis-i Millî'nin meşrûluk kazandırdığına yukarıda temas edilmişti. İlgili kararın alınmasına dair toplantı, İstanbul'dan kaçan veya buraya davet edilen mebûsların iştirakiyle, 22 Nisan 1909'da Yeşilköy'deki Yat Kulübü'nde gizli olarak yapılmıştır.[61] Gündemin en önemli konusu ise Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümesini meşrû kılan bir beyannâmenin ele alınmasıydı. Mer'i hukuk açısından problemli bir yapı arz eden, bundan öte bir isyan olarak değerlendirilebilecek bu ordunun "*icraatını*" tasvip eden ve bunun Meclis-i Millî'nin "*mukadderatını*" tatbik etmede bir "*vasıta*" olduğunu ilan eden şu beyannâme yayınlanmıştır:

"*[...] İstanbul'da başlayan hâdise-i müellime-i istibdadiye ile Meşrûtiyet-i Osmaniyeye vurulan darbenin ve bu suretle baş gösteren istibdadın bitevfikihi taâlâ külliyen ve tamamen izalesi ve Meşrûtiyetin teminiyle asayiş-i memleketin iade ve istikrarı ve hâdise müsebbiblerinin ahkâm-ı şer'iye ve kanuniye dairesinde tedibleri hakkında Hareket Ordusu tarafından neşr olunan beyannâmenin muhteviyatını Meclis-i Umumi-i Millet tasvib eder ve ordunun emr ü hareketi âmal-i millete muvafık olduğu ve binaenaleyh umum için vacib-ül itâa bulunduğu cihetle buna muhalefet herhalde müstelzim-i mesuliyet ve mücazat olacağına beyan ve ilân eder.*"[62] Metinden de anlaşılacağı gibi Meclis-i Millî'nin bu beyannâmesiyle meşrûtî yönetimin tekrar temin edilmesine, kurulan Hareket Ordusu'na ve onun başşehir İstanbul üzerine saldırmasına bir "*meşrûiyet*" kazandırılmıştır.[63] Ayrıca ordunun emirlerinin ve hareketlerinin milletin emellerine uygun olduğu ilan edilmiştir.

Mahmud Şevket Paşa, 22 Nisan'da Selanik'ten gelerek ordunun komutasını Hüseyin Hüsnü Paşa'dan almış ve bütün komutanlarıyla Meclis-i Millî'nin toplantısına girmiştir.[64]

Ardından kendisinin yaptığı ilk icraatlerden biri Sadrazam Tevfik Paşa'ya "*acil*" bir telgraf çekmek olmuştur. Mahmud Şevket Paşa, özetle bu telgrafta, Hareket Ordusu'nun maruz kalabileceği muhtemel tehlikelere karşı şimdiden tedbir alınması bâbında İstanbul'da-

ki askerlerin terhisi gibi konuları görüşmek üzere Hassa Ordusu Komutanı Nâzım Paşa'nın Yeşilköy'e gelmesini istemiştir.[65] Bu istek üzerine Nâzım Paşa Yeşilköy'e gelmiş ve Mahmud Şevket Paşa ile görüşmüştür. Fakat bu görüşme, Süleyman Nazif tarafından çok farklı yorumlanmış, Hareket Ordusu'nu İstanbul'daki "*perişân*" ordu ile korkutmak ve "*padişâh nâmına müzâkere ve sulh*" yapmak için Yeşilköy'e geldiğini iddia etmiştir.[66]

Bu arada *Vorwärts*, Harbiye Nezâreti'nin Hareket Ordusu'na yaptığı ilginç bir lojistik yardımdan bahsetmektedir. Bu habere göre, nezâret Hareket Ordusu için gıda maddesi sevkiyatı yapılmış ve askerlerin kalması için bazı kışlaları onlar için hazırlanmıştır.[67]

23 Nisan'da Tersane-i Âmire Kumandanı Rüstem Bey Yeşilköy'e gelerek, bütün donanmanın komitenin emrinde olduğunu bildirmiştir.[68] Donanmanın Yeşilköy'e getirilmesinden önce de Bahriye Yüzbaşısı Sami Bey ve birkaç arkadaşı önceden Yeşilköy'e giderek Talât Bey'le bir görüşme yapmışlar ve ardından Mahmud Şevket Paşa ile telgraflaşarak onun da tasdiğini almışlardır. Mahmud Şevket Paşa'nın ifadesiyle, bu şekilde "*berrî kardeşlerle bahrî kardeşlerin müştereken hareket etmeleri*" imkânı elde edilmiştir.[69] Bu önemli gelişmeyle birlikte İstanbul yolunda artık askerî anlamda herhangi bir engel kalmamıştır.

İstanbul üzerine seferin başlamasından önce askerî hareketin nasıl olması gerektiği hakkında 23-24 Nisan gecesi önemli bir toplantı yapılmıştır. Mahmud Şevket Paşa başkanlığında yapılan bu toplantıya Fethi Bey ve diğer subayların yanı sıra İstanbul'dan daha önce gelen Topçu Feriki Hurşit Paşa ve Ders Nâzırı Hoca Halif Efendi de katılmışlar ve kendi kanaatlerini şifahi olarak dile getirmişlerdi. Burada, Sultan II. Abdülhamid'in Meşrûtiyetin devamı ve kan dökülmemesi için gerekli olan tedbirleri aldırdığını anlatmışlardı. Bunun yanı sıra özellikle de Hurşit Paşa, Hareket Ordusu'na karşı İstanbul'daki askerî birliklerden bir mukavemet gelip gelmeyeceği üzerinde durmuştur. İstanbul'daki Taşkışla, Taksim ve Selimiye'deki kuvvetlerin Hareket Ordusu'na karşı gelmesinin planlanmadığı, şayet böyle bir şey olursa,

ancak "*rütbesi en çok alaylı mülazım ve çavuşlardan olabileceği*" genel kanaati hâsıl olmuştur.[70]

İstanbul'dan gelen bu haberler, Hareket Ordusu'nun komutanlarını rahatlatmıştı. Nitekim bundan sonra başlayan askerî harekâtla alakalı gelişmeler de aynen bu şekilde cereyan etmiştir.

Hareketin Başlaması ve Şehrin İşgali

İstanbul'un beklenen işgal hareketi 24 Nisan gününün ilk ışıklarıyla birlikte başlamıştır.[71] Edirnekapı'dan ilerleyen askerî birlikler Fatih üzerinden Bâb-ı Âlî'ye ulaşmıştır. Öğlene doğru bu bölge ve Beyoğlu mıntıkası Hareket Ordusu'nun kontrolüne girmiştir. Sırasıyla Tophane, Beşiktaş, Ortaköy, Orhaniye ve Burhaniye kışlalarını ele geçiren askerî birlikler, Yıldız Sarayı'nı muhasara altına almıştır. Kâğıthane istikametinden gelen birlikler ise Mekteb-i Harbiye'ye gelerek burada da kontrolü sağlamışlardır.[72] İşgal sırasında Taksim Kışlası, Taşkışla, Harbiye ve Selimiye Kışlası'nda belli bir direniş olsa da bunlar kırılmış ve hareketin birinci gününün akşamına kadar hepsi teslim olmuşlardır. Yıldız ve Selimiye'deki ikinci fırkanın teslim olmasıyla ertesi gün bütün İstanbul Hareket Ordusu'nun kontrolüne girmiştir.[73]

Hareketin birinci günü olan 24 Nisan'da yapılan diğer bir hamle ise Veliahd Mehmed Reşad Efendi'nin koruma altına alınmasıydı. Mehmed Reşad'ın oturduğu sarayın "*muhafaza*" altına alınması için Yüzbaşı Edhem Efendi komutasında bir jandarma müfrezesi görevlendirilmiştir.[74]

Hareket Ordusu'nun İstanbul'da hâkimiyeti sağladığı haberi çok erken, askerî harekâtın başladığı gün 24 Nisan öğlenden sonra çıkan gazetelerle Selanik'te ilan edilmiştir. Haber duyulur duyulmaz sokağa çıkan halk, sevinç gösterilerinde bulunmuşlardır. Anayasaya yönelik sloganlarla binlerce kişi caddelerde yürüyüş yapmıştır. Bu gösteriler öğlenden akşama kadar devam etmiştir.[75]

Kölnische Zeitung'un İstanbul'daki muhabiri Hareket Ordusu'nun Pera'daki askerî hareketleri hakkında şu bilgileri vermektedir: Sabahın erken saatlerinde Yeşilköy'den trenle gelen askerler Sirkeci'de

indikten ve Haliç'i etkisiz hale getirdikten sonra Galata Köprüsü üzerinden Galata'ya geçmişlerdir. Askerin diğer bir kolu ise Boğaz boyunca Tophane üzerine yürümüştür. Pera'da yabancı devletlerin büyükelçiliklerini, konsolosluklarını, otelleri ve resmî binalarını koruma altına aldılar; sükûneti ve düzeni devam ettirmek için cadde üzerinde önemli noktalarda gerekli tedbirler almışlardı. Özelikle de elçiliklerin köşelerine karakollar kurulmuştur.[76]

Avrupa yakasında bunlar cereyan ederken, Anadolu tarafındaki Selimiye Kışlası'yla alakalı gelişmeler şu şekilde olmuştur: Selimiye Kışlası'na hareket eden Hareket Ordusu, birkaç silah atışı haricinde fazla bir sorunla karşılaşmadan öğleden sonra saat 2 civarında burayı teslim almıştır. Her iki tarafta birkaç zayiat haricinde ciddî bir kayıp olmamıştır.[77]

İstanbul'da gelişmeleri takip eden *Frankfurter Zeitung* muhabiri çatışmaların hemen ardından Taksim ve Pangaaltı'na giderek orada gördüklerini haber yapmıştır. Muhabir, Taksim'i gezdikten sonra "*acı gerçekle*" açık bir şekilde karşılaştığını belirtmektedir. Osmanlı Ordusu'nda görev yapan İmhoff Paşa ve Deutsche Bank'ın müdürü Helfferich'le birlikte Pangaaltı'ndaki Harp Okulu'nu ziyaret eden muhabiri, okulun müdürü gezdirmiştir. Hareket Ordusu, okulu Almanya'nın Krupp firmasından alınan toplarla topa tutmuştu. Fakat içerideki asî askerler buna karşı direnmişlerdi. Ortalama 600 metre uzaklıktan 114 top atılmış ve binada büyük bir tahribat meydana gelmişti. Oldukça sağlam inşa edilmiş binanın duvarlarında koca gedikler açılmış ve korkunç bir tahribat ortaya çıkmıştı. Muhabirin bildirdiğine göre, Harp Okulu'nda bulundukları sırada, Yıldız'ın silahsızlandırılmış taburları buraya getirilmişti. Bunlar, subaylar ve hocaların da bulunduğu 2.000 kişiden oluşmaktaydılar. Hamidiye Hastahanesi de topa tutulmuş ve bunun neticesinde üç hasta hayatını kaybetmişti. Şehirde kontrolü ele geçiren Hareket Ordusu öğlene doğru hocaların tutuklanmasına hızlı bir şekilde başlamıştır.[78]

Reichspost'un muhabiri ise şahit olduğu Galata civarındaki çatışmalarla alakalı olarak şunları aktarmaktadır: "*Heyecan korkunçtu.*

Caddelerden kurşunlar sağdan soldan uçuşuyordu. Sultan'a sadık kalan askerler panik hâlinde küçük sokaklara kadar dağılmışlardı. Jön Türk devriyeleri aniden ortaya çıkıyorlardı ve 'Durun!' çağrısına uymayanlara rastgele ateş ediyorlardı. Gözlerimin önünde kanlar içinde bir Ermeni yere düştü, bir kadın cesedi birkaç adım yanda duruyordu."[79]

25 Nisan akşamı saat 6'da sıkıyönetimin resmen ilan edilmesiyle birlikte askerî sefer başarılı bir şekilde tamamlanmıştır.[80]

İşgal Karşısında Sultan II. Abdülhamid'in Tavrı

Sultan II. Abdülhamid, Rumeli'den gelen Hareket Ordusu'na karşı mukavemet etmemiş, bu yönde yapılan teklifleri kat'i bir şekilde reddetmiştir. Bunlarla alakalı somut rivayetler ilgili kaynaklarda geçmektedir.

Ali Cevad Bey bu konuda şunları anlatmaktadır: Hareket Ordusu'nun Kâğıthane ve Maslak taraflarına ulaşmasıyla birlikte sarayın çevresinde bulunan ve sayıları 4.000 civarında olan İkinci Fırka'ya mensup askerler telaşlanarak kendilerine cephane verilmesini istemişlerdir. Fakat bunlara kesinlikle silah verilmemesi emredilmişti. İlerleyen saatlerde askerler, bu kez Sadrazam ve Harbiye Nâzırı'nın Mabeyn'de bulundukları odaya kadar gelerek, "*Askeri vuracaklar, bizim ne günahımız vardır? Cephane isteriz. Karı gibi ölmek istemeyizOnlar asker ise biz de askeriz*" diye talepte bulunmuşlar; isteklerinin reddedilmesi üzerine cephaneliği kırarak silahları almışlardı. Bu durum Sultan II. Abdülhamid'e bildirilince kendisi daire-i hümayunun binek taşına çıkarak askerlere şunları demiştir: "*Asker zinhar kurşun atmasın. Eğer kurşun atacaklarsa ilk önce beni vursunlar, sonra kurşun atmağa başlasınlar.*"[81] İlerleyen saatlerde Yıldız Sarayı'nın muhasara edilmesi ve silah seslerinin sarayda duyulmaya başlamasıyla birlikte benzer taleplerin gündeme gelmesi üzerine II. Abdülhamid, bir kez daha kararlı bir şekilde bu teklifleri reddetmiştir. Aynı şekilde Sadrazam ve Harbiye Nâzırı da silah kullanılmaması konusunda gayret etmişlerdi.[82]

Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu hatırasında, Hareket Ordusu'na karşı silahla mukabele edilmesi teklifi geldiğinde

babasının şu cevabı verdiğini belirtmektedir: "*Bir kişi için bin kişi yanmaz. İki kardeş birbirini vurmaz. Tüfekçilerin silahları toplansın. Kimse bir silah atmasın. Kimsenin burnunun kanamasını istemem. Ne yapacaklarsa yapsınlar.*"[83]

İrtem, Hareket Ordusu'nun öncü birliklerinin İstanbul'a girmeye başlamalarından itibaren bu yönde gelen tekliflerle alakalı benzer rivayetleri zikretmektedir. Özellikle de Hareket Ordusu'nun Yıldız'a yaklaştığı sıralarda Tüfekçi Tahir Paşa, sarayda bulunan hademe, bahçıvan vesair personele silah dağıtmıştı. Durumdan haberdar edilen II. Abdülhamid, Tahir Paşa'yı çağırarak silah kullanılmamasını istemiş ve silahları toplatmıştır.[84] Yine padişah sarayın muhasara edildiği sıralarda, "*benim yüzümden kan dökülmesin!*" diyerek cephaneliğin korunmasını ve askerlerin silahlarını teslim etmesini emretmiştir. Bunun üzerine sarayda bulunan İkinci Fırka askerleri Ihlamur Köşkü'nün altına inerek karakola teslim olmuşlardır. [85]

Türkgeldi de benzer bilgileri hatırasında gündeme getirmektedir. Buna göre Sultan II. Abdülhamid, İstanbul'a yaklaşmakta olan Hareket Ordusu'na karşı silahla mukabelede bulunulmasını istememekteydi. İki askerî birlik arasında herhangi bir çarpışmanın vuku' bulmaması için nasihat heyetlerinin oluşturulmasına karar verilmişti.[86]

Danişmend de bu bağlamda önemli bir iddiayı gündeme getirmektedir. Bizzat kendisinin bir Divan-ı Harb-i Örfî üyesinden dinlediğine göre, isimleri verilmeyen iki müşir ve ferik, Sultan II. Abdülhamid'in "*ayaklarına kapanarak*" Hareket Ordusu'na karşı konulmasını istemişlerdi. Fakat bunu kabul etmeyen hükümdâr "*asabî*" bir sesle, "*Paşalar, ben Halife-i İslâm'ım: Müslüman'ı Müslüman'a kırdırmam!*" demiştir. Ayrıca, Birinci Ordu'nun yeni komutanı Nâzım Paşa'ya emir vererek, Rumeli'den gelen askerî kuvvetlere karşı mukavemet etmemeleri için İstanbul'daki eksik askerî birliklere yemin ettirmekle görevlendirmişti.[87] Aksun da benzer rivayetleri zikretmektedir.[88]

Neue Frei Presse de bunları doğrular bir haber yapmıştır. Bu habere göre, Sultan II. Abdülhamid kan dökülmesini istemediği için Yıldız Kışlası'nı dağıtmıştır. Yıldız'daki askerî birliklerde dün büyük

bir heyecan hâkimdi ve bunlar Hareket Ordusu'na karşı savaşmak istiyorlardı. Fakat II. Abdülhamid bütün askerî birliklere haber göndererek Hareket Ordusu'nu teşkil eden askerlerle kendilerinin "*kardeş*" olduklarını ve onlara karşı gelmemelerini istemiştir.[89] *Germania*'daki benzer bir habere göre ise II. Abdülhamid askerlere kendilerinin "*kardeşleri*" olan Hareket Ordusu'na karşı direnmemelerini emretmiştir.[90]

Sultan II. Abdülhamid'in hiçbir hazırlık yapmadığı saray, Şevket Turgut Paşa tarafından muhasara altına alınmıştı. Yıldız'a hâkim tepelere yerleştirilen toplar en etkili silahlardı. Mekteb-i Harbiye talebeleri de Hareket Ordusu'nun yanında bu kuşatmaya iştirak etmişlerdi. Şevket Turgut Paşa sarayı teslim olmaya zorlamak için sarayın havagazını, suyunu, elektriğini ve erzakını kesmişti. Ayrıca saray sâkinlerini korkutmak için II. Abdülhamid'in bulunduğu daire etrafındaki binaların üzerine üç gün üç gece ateş dahi edilmişti.[91] Ali Cevad Bey de Yıldız Sarayı'nın muhasara edilmesi sırasında gaz ve elektrik kesintisinden bahsetmektedir. Yine bu abluka sürecinde saraya erzak gönderilmemiş, bundan dolayı "*harem-i hümayun halkı açlıktan tazallum ve şikâyet etmeğe*" başlamıştı. Pazartesi akşamı Şevket Turgut Paşa'ya haber göndererek durumu anlatması üzerine, sadece iki araba tayin ekmeği gönderilmiştir.[92]

Bu sırada Yıldız Sarayı'nda bulunan Ayşe Osmanoğlu, kuşatma sırasında havagazının söndüğünü, elektriğin ve suların kesildiğini belirtmektedir. Sarayda açlığın başladığını ve ekmeğin dahi olmadığını ifade etmektedir. Daha sonra hareme bir çuval ekmek gönderilmişti.[93]

Frankfurter Zeitung, Yıldız Sarayı'nın nasıl teslim olduğuna dair teferruatlı bir haber yayınlamıştır. Buna göre, üç gün boyunca bütün yiyecek maddelerinin saraya girmesi engellenmiş; gaz ve su bağlantıları kesilmiştir. Sarayda daha önceden herhangi bir tedbir alınmadığı için bu etkili olmuştur. 27 Nisan'da artık sarayda bir ekmek dahi kalmamış ve korkunç bir kargaşa çıkmıştı. Sarayın her tarafından trampet gürültüsü ve boru sesleri gelmeye başlamıştı. Herkesin moral ve fizik olarak çöktüğü o korkunç anda, sabah saat 5 civarında Sultan II. Abdülhamid teslim olmuştur. Bu sırada 1.450 saray mu-

hafızı, 600 bahçıvan, hizmetçi, arabacı ve 650 harem kadını sarayda bulunmaktaydı.[94]

Çatışmalarda Ölenlerin Sayısı

31 Mart Vak'ası sırasında âsi askerler tarafından katledilen subaylar gibi, Hareket Ordusu'nun bu hareketi sırasında ve neticesinde öldürülen askerler konusunda çok farklı sayılar telaffuz edilmektedir.

Mehmed Salahaddin'in verdiği rakamlar oldukça yüksektir. Buna göre topa tutulan kışlaların içlerinde bulunan 20.000-30.000 asker helâk edilmişti.[95] Abdurrahman Şeref Efendi'nin belirttiğine göre ise 1.000-2.000 kişi hayatını kaybetmişti.[96] Kuran, kitabında herhangi bir rakam vermese de, kendisinin "*okuyucularımı üzmemek için işgal günlerinde İstanbul sokaklarında yaşanan kanlı olayları etraflıca anlatmaktan sakınıyorum*" ifadesi pek çok insanın bu işgal sırasında katledildiğine işaret etmektedir.[97] İnal da aynı şekilde bir sayı telaffuz etmese de bu sırada "*bir hayli vefayat vuku' bulmuştur*" diye yazmaktadır.[98]

Hareket Ordusu'nun Taşkışla'yı kuşattığı sırada içeride bulunan Mustafa Turan, kışlanın ele geçirilmesinin ardından içeride yaşananlarla alakalı olarak bizzat şahit olduğu çok ciddî iddiaları gündeme getirmektedir. Enver Bey ve Sardanski maiyetindekiler Yedinci Alay Kumandanı İsmail Hakkı Bey ve üç zâbit arkadaşını kışla avlusunda kurşuna dizmişlerdi. Teslim olan askerler ise silahları alındıktan sonra süngüye dizilmişlerdi. Bu şekilde katledilen askerlerin cesetleri avluyu doldurmuştu. Askerlerin sağ kalanlarını ise Taşkışla'nın karşısındaki Sürp Agop Mezarlığı'na götürerek onlara tehditle mezar kazdırdılar ve yine tehditle içeride katledilen askerleri çöp arabalarına doldurtup buraya naklettirerek sabaha kadar bizzat bunlara gömdürttüler. Bunları anlatan Mustafa Turan, devamında şunları yazmaktadır: "*Bu kahraman-ı hürriyet türedisi Taşkışla'da Türk askerlerine her türlüsünü gösterdi. Hürriyet için kıyamet kopardığını zanneden Enver Bey, bizi tarih sahnesinden silmek isteyen düşmanlar arkasına taktı, onlara süngületti, kurşuna dizdirtti.*"[99] Bu şekilde tasvirler yapan Turan, belli bir sayı vermese de, kendisinin anlattıkları çok sayıda Avcı Taburu

askerinin Enver Bey tarafından katlettirildiğini net bir şekilde ifade etmektedir.

Mizancı Murad Bey, bu süreçte yaşananlar hakkında önemli bir iddia üzerinde durmaktadır. Kendisi Avcı Taburları'ndan bazı çavuşların Divan-ı Harbe çıkarılmadan Bekir Ağa Bölüğü'nde yok edildiklerinin halk arasında "*tevatüren*" konuşulduğunu yazmakta ve bu iddianın bir şekilde aydınlağa kavuşturularak ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmektedir.[100]

Kutschbach, çatışmalar sırasında ve sonrasında Taksim Kışlası'nda gördüklerini tasvir ederken, atılan toplardan dolayı ciddî tahribatın olduğunu; ölen askerlerin kışlanın bahçesinde "*kat kat sıra hâlinde*" dizildiklerini belirtmektedir. Ertesi günü aynı kışlaya gittiğinde ise asker cesetlerinin önemli bir kısmının hâlen burada durduğunu; bunların üzerinin kısmen bezle kapatıldığını gördüğünü yazmaktadır. Ayrıca toplanan cesetlerin tabutlara yerleştirilerek yük arabalarına yüklendiğini ve bunların tramvay yolu üzerinden naklediklerini iddia etmektedir. Öğlenden sonra burası ziyarete açılacağı için bütün dikkatin buradaki cesetlerin kaldırılmasına verildiğini de yazmaktadır.[101]

İstanbul'da bulunan yabancı gazete muhabirlerinin bu konu hakkındaki iddiaları ise şu şekildedir: *Germania*'daki bir habere göre her iki taraftan 1.140 kişi ölmüştür.[102] Burada çıkan başka bir habere göre ise askerî isyana katılan yüzlerce kişi yargılanmadan kurşuna dizilmişlerdir.[103] Erkân-ı Harbiye'ye ait bir subaya istinaden *Neue Freie Presse* kayıpları şu şekilde vermektedir: Hareket Ordusu'ndan 97 ölü ve 160 yaralı varken, âsilerin kayıpları 297 ölü ve 585 yaralı idi.[104] *Die Neue Zeitung* ise bu konuda, pek çok kişinin yargılanmadan "*kurşuna dizildiğini*"; bunun İstanbul'la sınırlı kalmadığını, Rumeli'de de benzer şekilde kurşuna dizilenlerin olduğunu yazmaktadır.[105] *Frankfurter Zeitung*'un muhabiri, herhangi bir sayı telaffuz etmeden, Hareket Ordusu mensuplarının ellerinde bulunan listelerde yer alan şahısların tutuklandığını ve bunlar arasında ufak bir direniş gösterenlerin hemen orada kurşuna dizildiğini yazmaktadır. Aynı muhabirin son iddiası ise "*Taksim Kışlası'nda tutuklananların yargılanmasından*

sonra her 10 kişiden birinin kurşuna dizileceği" şeklindedir.[106] Yine aynı muhabir, bazı elebaşların ve ajanların hemen idam edildiklerini belirtmektedir.[107]

Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümesi ve İstanbul'a hâkim olmasıyla alakalı dikkatleri çeken önemli hususlardan ilki, özellikle de İstanbul'dan kaçan ve kılık değiştiren pek çok subayın, sevk edilen askerlerin arasına sokularak propaganda yapmasıydı. Yukarıdaki sayfalarda, 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinde kıyafet değiştiren subayların rolleri hakkında iddialar geçmişti. Her iki iddiayı birleştirdiğimizde, isyanın çıkmasında tebdîl-i kıyafet yapan subayların rolü olduğu konusunun yabana atılacak cinsten bir iddia olmadığı ortaya çıkmaktadır. Yine bu sefer sırasında askerlerin motive edilmesi için dinî referansların kullanılmasının nedeni ise İstanbul üzerine yürünmesinin makûl bir şekilde izah edilmek istenmesiydi. Ayrıca bu, yukarıdaki sayfalarda temas edilen ve isyanın nedenlerinden biri olarak dile getirilen askerin dinî hassasiyetinin dikkate alınmaması yanlışından dönülmesi, anlamına da gelmekteydi.Hareket Ordusu'nun İstanbul'u hâkimiyeti altına almasını kolaylaştıran üç önemli faktörün bulunduğunu düşünüyoruz. Bunlardan birincisi, İstanbul'daki sivil ve askerî erkânın önemli bir kısmının bir şekilde bu orduya destek vermesiydi. Donanmanın Hareket Ordusu tarafına geçmesi, bu bağlamdaki ikinci faktör olmuştur. Üçüncü olarak ise Sultan II. Abdülhamid'in Hareket Ordusu'na karşı gelinmemesini ve silah kullanılmamasını ısrarla istemesi, bu sürecin başarılı bir şekilde sona ermesini sağlamıştır. II. Abdülhamid, bunun sonunda tahtından indirileceğini bildiği halde, böyle hareket etmesi çok daha fazla insanın hayatını kaybetmesinin önüne geçmiştir.

Bu süreçte öldürülen insanların sayısı konusunda çok farklı rivayetlerin gündeme getirildiğine yukarıda temas edilmiştir. Özellikle de İttihâd ve Terakki Cemiyeti muhalifleri ile bazı Alman ve Avusturya gazeteleri katledilen insanların sayısının bir hayli yüksek olduğunu iddia etmektedirler. İttihâdçılar ise sadece karşı koyanların öldürüldüklerini belirtmektedirler.

DİVAN-I HARB-İ ÖRFÎ VE ÂSİLERİN CEZALANDIRILMASI

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a hâkim olmasının ardından artık âsilerle, bunlara destek verenlerle veya bir şekilde bağlantısı olanlarla hesaplaşmaya sıra gelmişti. *Die Neue Zeitung*, Hareket Ordusu'nun düşmanlarına karşı "*korkunç bir intikam*" duygusu içinde hareket ettiğini iddia etmektedir. Buna göre, Jön Türk yönetimine karşı isyana katılan binlerce asker tutuklanmıştı. Tutuklamalar, sadece İstanbul'la sınırlı kalmamış, Rumeli'ye kadar uzamıştı. Yargılanmalar neticesinde idamlar Meclis-i Mebûsan önünde, Galata Köprüsü üzerinde ve Ayasofya Camii meydanında icra edilmiştir. İdam edilenlerin cesetleri sergilenmiş ve meraklı kalabalık bunu seyretmiştir. Seyredenler arasında Avrupalı kadınlar dahi bulunmaktaydı.[108]

Yine aynı gazeteye göre, sadece üç günde 3.000 insan yargılanmış; son 24 saatte ise 200 subay, 200 çavuş, 50 asker, 70 hoca ve 40 muhbir muhakeme edilmiştir.[109]

Reichspost'un iddiasına göre başlatılan tutuklamalar daha sonraki günlerde de devam etmiştir. Özellikle de kaçak askerler, karşıtlar ve son olaylara karışanlara karşı tutuklamalar yapılmaktaydı. Haberin devamında, özellikle de tehlikeli muhalif olarak görülen hocalara karşı daha sert davranıldığı ve bunlardan sayısız kişinin tutuklandığı belirtilmektedir. Özellikle de İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti üyeleri takip edilmektedir. Ayrıca hükümet, hükümdâr değişikliğinin ardından Anadolu'ya kaçan ve 31 Mart İsyanı'nda etkili olan 1.000'den fazla hocanın yakalanarak yargılanmaları için vilayetlere emir göndermiştir. Ayrıca 40 yaşına kadar hocalara askerlik hizmeti getirilmesi çalışması da, aynı şekilde bu grubu kontrol altında tutmaya matuf bir hareket olarak değerlendirilmiştir.[110]

İrtem bu konu hakkında, tutuklamalar sırasında "*ötekine berikine duyulan kinden*" dolayı "*irticaa*" iftirasıyla pek çok suçsuzun divan-ı harbe sevk edildiğini belirtmektedir. "*Fakat divan-ı harpler bu noktada itinalı davranarak bu gibileri hemen tahliye ediyordu.*"[111]

McCullagh bu konuda benzer şeyler yazmaktadır. Buna göre, Hareket Ordusu'nun isyanı bastırmasının ardından şehirde geniş

çaplı bir tutuklama hareketi başlamıştır. Halkı "*kışkırtacaklarından*" korkulduğu için "*softa ve hocaların tümü*" tutuklanmıştır. Bir hafta içinde Harbiye Nezâreti'nde 6.000 kişi hapsedilmiştir. Bu rakam daha sonra 15.000'e çıkmıştır. Yapılan aramalarda çeşitli evlerde silah ve askerî üniforma bulunmuştur. Tutuklananların önemli bir kısmının gerekli tetkikten sonra suçsuz oldukları anlaşılmış ve bunlar serbest bırakılmışlardır. İsyana gerçekten katılanlar ve kışkırtanlar Divan-ı Harp'te "*çabucak*" yargılandıktan sonra idam edilmişlerdir.[112]

İstanbul'da sükûnetin sağlanmasının ardından 25 Nisan 1909'da Divan-ı Harb-i Örfî kurulmuş ve Divan-ı Harp mahkemeleri teşkil edilmiştir. Birinci Daire Tophane Nâzırı Hurşit Paşa, İkinci Daire Topçu Livası Hasan Rıza Paşa ve Üçüncüsü Nazif Paşa başkanlıklarında olmak üzere üç mahkeme kurulmuştur.[113]

Kurulan bu askerî mahkemelerde önce geçmiş dönemden devlet adamları, askerler, mülkî memurlar, saray mensupları ve muharrirler hapsedilmişlerdir. Hapis edildikleri süre içinde kendilerine kötü muamelede bulunulmuş ve işkence yapılmıştır. Bunlar daha sonra muhakeme edilerek çeşitli cezalara çarptırılmıştır.[114] Bununla alakalı olarak *Reichspost*'ta çıkan bir habere göre ise Divan-ı Harb-i Örfî'de subaylar, memurlar, sivil vatandaşlar ve elebaşlar ve Hareket Ordusu'na karşı sertçe direnenler yargılanmışlardır. İlgili tutuklamalar diğer vilayetlerde de devam etmiştir.[115]

Prens Sabahaddin, Mahmud Şevket Paşa'nın araya girmesiyle yargılanmadan serbest bırakılmıştı. Ardından Ahmet Fazıl Bey de tahliye edilmiştir. Bunların partisi olan Ahrâr ise kapatılmıştır. Mizancı Murad Bey Rodos Adası'nda müebbet kalebentliğine mahkûm edilirken, Serbesti'nin sahibi Mevlanzâde Rıfat'a 10 yıl hüküm verilmişti. Bunlar dışında isyana katılan diğer fertler rollerine göre çeşitli cezalar almışlardır.[116]

Verilen idam kararlarıyla alakalı bilgiler şu şekildedir: Mebûs Aslan Bey'i ve Nâzım Paşa'yı katlettikleri "*tespit edilen*" 5 kişi Ayasofya'da, askerî isyana teşvik eden 5 çavuş ve onbaşı Beyazıt'ta, Mülazim İlyas Efendi'yi katleden 3 asker Galata Köprüsü üzerinde, elebaşlarından

Çavuş Hamdi Yaşar ve Çavuş Hâzım Ayasofya'da olmak üzere 13 kişi 3 Mayıs 1909'da idam edilmişlerdi. 12 Mayıs'ta daha ziyade Ali Kabulî Bey'in katline katılanlardan 8'i Kasımpaşa, 4'ü Beşiktaş ve 4'ü Beyazıt'ta olmak üzere 16 kişi asılmıştı. Asî askerlerle işbirliği eden polis ve zâbitlerden 5 kişi 17 Mayıs'ta idam edilmişti. İsyanla yakından bağlantısı tespit edilen saray mensuplarının 5'i Galata Köprüsü'nde, 5'i Beşiktaş'ta ve 5'i Bayezıt'ta olmak üzere 15 kişi 27 Mayıs'ta asılmıştır. 19 Temmuz'da idam edilen Derviş Vahdeti dâhil 13 kişiden 4'ü Ayasofya, 5'i Beyazıt ve 4'ü Fatih'te asılmıştı.[117] Bu şekilde Baydar'a göre toplam 62 kişi idam edilmiştir.

Abdurrahman Şeref Efendi'nin Divan-ı Harbi'nin defterlerine dayanarak vermiş olduğu teferruatlı listede ise işlemiş oldukları suçlarıyla birlikte 70 kişinin ismi geçmektedir. Bunlardan başka kürek, kalebend ve hapis cezasına çarptırılan 420 kişinin adı istinat edilen suçlarıyla birlikte yer almaktadır.[118]

Kutschbach 3 Mayıs ve 12 Mayıs idamları hakkında bilgiler vermektedir. 3 Mayıs idamlarında sayıyı aynı şekilde 13 olarak zikretmekte; bunların Galata Köprüsü'nün İstanbul tarafında ve Meclis-i Mebûsan önünde olmak üzere sabah 4'te idam edildiklerini ifade etmektedir. Devamında ise erken saatte meraklı pek çok kişinin meydana toplandığını; bu idamların halk indinde "*bayram*" gibi alaka gördüğünü; Avrupalıların da bu meraklılar arasına katıldığını ve darağaçlarının yakınlarında bulunan kahvehanelerin o gün çok iyi iş yaptıklarını da yazmaktadır. İdam edilenlerin cesetlerinin öğlenden sonra 2:30'a kadar darağacında kaldığını da eklemektedir.

12 Mayıs'ta idam edilenler hakkında ise Kutschbach, Baydar'dan farklı olarak bunların 24 kişi olduklarını ve hemen hemen tamamının Ali Kabulî cinayetine katıldıklarını belirtmektedir. İdam mahkûmu 24 kişi, sabah saat 3 civarında hapishaneden alınarak asılacakları Bâyezıd, Beşiktaş, Kasımpaşa ve Cinci Meydanı'na getirilmişlerdi. Kutschbach burada farklı olarak idam edilenlerin sayısını 12 kişi daha fazla vermekte ve idam mekânlarından da Kumkapı'daki Cinci Meydanı'nı ek olarak zikretmektedir. Mahkûm askerlerin, "*hayvanlar*"

gibi idama götürüldüklerini ve cesetlerinin bu sefer sadece saat 10'a kadar darağacında beklediklerini de eklemektedir.[119]

Reichspost'un bu konudaki sayıları ise şu şekildedir: 3 Mayıs'ta 13,[120] 12 Mayıs'ta 24,[121] 17 Mayıs'ta 5,[122] 27 Mayıs'ta 15[123] ve 19 Temmuz'da 13[124] olmak üzere toplam 70 âsi idam edilmiştir. Bu rakam Abdurrahman Şeref Efendi'nin verdiği sayı ile örtüşmektedir.

Divanı-ı Harbi'nin gerek işleyiş tarzı ve gerekse almış olduğu kararlar hakkında eleştiriler yok değildir. Bunların da bu bağlamda gündeme getirilmesi gerekiyor. Bunlardan ilki, Divan-ı Harbi'nin işleyişinde İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin "*nâm ve şânını a'lâ cihetine*" gidilmesi iddiasıdır. Mizancı Murad Bey bu eleştirisini şu şekilde izah etmektedir: "*Cemiyetce matlûb ve mültezim olmayan, yâhud men cihette ânın aleyhinde bulunan mevâd-ı mühime örtbâs idilmiştir. Bunlar dahî musırran iddi'â olunmakda ve birçok edille serd idilmektedir.*"[125]

Yargılamalarla alakalı önemli bir eksiğe parmak basan Baydar, hiçbir İttihâdçı'nın mahkemeye çıkarılmamasını mânidar bulmakta; siyasetle uğraşarak ordunun "*zehirlenmesini*" görmeyen "*zâbitler*", isyanı "*önceden*" sezmeyen ve isyan sırasında "*acz*" eseri gösteren Hüseyin Hilmi Paşa ve Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa gibi şahısların sorguya çekilmemesini eleştirmektedir.[126]

Özellikle de İttihâd ve Terakki Cemiyeti çevrelerinin 31 Mart Vak'ası'ndan dolayı doğrudan mesul tuttukları Sultan II. Abdülhamid'in yargılanmaması tartışmalarına da temas etmek gerekiyor. Divan-ı Harb-i Örfî üyelerinin hazırlamış oldukları raporda ilgili bölümde şu sonuca varılmaktadır: "*Bu kadar facialara ve idamlara sebep olduğu, yapılan muhakemelerle hakkında kâfi derecede vicdani bir kanaat hasıl olan Abdülhamid'in dahi muhakeme edilmesini istemek ve teklif etmekten ibaretti.*" Bu olaylarda II. Abdülhamid'in dahli olduğuna dair deliller ise Divan-ı Harb-i Örfî'de yargılanan Mabeyn Tütün Kıyıcısı Mustafa gibi adamların ifadeleri, Mabeyn'in jurnal almaya devam etmesi ve Ali Kabulî Bey'in Sultan'ın gözleri önünde öldürülmesi iddiaları şeklinde dile getirilmiştir.[127]

Bu raporun II. Abdülhamid'le alakalı olan kısmı, daha sonra Heyet-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Görüşmede özellikle de Şeyhülislâm Sahip Molla ve Adliye Nâzırı Necmeddin Molla'nın karşı çıkması üzerine, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa da bu fikre destek vererek, raporun Harbiye Nezâreti'ne iade edilmesine karar vermiştir. Sahip Molla'nın itirazı ise şu şekildeydi: "*Abdülhamid'in en büyük zulüm ve düşmanlığına uğrayan benim, Fakat otuz bu kadar yıl Saltanat ve Hilafet makamında bulunan bir zatın, şer'i fetva ile ve erbâb-ı hall ve akdin reyi ile tahttan indirildikten sonra hakkında yapılacak bir muamele tasavvur edemem.*"[128]

Hareket Ordusu'nun İstanbul'un kontrolünü eline geçirmesinin ardından başlayan süreçte, başta bu şehirde olmak üzere birçok yerde geniş bir takibata başlandığı yukarıdaki bilgilerde geçmektedir. Bu takibatın nedeni sadece 31 Mart Vak'ası'nın çıkmasında suçlu olduklarından şüphelenilenler değildi. Aksine bu durumdan istifade edilerek, muhalefete bir gözdağı verilmek ve hatta sindirilmek istenmişti. Bu tespitin en önemli kanıtı, tutuklananlar arasında hiçbir İttihâdçı'nın bulunmamasıydı. Yukarıdaki sayfalarda da geçtiği gibi, 31 Mart Hadisesi'nin patlak vermesinde İttihâdçı birçok askerî ve sivil zevâtın ihmali söz konusu olduğu hâlde, bunlar hakkında herhangi bir tahkikât yapılmamıştı.

NOTLAR

1 İsmail Canbolat, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerinden idi. Cemiyette fedaî olarak da görev ifa etmişti. Meşrûtî yönetimde mebûs olarak da seçilmişti. 1925 yılındaki Atatürk'e suikast teşebbüsü davasında idama mahkûm edilmiştir. Bkz.: Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt 2, s. 162.

2 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 29; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 375.

3 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 1, s. 153.

4 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 195-202.

5 Yunus Nâdi, *İhtilâl-i ve İnkılâb-ı Osmânî*, s. 130-131.

6 Farkas, *Staatsstreich und Gegenrevolution in der Türkei*, s. 68.

7 Alkan, *Mutlakiyetten Meşrûtiyete II. Abdülhamid ve Jön Türkler*, s. 85-93.

8 Ancelo İacovella, *Gönye ve Hilal: İttihad-Terakki ve Masonluk*, 2. Baskı, İs-

tanbul 2005, s.36.

9 İacovella, *Gönye ve Hilal: İttihad-Terakki ve Masonluk*, s. 43-44.

10 İacovella, *Gönye ve Hilal: İttihad-Terakki ve Masonluk*, s. 45-46.

11 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 213.

12 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 1, s. 153.

13 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1. Cilt 2. Kısım, s. 197.

14 Baydar, *31 Mart Vakası*, s. 31; Zekeriya Türkmen, *Hareket Ordusu ve Mustafa Kemal*, İstanbul 1994, s. 11-12.

15 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal 1881-1919*, Cilt 1, 18. Baskı, İstanbul 1999, s. 145-146; Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt 2, s. 167; Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 2, s. 7.

16 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, 3. Baskı, Ankara 1999, s. 24 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 204; Türkmen, *Hareket Ordusu ve Mustafa Kemal*, s. 12.

17 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 1, s. 154.

18 Atay, *Çankaya*, s. 55.

19 Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, s. 76.

20 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 201-202.

21 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 1, s. 154.

22 Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, s. 40; Mehmed Salahaddin, *Bildiklerim*, s. 22.

23 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 204.

24 McCullagh, *Abdülḥamid'in Düşüşü*, s. 186.

25 Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, s. 70.

26 *Frankfurter Zeitung*, 22 Nisan 1909, Sayı 111, Abendblatt, s. 2.

27 Albin Kutschbach, *Die türkische Revolutşon im Juli 1908 im April 1909*, Halle [1910], s. 56.

28 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 152.

29 *Die Welt*, "Jüdische Freiwillige", 30 Nisan 1909, Sayı 13/18, s. 395.

30 *Dr. Bloch's Oesterreichische Wochenschrift*, Sayı 26/17, Viyana 1909, s. 291.

31 Kuran, *Harbiye Mektebi'ndeki Hürriyet Mücadelesi*, s. 139; Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 2, s. 8.

32 İnönü, *Hatıralar*, s. 53.

33 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 204.

34 Yunus Nâdî, *İhtilâl-i ve İnkılâb-ı Osmânî*, s. 143-144.

35 *Kölnische Zeitung*, 19 Nisan 1909, Sayı 412, Mittags Ausgabe, s. 1.

36 *Germania*,25 Nisan 1909, Sayı 93, Erstes Blatt, s. 1.

37 Bkz.: Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Samih Nafiz Tansı (Yay.), İstanbul 1996, s. 38-39.

38 Lermioğlu, *Halkın İstemediği İnkılap: Meşrûtiyet*, s. 39-40.

39 Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, s. 68.

40 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 15. Baskı, İstanbul 2006, 191.
41 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 213.
42 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 224.
43 Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, s. 36.
44 Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, s. 36.
45 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 154.
46 Kutschbach, *Die türkische Revolutşon im Juli 1908 im April 1909*, s. 34.
47 *Frankfurter Zeitung*, 28 Nisan 1909, Sayı 117, Drittes Morgenblatt, s. 1.
48 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 223.
49 Yunus Nâdî, *İhtilâl-i ve İnkılâbî Osmanî*, s. 79-81.
50 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 65.
51 Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma*, s. 124.
52 *Neue Freie Presse*, "Eintretten der Truppen von Hademköi vor dem Parlament", 18 Nisan 1909, Sayı 16041, s. 5.
53 *Neue Freie Presse*, "Ankunft der Truppen aus Hadimköi", 19 Nisan 1909, Sayı 16042, s. 3.
54 *Frankfurter Zeitung*, 18 Nisan 1909, Sayı 107, Erstes Morgenblatt, s. 2.
55 Kutay, *31 Mart*, s. 52.
56 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1. Cilt 2. Kısım, s. 199.
57 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1. Cilt 2. Kısım, s. 199; Danişmend, *Sadr-ı a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara göre 31 Mart Vak'ası*, s. 96.
58 Yunus Nâdî, *İhtilâl-i ve İnkılâb-ı Osmânî*, s. 146-151; Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 137-141.
59 Yunus Nâdî, *İhtilâl-i ve İnkılâb-ı Osmânî*, s. 144.
60 Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma*, s. 175.
61 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 247; *Frankfurter Zeitung*, 23 Nisan 1909, Sayı 112, Drittes Morgenblatt, s. 1.
62 *Takvîm-i Vekâyi*, 11 Nisan 1325 [24 Nisan 1909], Sayı 191, s. 1; Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 141.
63 *Frankfurter Zeitung*, 23 Nisan 1909, Sayı 112, Drittes Morgenblatt, s. 1.
64 *Neue Freie Presse*, 23 Nisan 1909, Sayı 16046, s. 2.
65 Danişmend, *Sadr-ı a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara göre 31 Mart Vak'ası*, s. 96
66 Süleyman Nazif, *Yıkılan Müessese*, s. 10.
67 *Vorwärts*, 23 Nisan 1909, Sayı 94, s. 2.
68 *Vorwärts*, 23 Nisan 1909, Sayı 94, s. 2.
69 İrtem, *31 Mart*, s. 252-253.
70 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 35.
71 *Frankfurter Zeitung*, 24 Nisan 1909, Sayı 113, Abendblatt, s. 2.

72 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 256-257.
73 Danişmend, *Sadr-ı a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara göre 31 Mart Vak'ası*, s. 102.
74 Yılmaz Öztuna/Orhan Yüksel, "Galip Paşa'nın Hâtıraları: 31 Mart Vak'ası", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 7, İstanbul 1966, s. 26.
75 *Reichspost*, "Jubel in Salonik", 25 Nisan 1909, Sayı 114, s. 4.
76 *Kölnische Zeitung*, "Das Ende der Gegenrevolution", 26 Nisan 1909, Sayı 438, Morgen Ausgabe, s. 1.
77 *Germania*, 27 Nisan 1909, Sayı 95, Erstes Blatt, s. 1-2.
78 *Frankfurter Zeitung*, 24 Nisan 1909, Sayı 113, Abendblatt, s. 1.
79 *Reichspost*, "Der Bericht eines Augenzeugen", 25 Nisan 1909, Sayı 114, s. 3-4.
80 Pester Lloyd, "Belagerungszustand in Konstantinopel", 26 Nisan 1909, Sayı 96, s. 4.
81 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 70-71.
82 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 71.
83 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, İstanbul [?], s. 130.
84 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 264.
85 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 267.
86 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 31.
87 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, s. 376.
88 Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, 190.
89 *Neue Freie Presse*, 27 Nisan 1909, Sayı 16060, s. 3.
90 *Germania*, 27 Nisan 1909, Sayı 94, Erstes Blatt, s. 1.
91 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 268.
92 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 78.
93 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, s. 133.
94 *Frankfurter Zeitung*, 28 Nisan 1909, Sayı 117, Abendblatt, s. 2.
95 Mehmed Salahaddin, *Bildiklerim*, s. 22.
96 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 25.
97 Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 343.
98 İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 3, s. 1670.
99 Turan, *Taş Kışlada 31 Mart*, s. 73-76.
100 Mehmed Murad, *Tâtlı Emeller Acı Hakikatler*, s. 173-174.
101 Kutschbach, *Die türkische Revolution im Juli 1908 und im April 1909*, s. 57-59.
102 *Germania*, 27 Nisan 1909, s. 4.
103 *Germania*, 28 Nisan 1909, Sayı 95, Erstes Blatt, s. 1.
104 *Neue Freie Presse*, "Die Verluste bie den Strassenkämpfen in Konstantinopel", 1 Mayıs 1909, Sayı 16054, s. 5.

105 *Die Neue Zeitung*, "Geld und Blut", 4 Mayıs 1909, Sayı 118, s. 1.
106 *Frankfurter Zeitung*, 24 Nisan 1909, Sayı 113, Abendblatt, s. 1.
107 *Frankfurter Zeitung*, 28 Nisan 1909, Sayı 117, Erstes Morgenblatt, s. 3.
108 *Die Neue Zeitung*, "Geld und Blut", 4 Mayıs 1909, Sayı 118, s. 1.
109 *Die Neue Zeitung*, 29 Nisan 1909, Sayı 118, s. 1.
110 *Reichspost*, "Das jungtürkisches Stafgericht", 5 Mayıs 1909, Sayısı 123, s. 2.
111 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 308.
112 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 254.
113 Baydar, *31 Mart Vakası*, s. 34.
114 Mehmed Salahaddin, *Bildiklerim*, s. 23-24.
115 *Reichspost*, 28 Nisan 1909, Sayı 117, s. 3.
116 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 2, s. 22.
117 Baydar, *31 Mart Vakası*, s. 35-36.
118 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 209-255.
119 Kutschbach, *Die türkische Revolution im Juli 1908 und im April 1909*, s. 80-90.
120 *Reichspost*, "Die Razzia der Jungtürken", 4 Nisan 1909, Sayı 122, s. 2.
121 *Reichspost*, "Das neue Regiment in der Türkei: Neue Hinrichtungen", 13 Mayıs 1909, Sayı 131, s. 6.
122 *Reichspost*, "Jungtürkische Verfolgungen", 18 Mayıs 1909, Sayı 136, s. 4.
123 *Reichspost*, "Jungtürkische Verfolgungen", 28 Mayıs 1909, Sayı 146, s. 4.
124 *Reichspost*, "Neue Hinrichtungen", 20 Temmuz 1909, Sayı 198, s. 4.
125 Mehmed Murad, *Tâtlı Emeller Acı Hakikatler*, s. 174.
126 Baydar, *31 Mart Vakası*, s. 38.
127 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 2, s. 52-53.
128 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 2, s. 54.

7
SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ

"Millet Seni Azletti!"

13 Nisan'da İstanbul'da patlak veren isyanın bastırılması ve Hareket Ordusu tarafından İstanbul'un "yeniden fethedilmesi" sürecini tamamlayan en önemli gelişme, hiç şüphesiz Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesidir. Bu gelişme aslında başta II. Abdülhamid-Jön Türk mücadelesi olmak üzere 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesiyle birlikte başlayan olayların bir finalidir. Bu çalışma kapsamında ele alınan sürecin üçüncü ve son aşamasını teşkil etmektedir. Gerek hâ'l edilmesinde ve gerekse hal' fetvasının kendisine takdiminde ilginç ayrıntılar bulunan bu konu, alt başlıklar şeklinde ele alınmaktadır. Fakat öncelikle Meclis-i Millî'nin nasıl oluştuğunun ve mahiyetinin tespit edilmesi gerekiyor.

MEŞRÛLUĞU "KENDİNDEN MENKUL" MECLİS-İ MİLLÎ'NİN TEŞKİL EDİLMESİ

Meclis-i Millî, 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesiyle birlikte İstanbul'dan kaçan veya ayrılan bazı mebûs ve ayânların Yeşilköy'de oluşturdukları meclise verilen isimdir. Bu adın kim tarafından, ne zaman ve nasıl verildiği bilinmemesine rağmen, bunun ortaya çıkışına dair rivayetler ilgili kaynaklarda geçmektedir. Mebûsların Yeşilköy'de toplanması fikrinin ve kararının nasıl gündeme geldiğinin tespit edilmesi konu bütünlüğü açısından oldukça önemlidir.

Lazistan Mebûsu Sudi Kartal'ın İrtem'e gönderdiği bir mektupta, Meclis-i Millî'nin nasıl ortaya çıktığının ipuçları takip edilebilmektedir. Sudi Kartal'ın yazdığına göre, 31 Mart İsyanı'nın patlak vermesinin ardından Talat Bey, Nâzım Bey ve Ahmed Rıza Bey'le onun Vezneciler'de saklandıkları evinde bir toplantı yapmışlardı. Bu toplantıda mevcut gelişmeler değerlendirilerek ileriye yönelik üç önemli karar alınmıştı. Bu kararlardan konuyla alakalı olanı, Meclis-i Mebûsan'ın Ayestefanos'ta (bugünkü Yeşilköy) toplanması ve isyanın bastırılmasının ardından II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi idi. Nitekim alınan bu karar mucibince ilk olarak Habib Bey, Bahaeddin Şakir Bey ve diğer mebûslar Ayestefanos'a geçmişlerdir.[1] Bunları daha sonra diğer mebûslar takip etmiştir.

Fethi Okyar da hatırasında bu konu hakkında, Hareket Ordusu'nun bir subayı olarak Ayestefanos'a geldiğinde, burada kendilerini bazı mebûs ve âyanların karşıladıklarını belirtmektedir. Bunlar arasında bulunan Meclis-i Mebûsan'ın İkinci Reisi Talat Bey bu karşılamada kendilerine, Meclis-i Mebûsan ve Meclis-i Âyan'ın "*Meclis-i Millî*" olarak Yeşilköy'de toplanmasına İttihâd ve Terakki Cemiyeti tarafından karar verildiğini ve bunun Meclis-i Âyan Reisi Said Paşa tarafından kabul edildiğini anlatmıştı. Fethi Okyar, ardından bu meclisin Yat Kulübü'nde toplanmasının burada birlikte kararlaştırıldığını da eklemektedir.[2] Böylece Yeşilköy mebûsların, ayânların, "*hürriyet taraftarı*" devlet adamları ve bürokratların âdeta merkezi hâline gelmişti. Mevlanzâde Rıfat'ın ifadesiyle, burası "*meşrûti hükümete geçici bir merkez ve hürriyetperverlere de bir üs*" olmuştu."[3]

Bu şekilde oluşturulmasına karar verilen Meclis-i Millî'nin 22 Nisan'da gizli yapılan ilk toplantısına katılan mebûsların ve ayânların sayısı hakkında çok farklı rivayetler bulunmaktadır. Yunus Nâdi, takriben 100 civarında mebûs ile âyanın;[4] İrtem ise 200 kadar mebûsun ve 30 kadar âyanın[5] iştirakinden bahsetmektedir. Bunlara ek olarak toplantıyı takip eden *Neue Freie Presse*'nin muhabiri 120 mebûsun ve 19 âyanın,[6] aynı muhabir daha sonraki haberinde 220 mebûsun ve 19 âyanın[7] ve *Frankfurter Zeitung* muhabiri ise 200 mebûsun ve 25 ayânın[8] katıldığını yazmaktadır.

Yeşilköy'deki toplantıya katılan Menteşe Mebûsu Halil Bey ise bunların aksine Yat Kulübü'nde bulunan mebûs sayısını 35 olarak vermektedir.[9] Halil Bey'in ve Yunus Nâdi Bey'in verdikleri sayıların, diğerlerine göre az olmasına rağmen daha tutarlı oldukları söylenebilir. Meclis-i Millî'nin karar alabilmek için ihtiyaç duyduğu çoğunlukla alakalı tartışmaları önlemek için, katılan mebûs sayısı bir şekilde dışarıya yüksek bildirilmiştir.

Toplantıda nelerin görüşüldüğünü, bir sonraki bölüme bırakarak, Meclis-i Millî hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz. Öncelikle belirtilmesi gereken birinci nokta, Meclis-i Millî'nin meşrûluğunun tartışmalı olmasıdır. Yukarıdaki sayfalarda da temas edildiği gibi, 31 Mart İsyanı'nın birinci günü ve devam eden günlerinde İstanbul'da kalan ve meclis binasına gitme cesaretine sahip olan bazı mebûsların sayesinde meclis açık kalmış, meclis reisi seçimi yapılmış ve bazı kararlar alınmıştır. Yani her şeye rağmen meşrûtî yönetim devam etmekteydi. Şayet İttihâd ve Terakki Cemiyeti isteseydi, bu normalleşme bir şekilde sürdürülebilirdi. Fakat böyle olmamış; cemiyetin ağır toplarından Ahmed Rıza Bey, Talat Bey ve Doktor Nâzım Bey'in aldıkları kritik karar neticesinde mebûslar İstanbul'u terk etmeye ve Yeşilköy'de toplanmaya başlamışlardı. Öncelikle de İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne mensup mebûslar Yeşilköy'e geçerek, Meclis-i Mebûsan'ı kademeli olarak etkisiz hâle getirmeye çalışmışlardır.

Bu bağlamda belirtilmesi gereken diğer bir nokta ise Meclis-i Mebûsan'ın İstanbul dışında toplanmasıyla alakalı herhangi bir oturumun yapılmaması ve kararın alınmamasıdır. Bunu gösteren bir kayıt veya rivayet bulunmamaktadır. Aksine ilgili kararın İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin üç etkili ismi tarafından Meclis-i Mebûsan'ın dışında bir evde alındığına dair tek rivayeti yukarıda zikretmiştik. Dolayısıyla Meclis-i Mebûsan'ın böyle bir kararı olmadan, sadece cemiyetten üç kişinin bir evde almış olduğu karar mucibince bazı mebûsların, meclis binası ve şehrin dışında toplanması mer'i hukuk açısından tartışmalıdır. 1876 Anayasası'nda böylesi bir yetki geçmemektedir. Dolayısıyla Meclis-i Millî'nin meşrûluğunun kendinden,

daha doğrusu İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nden menkûl olduğu tespiti yanlış olmasa gerekir.

Meclisi-i Millî'yi tartışmalı kılan diğer bir husus ise 22 Nisan'da yapılan ve kritik kararların alındığı gizli oturuma katılan mebûsların sayısıdır. Özellikle de Menteşe Mebûsu Halil Bey'in ve Yunus Nâdi Bey'in verdikleri mebûs sayısı, karar alma noktasında gerekli çoğunluğun sağlanamadığını göstermektedir. Zaten meşrûiyeti tartışmalı olan Meclis-i Millî, oturuma iştirak eden mebûs sayısındaki itilafla daha da sıkıntılı bir durumdadır.

Yasallığı tartışmalı olmasına rağmen Meclis-i Millî çok önemli iki kritik görev ifâ etmiştir: Bir önceki bölümde de temas edildiği gibi, öncelikle Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümesini meşrûlaştırmıştır. Aksi halde bu Selanik çıkışlı askerî hareket, aslında bir isyan veya ihtilâl teşebbüsü anlamına gelmekteydi. İstanbul'da var olan ve görevini yerine getiren meşrû hükümetin ve yönetimin herhangi bir resmî talebi olmadan, tamamen gönüllülük esası üzerine teşkil edilen ve içlerinde Osmanlı hâkimiyetine karşı silahlı mücadele eden terör örgüt üyelerinin de bulunduğu askerî birliklerin İstanbul üzerine yürümelerine bu şekilde bir meşrûiyet kazandırılmıştır.

İkinci olarak Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi süreci resmen gündeme getirilmiş ve ilk adım atılmıştır. Nitekim II. Abdülhamid'in tattan indirilmesi iki aşamada gerçekleştirilmiştir: Öncelikle konu, Yeşilköy'deki Yat Kulübü'nde toplanan ve çoğunluğunu ittihâdçıların oluşturdukları mebûslar ve âyanlarla aktüelleştirilmiş ve ilgili karar gizlice alınmıştır. Dolayısıyla sonrasında 27 Nisan'da atılan adım, artık formaliteden başka bir anlam taşımamaktaydı.

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN HAL' KARARININ ALINMASI

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle alakalı haberler, yorumlar ve tartışmalar, ilgili gelişmelerden çok daha erken Avrupa matbuatında görülmeye başlanmıştı. Hatta tartışmadan öte ilgili kararın çoktan alındığına dair bilgiler sık olarak konuşulmaktaydı.

Bunlardan bir tanesi 18 Nisan'da *Kölnische Zeitung*'da çıkmıştır. Bu gazetenin İstanbul muhabirinin haberine göre İstanbul üzerine yürü-

meye hazırlanan Hareket Ordusu, aslında Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini talep etmektedir. Onların bu niyetleri başşehirde duyulmuştur.[10] İkinci örnek 19 Nisan tarihli *Neue Freie Presse*'nin baş makalesidir. Buradaki yorumda, Jön Türkler'in bu "*askerî seferinin*" II. Abdülhamid'e karşı yapıldığı ve bununla "*birlikte yaşama imkânının*" kalmadığı; Hareket Ordusu'nun başkente yaklaşan her adımının Sultan II. Abdülhamid'in tahtı ve hayatı için "*büyük tehdit*" arz ettiği belirtilmektedir. Makalede diğer partilerin de II. Abdülhamid'den ayrıldıkları ve Jön Türkler'in onu tahttan indirme teklifini destekledikleri iddia edilmektedir. Buna örnek olarak Jön Türkler'in en kuvvetli muhalifi Ahrâr Fırkası'nın bu konuda Jön Türkler'i desteklemesi verilmektedir.[11]

Avrupa matbuatında bu şekilde Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi açık bir şekilde dile getirilirken, Jön Türk çevrelerinde bu düşünce ilk etapta sınırlı bir çevrede gündeme gelmişti. Yukarıda da temas edildiği gibi, isyanın birinci günü 13 Nisan'da Vezneciler'de saklanan Talat Bey, Ahmed Rıza Bey ve Doktor Nâzım Bey bundan sonrası için üç önemli karar almışlardı. Bunlardan biri de II. Abdülhamid'in hal' edilmesiydi. Alınan bu karar daha sonra Yeşilköy'de toplanan Meclis-i Millî mensupları tarafından görüşülerek kademeli olarak pratiğe aktarılmıştır.

Fakat bu toplantı resmen başlamadan önce, ilgili kulislerde de bunun görüşüldüğüne dair bilgiler hatıralardan geçmektedir. Bu sıralarda Yeşilköy'deki Yat Kulübü'nde bulunan Menteşe Mebûsu Halil Bey, II. Abdülhamid'in hal' edilmesi fikrinin kendi aralarında nasıl gündeme geldiğine dair ilginç bir ayrıntıyı anlatmaktadır. Kendisi dâhil toplam sayıları 35'i bulan Mebûslar, kulüpte otururken dışarından gelen Said Paşa, "*Bu akşam bir içtima akdedecektik öyle değil mi?*" demişti. Mebûslar, "*Böyle bir emrinizi almadık. Burada 35 kişiyiz*" diye karşılık verince Said Paşa şöyle demişti: "*Canım diğer arkadaşlar köyde bulunuyor mu, mevcut farz ediveririz. Payitahttaki asker Meşrûtiyete isyan etmiş, orada da bir hükümet var. Milletin ordusu da gelmiş, Meclis-i Millî de ordugâhta kurulmuş. 'İlk vazifeniz hükümeti ıskat etmekti. Bunu niçin yapmadınız?' suretinde bir sual*

karşısında kalırsak cevabınız ne olur?" Bunları aktaran Halil Bey, bu söylenenlerden hiçbir şeyin anlaşılmaması ve salonda bir tartışmanın yaşanması üzerine kendisinin ayağa kalkarak şu izahatta bulunduğunu ifade etmektedir:

"*Paşa Hazretleri, evvela vaziyetimizi tespit edelim. Padişah Meşrûtiyet'e karşı vaziyet almış. Payitahttaki askerler de isyan etmiştir. Şimdi milletin ordusu gelmiş. İstanbul hududuna dayanmıştır. Yarın harp başlıyor, bizim ordu galip gelirse bizleri suale çekmeyecekler, biz sual soracağız? Maazallah, âsiler galebe çalarsa, Sultan Hamid bizleri suale çekmeyecek, giyotine gönderecektir. Biz vaziyeti böyle anlıyoruz. Mesuliyeti böylece kabul ettik, buradayız.*"

Bu arada Âyan Sahib Molla Bey söz alarak, aslında kendisinin Said Paşa'ya boşuna Müslüman kanının akıtılmaması için padişahın hal' edilmesi teklifini getirdiğini, fakat kendisinin bunu kabul etmediğini, şimdi ise milletin kafasını karıştırdığını iddia etmiştir. Salondaki bu tartışmaların ardından II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi fikrinin netleşmesini şu şekilde anlatmaktadır: "*Sahip Molla'nın bu teklifinden sonra Said Paşa, Ordu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'yı davet etmiş, 'padişah meselesi ne olacaktır?" Mahmud Şevket Paşa da yerinde olgun bir cevap vermiş: 'Benim vazifem âsileri tenkildir. Padişah hakkında karar vermek Millet Meclisi'ne aittir.'*[12]

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin gündeme gelmesiyle alakalı olarak Fethi Okyar da bazı iddialara temas etmektedir. Hareket Ordusu'nu Yeşilköy'de karşılayan Talat Bey, bazı subaylarla yalnız kaldığı sırada bu konuyu açmıştır. Talat Bey, Said Paşa'nın "*açıkça ifade etmese de*" Sultan II. Abdülhamid'in bu gelişmelerden sonra tahtta kalmak istemeyeceğini anlatmaya çalıştığını belirterek konuşmasına şu şekilde devam etmiştir: "*Anladığıma göre, tahttan indirilme için yapılacak bir teklife, ne kendisi ne de âyan azâlarının büyük kısmı itiraz etmeyecekler. Acaba kumandanlar ne düşünüyorlar?*" Bu soru üzerine orada bulunan subayların "*müsbet, menfi*" bir fikir beyan etmediklerini belirten Fethi Bey, ona bu konuyu Mahmud Şevket Paşa ile görüşmesini teklif etmiştir. Fakat Talat Bey, böyle görüşme-

nin doğru olmadığını, şayet bu yapılırsa cemiyetin önceden aldığı bir karar varmış gibi yorumlanabileceğini; bütün bu yaşanılanlardan sonra II. Abdülhamid'in "*huzurla tahtında kalabileceği*"nin şüpheli olduğuna inandığını ifade etmiştir. Ayrıca böyle bir kararın ancak mebûslar ve âyanlar tarafından alınabileceğini de eklemiştir. Bütün bunları anlatan Fethi Bey kendi kanaatini şu şekilde özetlemektedir: Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi kararı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin merkez heyeti tarafından alınmadı, zira böyle bir karara yetkili olanların çoğunluğu İstanbul'da bulunmaktaydı.[13] Fethi Bey'in bu kanaatinin doğru olmadığını, yukarıda zikredilen İrtem'in rivayetleri göstermektedir.

Bu bilgilerin ardından 22 Nisan'da cereyan eden ilgili gizli toplantı ile alakalı ayrıntılara geçebiliriz. Toplantıyı yerinde takip eden *Neue Freie Presse* İstanbul muhabirinin belirttiğine göre, toplantının Yat Kulübü'nün bulunduğu bahçeye özel giriş kartı alan kendisinin de dâhil olduğu bütün devletlerden "*üç düzine*" gazeteci girebilmişti. Binayı bine yakın silahlı asker ve Makedonya'dan gelen gönüllüler korumaktaydılar. Bunlar arasında Bulgar Çetesi Reisi Panitça ve Makedonya Çetesi Reisi İpanoviç de bulunmaktaydı. Belli bir süre sonra Osmanlı donanmasından 5 savaş gemisi gelerek kulübün birkaç mil açığına demirlemişti.

Bu ortamda gündemin ikinci meselesi, yani Sultan II. Abdülhamid'in hal' edilmesine sıra gelmişti. Meclisi Ayân Reisi Said Paşa idare etmekteydi. Yapılan görüşmede çoğunluk II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini istemişti. Padişahın tahttan indirilmesine karşı çıkanlardan Gazi Muhtar Paşa, prensip olarak buna muhalif olmadığını, fakat Sultan'ın softalar ve Kürt hamallar yoluyla İstanbul'da karışıklık çıkartıp Düvel-i Muazzama'nın müdahalesini sağlayarak bu karara karşı koyabileceği gibi bazı şüphelerini ifade etmiştir. Çoğunluk ise buna karşı çıkarak böyle bir ihtimalin bulunmadığını; kanın ancak askerî birlikler arasında akabileceğini belirtmişlerdir. Fakat tam bu sıralarda 5 savaş gemisinin meclisin açıklarında görülmesi mebûslar arasında büyük bir heyecana neden olmuştu. Mebûsların çoğu şu

şekilde bağırıyorlardı: "*Görüyor musunuz? Bunlar, Allah'ın bize gönderdiği yeni müttefiklerimiz. Neden hâlâ tereddüt ediyorsunuz?*"[14]

Yat Kulübü'ne gelerek toplantıyı bizzat takip eden Süleyman Tevfik Bey kendi izlenimini aktarırken, toplanan heyetin öncelikle İstanbul üzerine yürüyen Mahmud Şevket Paşa'nın başarısına göre, âsilerin mağlup edilmesinden sonra gizli oturum yaparak gerekli bazı kararları alacağını iddia etmektedir. Devamında ise kulüpte bulunan bazı mebûsların kendisinden İstanbul'daki gelişmeler ve bunlarda II. Abdülhamid'in rolü konusunda izlenimlerini anlatmasını istemişlerdi. Süleyman Tevfik Bey, yapılan karşılıklı konuşmalar neticesinde varmış olduğu genel havayı şu şekilde izah etmektedir: "*Sultan Hamit tahtından indirilecekti. Meclisin, teker teker senatörlerin ve milletvekillerinin şahsen olmasa da, toplu ilham merkezlerinden kopup gelen telkinlerin sonucu bu yöndeydi.*"[15]

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi kesin olmakla birlikte bunun bu aşamada yüksek sesle telaffuz edilmesi tehlikeli olabilirdi. Özellikle de hal' iddialarının İstanbul ve Mabeyn'de duyulması ihtimali söz konusuydu. Bu durum istenilmeyen tepkilere neden olabilirdi. Bundan dolayı yukarıda temas edilen 22 Nisan'daki toplantı gizli olarak yapılmış ve burada Sultan II. Abdülahmid'in hal' edilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat bunun İstanbul'da duyulmasıyla ortaya çıkabilecek olumsuz gelişmelerin önüne geçebilmek için Mabeyn'e telgraf çekilerek, dolaşmakta olan hal' iddiaları yalanlanmak istenmiştir. Nitekim Meclis-i Âyan Reisi Said Paşa, İkinci Reisi Ahmed Muhtar Paşa ve Meclis-i Mebûsan İkinci Reisi Talat Bey imzalı bu telgrafta, yapılan toplantıda Rumeli'den gelen ordunun maksadının memleketin emniyetinin iadesinin sağlanması olduğu öncelikle vurgulanarak, devamında Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi iddialarına temas edilmektedir. Bu göre, "*[...] Zât-ı Hazret-i Pâdişâhi'nin Kanun-ı esâsî'ye sâdık kaldıkça nefs-i Hümâyunlarının hukuk-ı Saltanat-ı Seniyyelerinin masûniyyet ve mahfûziyeti[...]*" teminatı hükümdara verilmektedir.[16] Bu şekilde ilgili iddialar birinci ağızdan yalanlanmış oldu.

Bir gün sonra 23 Nisan'da Ahmed Rıza da yaptığı bir açıklamada, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi tartışmalarına açıklık getirmiştir. Kendisinin ifadesine göre, "*II. Abdülhamid'in eğer bu isyanla bir alakası olduğu tesbit edilirse, tahttan indirilmesi ancak telaffuz edilebilir.*"[17]

Fakat ilginçtir, aynı gün Ahmed Rıza Bey bu kez bir Yunan gazetesine verdiği demeçte Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin lüzumunu net bir şekilde dile getirmiştir. Avusturyalı *Reichspost*'un *Athine Sefta Kalipes* gazetesinden aktardığı habere göre Ahmed Rıza Bey şunları demiştir: "*Bu şimdi nihaî olarak çözülmelidir. Eğer şimdi mağlup olursak, ölüm ilanımızı kendi elimizle hazırlamış oluruz. Hamallar cadde ortasında bizleri sopalarla öldürürler, bizleri kazamata atarlar ya da Asya'ya sürerler, belki de izimizi silerler. İhtilâl istemiyoruz, fakat gerekirse halkımızın hürriyeti için kanımızın son damlasına kadar kendimizi kurban etmeye hazırız. Eğer Sultan'ı ve ekibini temizlemeyi, ki bizim hedefimiz de bu, başarırsak hâdise en iyi şekilde neticelenmiş olur. Bunu inkâr etmiyoruz. Selanik telgrafımızı Sultan iyi anlamıştır.*"[18]

Bu görüşmelerin İstanbul'da duyulmasıyla ortaya çıkabilecek tehlikelerden birinci derecede endişelenenlerden biri de hiç şüphesiz Hareket Ordusu'nu komuta edecek Mahmud Şevket Paşa'dır. Nitekim Mahmud Şevket Paşa, Yeşilköy'e geldiğinde Ahmed Rıza Bey'i yanına çağırarak ona durumu şu şekilde izah etmiştir: "*[...]ben yanımdaki askeri, 'Meşrûtiyeti ve Padişahı kaldırmak isteyenleri yola getireceğiz, Padişahın ve milletin canı tehlikede' diyerek buraya kadar getirdim. Hal'in bizim taraftan olacağını asker duyarsa isyan eder, şimdilik ses çıkarmasınlar, bu işi görüşmenin zamanı gelince ben size haber veririm.*"[19] Nitekim süreç Mahmud Şevket Paşa'nın düşündüğü gibi cereyan etmiştir.

Mahmud Şevket Paşa benzer bir taktiği Yıldız Sarayı'na karşı uygulamıştır. Hal' kararının özellikle de Yıldız Sarayı'nda da duyulmasıyla birlikte ortaya çıkabilecek olumsuz gelişmelerin veya bazı endişelerin önüne geçmek amacıyla, en azından ilgili askerî hareketin komutanı

olarak, hal' iddialarını yalanlayan şu telgrafı 23 Nisan Cuma günü Mabeyn'e çekmiştir:

"*Ordu-yı hümayunun Dersaadet'e vusulü münasebetiyle birtakım bedhahân ordunun zat-ı şahanelerini hal' edeceği havadisini neşrediyor. Hâşa sümme hâşa ordu böyle bir şeyi asla kabul etmez. Bu bir bühtan-ı azîmedir. Ancak tedib-i ussat sırasında birtakım fesede kargaşalık çıkararak hayat-ı hümayunlarına iras-ı mazarrat edecek olurlar ise bundan dolayı ordunun hiçbir mesuliyet kabul etmeyeceğini arz ederim.*"[20] Paşa, benzer bir telgrafı Bâb-ı Âlî'ye de çekmiştir.

Bu arada 22 Nisan'da Çatalca'da *Matin* gazetesinin muhabiriyle görüşen Enver Bey, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi tartışmalarına çok açık bir şekilde katılmıştır. Buna göre, II. Abdülhamid'in artık hükümdar olarak kalamayacağını bildiren Enver Bey, kendisinin artık tahtta kalmasının vatan için ölüm anlamına geldiğini belirtmiştir. "*Sultan, Jöntürkler'in lütfundan ancak kendi hayatının garanti edilmesini bekleyebilir, daha fazlasını değil.*"[21]

Sultan II. Abdülhamid yönetiminin geleceği hakkında Yeşilköy'de yaşanan bu gelişmeler karşısında Mabeyn ve Bâb-ı Âlî'nin tavrının nasıl olduğunun tespit edilmesi gerekiyor. Cuma Selamlığı'nın yapıldığı gün orada hazır bulunan diplomatlara II. Abdülhamid adına açıklama yapan Mareşal Kampoevener Paşa, Mahmud Şevket Paşa'nın öğlenden önce gönderdiği telgrafla ilgili, Hareket Ordusu'nun Sultan'ı tahttan indirmek için geldiğine dair dedikodular karşısında hayret ettiğini bildirmiştir. Bu ordunun, düzenin sağlanması ve son olayların müsebbiplerinin cezalandırılması için İstanbul'a geldiği vurgulanmıştır. Benzer bir açıklama yine Cuma Selamlığı günü bu kez de Sadrazam Tevfik Paşa tarafından yapılmıştır. Sadrazam, hazır bulunan diplomatlarla yaptığı görüşmede, Sultan II. Abdülhamid'e sadakat gösterdiklerine dair garantiyi ihtiva eden telgrafı Âyan Reisi Said Paşa'dan aldıklarını söylemiştir.[22]

Nitekim Bâb-ı Âlî, verilen bu teminatlara o kadar inanmıştı ki, en son 25 Nisan, yani Yeşilköy'deki son toplantıda nihaî kararın alındığı gün, vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderilen yazıda ilgili iddialar

bir kez daha yalanlanmıştı. Yazının girişinde Mahmud Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'nun İstanbul'daki hâkimiyeti ele geçirmesiyle şehirdeki asayişin ve emniyetin tekrar sağlandığı belirtilmiştir. Devamında ise padişah hakkında dolaşan iddianın "*külliyen*" asılsız olduğu ve "*Hareket Ordusu'nun Makam-ı Saltanat-ı Osmâniyyeye karşı efkâr ve niyât-ı hâlisânesi erkân-ı askeriyye tarafından temin olunmaktadır*" denmektedir.[23]

Bütün bu tartışmaların gölgesinde kalan Sultan II. Abdülhamid ise kendisi hakkında yapılan bu suçlamaları reddederek, 31 Mart Vak'ası'na iştirak etmediğinin garantisini vermiştir. Ayrıca kurulacak olan bir araştırma heyetinin şer'i hükümlere göre yapacağı soruşturma kendisini suçlu bulmadığı sürece, tahttan feragat etmeyeceğini bildirmiştir.[24]

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle alakalı yapılan görüşmelerin belli bir olgunluğa ulaşması, genel bir kabulün belirginleşmesi; özellikle de Hareket Ordusu'nun İstanbul'da hâkimiyeti sağlamasının ardından olmuştur. Bu yöndeki ikinci somut adım, 160 mebûsun iştirakiyle 25 Nisan'da Yeşilköy'deki Yat Kulübü'nde Said Paşa'nın riyasetinde yapılan toplantıyla atılmıştır.[25] Fakat bu sayının da ciddî bir şekilde tartışmalı olduğunu düşünüyoruz. Toplantının tutanağından anlaşıldığı üzere, meclis başkanının çoğunluğun sağlandığına dair herhangi bir giriş yapmaması ve gündem konularından biri olan İsmail Kemâl Bey'in izin isteğinin oylaması sırasında geçen konuşmalar, bu noktadaki şüpheleri teşkil etmektedir. Bu görüşmenin ilgili bölümü şu şekildedir:

Said Paşa bu istek üzerine mebûslara, izin verilmesini isteyenlerin ellerini kaldırmasını ister. "(Eller kalkmaz) *-Ekseriyet yok.* (Ekseriyet var sadâları). Seyid Bey- *Var diyorsunuz, biz yukarıdan bakıyoruz. –Mebûs olmayanlar elini kaldırmasun. –Neden izin verilmesün efendim?* Said Paşa- *Ta'yin-i esâmi sûretiyle re'y toplayalım mı?* Seyid Bey- *Kırk beş el vardır efendim.*" Bu şekilde konuşmalar devam eder. En sonunda Said Paşa bir kez daha, izin verilmesini isteyenlerin ellerini kaldırmasını ister. Eller kalkar ve çoğunluk iznin verilmesini

ister.[26] Sayımda, izin talebine "*evet*" diyen mebûsların 45 olarak çıkması ve bunların çoğunluk olarak kabul edilmesi, toplantıya katılan mebûsların sayısının yukarıda iddia edildiği gibi çok yüksek olmadığını göstermektedir. Buna göre, hayır diyenlerin sayısı en fazla 44 olması gerekiyor. Dolayısıyla bu toplantıya iştirak eden Mebûsların sayısı en çok 89 olabilir. Daha fazlası kesinlikle söz konusu değildir.

Takvim-i Vekâyi bu toplantıdaki müzakereleri "*Meclis-i Meb'ûsân'ın zabt-ı ceridesidir. 61. İctimâ-i Umûmî*" başlığı altında vermiştir. Toplantıda Mahmud Şevket Paşa'nın sıkıyönetime geçildiğine dair telgrafı okunduktan sonra bununla alakalı görüşmeler yapılmış ve devamında gelen telgraflar okunmuştur.[27] Aynı oturumun ikinci celsesinde ise Mahmud Şevket Paşa'dan beklenen asıl telgraf Meclis-i Millî Reisi Ahmed Rıza Bey tarafından okunmuştur. Telgrafın girişinde Üsküdar tarafındaki askerlerin tamamen silahlarını teslim ettikleri ve firar eden İkinci Tabur askerlerinden başka silahlarını teslim etmeyen kimsenin kalmadığı belirtilmektedir. Devamında ise bundan dolayı Meclis-i Millî'nin kendi binasında toplanması için bir engel kalmadığı söylenmektedir. Bu telgrafın okunması üzerine söz alan Mebûs Mustafa Ârif Efendi, "*Şimdi müctemi'ân gidüb orada içtimâ'-i umûmîyi teşkil etmemizi teklif iderim*" demiştir. Böylece asıl konuya girilmiş oldu. Bundan sonra daha ziyade hangi vasıtayla İstanbul'a gidileceği, saat kaçta toplantının yapılacağı konuşulmuş ve ilgili karar alınmıştır.[28]

Görüşmelerin zâbıtlarında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle alakalı bir nokta geçmemesine rağmen, bu husus büyük bir ihtimalle gizli celse de gündeme gelmiştir. Nitekim Fethi Okyar'ın belirttiğine göre, Gayr-i Müslim mebûslar ile âyanların çoğunluğunun katılmadığı toplantıda yapılan görüşmeler neticesinde ilgili ilk karar "*nabız yoklaması*" şeklinde alınmıştır. Askerî kanat bu karar karşısında "*tarafsız*" kalmıştır. Daha sonra bu; Said Paşa, Muhtar Paşa, Talat Bey ve Abdülaziz Mecdi Efendi tarafından Mahmud Şevket Paşa'ya tevdi edilmişti.[29] Yunus Nâdî de burada saltanat değişikliği kararının alındığını ve bunun gazeteler tarafından yazıldığını belirtmektedir.[30]

Bu toplantıda gündeme gelen bir iddiayı burada zikretmek gerekiyor. Ulah Mebûsu Besarya Efendi, Sultan II. Abdülhamid hakkında Beyoğlu'nda konuşulan bir dedikoduyu, İrtem'in ifadesiyle "*müthiş haber*"i Meclis-i Millî'nin gündemine getirmiştir: "*Abdülhamid Rumeli hareketine mani olması, Hareket ordusu'nu arkadan vurması için Avusturya imparatoruna müracaat etmiş!*" Bu ilginç iddianın mecliste büyük bir heyecana neden olduğunu ve "*fikirleri altüst*" ettiğini yazan İrtem, "*artık hiddet ve asabiyet son dereceyi buldu. Heyecandan hiç kimse haberin uydurma olup olmadığını tedkike, tahkike lüzum görmüyordu*" diye genel havayı tasvir etmektedir. Nitekim bunun üzerine söz alan mebûslar artık Sultan II. Abdülhamid'den kurtulma zamanının geldiğini ifade ederek, gerekli kararın alınmasını net bir şekilde telaffuz etmişlerdir. Bu şekilde alınan karar, Reis Said Paşa'nın isteği üzerine zapta geçirilmemiştir.[31]

Yine aynı toplantıda, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinin ve sıkıyönetim ilan etmesinin ardından Yeşilköy'deki çalışmalara son verilerek 25 Nisan'da İstanbul'a geçme kararı alınmıştı.[32] Ayrıca Fethi Okyar, Meclis-i Mebûsan'ın ve Meclis-i Âyan'ın müşterek olarak 27 Nisan 1909'da İstanbul'da yapacakları toplantının günü ve yerinin burada ilan edildiğini iddia etmektedir. Meclis başkanlarının isteği üzerine, bu toplantı ile ilgili haber, "*İstanbul muhafızlığı tarafından mebûsların ve âyanların evlerine özel tebliğle bildirilmişti*" demektedir.[33] Bu şekilde yine asker devreye sokularak İstanbul'da yapılacak olan kritik toplantıda karar için gerekli olan çoğunluğun sağlanabilmesi garanti altına alınmak istenmiştir.

Hal' kararı gizli tutulsa da aynı sıralarda Anadolu'da duyulmuş; İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin merkezlerinden Selanik'teki Merkez-i Umûmi'ye gelen telgraflarda II. Abdülhamid'in hal' edilmesi için ulemâ tarafından fetva verildiğinden bahsedilmekteydi. Bunun üzerinde Merkez-i Umûmi 26 Nisan'da toplanarak bunları müzakere etmiş ve Sultan'ın hal' edilmesinin doğru karar olabileceği gündeme gelmiş; bu kararın neden olabileceği muhtemel tesirler üzerinde de durulmuştur.[34]

Yeşilköy'de son toplantılarını yapan mebûslar, Meclis-i Mebûsan Reisi Ahmed Rıza Bey ve Meclis-i Ayân Reisi Said Paşa ile birlikte 26 Nisan'da saat 10 civarında trenle Sirkeci'ye gelmişlerdi. Askerlerin korudukları tren, ahali tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Bunlar, askerlerin ve halkın eşliğinde meclise geçmişlerdi.[35]

Meclis-i Mebûsan'ın bu önemli toplantısı yapılmadan önce alınması gereken en önemli tedbir, Yıldız Sarayı'nın problemsiz bir şekilde işgal edilmesiydi. Nitekim 27 Nisan sabahı Galip Paşa'yı yanına çağıran Mahmud Şevket Paşa, kendisine Yıldız Sarayı'nın harem dairesinin giriş ve çıkışlarının komutasındaki jandarma ile işgal etmesini ve neticeyi derhal kendisine bir telgrafla bildirmesini istemiştir. Bu emri alan Galip Bey, komutasındaki jandarma süvarisiyle birlikte Beşiktaş'a hareket etmiştir. Burada Veliahd Mehmed Reşad Efendi ile görüşmüştür.[36] Ardından Yıldız Sarayı'na giden Galip Bey, harem dairesini işgal ettikten sonra ilgili telgrafı Mahmud Şevket Paşa'ya çekerek durumu bildirmiştir.[37]

Takvim-i Vekâyi'deki zâbıt kayıtlarına göre beklenen toplantı "*62. İçtimâ'-i Umûmî*" ismi altında 27 Nisan Salı günü[38] saat 13:30'da başlamıştır.[39] Fethi Okyar'ın ifadesine göre toplantının yapılacağı meclisin dinleyici locaları "*ancak bizlere*", yani subaylara kâfi gelmiştir. Yine kendisi ve Pertev Paşa, Mahmud Şevket Paşa'nın emri ile Meclis Başkanı'nın odasında bulunmuşlardır.[40] Bu bilgilerden de anlaşıldığına göre, subaylar bu kritik görüşmeyi ve oylamayı şansa bırakmak niyetinde değillerdi. Onların görüşme öncesinde yerlerini alarak, mecliste varlıklarını göstermeleri, hatta meclis başkanının odasında bulunmaları mebûslar üzerine bir baskı kurmak anlamına gelmekteydi.

Bu oturuma iştirak eden Abdurrahman Şeref Efendi'nin anlattığına göre, Salı günü yapılacak bu son oturumda II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin "*kat'i bir şekilde önceden belli*" olmuş; fakat bunun gerçekleştirilmesinde bazı zorluklarla karşılaşmamak için öncelikle Yıldız Sarayı'ndaki askerlerin, personelin ve saltanat yakınlarının etkisiz hâle getirilmesinin beklenmesine karar verilmişti. Nitekim

her şey beklenildiği gibi cereyan edince, Meclis-i Millî "*hal' kararını vermek için*" Âyan Reisi Said Paşa başkanlığında toplanarak gerekli çalışmayı başlatmıştır. Oturum başladığında Yıldız Sarayı'nın teslim alındığına ve endişe edecek bir durumun olmadığına dair Mahmud Şevket Paşa'dan gelen telgraf okunmuştu.[41]

Bu konuda Süleyman Tevfik Bey'in anlattığına göre ise "*Bütün direnişlerin kırıldığı, Taşkışla ve Taksim kışlalarının da teslim alındığı, Senato ve Millet Meclislerinin Millî Meclis olarak derhal toplanmasının rica edildiği*" haberini ihtiva eden telgrafın Mahmud Şevket Paşa'dan gelmesiyle artık son aşamaya gelinmiştir. Salondaki hava değişmiş ve bir anda meclis mebûs ve senatörlerle dolmuştu. 240 Mebûs ve 24 Ayan'ın hazır olmasıyla gerekli olan çoğunluk sağlanmıştı. Said Paşa kürsü konumuna getirilmiş olan başkanlık koltuğuna çıkarak oturumu açmıştı.[42] Mehmed Salahaddin de, aynı şekilde bu son toplantının başlamasıyla alakalı gelişmeyi, Mahmud Şevket Paşa'nın özellikle de Yıldız Sarayı'nın "*avârızdan tecrid*" edildiğine dair telgrafının gelmesi olarak zikretmektedir.[43]

Bu şekilde başlayan oturumda ilk sözü alan Gazi Muhtar Paşa, Allah'ın Meclis-i Millî'ye "*mühim*" bir görev verdiğini ve milletin "*telaş*" içinde bunun "*ifa*" edilmesini beklediğini; bu konuda herkesin kalbinde "*evvelce*" kararını verdiğini belirtmiş ve meselenin halli için âdet üzere "*fetva*"ya müracaat edilmesini teklif etmiştir.[44]

Bu teklif alkışlarla kabul edilmiş ve Fetva Emini Hacı Nuri Efendi'nin çağırılması için bir heyet gönderilerek oturuma ara verilmiştir. Bu arada Hacı Nuri Efendi'yi beklerken ulemâ kökenli mebûslar ve Elmalı Hamdi Hoca, hal' fetvasının tasarısını hazırlamışlardır.[45] Bunlar olurken salondan kimsenin çıkmaması ve içeri kimsenin alınmaması kararı alınmış ve bu kat'i bir şekilde uygulanmıştır. Ardından Fetva Emini, Meclis-i Mebûsan Reisi, Âyan Reisi, hükümet üyeleri, fıkıh bilgisine sahip olan birkaç mebûs, Mebûsan Reisi Ahmed Rıza Bey'in odasında fetva taslağını görüşmek üzere toplanmışlardı. Fakat Fetva Emini Hacı Nuri Efendi'nin, yetkinin Şeyhülislam'da olduğunu belirterek bu konuya müdahil olmak istememesi üzerine, tartışmalar

çıkmış ve iş uzamıştı. Özellikle de halk arasındaki rahatsızlık gündeme getirilip ısrar edilmesi üzerine Hacı Nuri Efendi, "*Hal' de meymenet yoktur. Tebeddülü saltanat muktazi ise teklif ediniz, nefsini azletsin*" demiştir. Ardından taslağı hazırlayanların, "*fetvanın nihayetini hal' olmak veya istifa teklif edilmek şıklarından hangisini erbâb-ı hal' ü akd tercih eylerse icrâsı me'âlinde bir fıkra*" ilave etmeleri üzerine Hacı Nuri Efendi de en sonunda buna razı olmuştur. Böylece son şeklini alan fetvanın imza edilmesinden sonra meclis salonuna geçilerek oturum yeniden başlatılmıştır.[46]

Süleyman Tevfik Bey'in bizzat şahit olduğu fetvanın hazırlanması aşamasındaki tartışmalar hakkında daha farklı iddiası bulunmaktadır: Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi'nin hazırladığı fetva metninin okunmasının ardından Fetva Emini Hacı Nuri Efendi kendi tereddütlerini şu şekilde anlatmıştır: "*Sorulan soruya din yasalarına ve vicdana uygun cevap verebilmek Allah-ü a'lem olur diye bilmek için hatıra gelen sebepler arka arkaya sıralanır. Fakat acaba onların hepsi yerinde midir? Bu cevabı isteyenlerin tek maksadı istediklerini tasdik ettirmektir. Unutmamak gerekir ki, bugünün geçici hayatının yarın hesaplaşması vardı. Mahşer gününün hesabına iman ve vicdanlarıyla inanan insanlar, hiçbir sebep önünde gerçeklerden ayrılmazlar. Ben ancak birinci şıkka, yani imamlık ve saltanattan feragat teklifine evet diyebilirim.*" Devam eden mütalaa hakkında ise benzer şeyleri söyleyerek konuşmasını şu şekilde tamamlamıştır: "*[...] Maksat bu olduğuna göre, gerçek olup olmadığı tartışılabilecek suçlamalara dayanmak yerine, öteki yol, yalnızca hak ve adalet arayan din kurallarına daha uygundur.*" Bu görüşmenin ardından Talat Bey ve Ahmed Rıza Bey meclise geçerek görüşmeye katılmışlardır.

Belli bir süre sonra içeriye giren İstanbul Mebûsu Mustafa Asım Efendi'nin, Hacı Nuri Efendi'yi bir köşeye çekerek kulağına bir şeyler anlatması üzerine Fetva Emini'nin dudakları titremeye başlamıştı. Titreyen elleriyle fetvanın temize çekilmiş nüshasını alarak masanın üzerindeki hokkadan kalemi mürekkebe batırmış ve "*bir kararsızlık anı geçirdikten sonra fetvanın belirli yerine imzasını*" atmıştı.[47] Mehmed Salahaddin'in anlatımına göre ise Mebûs Hamdi Efendi'nin

"*karalamış olduğu*" bu fetvayı, Nurî Efendi "*Şer'-i Şerife*" muhalif olduğunu iddia ederek tasdik etmek istememişti. Bunun üzerine, Şeyhülislâm Ziyâeddin Efendi "*vuku' bulan cebr ve ikrâh üzerine yeni müsvedde-i mezkûreyi fetvâ şekline ifrâğ ile imzâya mecbur*" olmuştur.[48]

Bu bilgileri veren Süleyman Tevfik Bey, Mebûs Mustafa Asım Efendi'nin Fetva Emini Hacı Nuri Efendi'ye neler söylediğine dair ilginç bazı iddiaları gündeme getirmektedir. Buna göre, Talat Bey ve Ahmed Rıza Bey, Fetva Emini'nin dostu olan Mustafa Asım Bey'i yanlarına çağırarak ona şunları söylemesini istemişlerdi: Sultan II. Abdülhamid'in artık tahtta kalma imkânı yoktu. Fakat suçu üzerine almayacağı için kendi isteği ile saltanattan çekilmeyi asla istemez ve direnir. Böylesi tartışmalara memleketin ve milletin tahammülü kalmamıştır. "*Asker ve sivil fedâiler kesin karar vermişlerdir: Sultan Hamit 24 saat içinde tahttan indirilmezse öldürülecektir.*" Bunun üzerine Mustafa Asım Bey, Fetva Emini Hacı Nuri Efendi'nin yanına gelerek şunları söylemiştir: "*Şimdi sen bu fetvayı imzalamazsan, zaten kuşatılmış bulunan Yıldız Sarayı bilinmeyen kimselerce basılacak, Sultan Hamit öldürülecek! Buna Hareket Ordusu da hükümet de engel olamaz. Çünkü emin ol, fedâilerin kimler olduğu tam bilinemiyor. Böyle muazzam bir cezayı Allah ve tarih önünde üzerine alabilir misin? Sen itirazlarını yaptın, doğru bildiğin yolu gösterdin. Görev tamamdır. Önlenmesi imkânsız faciaya sebep olma, hattâ engel ol... Bunun için fetvayı imzala.*"[49] Fethi Okyar da bu tehditvâri konuşmanın özetini kitabında anlatmaktadır.[50] Yine Midhat Sertoğlu da bu konuda, "*Hal' etmezlerse öldürürler, sen de ölümüne sebep olmuş olursun*" şeklinde Mustafa Asım Efendi'nin Hacı Nuri Efendi'yi tehdit ettiğini belirtmektedir.[51]

Böylece şekillenen fetvanın hazırlanma sürecini takribi olarak aynı rivayetlerle zikreden İrtem, kitabında ilginç bir üslup tartışmasını gündeme getirmektedir. Meclis-i Millî daha önceden Yeşilköy'de kabul ettiği beyannâmeyle "*gayrimeşrû ve gayrimeşrûtî*" olarak resmen ve açıkça ilan ettiği Tevfik Paşa'nın hükümetine dâhil olan Şeyhülislâm'dan hal' fetvasını istemiş ve almıştır. Bunun ne anlama geldiğini İrtem şu şekilde izah etmektedir: "*Bu fetvanın selahiyet sahibi bir makamdan*

sadır olması Osmanlı saltanatında carî anane icabındandı. Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi meşrû bir hükümet azâsından değil idiyse vereceği fetva dahi bu ananeye mugayir düşerdi! Bu âdeta ulemâdan herhangi bir zatın fetva kitaplarını karıştırıp istihrac edeceği bir hükmü ifadeden ibaret kalırdı. [...] Ancak Tevfik Paşa kabinesi meşrû ve meşrûtî idiyse Hareket ordusu'nun ef'al ve icraatı ne manâ alırdı?" Bu ilginç yorumu gündeme getiren İrtem, "*bu heyecanlı anlarda bunları düşünmeye müsaid değildi*" diyerek de noktayı koymaktadır.[52]

Hazırlanan fetvanın metni şu şekildeydi: "*İmâmül-müslimîn olan Zeyd bâzı mesâ'il-i mühime-i şer'iyyeyi kütüb-i şer'iyyeden tayy ve ihrâç ve kütüb-ı mezkûreyi men' ve hark ve ihrâk ve Beytü'l-mâlde tebzir ve isrâf ile mesûg-ı şer'i hilâfetde tasarruf ve bilâ sebeb-i şer'i katl ve habs ve tağrîb-i ra'iyye ve sâir gûnâ mezâlimi i'tiyâd etdikden sonra salâha rücû' itmek üzere ahd ü kasem etmiş iken yemîninde hânis olarak ahvâl ve umûr-ı Müslîmini bi'l-külliyeye muhtel kılacak fitne-i azîme ihdasında ısrâr ve mukâtele îkâ' etmekle mene'a-i Müslimîn Zeyd-i mezbûrun tagallübünü izâle etdiklerinde bilâd-ı İslâmiye'nin cevânib-i kesîresinden mezbûru mahlû' tanıdıklarına dâ'ir ihbâr-ı mütevâliye vürûd idüb mezbûrun bekâsında zarar muhakkak ve zevâlinde salâh melhûz olmakla zeyd-i mezbûra imâmet ve saltanatdan ferâgat teklif etmek veya hal' eylemek sûretlerinden hangisi erbâb-ı hal ve akd ve evliyâ-yı umûr tarafından ercah görülüyorsa icrâsı vâcib olur mu? El cevap: Olur.*"[53]

Fetvada yer alan Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine neden olan suçlardan birincisi, önemli şer'i meseleleri şer'î kitaplardan "*çıkartması*", bu kitapları "*yasaklaması*", "*yırtması*" ve "*yakması*" olarak gösterilmektedir. Devletin hazinesini "*israf etmesi*" ve şer'î yasalara "*aykırı harcaması*", ikinci sırada zikredilmektedir. Üçüncüsü, şer'î bir sebep olmadan insanları "*öldürmesi*", "*hapsetmesi*", "*sürmesi*" ve başka zulümleri "*âdet*" edinmesi iddiasıdır. Müslümanların işlerini ve hâlini tamamen bozacak büyük bir "*fitne*"yi çıkartmakta ısrar etmesi ve Müslümanları birbirine "*öldürtmesi*" de aynı şeklinde fetvada geçmektedir. Fitne-i Azime'den kasıt 31 Mart Vak'asıdır.

Bu şekilde Sultan II. Abdülhamid bu vakıanın çıkarılmasından da mes'ul tutulmaktadır.

Artık fetvanın mecliste görüşülmesi aşamasına gelinmişti. Abdurrahman Şeref Efendi'nin anlatımına göre, fetvanın imzalanmasında kullanılan kalemi hatıra olarak alan Ahmed Rıza Bey, Osmanlı tarihindeki hal' kararlarının ardından içeride ve dışarıda olumsuz gelişmelerin yaşanmasından dolayı istifa teklifinin kabul edilmesini; hatta tanıdığı bazı âyan ve mebûsların buna razı olduklarını da eklemiştir. Ayrıca özellikle de Hareket Ordusu'nun Yıldız Sarayı'nı hizmetkârlarına kadar teslim almasından dolayı Sultan II. Abdülhamid'in böyle bir teklife artık karşı duramayacağını da hatırlatmıştır. Ardından fetvanın okunmasıyla birlikte her taraftan "*Hal'! Hal'!*" sesleri yükseldi. Bir aralık Meclis Reisi Said Paşa, "*Erbâb-ı hal ü akidden murâd, vükelâ-yı devlet değil midir?*" sorusunu ortaya atarak Sultan'ın ha'l edilmesi şıkkını öne çıkarmıştır. Bunun üzerine söz alan Âyan Ferik Sâmî Paşa, "*İstanbul'un fâtihi Sultan Mehmed olduğu gibi, bu def'a Pây-i Taht'ın dest-i istibdâd ve irticâdan tahlisi dahî bir feth-i mübîn olduğundan Velîahd-ı Saltanat Hazretleri'nin Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis unvânıyla i'lân-ı cülûsunu teklif*" etmiş ve bu teklif alkışlarla kabul edilmişti.

Hal' kararı verileceği sırada Meclis Başkanı Said Paşa ve herkes ayağa kalktı. Said Paşa ilgili teklifi şu şekilde yaptı: "*Efendiler, okunân fetvâ-yı şerife ve millet tarafından gösterilen arzu-yu umûmî mûcibince Sultan Abdülhamit Hân-ı Sânî'nin hilâfet ve saltanattan hal'ine karâr veriyor musunuz!*" Hazır bulunanlar, ellerini kaldırdılar. Bunun üzerine Meclis Başkanı, "*Sultan Abdülhamid hal' olundu. Serîr-i hilâfet ve saltanat Velîahd-ı meşrû Mehmed Reşâd Efendi hazretlerinin iclâsına karar veriyor musunuz?" diye sordu. Mebûsların, "Yaşasın Sultân Mehmed Hân-ı hâmis!*" nidâlarıyla bu teklif kabul edilmiştir.

Abdurrahman Şeref Efendi, kararın ilanı sırasında istifa teklifini isteyen bazı Âyanların yerlerinde oturmaya devam ettiklerini, bunun üzerine, Said Paşa'nın oturanlara özellikle bakarak, "*İttifâk ile mi ekse-*

riyet ile mi?" demesiyle, bunların da ayağa kalktıklarını yazmaktadır. Böylece "*hal' ittifâk-ı ârâ*" kararı alınmıştır.[54]

Hal' fetvasının meclise sunulması ve oylama sırasındaki gelişmelere Süleyman Tevfik Bey de temas etmektedir. Buna göre Reis Said Paşa'nın, Ahmed Rıza'nın getirdiği fetvaya göz attıktan sonra bunu yüksek sesle okumuş ve akabinde oylamaya geçilmiştir. Süleyman Tevfik Bey'in iddiasına göre, Said Paşa'nın normalde tarafsız bir başkan olarak bu oylamayı, II. Abdülhamid'in saltanat ve hilâfetten "*feragat*" etmesi ile Meclis-i Millî'nin kararıyla "*hal*'" edilmesi şeklinde iki ayrı karar olarak yaptırması gerekiyordu. Fakat meclisin ön sıralarında İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne ve azınlıklara mensup mebûslar hep birlikte tempo tutarak "*Hal'!, hal'!*" diye bağırmaya başlamışlardı. Aksine "*feragat*" teklifine sıcak bakan mebûsların sayısı "*hiç de az*" değildi ve bunlar başkandan iki teklifi ayrı ayrı oylamasını bekliyorlardı. Reis Said Paşa çanı eline alıp mebûsları ikaz ettikten sonra teklifi şu şekilde yapmıştır: "*Efendiler... Okunan fetva ve millet tarafından gösterilen genel istek gereğince İkinci Sultan Hamid'in hilafet ve saltanattan indirilmesine karar veriyor musunuz?*" Bu teklif üzerine çoğunluğu İttihâdçı olan mebûslar ellerini kaldırarak "*evet*" dediler. Bunun üzerine Âyan Yorgiyadis Efendi oturduğu yerden, "*Feragat etsin. Yazıktır günahtır*" diye bağırmıştı.

Said Paşa ise Abdülhamid karşıtı olduğu halde elini kaldırmayan Sahip Molla'ya dönerek, "*Tahttan indirme kararını oybirliği ile mi çoğunlukla mı alıyoruz? Kabul edenler lütfen ayağı kalksınlar*" demişti. Bu sırada mebûslardan bazıları Yorgiyadis Efendi'nin etrafını sararak, "*Alçak! Hain! Gerici!*" diye bağırarak ona hakaret ediyorlardı. Yorgiyadis Efendi kafasını elleri arasına alıp ağlamaya başlayınca, onun etrafını saran mebûslar diğer arkadaşları tarafından dışarı çıkarıldılar. Ortalık yatışınca Said Paşa'nın oylamayı tekrarlamasıyla, herkes ayağa kalkarak teklifi kabul etmiş oldular. Ardından Said Paşa hem alınan kararı ilan etmiş, hem de II. Abdülhamid'in halefinin kim olacağı oylamasını şu şekilde yapmıştı: "*Oybirliği ile karar verildi. Sultan Abdülhamit oybirliği ile tahttan indirildi. Hilâfet ve Saltanat tahtına*

meşrû vâris Veliaht Mehmet Reşat Efendi'nin oturmasına karar veriyor musuz?" Mecliste bulunanlar bu kararı da kabul etmişlerdir.[55]

Abdurrahman Şeref Efendi'nin belirttiğine göre, oturumda öylesine ileri gidilip taşkınlık yapıldı ki, hükümdarın istifa ettirilmesi teklifinin yapılmasını isteyen çoğunluk görüşünü beyân ve mütâlaa etmeye cesaret edememişti.[56]

Sonuçları itibarıyla bu şekilde kabul edilen karar şu beyannâme ile resmen ilân edilmiştir: "*1327 senesi Rebi'ül-Âhir'in 7. Günü ve 1325 senesi Nisanı'nın 14. Salı günü saat altı buçukda Âyân ve Meb'ûsân'dan mürekkeben Meclis-i Umûmî-i Millî hâlinde ictimâ' iden he'yetde okunan ve Şeyhülislâm Mehmed Ziyâeddin Efendi imzâsıyla mümzî bulunan fetvâ-yı şer'îde münderic şıkkından hal'i ciheti rüchân-ı müdellel ile bil'-ittifâk tercîh ve kabûl olınarak Sultan Abdülhamid Hân-ı Sânî Hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmâniye'den iskât ve velîahd-ı meşrû Mehmed Reşâd Efendi hazretleri Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis unvânıyla makâm-ı hilafet ve saltanata is'âd ve iclâs idilmiştir.*"[57]

Çıkan bu kararın ardından öğlenden sonra saat 2:30'da 101 pare top atışıyla hükümdâr değişikliği ilan edilmiştir.[58] Sâbık Sultan II. Abdülhamid, Selanik'te Yahudî bir tüccara ait Alatini Köşkü'ne[59] sürgüne gönderilirken; kardeşi Mehmed Reşad, V. Mehmed olarak olarak yerine tahta çıkmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi süreciyle alakalı, dört husus hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz: Meclis-i Mebûsan'ın hal' kararını alması, dikkatleri çeken ilk noktadır. Normalde, Meclis-i Mebûsan'ın görevlerinin ve yetkilerinin sınırlarını çizen 1876 Kanun-i Esâsîsi, meclise böyle bir yetkiyi vermemekteydi. Meclis neye ve kime istinaden böyle bir yetkiyi kendi uhdesine alarak hareket etmiştir? Bugüne kadar kimsenin gündeme getirmediği bu sualin mutlaka cevaplandırılması; özellikle de anayasa hukukçularının alanına giren bu konunun açıklığa kavuşturulması gerekiyor. Bir tarihçi olarak Kanun-i Esâsî'ye istinaden bir cevap vermek gerekirse, söz konusu olan anayasa Sultan'ın tahttan indirilmesi konusunda Meclis-i Mebûsan'a böyle bir yetkiyi veren bir maddeyi ihtiva et-

memektedir. Meclise bu yetkiyi ve görevi veren İttihâd ve Terakki Cemiyeti olmuştur. 31 Mart Vak'ası'nı kendi hâkimiyetini sağlama yolunda en iyi şekilde değerlendiren cemiyet, II. Abdülhamid'den nihaî olarak kurtulma fırsatını da elde etmiş ve gerekli şartların oluştuğunu görerek bunu meclis üzerinden gerçekleştirmeyi tercih etmiştir. Bu şekilde devreye sokulan Meclis-i Mebûsan ise, Kanun-i Esâsî'ye ters olsa da, yetkilerini ve görevlerini aşarak II. Abdülhamid'i tahttan indirme kararını almıştır.

Bu süreçte dikkatleri çeken diğer bir husus ise bu kritik oturum öncesinde ve sırasında askerî vesayetin meclise hâkim kılınmasıydı. Askerî unsurların meclis üzerindeki etkileri, Yeşilköy'deki Yat Kulübü'nden başlayarak Ayasofya'daki Meclis-i Mebûsan binasına kadar devam etmiştir. Nitekim son olarak 27 Nisan'daki oturum gününün İstanbul muhafızlığı tarafından bildirilmesi, oylama günü bazı subayların meclisteki localardaki yerlerini almaları ve meclis reisinin odasında bulunmaları, bunun en güzel göstergesidir. Yukarıda da temas edildiği gibi, Fethi Okyar'ın ifadesine göre 200'e yakın subay meclis localarının tamamını kaplamış ve oylamayı takip etmişti. Böylesi bir kritik oylama öncesi neredeyse mebûs başına bir subay düşecek şekilde locaların zâbitler tarafından doldurulmasını, oylamada karşı rey kullanma ihtimali olanların etkilenmesine matuf bir hamle olarak değerlendirmek gerekiyor. Tıpkı eski Sadrazam Kâmil Paşa hükümetinin düşürülmesi oylaması sırasında olduğu gibi, böylesi kritik bir oylama sırasında da meclis bir kez daha askerin kontrolü altına alınmış oldu. Her iki kararda da askerî vesayetin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İrtem'in gündeme getirdiği, Meclis-i Millî'nin gayr-ı meşrû kabul ettiği bir hükümetin üyesi Şeyhülislâm'dan hal' fetvasının alınması, bu süreçte sorgulanması gereken diğer bir hususdur. Önceki bölümlerde temas edildiği gibi, yasallığı reddedilen bir hükümetin, kendisini teşkil eden üyeleri de aynı şekilde meşrû değildir. Buna rağmen neden bu şekilde hareket edildiğinin muhtemel iki izahı vardır: Ya bu ayrıntı gözden kaçırılarak, aslında yasal bir görevi olmayan Şeyhülislâm'dan fetva alınarak padişah tahttan indirilmiş; ya da Meclis-i Millî yasal

bir meclis olarak görülmediği için o günkü kararları da bir şekilde önemsenmemişti. Hangi şıkkı kabul edilirse edilsin fark etmez. Her hâlükârda ortada meşrûiyyet anlamında ciddî bir sıkıntının olduğu âşikârdır.

Üzerinde durulması gereken son nokta, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini meşrû kılan fetvanın ihtiva ettiği suç istinatlarıdır. Gündeme getirilen ilgili suçların önemli bir kısmı, tarihî veri olarak ispat edilemeyecek kadar ağır ithamlardır. Sultan II. Abdülhamid bu suçları işlememiştir. Buna rağmen böylesi ithamları ihtiva eden bu metni, aslında dinî olmaktan daha ziyade siyasî bir metin olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Din burada, siyasî bir amacı meşrûlaştırma aracı veya kılıf olarak kullanılmıştır.

HAL' KARARININ II. ABDÜLHAMİD'E TEVDİ EDİLMESİ

Meclis-i Mebûsan'ın aldığı hal' kararının Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilmesi için dört kişiden oluşan bir heyet meclis tarafından görevlendirilmiştir. Âyan Arif Hikmet Paşa, Âyan Aram Efendi, Draç Mebûsu Esad Paşa ve Selanik Mebûsu Emanuel Karasu Efendi olmak üzere farklı etnik ve dinî unsurlardan oluşan genel Osmanlı yapısına uygun görünen bu heyet, Yıldız Sarayı'na giderek hal' fetvasını II. Abdülhamid'e sunmuştur.[60]

Jön Türkler'in de nihaî amacı olan bu tarihî ana şahitlik edenler veya o sıralarda duyduklarını aktaranlar önemli bilgiler vermekte ve birtakım ilginç tasvirler yapmaktadırlar. Bunlar arasında özellikle de Selanik Mebûsu Emanuel Karasu Efendi, gördüklerini *Frankfurter Zeitung* muhabirine en ince ayrıntısına kadar anlatmıştır. Karasu'nun anlattıkları, bu konu hakkındaki diğer rivayetlerle mukayese edilmiş ve konuyla ilgili bu başlık altında bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Fakat konuya geçmeden önce, Karasu ile II. Abdülhamid arasındaki münasebeti kısaca hatırlatmak gerekiyor. Jön Türk Hareketi'nin önemli şahsiyetlerinden olan Karasu, Hüseyin Cahid Yalçın tarafından "*Meşrûtiyet ideali*" için çalışmış bir "*mücahit*" olarak adlandırılmaktadır.[61] II. Abdülhamid-Jön Türk Mücadelesi'nde çok kritik ve önemli görevler üstlenen Karasu,[62] aynı zamanda aralarında bazı Jön

Türkler'in de bulunduğu pek çok jurnalciden biri idi. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, kendisinin, "*erbâb-ı fesâd*" olarak adlandırdığı Jön Türkler'in faaliyetlerini Sultan'a ihbar eden üç jurnali ancak günümüze ulaşabilmiştir.[63] Hem Jön Türk olup hem de Jön Türkler'i jurnalleyen Karasu'nun, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi hakkındaki tasvirleri bu bağlamda daha da bir ehemmiyet arz etmektedir.

Emanuel Karasu'nun Anlatımıyla Fetvanın Sunulması

Emanuel Karasu'nun Alman *Frankfurter Zeitung* muhabirine anlattıklarına göre, kendisinin de dâhil olduğu heyet, meclis tarafından görevlendirildikten hemen sonra Yıldız'a gidebilmek için herhangi bir araba bulamamıştı. Heyet üyeleri, bunun üzerine Meclis-i Âyân Reisi Said Paşa'nın arabasını almak istemişlerdi. Fakat Said Paşa, Sultan'ın "*en iyi*" arkadaşlarından biri olduğu ve Yıldız Sarayı'na sürekli olarak bu arabayla gidip geldiği için, arabasını vermek istememişti. Yine de bu hususta ısrar edilmesi üzerine Said Paşa geri adım atmış ve heyet bu arabayla saraya gitmişti.

Karasu'nun ifadesine göre, sarayda büyük bir sessizlik vardı ve kumda yürüyormuş gibi ses çıkartan sadece kendi adımlarıydı. Sanki birisi ölmüş gibi bütün köşklerin kapılarının ve bunların pencerelerinin de açık olduğunun altını çizmektedir. Nöbetçi subaylardan Selanikli Salih Bey, heyeti sarayın bahçesinde bulunan ufak bir nöbetçi kulübesine götürerek, heyettekilerin şapkalarını ve paltolarını bırakmalarını istemişti. Karasu, Talat Paşa ile İstanbul'a geldiği ve gizli bazı görüşmeler yaptığı seyahati sırasında tutuklanarak sorgulandığını iddia ettiği bu kulübe hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Burası benim için garip bir buluşma yeriydi. Aylar önce tutuklu olarak buraya getirilmiş ve tam burada sorgulanmıştım. Kanûn-i Esâsî'nin ilan edilmesinden kısa bir süre önce, Abdülhamid'in askerleri tarafından yakalanmış buraya getirilmiştim.*"

Heyetle birlikte subayları, Sultan'ın kaldığı köşkte Mabeyn Başkâtibi Cevad Bey karşılamıştı. Heyetten Esad Paşa, kendisine "*bir ilanı bildirmek için Sultan'ı görmek*" istediklerini belirttikten sonra, Cevad Bey içeri girmişti. Aradan uzun bir süre geçmesine rağmen

içeriden bir haber gelmediğini belirten Karasu, bu bekleyiş sırasındaki Mebûs Esad Paşa'nın halet-i ruhiyesini şu şekilde tasvir etmektedir: "*Kardeşini Galata Köprüsü'nde bir kiralık katile öldürtmesi nedeniyle, Abdülhamid'den öldüresiye nefret ettiğini biliyorum. Bundan dolayı Sultan'ın karşısında heyecanını kontrol edemeyip patlamasından korkuyordum. Fakat sakin görünüyordu. Abdülhamid sürekli olarak silah taşır ve bir suikasttan korktuğu anda bunu kullanmaktan çekinmezdi. Ani bir kol hareketiyle pek çok masum insanı öldürttüğünü biliyoruz. İyi bir nişancı olarak tanındığı için kendimizi korumak amacıyla tabancamızın kınını açtık, böylelikle tabancamızı kolaylıkla çıkarabilirdik. Bu bize güven verdi. Sultan eğer bize bir silah çekerse, kendisini birkaç saniye içinde öldürecektik.*"

Karasu, bu yorumları yaptıktan sonra kapının açıldığını ve Cevad Bey'in tekrar görünerek, kendilerine "*Bekleniyorsunuz*" dediğini belirtmektedir. Cevad Bey'in arkasında bulunan 20 siyahî harem ağası, heyet üyelerinin etrafını çevirmişlerdi. Bunların arkasında kendilerini yukarıda geçen üç subay ve bazı askerler takip etmekteydiler. Cevad Bey ileri geçti, heyet üyeleri de ardından birkaç adım ilerledikten sonra bir dehlizden ve büyük bir salonun eşiğinden geçerek içeri girdi. Karasu ve diğer üyeler salonda birkaç adım atarak durdu. Salonun bir penceresinin haricinde diğer pencerelerin hepsi kapalıydı. Pencerenin yarıya kadar açık camından güneşli havada bahçenin yeşili görülebiliyordu. Uzaklarda her taraftan askerlerin sevinç çığlıklarını duyduklarını anlatan Karasu, salonun sağ tarafında büyük bir rüzgârlık ve onun arkasında ise kocaman bir aynanın olduğunu belirtmektedir. Karşı duvarda da yine aynı şekilde bir aynanın bulunduğunu söyleyen Karasu, "*rüzgârlığın arkasında duran, hareket eden ve gelen kimse*"nin görülebileceği şekilde bu aynanın yerleştirildiğini iddia etmektedir.

Karasu, belli bir süre sonra II. Abdülhamid'in ufak oğlu Abdürrahim'in ve hemen ardından da Sultan'ın geldiğini belirttikten sonra onun davranışlarını şu şekilde tasvir etmektedir: "*İki adım attı ve korkulu gözle ve çaresizlik içinde bizlere baktı. Konuşmamızın sonuna kadar karşımızda ayakta durmuştu. Halkın hükmünü şerefle*

kabul etmek için, bizleri büyük bir üniforma ile karşılayacağını düşünmüştüm. Fakat sivil kıyafet giymiş, hatta acelesini ve heyecanı belli eden bir kıyafeti vardı. Siyah kravatını bir düğme ile bağlamamış, aksine inciyle kaplanmış bir iğne ile olabildiğince tutturmuş. Kolları gevşek olarak aşağı doğru sarkmış ve elleri yavaşça titriyordu. Alışılmışın dışında daha da bir eğri duruyordu. Bu şekilde çok âciz bir görüntü arz ediyordu."

Bu ilk karşılaşmanın hemen ardından heyet adına Esad Paşa, salonun sessizliğinde tekrar eden kararlı yüksek bir ses tonuyla söze başlamıştı. Karasu, Sultan'la görüşmelerinin bu ilk dakikalarında geçmişteki II. Abdülhamid yönetimiyle alakalı şu kısa değerlendirmede bulunmaktadır "*Bu salonda bu beli bükülmüş adamın bir el hareketi veya bir kelimesinin neden olduğu dehşetin bütün devlet üzerine 33 yıl boyunca hâkim olması yetmişti.*" Heyetin getirdiği hal' kararını Esad Paşa şu şekilde Sultan'a iletmişti: "*Milletimizin Şeyhülislâm'ın verdiği fetvayla seni tahttan indirdiğini, sana bildirmek için geldik.*" Karasu'nun ifadesine göre, bu kelimeleri duyan II. Abdülhamid ürkmüş, yüzünde ve bütün vücudunda bir ürperme görülmüştü.

Görüşmenin seyri bundan sonra şöyle cereyan etmişti: "*Sıkıntılı bir sessizlik başlamıştı, Abdülhamid'in konuşmasını bekliyorduk. Kelimelerinde karşı gelme veya bir savunma havası hissedilmiyordu, aksine korkmuştu. Kısık bir sesle, "Ya benim hayatım?" diye sordu. Esad Paşa bu soruyu şu şekilde cevaplamıştı: "Millet asil ve âlîcenaptır. Senin hayatın hakkında hiçbir karar almamıştır." Sultan birkaç dakika düşündükten sonra sanki kendi kendine konuşurcasına yavaşça tekrar konuştu: "Bu hep böyledir." Bana baktı. Ben ise ona şunu söyledim: "Milletin âlîcenaplığını ümit etmekten başka bir hakkın yok." Bunun üzerine Sultan şöyle konuştu: "Benim ailem? Şu askerler? Benim hayatımı koruyacağınıza yemin ediyor musunuz?" Esad Paşa'nın cevabı, "Milletin bu güne kadar senin hayatına karşı hiçbir kötü niyet taşımadığını, sana garanti ediyorum*" şeklinde olmuştu.

Daha sonra egoistçe bir düşünceyle endişeli bir tonla tekrar sordu: "*Hayatımı nasıl idâme ettireceğim? İki günden beri çok az uşağım var.*

Beslenmem henüz daha garanti edilmedi. Kadınlarla birlikte yaşamak zorundayım. Çırağan Sarayı'nda oturmama müsaade edilmesini milletten rica ediyorum. Orada doğdum ve kardeşim Murad orada benim bakımım altında 30 yıl boyunca hayatını sürdürdü." Yarı açık pencereden Çırağan Sarayı'nın kubbesini göstererek şöyle devam etti: "*Kimseye görünmeden bahçelerden geçerek Çırağan'a gidebilirim. Arif Paşa yolu biliyorsunuz.*" Arif Paşa herhangi bir cevap vermemişti. Sultan daha sonra Çırağan'da Sultan Murad'ın oğlunun oturduğunu hatırladı ve şunları ekledi: "*Fakat, iki haremin iç içe olmaması için, yeğenim sarayı terk etmeli.*"

Buna kimse cevap vermedi. Bundan cesaret alan Sultan uygun kelimeler bularak mazisini haklı çıkarmaya çalışmıştı. "*Millete iki güzel hizmette bulundum, fakat halk bunu tanımadı. Millet Türk-Yunan Harbi'ni unuttu mu? Kanûn-i Esâsî'nin ilanından sonra yeminimi bozacak hiçbir şey yapmadım. Yıldız'dan bir kurşun attırmamak suretiyle, kan akıtmayı sevmediğimi ispat etmedim mi? Sayısız idam cezalarını tasdik etmekten kaçınmadım mı? Ara sıra tasdik ettiklerim ise mutlaka ihtiyaçtan dolayı olmuştur.*" Hiç kimse buna bir cevap vermemişti. Abdülhamid bu sessizliğin korkunç anlamını çok iyi biliyordu. İçini çektikten sonra son olarak şunları söyledi: "*Ne yapabilirim ki. Allah'ın dileği böyleymiş.*" Bizim bu ısrarlı sessizliğimiz karşısında Abdülhamid'i tekrar bir korku saldı. Titrek sesle tekrar sordu: "*Benim hayatımın garanti altında olduğundan emin misiniz? Millet bunu garanti ediyor mu?*"

Karasu, devamında şunları anlatmaktadır: "*Küçük Abdurrahim'in bu sırada ağlamaya başlaması üzerine, Sultan ona bakmıştı. Kederli gözlerinde parlayan kocaman iki damla yaşı, belki de hayatındaki ilk damlalardı, gördük. Ağlayan genç bizi rahatsız etmişti. Ben Sultan'a, 'Senin ve oğlunun hayatı için korkma' dedim. Bunun üzerine kendisi, 'Bunu bana yemin ediyor musunuz? Askerleriniz, Allah adına ve askerlik şerefi adına yemin ediyorlar mı?' Subaylar, bu konuda bir şey söyleme hakları olmadığını söylemek istercesine, bize bakmışlardı. Bu sıkıcı konuşmayı bitirmek zorundaydık. Zaten görevimizi yerine getirmiştik. Kararlı bir ses tonuyla Esad Paşa şunları söylemişti: 'Senin de aldığın*

ilanı resmî olarak sadece iletmek zorundaydık. Fakat senin bu arzunu millete bildireceğiz.' Sultan şunları söyledi: 'Bu musibetin müsebbiplerini Allah kahretsin.' Bunun üzerine Sultan'a baktım ve şunları söyledim: 'Eğer Allah âdil ise suçluları kahredeceğinden emin olabiliriz.' Sultan'ı ikinci kez bir titreme almıştı. Ellerini alnına götürmek suretiyle bizleri âciz bir şekilde selamladı. Geri çekildik. Bütün bu görüşme 18 dakika sürmüştü."[64]

Emanuel Karasu'nun Sultan II. Abdülhamid'in hal' edilmesiyle alakalı anlattıkları bu şekilde sona ermektedir.

Diğer Hatıralara Göre Fetvanın Takdim Edilmesi

Bu başlık altında, diğer kaynakların hal' fetvasının sunulmasını nasıl tasvir ettiklerini tespit etmekle birlikte, Emanuel Karasu'nun Alman muhabire anlattıkları da bunlarla mukayese edilmektedir. İlk olarak Karasu'nun Sultan II. Abdülhamid'in görüşme esnasında silah taşıdığı ve iyi bir nişancı olduğu için bir tehlike anında silahlarını rahat bir şekilde çekebilmek için tabancalarının kınını açık bıraktıklarını ve Sultan'ın şayet silahını çekerse, birkaç saniye içinde onu öldürecekleri iddiasını karşılaştıralım.

Ziya Şakir'in bu konuyla alakalı rivayetine göre, hal' kararının tevdi edilmesinin ardından subaylardan müteşekkil ikinci bir heyet gelerek, devrik Sultan'ın Selanik'e naklini kendisine bildirmiştir. Buna göre yatsı namazından sonra saat 10'da Hareket Ordusu'nun ilk komutanı Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa, İstanbul Başmüfettişi Miralay Galip Bey ve Paris Askerî Ataşesi Ali Fethi Bey Yıldız Sarayı'na gelerek gündüz hal' kararının tebliğ edildiği aynı salonda ilgili kararı II. Abdülhamid'e bildirmişlerdi. Bu ilan sırasında Sultan, "*İki eli pardösüsünün cebinde ve arkası duvara müteveccih bir vaziyette duruyor... Elleriyle, ceplerindeki revolverleri sımsıkı tuttuğu anlaşılıyordu.*"[65] Kitabında hal' kararının ilanını da anlatan Ziya Şakir, bu görüşme esnasında Sultan II. Abdülhamid'in silah taşımasıyla alakalı herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu şekilde Sultan'ın hal' kararından sonra geceliğin subay heyetini kabul ettiği sırada silah taşıdığı anlaşılmaktadır.

İrtem, bu konuda yukarıda ismi geçen Fransızca eserden bir bilgi vermemekle birlikte, bu görüşmeye şahit olan Miralay Galip Bey tarafından bizzat kendisine anlatılan farklı bir rivayeti zikretmektedir. Tam tersine, Emanuel Karasu'nun Sultan'la görüşme esnasında elini sürekli olarak ceketinin iç tarafında bulundurmasını fark eden Galip Bey'in, görüşmenin ardından kendisine bunun nedenini sorması üzerine Karasu, "*Abdülhamid daima yanında silah bulundurur. Belki yeis ile bize karşı silâha davranır diye düşündüm. Benim de revolverim belimde hazır bulunuyordu. Abdülhamid bu yolda bir harekette bulunacağı anda ben de nefsimi müdafaa edecektim!*" cevabını vermiştir.[66] İrtem'in görüşmenin şahitlerinden Galip Bey'den aktardığı bu bilgi, Karasu'nun Alman gazeteciye anlattıklarıyla tamamıyla çelişmektedir. Karasu'nun anlattıkları, heyet üyelerinin ortaklaşa aldıkları bir karar neticesinde, silahlarının kınını açık tuttukları ve ellerini tetikte bulundurdukları izlenimi vermektedir. Şayet böyle bir durum söz konusu olsaydı, Galip Bey herkeste aynı şeyi müşahede ederdi. Fakat böyle olmamış, sadece Karasu'nun bu hareketi onun dikkatini çekmiştir. Nitekim İrtem de Karasu'nun bu ferdî hareketini bir "*kabadayı tavrı*" olarak adlandırmaktadır.[67]

Dönemin önemli hâdiselerine şahitlik eden İngiliz McCullagh ise hatıratının iki yerinde II. Abdülhamid'in bu sıralarda silah taşımasına temas etmektedir. Birincisinde, hal' kararını getiren mebûs heyetini sarayda karşılayan Başkâtip Cavid Bey'in, "*Sultan'ın her zaman silahlı olduğunu ve içlerinden birini vurabileceğini*" ikaz ettiğini belirtmektedir. McCullagh devamında, Karasu'nun bundan etkilenerek padişahın huzurunda parmağını silahının tetiğinde tuttuğunu nakletmektedir.[68] İkincisinde ise Sultan'ın Selanik'e götürüleceğini kendisine takdim eden heyette yer alan Hüseyin Hüsnü Paşa'ya istinaden şu bilgileri vermektedir: "*27 Nisan akşamı saat 9'a doğru, kendisini Selanik'e götürmeye karar verdiğimizi Abdülhamid'e bildirmek üzere yola çıktım. Yanımda Jandarma Albayı Galip Bey ile Paris Askerî Ataşemiz Ali Fethi Bey vardı. Bekleme odasında sabık padişahın başkâtibi Cevad Bey'i gördüm. Ona, efendisiyle konuşmak istediğimi, geldiğimi haber vermesini söyledim. Cevad Bey buna yanaşmadı ve dedi ki: 'Padişah*

usta nişancıdır, attığını vurur. Benim de, kendinizin de canımızı bağışlayın. Eğer gitmemde diretirseniz, ben de yandım demektir, siz de. Ne kadar iyi nişan aldığını tahmin edemezsiniz."[69]

Hatıratlar arasında sadece McCullagh, bu iki rivayeti birlikte zikretmektedir. Büyük bir ihtimalle, Cevad Bey'in gece yarısı gelen subayları ikaz etmesine yönelik ifadeleri, karıştırılarak hal' kararının ilan edilmesi ile de ilişkilendirilmiştir. Böylesi bir karışıklığın nedeni ise McCullagh'ın istinat ettiği Karasu olsa gerekir.

Karasu'nun II. Abdülhamid karşısında elini ceketinin altında tuttuğunu gösteren en önemli görsel kanıt, son halife Abdülmecid Efendi'nin bizzat kendisinin çizdiği meşhur tablosudur. Abdülmecid Efendi, görgü şahidi Cevad Bey'in anlattıklarına dayanarak çizdiği bu tabloda, üyelerden sadece Emanuel Karasu sağ elini ceketinin altında tutarken; diğer üyelerden Aram Efendi bir saygı ifadesi olarak iki elini önünde bağlamış, Esad Paşa Sultan'a hal' kararını tebliğ ederken sağ eli hareketli ve son üye Arif Hikmet ellerini yana salıvermiş bir vaziyette beklemektedir. Böylece bu tablo da sadece Karasu'nun dikkatli bir şekilde tetikte beklediğini çok net bir şekilde göstermektedir. Bu şekilde Karasu'nun Alman gazetesine anlattığı tabancanın kınının açık bırakılması ve ellerinin tetikte olunmasıyla ile birlikte karar verildiğine dair ifadeler, başta İrtem olmak üzere McCullagh'ın anlattıkları ve son halife Abdülmecid'in tablosuyla çelişmektedir.

Emanuel Karasu'nun Alman gazetesine verdiği röportajdan anlaşıldığı üzere, II. Abdülhamid'in hal' kararını heyetin karşısında ayakta dinlediği şeklindeki bilgi İrtem'in de yazdıklarıyla örtüşmektedir. Sâbık Sultan II. Abdülhamid'in Selanik'e sürüldüğü yolculuğunda kendisine refakat eden Fethi Okyar, Sultan'ın heyeti Mabeyn'de ayakta karşıladığını belirtmektedir.[70] Ziya Şakir'in belirttiğine göre, II. Abdülhamid salonun ortasında durmuş bir vaziyette hafifçe masaya dayanmıştı. Heyet üyeleri ise karşısında hizaya dizilmişlerdi.[71] McCullagh da Karasu'nun hal' edilme kararının tebliğ edilmesiyle alakalı süreçle ilgili olarak kendisine anlattıklarından belli kesitlere yer vermesine rağmen, Sultan'ın heyeti karşılamasına ilişkin kaynağı

belli olmayan çok farklı bir bilgi vermektedir. Buna göre, heyet salona girdiğinde Sultan, yanında küçük oğlu Abdürrahim Efendi'yle birlikte bir divan üzerinde oturmaktaydı. Heyetin salonun ortasına kadar ilerlemesine karşılık II. Abdülhamid, oturduğu divandan ayağa kalkarak, onlara "*niçin geldiklerini*" sormuştu.[72] Bu şekilde McCullagh, Karasu'yla çelişen bir karşılama tasviri yapmaktadır.

Görüşmede üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise kararın tebliği öncesinde selamlama yapılmaması ve Karasu dâhil heyet üyelerinin Sultan'a "*sen*" diye hitap etmeleri iddiasıdır. İrtem'in eserinde bununla alakalı dikkatleri çeken en önemli farklılık, hiç şüphesiz, kendisinin resmî selamlamanın yapıldığını belirtmesi ve Esad Paşa dâhil Karasu'nun görüşme esnasında sonuna kadar Sultan'a "*siz*" diye hitap etmeleriydi.[73] II. Abdülhamid'in son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey ise bu hal' kararının tebliğinde Esad Paşa'nın, "*[...] Millet seni hal' etti. Ama hayatınız emindir*" şeklinde konuştuğunu belirtmektedir.[74] Fethi Okyar'ın anlattıklarına göre, heyet ve kendisinin de dâhil olduğu subay grubunun Sultan'ı "*hürmetle*" selamlamasının ardından; Sultan, "*hafif bir el hareketi ile mukabele etti ve nafiz gözlerini hepimizin üzerinde dolaştırarak konuşmamızı bekledi.*" Fethi Bey'in hal' kararının tebliği sırasındaki hitabet şekli konusundaki anlattıkları ise Cevat Bey'in ifadelerini teyit eder şekildedir: "*Millet seni hal' etti. Amma hayatınız emindir.*"[75] Tahsin Uzer fetvanın takdim edilmesindeki hitabı şu şekilde zikretmektedir: "*Efendim bugünkü Meclis-i Millî'nin kararını zatıâlinize bildirmekle görevlendirildik. [...] Bermucibi Fetvâyı şerif millet sizi hal' etti.*"[76] Ziya Şakir'in belirttiğine göre, Esad Paşa Arnavut lehçesiyle "*Millet seni azletti*" şeklinde II. Abdülhamid'e hitap etmişti.[77] McCullagh da aynı şekilde, Esad Paşa'nın Sultan'a öncelikle askerî selam çakıp ve iki adım öne çıkarak kendisine "*Millet 'sizi' azletmiştir*" şeklinde hal' kararını takdim ettiğini ifade etmektedir.[78]

Hal'in tebliği sırasında Sultan'ın psikolojisi ve davranışları hakkında Karasu'nun Alman gazeteciye yaptığı olumsuz tasvirler, İrtem'in aktardığı Fransızca bir eserden aktardığı yine Karasu'ya ait bilgilerle fazlasıyla örtüşmektedir.[79] Buna karşın Mabeyn Başkâtibi Cevat Bey ise II. Abdülhamid davranışından çok farklı olarak şu şekilde bah-

setmektedir: "*[...] bu an-ı felâket iştimalde zat-ı şahaneleri kendileri gibi sahib-i azim ve ifade olan büyük adamlara mahsus ve münhasır bir tavr-ı azamet ve haşmet ile metanet ve vekar-ı hümayunlarını muhafaza buyurdular.*"[80] Ziya Şakir'in anlattığına göre, heyet salonun ortasında sıraya dizilmişti. Sultan II. Abdülhamid onların yüzüne bakıyordu. Birkaç saniye sessizlikten sonra Sultan'ın, "*oldukça metin bir sesle: Buyurunuz*" demesinin ardından hal' kararı ancak ilan edilmiştir. Devamında ise Şakir, Esad Paşa'nın kullandığı "*azil*" kelimesinin II. Abdülhamid' e pek acı bir hakaret gibi tesir ettiğini ifade etmektedir.[81] Fethi Okyar, hal' sırasında II. Abdülhamid'i "*yorgun ve yaşlı hali içinde sakin, vakur, azametli*" gördüğünü belirtmektedir.[82] Tahsin Uzer, hal' fetvasının takdimi sırasında Sultan'ın "*bir müddet tutuklaştığını*", "*üzgün*" ve "*bezgin*" olduğunu ifade etmektedir.[83] McCullagh ise Sultan'ın sadece "*bezgin*" ve "*yorgun*" göründüğünü belirtmekle birlikte, son gelişmeler dikkat-i nazara alındığında mevcut duruma "*bu kadar iyi dayanmasına şaşmak*" gerektiğini[84] ifade etmektedir.

Tahttan indirilme kararının bildirilmesi hakkında *Germania*'da bir haber yayınlanmıştır. Gazete II. Abdülhamid ile heyet arasında geçen konuşmayı adını vermeyen bir şahidin ağzından şu şekilde aktarmaktadır:

Kararın kendisine bildirilmesinden sonra Sultan şunları söylemiştir: "*Meşrûtiyet'in ilan edildiği günden beri Kanûn-i Esâsî yolundan ayrılmadım. Bu trajedinin asıl fâillerini Allah'ın adaletine teslim ediyorum. Olaylara karışmadığımı, buradan yani Yıldız Sarayı'ndan tek kurşun atılmaması isbat etmiştir. Benim hükümdarlığım sırasında Yunan Harbi kazanılmış ve vatanımı birçok zorluktan kurtardım. Eğer benim hal' edilmem arzu edilmişse, bu Allah'ın takdiridir. Sadece hayatımın garanti edilmesini taahhüd ediniz.*" Abdülhamid bu cümleden sonra biraz durduktan sonra şu şekilde devam etmiştir: "*Askerler de benim hayatımın garanti edilmesini üstlenecekler mi? Yemin ediyor musunuz? 33 yıl boyunca kardeşim Sultan Murad'ı kuş sütüyle besledim. Yapabildiğim kadarıyla rahatını sağlamaya çalıştım. Kardeşim Murad ve benim doğduğum Çırağan Sarayı'nda çocuklarımla birlikte oturmayı arzu ediyorum. Orada ölmek istiyorum. Ayrıca çocuklarım,*

ailem ve benim açıkça caddelerden değil de, bahçelerden ve kapalı yollardan götürülmesini istiyorum. Tekrar bir kez daha hayatımın garanti edilmesini talep ediyorum. Ne yapabilirim, böyle oldu." Sözlerini bu şekilde tamamlayan II. Abdülhamid'in elleri titremekteydi.[85]

Kölnische Zeitung'un Londra muhabirinin bu konu hakkında yazdıkları, yukarıdakileri özetler bir mahiyete sahiptir. Buna göre, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle alakalı karar kendisine iletildiğinde nasıl davrandığına dair üç farklı rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birincisinde, tahttan indirildiğine dair kararı çok metin bir şekilde karşılamıştır. İkinci rivayete göre, kendisi almış olduğu ilacın etkisiyle baygın bir şekilde haremin en iç odalarından bir tanesinde bulunmuştur. Üçüncü rivayeti ise İngiliz *Daily Telegraph* şu şekilde vermektedir:

Sultan Abdülhamid'e giden heyette iki Âyân, iki Mebûs ve iki komutan bulunmaktaydı. "*Sultan sığındığı odadan alınıp altı kişinin karşısına getirildiğinde titremeye ve korkulu bir şekilde konuşmaya başladı: 'Benim hayatımı niçin almak istiyorsunuz?' Hiç kimse cevap vermedi. Abdülhamid titreyerek tekrar, '33 yıl boyunca hükmettim ve kimseye bir zarar vermedim. Neden benim hayatımı istiyorsunuz?' Yine bir cevap alamayınca, devrik Sultan konuşmasına devam etti: 'Yunanistan'a karşı savaş yaptım. Neden beni öldürmek istiyorsunuz?' Heyet yine susuyordu. '33 yıl boyunca kardeşim Mehmed'e iyi muamelede bulundum. Başka Sultan onu ortadan kaldırırdı. Neden benim ölümümü istiyorsunuz?' Kısa bir aradan ve sessizlikten sonra, daha bir titrek halde tekrar konuşmaya başladı: 'Benim hayatıma dokunmazsanız, istediğiniz her şeyi yaparım.' Uzun bir sessizlikten sonra Sultan bir ceset gibi yorgun divana düştü. Daha sonra kendini toparlayarak konuştu: 'Beni ve ailemi Çırağan Sarayı'na götürün. Orada doğdum ve orada ölmek istiyorum.'*"[86]

Böylece, Sultan'ın hal' kararını nasıl karşıladığı konusundaki rivayetler, *Kölnische Zeitung*'ta geçen ikinci iddia dışında genel hatlarıyla örtüşse de, bazı noktalarda ciddî olarak çelişkiler bulunmaktadır. Bunlar arasında özelikle de Karasu'nun tasvirleri, daha olumsuz ifadeleri ihtiva etmektedir. Bunlar arasında II. Abdülhamid'in kor-

kaklığı vurgusu oldukça belirgindir. Fakat bu iddia diğer hatıralarla mukayese edildiğinde, bunun abartılı olduğu ortaya çıkmaktır. Kararı gerçekte soğukkanlı bir şekilde karşılayan II. Abdülhamid'in bu şekilde farklı olarak tasvir edilmekle asıl gücünü iktidarından aldığı, fakat iktidarının sona ermesiyle birlikte gerçek yüzünün, yani korkaklığının ortaya çıktığı anlatılmak istenmektedir. Bu kurgu, genel Jön Türk propagandasına uymaktadır.

NOTLAR

1 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 166.
2 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 35.
3 Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 170.
4 Yunus Nâdi, *İhtilâl-i ve İnkılâb-i Osmânî*, s. 180.
5 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 247.
6 *Neue Freie Presse*, "Der Verlauf der Beratung der Nationalversammlung", 23 Nisan 1909, Sayı 16046, s. 2.
7 *Neue Freie Presse*, "Die türkische Nationalversammlung von San Stefano", 24 Nisan 1909, Sayı 16047, s. 3.
8 *Frankfurter Zeitung*, 23 Nisan 1909, Sayı 112, Drittes Morgenblatt, s. 2.
9 *Osmanlı Mebûsan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, İstanbul 1986, s. 143.
10 *Kölnische Zeitung*, 18 Nisan 1909, Sayı 412, Mittags Ausgabe, s. 1.
11 *Neue Freise Presse*, "Der Sultan in höchster Gefahr", 19 Nisan 1909, Sayı 16042, s. 1.
12 *Osmanlı Mebûsan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, s. 143-144.
13 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 35-36.
14 *Neue Freie Presse*, "Der Verlauf der Beratung der Nationalversammlung", 23 Nisan 1909, Sayı 16046, s. 2.
15 Zkr. Kutay, *31 Mart İhtilali'nde Sultan Hamit*, s. 157.
16 Danişmend, *Sadr-ı a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara göre 31 Mart Vak'ası*, s. 110; Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 2, s. 8.
17 *Vorwärts*, 23 Nisan 1909, Sayı 94, s. 2.
18 *Reichspost*, "Ahmed Rıza für die Absetzung des Sultans", 24 Nisan 1909, Sayı 113, s. 3.
19 *Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, s. 38.
20 Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 68.
21 *Frankfuter Zeitung*, 22 Nisan 1909, Sayı 111, Abendblatt, s. 2.
22 *Neue Freie Presse*, "Neuerliche Vertagung der Absetzung", 24 Nisan 1909, Sayı 16047, s. 3.

23 Danişmend, *Sadr-ı a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara göre 31 Mart Vak'ası*, s. 111.

24 *Germania*, 24 Nisan 1909, Sayı 92, Zweistes Blatt, s. 1.

25 *Neue Freie Presse*, "Türkische Nationalversammlung", 27 Nisan 1909, Sayı 16050, s. 3.

26 *Takvim-i Vekâyi*, 20 Nisan 1325 [3 Mayıs 1909], Sayı 199, s. 7.

27 *Takvim-i Vekâyi*, 21 Nisan 1325 [4 Mayıs 1909], Sayı 200, s. 2-5.

28 *Takvim-i Vekâyi*, 22 Nisan 1325 [5 Mayıs 1909], Sayı 201, s. 2-4.

29 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 37.

30 Yunus Nâdî, *İhtilâl-i ve İnkılâb-i Osmânî*, s. 180-184.

31 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 254.

32 Kutay, *31 Mart İhtilalinde Sultan Hamit*, s. 55; *Neue Freie Presse*, "Türkische Nationalversammlung", 27 Nisan 1909, Sayı 16050, s. 3.

33 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 37.

34 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 272.

35 *Die Neue Zeitung*, 27 Nisan 1909, Sayı 116, s. 3.

36 Yılmaz Öztuna/Orhan Yüksel, "Galip Paşa'nın Hâtıraları: 31 Mart Vak'ası", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 7, İstanbul 1966, s. 26.

37 Yılmaz Öztuna/Orhan Yüksel, "Galip Paşa'nın Hâtıraları: Sultan Hamid'in Hal'i", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 8, İstanbul 1966, s. 77.

38 *Takvim-i Vekâyi*, 22 Nisan 1325 [5 Mayıs 1909], Sayı 201, s. 4.

39 Midhat Sertoğlu, "II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesinin Gizli Kalmış Yanları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 2, İstanbul 1987, s. 18.

40 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 37.

41 Abdurrahman Şeref, "Sultan Abdülhamid-i Sânî: Sûret-i Hal'î", *Sultan Abdülhamid-i Sânî'ye Dâ'ir*, İstanbul 1918, s. 4.

42 Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilalinde Sultan Hamit*, s. 160-164. 43 Mehmed Salahaddin, *Bildiklerim*, s. 25.

44 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 275.

45 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1. Cilt 2. Kısım, s. 211.

46 Abdurrahman Şeref, "Sultan Abdülhamid-i Sânî: Sûret-i Hal'î", s. 5-6.

47 Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamit*, s. 164-166.

48 Mehmed Salahaddin, *Bildiklerim*, s. 25.

49 Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamit*, s. 167.

50 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 38.

51 Sertoğlu, "II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesinin Gizli Kalmış Yanları", s. 19.

52 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 275-276.

53 *Takvîm-i Vekâyi*, "Sûret-i Fetvâ-yı Şerîfe", 15 Nisan 1325 [22 Nisan 1909], Sayı 194, s. 1; *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 24.

54 Abdurrahman Şeref, "Sultan Abdülhamid-i Sânî: Sûret-i Hal'i", s. 6-7.
55 Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamit*, s. 170-171.
56 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 47.
57 *Takvîm-i Vekâyi*, 15 Nisan 1325 [28 Nisan 1909], Sayı 194, s. 1; Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 153-154.
58 *Neue Freie Presse*, "Der Thronwechsel in Konstantinopel", 28 Nisan 1909, Sayı 16051, s. 2.
59 Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, s. 101.
60 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 282; Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrûtiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 81.
61 Zkr.: Roni Margilius, "Hüseyin Cahit'in Ağzından Emanuel Karasu", *Toplumsal Tarih*, Sayı 5/56, İstanbul 2005, s. 55.
62 Necmettin Alkan, "Emanuel Karasu Biyografisine Katkı II. Karasu ve II. Abdülhamid ile İlişkisi", *Toplumsal Tarih*, Sayı 170, İstanbul 2008, s. 64-68.
63 BOA, Y.E.E. 15/9; BOA, Y.E.E. 15/96; BOA, Y. PRK. SGE. 9/118.
64 *Frankfurter Zeitung*, "Wie Abdul Hamid abgesetzt wurde", 30 Nisan 1909, Sayı 119, Abend Blatt, s. 1-2.
65 Ziya Şakir, *Sultan Abdülhamid'in Son Günleri*, İstanbul 2006, s. 20-21.
66 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 286.
67 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s.286.
68 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 250.
69 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 259.
70 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 46.
71 Ziya Şakir, *Sultan Abdülhamid'in Son Günleri*, s. 14.
72 Mc Cullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 251.
73 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 283-285.
74 Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrûtiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 82.
75 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam* s. 46.
76 Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, s. 245.
77 Ziya Şakir, *Sultan Abdülhamid'in Son Günleri*, s. 14.
78 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 251.
79 İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 282-283.
80 Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrûtiyet'in İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 83.
81 Ziya Şakir, *Sultan Abdülhamid'in Son Günleri*, s. 14.
82 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 46.
83 Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, s. 245.
84 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 251.
85 *Germania*, 29 Nisan 1909, Sayı 96, s. 2.
86 *Kölnische Zeitung*, "Zum Thronwechsel", 30 Nisan 1909, Sayı 458, Abend Ausgabe, s. 1.

8
31 MART VAK'ASI'NDA VE BASTIRILMASINDA "YABANCI PARMAĞI"

"Bunlar Türk ve Müslüman değil...
Çok tehlikeli durumlar oluyor.
Allah sonunu hayır etsin."

13 Nisan 1909'da patlak veren isyanda ve bu isyanın bastırılmasında "yabancı parmağı", daha doğrusu Avrupa devletlerinin rolü olduğu iddiası öteden beri dile getirilmektedir. Avrupa devletleri arasında özellikle de İngiltere'nin ve Almanya'nın isimleri; gerek isyan günlerine şahitlik edenlerin hatıralarında ve gerekse bu konu hakkında yapılan araştırma eserlerinde fazlasıyla geçmektedir.

Bu başlık altında ilgili iddialar ele alınmakla birlikte, konu bütünlüğünün sağlanabilmesi için, Osmanlı Devleti ile bu devletler arasındaki münasebetlere de kısaca temas edilmesi gerekiyor. Eğer bu isyan sürecinde böyle bir yabancı müdahalesi varsa, bunun nedenlerinin tespit edilmesi, ilgili devletlerle olan münasebetlerin genel çerçevesinin çizilmesiyle ortaya çıkacaktır. Ardından ilgili konular ele alınmaktadır. Konuların alt başlıkları belirlenirken İngiltere'nin 31 Mart Vak'ası'yla ve Almanya'nın Hareket Ordusu'yla bağlantısı olduğu şeklindeki ifadelerin tercih edilmesinin nedeni, ilgili kaynaklardaki iddiaların bu yönde olmasından dolayıdır.

İNGİLTERE VE ALMANYA ARASINDA KALAN OSMANLI DEVLETİ

Klasik Osmanlıca tabiriyle "Düvel-i Muazzama", günümüz Türkçesi ile "Avrupalı Büyük Devletler" diye adlandırılan İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya ve Almanya Osmanlı tarihinde çok önemli bir yere

sahiptirler. Bunların gerek kendi aralarında ve gerek Osmanlı Devleti karşısında takip ettikleri genel siyasetleri ve yaptıkları doğrudan müdahaleler, devletin çözülme sürecinde etkili olmuştur. Bu bağlamda söz konusu devletlerin bazen savaşlarla, bazen iç isyanlara verdikleri doğrudan veya dolaylı desteklerle ve bazen de yaptıkları büyük kongrelerde aldıkları kararlarla Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında rolleri olmuştur. Bunların dışında bir de Osmanlı iç dinamiklerinden dolayı patlak veren askerî ve siyasî darbelerde de yine bu devletlerin bir şekilde dâhil olmaları da aynı bağlamda zikredilebilir.

Bu devletler arasında "eski" aktör İngiltere ve "yeni" aktör Almanya, klasik Osmanlı denge siyasetinde belli bir ağırlığa hep sahip olmuşlardır. 1798 yılında Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal etmesiyle birlikte başlayan süreçte İngiltere, Osmanlı Devleti'nin en önemli müttefiki durumuna gelmiştir. İngiltere, özellikle de Balkanlar'daki Hıristiyan azınlıkların bağımsızlık isyanlarını desteklese de, bu şekilde küçülen fakat genel olarak varlığını sürdüren bir Osmanlı siyasetine sahipti. Bu durum Osmanlı devlet adamlarının işine gelmekteydi. Gerek duyulduğunda, diğer Avrupa devletlerine karşı İngiltere'ye dayanan bir denge siyaseti sürdürülmüştü.

İngiltere eksenli bu siyaset, Sultan II. Abdülhamid döneminde 1880'li yılların başından itibaren değişmeye başlamıştır. Özellikle de İngiltere'nin 1877-78 Rus Harbi'nde Osmanlı Devleti'ni Rusların insafıyla baş başa bırakması, 1878 Berlin Kongresi'nde destek sözü vererek 1878'de Kıbrıs'ı işgal etmesine rağmen, Berlin Kongresi'nde yardım etmemesi ve 1882'de Mısır'ı alması, Osmanlı karşısındaki geleneksel siyasetini terk ettiğini göstermekteydi. Buna karşın yeni aktör, 1871 yılında birliğini sağlayarak Avrupa'daki yerleşik dengeleri altüst eden Alman Kaiserreich'ı olmuştur. Nitekim Otto von Kähler'in başkanlığındaki askerî heyetin Osmanlı Ordusu'nu modernize etmek için 1882 yılında göreve gelmesiyle birlikte,[1] Osmanlı-Alman yakınlaşması hemen hemen her alanda yoğunlaşmaya başlamıştır.

Osmanlı-Alman münasebetlerindeki bu gelişmeden tarafların beklentileri aslında çok farklı idi. Osmanlı tarafı, Avrupalı devletler karşısında bir denge sağlayıp devletin devamını sürdürebilmek için

Alman Kaiserreich'ına yaklaşmayı isterken; Almanların, Avrupalı Büyük Devletler arasında yer almak ve bunlarla rekabet edebilmek için Osmanlı Devleti'ne ve coğrafyasına ihtiyaçları vardı. Almanya, özellikle de kendisine rakip olarak gördüğü İngiltere'yi ancak bu bölgede zorlayabilirdi.[2]

Bu durum, İngiltere'yi fazlasıyla rahatsız etmişti. İngiltere, Almanya'nın Osmanlı Devleti ile yakınlaşmasının kendisinin Osmanlı coğrafyasındaki ve Mısır- Hindistan makasındaki nüfûz ve menfaatlerine zarar verebileceği endişesini taşımaktaydı. Almanya'nın güneye inmesine engel olunması gerekiyordu. Bunun ise tek bir yolu vardı: Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzûnun kırılması. Böylece Birinci Dünya Savaşı'nın da nedenlerinden biri olan İngiliz-Alman rekabeti, Osmanlı coğrafyasında yoğunlaşmıştır.

Özellikle de 1908 Jön Türk İhtilâli'nin ardından başlayan yeni süreç, iki devlet arasındaki rekabeti ortadan kaldırmamıştır; aksine, bu ihtilâl Almanya ve İngiltere adına kartların karılması ve oyunun yeniden başlaması anlamına gelmekteydi. Özellikle de meşrûtî yönetimin ilk iki sadrazamının Said Paşa ve Kâmil Paşa olması, ki Kâmil Paşa ismi burada çok daha önemlidir, ibrenin İngiltere lehine yeniden değiştiğini göstermekteydi. Nitekim Alman Sefiri Freiherr von Marscahll 4 Eylül 1908 tarihinde Kanzler Fürsten von Bülow'a gönderdiği raporunda, bu değişikliği şu şekilde dile getirmektedir: "*Anayasa ilan edildiği günden beri, özellikle de başşehirdeki halk kitleleri arasında İngiltere'ye olan sempati ortaya çıkmıştır. Bu hakikâti görmemezlikten gelmek budalalıktır. Bu sempati sadece Türk matbuatında bulunmuyor, aksine sokaktaki gösterilerde ifade ediliyor. Yeni İngiliz Büyükelçisi'nin karşılanmasını hatırlıyorum.*"[3]

İngiltere tarafı da gelinen noktayı, Almanya'nın aleyhine olarak değerlendirmiştir. Nitekim kendi lehlerine oluşan bu durumu önemli bir fırsat olarak gören İngiliz diplomatları, yaptıkları yazışmalarda meşrûtî yönetime geçişle birlikte "*Almanya'nın prestijinin yerlerde süründüğü*" belirtilerek öncelikle iki husus üzerinde durulması gerektiğini vurgulamışlardır: "*Ne yapıp edip ellerine geçirdikleri bu altın*

fırsatı iyi kullanmalı ve Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuzunu gerileterek yerine İngiltere'ninkini geçirmek üzere ellerinden geleni yapmalı."[4] Bu şekilde İngiltere adına işlerin yoluna girdiğini gösteren diğer ifade ise İngiliz Sefir Lowther'in 4 Ağustos 1908'de Londra'ya gönderdiği raporunda geçmektedir. Lowther, bir benzetmeyle devlet "*bir yığın çocuktan oluşan İttihâd ve Terakki Komitesi tarafından iyi niyetle yönetiliyor. Her şey oldukça iyi gidiyor.*"[5]

İskoç Arkeolog ve Yeni Ahid Âlimi William Mitchell Ramsay[6] hatırasında benzer görüşleri gündeme getirmektedir. Yazar, meşrûtî yönetime geçilmesini Almanya için bir kayıp olarak değerlendirirken, İngiltere'nin ise durumdan istifade ederek nüfûz kazanmaya başladığını; bu durumun ise İstanbul'da "*nüfûz mücadelesinin başlamasına*" neden olduğunu belirtmektedir.[7]

Böylece 1908 Jön Türk İhtilâli neticesinde yeniden şekillenen Osmanlı dış siyasetinde Alman Kaiserreich'ı eski ehemmiyetini kaybederken, onun yerini tekrar İngiltere almaya başlamıştı. Fakat bu durum fazla devam etmemiş, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin harekete geçerek Kâmil Paşa'yı gensoruyla düşürmesiyle birlikte, bir kez daha başa dönülmüştür. İşte bu aşamada 31 Mart Vak'ası ve devamında Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümesindeki İngiliz ve Alman etkenleri veya daha açık bir ifadeyle rolü hakkındaki iddialar bir anlam kazanmaktadır.

İNGİLTERE VE 31 MART HÂDİSESİ

Kâmil Paşa'nın sadaretten düşürülmesi, genel olarak kum saatinin İngiltere aleyhine tersine çevrilmesi şeklinde yorumlanabilir. Nitekim İngiltere Sefareti de bu gelişmeyi böyle okumuş ve raporlarında bunu, "*kendi ülkesinin çıkarlarına indirilmiş ağır bir darbe olarak*" değerlendirmiştir.[8]

İlginçtir, İttihâd Terakki Cemiyeti de sebebiyet verdikleri bu gelişmenin İngiltere indinde rahatsızlıklara neden olabileceğini düşünmüş olacak ki, İngilizler'in nabzını yoklamak ve gönüllerini almak için bir heyeti İngiliz Sefir Lowther'e göndermiştir. Heyet bir şekilde, Kâmil Paşa'nın cemiyet tarafından başbakanlıktan düşürülmesinin

İngiltere'yle bir alakası olmadığı konusunda Lowther'i ikna etmeyi düşünmüştür. Nitekim bu görüşmede, Kâmil Paşa'ya anayasaya karşı hareketlerinden dolayı muhalefet edildiği ve onun yerine getirilecek kişinin "*İngiltere ile aynı dostluk siyasetini gütmezse cemiyetin onu desteklemeyeceğine dair söz*" verilmiştir. Bu söz yetmemiş, ardından bu kez de çiçeği burnunda Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa da, İngiliz Sefareti'nin kapısını çalarak kendi hükümetinin takip edeceği İngiltere siyasetinin farklı olmayacağını ve daha da önemlisi "*İngiliz hükümetinin tavsiye ve desteğine güvendiğini*", bizzat Lowther'e anlatmak ihtiyacını hissetmiştir.[9] Bu iki ziyaret, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin İngiltere'den ne kadar çekindiklerini, dolayısıyla ona ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

Tam bu gelişmelerin peşi sıra 31 Mart Vak'ası patlak vermiştir. Bu isyanın ardında İngilizlerin olduğu iddiası, bu aşamada gündeme getirilmektedir. Bunlardan biri olan dönemin resmî tarihçisi ve Maarif Nâzırı Abdurrahman Şeref Bey, benzer iddiasını resmî tarih kitabında dile getirmektedir. Kendisi doğrudan İngiltere ismini zikretmese de, âsi askerlerin "*İngiliz altınları*"nı bozdurup alabildiğince harcadıklarını, iki yerde anlatmaktadır.[10] "*İngiliz altınları*" ifadesi, isyan eden askerlerin İngiltere tarafından finanse edildiklerini ve dolayısıyla bu isyanın ardındaki gizli gücün İngiltere olduğunu, Abdurrahman Şeref Bey birinci ağızdan resmen belirtmektedir.

Dönemin etkili şahsiyetlerinden ve şahitlerinden Mahmud Muhtar Paşa da İstanbul'da meydana gelen son gelişmeleri dolaylı olarak İngiltere ile bağlantılı bir kurgu içinde ele almaktadır. Bu bağlamda kendisinin dikkatleri çeken önemli ifadesi, Jön Türk hükümeti "*gemisi*"nin dış sularda çarptığı ilk kayanın "*İngiltere husumeti*" olduğunu belirtmektedir. Devamında Mahmud Muhtar Paşa, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin Londra ile "*bozuşması*"nın Kâmil Paşa hükümetinin düşürülmesiyle başladığını iddia etmektedir. Paşa'nın ilginç tespitleri şu şekilde devam etmektedir: "*Kâmil Paşa Londra'da pek güvenilir olduğundan, istifaya mecbur kalmış ve sadârete Alman taraftarı zannedilen bir zâtın getirilmiş olması, bu hâdiseyi bir Alman entrikasına hamlettirerek, İngilizlerce pek ziyade kötü te'sir uyandırdı.*

Hattâ Osmanlı Meşrûtiyetinin İngiltere için bir tehlike ve Almanlar elinde bir oyuncak olabileceği kanaatini hâsıl etti."[11]

Mahmud Muhtar Paşa, bu tespitlerinin devamında İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı Fitzmaurice'nin ismini zikrederek, bu şahsın "*Türk düşmanlığıyla tanınmış*" olduğunun ve bu isyandaki "*en feci rolü*" kendisinin oynadığının altını çizmektedir.[12] Mahmud Muhtar Paşa'nın bu tespitlerinde iki önemli vurgusu; genel olarak bu isyanın ardındaki gizli gücün İngiltere olduğu ve daha da önemlisi aynı zamanda olaylarda İngiltere adına etkili olan aktör Baştercüman Fitzmaurice'nin ismi dikkatleri çekmektedir.

Celâl Bayar da bu bağlamda aynı şekilde düşünmekte ve İngiltere'nin bu isyanın ardında olduğunu net bir şekilde belirtmektedir. Bayar'ın özellikle de Mahmud Muhtar Paşa'nın ismini zikrettiği Fitzmaurice ve ilgili faaliyetleri hakkındaki iddiaları dikkat çekicidir: "*Fitz Maurice, İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'nin baştercümanı idi. İngilizlerin meşhur gizli teşkilatı, Intellegence Service'ın ileri gelen bir adamı ve Türk düşmanı olduğu, Türkiye'de istikrarlı bir meşrûtiyet ve hürriyet idaresinin kurulmasını önlemekle uğraştığı söylenirdi.*"[13] Bayar, eserinin diğer cildinde aynı konuda şunları yazmaktadır: Fitzmaurice, "*Türkiye'nin istikrarını bozmak isteyen şahıs ve gruplarla devamlı temas halinde idi. Meşrûtiyetin ilanını sağlayan ve onun bekçiliğini yapan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yıkmakla meşguldü.*"[14]

Bayar'ın belirttiğine göre, Fitzmaurice bu faaliyetleri dışında Londra'ya gönderdiği raporlarda da Jön Türk yönetimi karşıtlığını ve yeni yönetimin İngiltere menfaatlerine karşı verebileceği muhtemel zarar konusundaki endişelerini de dile getirmiştir. 25 Ağustos 1908 tarihli mektubunda net olarak şunları yazmıştır: "*Her şeyin düzgün gittiğini ve meşrûtî idarenin kuvvetlendiğini farz edersek, bugün için sempatilerine ihtiyaç duydukları yabancılara fazla iltifat eden Türklerin az zamanda vatanperverane demesek bile kuvvetli milliyetçi hislere sahip olacakları muhakkaktır. O zaman Girit, Mısır, Makedonya, Bosna, Aden, Lübnan, Kıbrıs meselelerinde, belki Hintli nöbetçisi ile Bağdat'taki özel durumumuz hakkında söz sahibi olmak isteyeceklerdir.*

Tabii burada Lynch'in Dicle ve Fırat nehirlerinde usulsüz seyrüseferini de unutmamak gerekir. Bu şekilde üzerinde düşünülmesi gereken birçok problem var ve bunları fazla münakaşa etmeden kabule mecburuz."[15]

Hareket Ordusu'nun mensubu olan Rauf Orbay da Bayar'ı destekleyen önemli iddialarda bulunmaktadır. Buna göre, Fitzmaurice "İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muğber olduklarını bildiği Miralay Sadık ve Sultanzâde Sabahattin Beylerin tecrübesizliklerinden istifade ile bunları elinde âlet ederek Meşrûtiyetin ilk ayaklanmalarından 31 Mart İsyanı'nı hazırlamakta da önemli bir rol oynamıştı."[16]

Fitzmaurice hakkındaki iddialara destek veren simalardan biri de Hüseyin Cahid'dir. Buna göre, Fitzmaurice "siyasi hayatımızın her yerine, her köşesine sokuluyor, karşısındaki adama göre lakırdısını idare ediyor ve bütün kuvvetini parçalamaya hasrediyordu. Bir İngiliz'in Müslüman dinini korur gibi görünmesi bile, saf ruhlu gayritabiî gelmiyordu."[17]

Halide Edib, 31 Mart Vak'ası'nın arkasında İngiltere'nin doğrudan olduğunu belirtmese de, ihtiyatlı bir şekilde o günlerdeki bir söylentiyi aktarmaktadır. Kendisi, Derviş Vahdeti'nin İngiliz Sefareti tarafından parayla desteklendiğini ve Fitzmaurice tarafından bir "*ajan*" olarak kullanıldığının iddia edildiğini, fakat bunun "*doğru olup olmadığı*" hakkında bir şey söyleyemeyeceğini yazmaktadır.[18]

Fitzmaurice ismini bu olayla bağlantılı olarak Fransız Philippe de Zara da zikretmektedir. Buna göre, başta Fitzmaurice olmak üzere İngiliz gizli servisi bu isyana "*para*" yardımında bulunmuşlardır.[19]

Bu şekilde ismi sıkça telaffuz edilen G. H. Fitzmaurice'nin (1865-1939), hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Elie Kedourie'nin belirttiğine göre, İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçiliği'nin Başterc·ümanı olan Fitzmaurice'nin herhangi bir biyografisi bulunmamaktadır. Kedourie, Büyükelçi Lowther'in Fitzmaurice'nin yeteneklerine "*hayran*" olduğunu ve "*takdir*" ettiğini belirttiğini yazmaktadır. Büyükelçi'nin özellikle de Londra'ya gönderdiği bir raporunda, Fitzmaurice'nin İstanbul'daki "*mahallî siyasî grupların her kesimiyle sıkı temasta bulunmasından*" çok memnun olduğunu ifade etmek-

tedir.[20] Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Büyükelçi'nin bu şekilde çok güvendiği Fitzmaurice'nin İstanbul'daki siyasî gruplarla böylesine sıkı temasta olması, onun bu isyan sırasında belli faaliyetlere girişmiş olabileceği şüphesini daha da artırmaktadır.

Ahmed Emin Yalman bu olayların "*doğrudan doğruya bir İngiliz tertibi*" olduğuna inanmaktadır. İngilizlerin neden 31 Mart Vak'ası'nı çıkarttıklarını ise şu şekilde izah etmektedir: "*Türkiye'nin meşrûtiyet yoliyle canlanması, müstemlekeler alemine bir kurtuluş örneği olmaması, bizi parçalama planlarının yürürlüğe konulabilmesi, yurdun ancak küçük bir kısmının, o da ecnebi vasiliği altında olarak, yaşatılması gibi gayelerle bir suikast planı yapılmıştı. [...] Derviş adlı bir Kıbrıslı sarhoş arzuhalci, İngiliz gizli istihbarat servisleri tarafından seçilmiş, ihtilâlcı ajan olarak yetiştirilmiş, Volkan gazetesini ve İttihadı Muhammedi Cemiyeti'ni kurmak, yürütmek ve ortalığı ateşe vermek maksadiyle sahneye çıkartılmıştı. Hiçbir işte dikiş tutturamayan, güzel sesi dolayısıyla her düğüne ve eğlenceye çağrılan Derviş Vahdeti'nin asıl göbek adı 'Derviş' idi. İngiliz gizli istihbaratı buna Vahdeti adını katınca, ortalıkta Derviş Vahdeti'nin bir tarikata mensup bir derviş olduğu hakkında bir intiba peyda olmuştu. [...] Bir taraftan gizli ajanlar, bu isyanda elebaşı olacak istidatta çavuşları, bu arada bilhassa Hamdi Çavuş adında birini gözlerine kestirmişler, mektepli subaylara karşı kendilerini zehirlemek için her çareye başvurmuşlardır.*"[21]

31 Mart Vak'ası'ndaki İngiliz rolü iddiasını, İstanbul'da bulunan bazı diplomatlar da gündeme getirmektedirler. Bunlardan biri olan Rusya Büyükelçiliği Baştercümanı, bu olaylar hakkında İngiltere'nin rolüne atıfta bulunmaktadır. Doğan Avcıoğlu'nun Fransızca bir çalışmadan zikrettiğine göre Rus baştercümanı, özelikle de Kâmil Paşa'nın düşürülmesinden sonra İngiltere Sefâreti'nin İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne karşı "*belli bir soğukluk*" göstermeye başladığını iddia etmektedir. Devamında bu iddiasını şu şekilde somutlaştırmaktadır: "*Muhalefet partileri, orada destek ve teşvik bulmuş, İttihatçılar ise İngiltere'nin düşmanları sayılmıştır.*"[22]

Alman Büyükelçi von Marschall, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a hâkim olmasından sonra 29 Nisan 1909'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporunda son gelişmeleri değerlendirirken, gelinen noktadan dolayı İngiliz Büyükelçiliği'nde hâkim olan "*kötü ruh hâli*" üzerinde durmaktadır. "*Anlaşılıyor. Çünkü kaçan İsmail Kemâl ve Ali Kemâl İngiliz temsilciliği ile çok sıkı fıkı idiler. Kâmil Paşa da rezil olmuştu. İngiltere, her şeyini bu kartlara oynamıştı. İngiliz meslektaşım, başlangıçta İngiltere lehine olan heyecanlı coşkudan etkilenerek Türkiye'nin iç meselelerine müdâhil olmakla büyük bir hata yaptı ve Kâmil Paşa döneminde onunla birlikte hükümeti idare etti.*"[23]

Alman Sefir başka bir raporunda bu kez İngiliz basınını da işin içine alarak benzer tespitlerini şu şekilde tekrarlamaktadır: "Başlangıçta 13 Nisan'daki olayları uygun olarak değerlendiren İngiliz basını da, benim İngiliz meslektaşımın Kâmil Paşa'nın ve şuanda ortadan kaybolan arkadaşları İsmail Kemâl ve Ali Kemâl nüfûzu altında mevcud gerçek durumun mahiyetini anlayamadığı ve yanlış tarafa destek verdiği hakikatini tamamen tasdik etmiştir. Bundan dolayı Sultan II. Abdülhamid'in ve muhaliflerin dışında İngilizler de mağlup olanlar arasında yer almaktadır."[24]

Von Marschall'ın bu kez 3 Haziran 1909'da Kanzler Fürsten von Bülow'a gönderdiği uzun bir raporunun son kısmında, 31 Mart Vak'ası'nda İngiltere'nin siyasetini eleştiren değerlendirmeler yer almaktadır. Kendisi yorumun hemen başında, İngiltere'nin Türkiye siyasetinin son dokuz aydır "*garip bir tiyatro*" arz ettiğini belirtmektedir. Son 20 yıldır İngiltere'de Sultan II. Abdülhamid aleyhinde neler söylendiğinin hatırlandığını belirterek, basının ve devlet adamlarının Sultan'ı "*insanlığın süprüntüsü*", "*katil*" ve "*suçlu*" olarak adlandırdıkları halde, Türkiye'de yeni dönemin başlamasıyla birlikte İngilizlerin "*Türk kini*"nin bir gecede bu "*asil millet*" sempatisine dönüştüğünü iddia etmektedir. Bu yeni ortamda İngilizlerin ilk "*mağlubiyeti*" Kâmil Paşa'nın düşürülmesi olmuştur. Devamında raporda şunları demektedir:

"13 Nisan isyanı ve utanç eylemleri patlak verdiğinde, İngilizleri âsi askerlerin yanında gördük. Bu olayların, eski rejimin yeniden ihya edilmesi amacı taşıdığı konusunda kimsenin bir şüphesi yoktu. Aynı şekilde İngiliz basını da bu hareket yanlısı yayın yapmıştı. *Times*'in muhabiri ise âsiler lehine ifadeler kullanmıştı. Selanik Ordusu'nun hareketini blöf olarak değerlendirmiş ve bunların Çatalca hattında mağlup olarak geri döneceklerini iddia etmişti. Yine *Times*'in bir başmakalesinde Selanik Ordusu'nun bu seferi 'suç' olarak adlandırılmıştı. İngiltere'nin Selanik Konsolosu, İstanbul'daki Sefirleri'nin görevlendirmesiyle Mahmud Şevket Paşa'yı, suç teşkil eden bu niyetinden vazgeçirmeye gayret etmişti. Fakat boşunaydı. Sefer başarılı oldu. Bu arada İngiliz Elçiliği'yle içli dışlı olan Ali Kemâl ve İsmail Kemâl yurtdışına kaçmışlardı. [...] İngiltere siyasetinin Abdülhamid'in Jön Türk karşıtı aksiyonunun yanında yer alması ve İngiltere tarafındaki bu garip akıl eksikliği beni şaşırtmıştır. Eğer bulanık suda balık tutulmak istenirse, bu önemli iş elektrikle aydınlatılmış bir alanda yapılmamalıdır. Bu sefer İngilizler bu dikkati tamamen ihmal ettiler." Sefirin bu raporuna II. Wilhelm şu ilginç notu düşmüştür: "Mükemmel yazılmış! Çok sevindirici haberler! Bu belge gelecek için iyi bir silah! Ve ilk kez buna ihtiyacım olacak!"[25]

Alman Sefiri'nin raporlarında geçen yukarıdaki ifadeler, Alman tarafının da 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinde İngiltere'nin parmağı olduğu konusunda inancını net bir şekilde göstermektedir.

Benzer iddialar ve yorumlar Alman-Avusturya matbuatında da gündeme gelmiştir. Bunlardan *Linzer Volksblatt*, hâdisenin ilk günlerinde son gelişmeleri İngiltere ile bağlantılı olarak izah eden ilginç bir yorum yayınlamıştır. Buna göre, "*Jön Türkler İngiliz siyasetinin bir aracı olmaya karar verdiklerinde yükselmişler, fakat bu kez İngilizler bunları dikkate almamaya başlayınca, Jön Türkler dağılmışlardır.*"[26] Aynı gazetenin bir sonraki baskısında benzer yorumlar yapılmıştır. İstanbul'da patlak veren son hâdiseler, İngiltere dışında Avrupa'nın bütün diplomatik çevrelerini "*ikinci kez şaşırtmıştır. Jön Türkler, geçen sene Temmuz ayında subayların yardımını alarak 'ilk kansız ihtilâli'*

gerçekleştirmişlerdi. Şimdi de Paskalya'dan sonra patlak veren böylesi sonuçlara neden olan ağır olayları hesaplayamıyordu. Büyükelçilerin ve elçilik sekreterlerinin bir kısmının ya Paskalya tatiline gittiklerinde ya da doğrudan başlangıçtan önce hâdiselerin çıkması bunun bir kanıtıdır."[27] Bu şekilde gazete, İngiltere'yi dolaylı olarak suçlamaktadır.

Hükümet yanlısı muhfazakâr *Germania*'da yayınlanan bir yorumda ise isyanın arkasında Rusların ve İngilizlerin bulunduğunu ve bunların Jön Türk rejimine karşı "*İslâmî fanatizmi*" körükledikleri iddiasında bulunulmaktadır. Bu şekilde bir felakete neden olmak suretiyle, şu andaki siyasî heyecanı ortadan kaldırmayı ve eski durumu tekrar te'sis etmeyi arzuladıkları belirtilmektedir. Daha somut bir iddia olarak "*son aylarda*" İstanbul'da piyasada önemli bir miktarda "*İngiliz parasının*" dolaştığının fark edildiği belirtildikten sonra şunlar yazılmıştır: "*İngilizler ve Rusların işlerinin yolunda gitmesi için, Boğaz'daki Hasta Adam'ın iyileşmemesi gerekiyor. Askerî devrimin başladığına dair haberler Rusya'da sevinçle karşılanmıştır. Rusya, kendisine yeniden müdahale edebileceği eski sarsıntının tekrar geri gelmesini ümit etmektedir. Bu şekilde, Boğaz'daki eski Rus itibarı tekrar sağlanacaktır.*"[28]

Avusturya gazetesi *Reichspost* isyanla alakalı olarak İngiltere'yi mesul tutan bir haber yayınlamıştır. Berlin merkezli bu habere göre, 13 Nisan'da patlak veren askerî isyanda İngiltere'nin elinin olduğu şüphe dışıdır. İngiliz siyasetindeki hedef, "*her hâlükârda Kâmil Paşa'nın tekrar Sadrazam olmasına yardım etmektir.*" Çünkü Kâmil Paşa bir Alman ve Avusturya karşıtı olmakla birlikte, bütün İngiliz taleplerinin de destekçisidir.[29]

Yahudî *Frankfurter İsrailtische Familienblatt*'ın verdiği bir habere göre, İngiltere'nin "*karşı ihtilâl yapılmasında*" harcanması için "*Tiran*" Sultan II. Abdülhamid'e 40.000.000 lirayı verdiği ve Abdülhamid'in bu paraları askerlere rüşvet olarak dağıttığı söylenmektedir. Bu haberi veren gazete; devamında, İngiltere'nin "*Türk tiranının kanlı tahtında*" kalması için neden bu parayı verdiği sorusunu gündeme getirmekle birlikte, bu soruya herhangi bir cevap vermemektedir.[30]

31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinin ertesi günü *Neue Freie Presse*'de çıkan uzun bir değerlendirme yazısında bu isyanın patlak vermesinde İngiltere'nin rolü imâ edilmektedir. Son gelişmelerin İstanbul'daki "*İngiliz nüfûzu*" için yeni bir gelişme olduğu tespitinin hemen ardından, eskiden sadrazam değişiklikleri Yıldız Sarayı tarafından yapılırken, şimdi bunun yerini "*dışarıdan beslenen*" askerî ihtilâllerin aldığı vurgulanmaktadır.[31] Bu şekilde son isyanda İngiliz etkisine dolaylı yoldan dikkat çekilmektedir.

Gazeteler arasında *Tages-Post*'ta yayınlanan uzun bir makalede, diğer gazetelerde geçmeyen ilginç bir ayrıntı bu bağlamda gündeme getirilmektedir. Yazının hemen girişinde İngiltere Kralı Edward'ın Avrupa'da seyahate çıkacağı ve bu kapsamda İstanbul'u da ziyaret edeceği haberinin duyulduğu ve böyle bir seyahatin İngiliz menfaatlerine uygun olduğu belirtilmiştir. Fakat bu haberin duyulmasının ardından, nedenine girilmeden bu seyahat kısa bir yazı ile yalanlanmıştı. Bu şekilde giriş yapılan yazıda, Kral Edward'ın bu seyahatinin neden vuku' bulmadığının "*gerçek nedeninin*" bugün belli olduğu ifade edilerek şu izah yapılmaktadır:

İngiliz hükümeti İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliği tarafından bu seyahat konusunda ciddî olarak ikaz edilmiştir. Sefir Sir Herald Lowthers'in Londra'ya gönderdiği bu ikaz raporuna göre, "*İstanbul'da kısa süre zarfında önemli ihtilâllerin vuku' bulması yakındır. Akış yönü henüz daha tahmin edilmeyecek şekilde, hâl-i hazırdaki durum sarsılabilir. Şayet Kral Edward İstanbul'a gelirse, Sultan II. Abdülhamid'i şu andaki yerinde bulamayabilir; belki de yeniden bir otokrat, tahttan indirilmiş veya ölü Sultan olarak bulabilir. Fakat her hâlükârda son aylardaki gibi Jön Türk Komitesi'nin esiri olmayacaktır. Bu, Londra'da daha fazla biliniyordu. Jön Türk Hâkimiyeti'nin günlerinin geçici olduğunu biliyorlardı ve İngilizler bu durumdan çok memnundular. Çünkü İngiliz arzuları karşısında çok ama çok az itaatkâr görünen Jön Türkler'den ve Sadrazam Hilmi Paşa'dan bıkmışlardı. Bunların iktidardan uzaklaştırılmasına artık bir itirazları yoktu.*" Devamında, aslında sadece "*Londra değil diğer yerlerin de*", İstanbul'da "*bir*

şeyler hazırlandığına" dair bilgilerle önceden haberdar edildikleri belirtilmektedir.

Yazıda başta Rusya, Fransa olmak üzere ama özellikle de "*başlangıçta Londra tarafından tercih edilen*" Jön Türkler'in İngiltere'nin "*sevgisini*" tamamen kaybetmesinin nedenleri şu şekilde izah edilmektedir: Jön Türkler'in, İngiliz nüfûzuna dayanan Sadrazam Kâmil Paşa'yı düşürmesi ve ardından İngiliz tercihine göre çok daha bağımsız davranan Hilmi Paşa'yı hükümete getirmesi, Londra'nın İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nden "*çok rahatsız*" olmasına yol açmıştır. Aslında Jön Türkler'in "*millî-merkezî eğilimleri*" Londra'da önceden şüphelere neden olmuştu. Bu nedenlerin sıralanmasının ardından şu tespit yapılmaktadır: "*Doğrudan bunlara karşı çıkılmadı, ama Jön Türk rejiminin sona ermesi ve bunun yerini başkasının alması için yardım edildi. İngiliz altınlarının bu ihtilâlde belli bir rol oynadığına dair bir görüşünün yanılma payı azdır.*"[32]

Germania'nın yazdığına göre *Daily Telegraph* 31 Mart Vak'ası'nın cereyan etmesinden 3 gün önce, yani 10 Nisan'da etkisinin bütün Avrupa'da kendisini hissettireceği mühim olayların Osmanlı Devleti'nde cereyan edeceğini bildirmiştir. İngiliz gazetesinin bu haberini veren *Germania*, "*daha sonra patlak veren olaylar hakkındaki bu erken İngiliz bilgisi, Türk çevrelerinde şaşkınlıkla karşılanmıştır. İhtilâlin düzenlenmesinde İngiliz parmağının olduğu görüşünün bu şekilde iyice kuvvetlendiğini*" yazmıştır. Gazete bu iddiaya bir delil olarak İngiliz Lordlar Kamarası'nda 31 Mart Vak'ası hakkında yapılan bir oturumda geçen konuşmayı vermiştir. Buna göre bir İngiliz Milletvekili, İngiliz hükümetinin herhangi bir şekilde diplomatik olarak Ahrâr Fıkrası'nı destekleyip desteklemediğini; İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin ilerlemesine soğuk bakıp bakmadığını sormuştur. Bunun üzerine söz alan Müsteşar, bu iddiaları reddederek, İngiliz hükümetinin Kanun-i Esâsî'nin ilan edildiği 1908'den beri Türkiye'deki meşrûtî hükümeti devamlı olarak takdir ettiklerini belirtmiştir. Devamında ise hükümetinin Türkiye'de partiler arasındaki bu kavgadan uzak durduğunu da belirtmiştir. Lordlar Kamarası'ndaki bu görüşmeyi bu şekilde aktaran *Germania*, bir şerh düşmeyi de ihmal etmemiştir:

"*Hükümet, elbette bu soruyu kesin bir hayırla cevaplamıştır. Fakat bu şekilde hükümetin olaylarda parmağı olduğu şüphesi zayıflamaktan daha ziyade artmıştır.*"[33]

Muasır kaynaklardaki iddialar ve yorumlar dışında, araştırma eserlerinde de benzer şeyler gündeme getirilmektedir. Bunlardan biri olan Ahmet Kabaklı, 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinde İngilizlerin "*parmağı*" olduğu kanaatine sahiptir. Buna delil olarak ise Jön Türk Hareketi'ne mensup ve o günlerin önemli isimlerinden Filozof Rıza Tevfik Bey'in zikrettiği bir hatırasını göstermektedir. Rıza Tevfik Bey'in anlattığına göre, 1908 İhtilâli'ni yapmak için başta İngiltere olmak üzere Fransa ve İtalya Sefirleri'nden teşvik görmüşlerdi. Ardından bunlara teşekkür etmek için ziyaret ettiklerinde İngiliz Sefir kendilerini soğuk karşılamıştı. Buna bir anlam veremeyen Rıza Tevfik, daha sonra Londra'ya yaptığı bir ziyaret sırasında 1909'larda İstanbul'da İngiltere'nin Sefiri olan Lord Nicholson'a bu soğukluğun nedenini sormuştu. Lord bu soruya şu cevabı vermişti: "*Dostum Rıza Tevfik bey... Biz Jön Türkler'i teşvik ettik. Onlardan büyük bir netice bekliyorduk. İhtilâl olacak; istibdad ile beraber Sultan da ve bahusus temsil ettiği Hilâfet müessesesi de alaşağı edilecek. Fakat aldanmış olduk. Beklediğimiz neticeyi alamadık. Zira ihtilâl yaptınız, gerçi Kanun-u Esâsî geldi, fakat Sultan da ve hele Hilâfet müessesi de yerinde bâki. [...] İşte biz ihtilâlden ve siz Jön Türkler'den ihtilâl sonunda, Sultanların da, Hilâfet'in de, yani bir selâm-ı şâhâne ve bir Hâfız Osman Kur'âniyle kitleleri avucunda tutan kuvvetin de devrilmesini bekledik, aldandık. İşte bu sebeple bir soğuk adem-i kabul gördünüz.*"[34]

Bunları aktaran Kabaklı, kendi düşüncesini açık bir şekilde şöyle dile getirmektedir: "İngilizler 31 Mart diye bilenen 13 Nisan 1909 tarihli mürettep(düzenlenmiş) irtica olayını Halife Sultan Abdülhamid'i tahtından indirmek kastıyla el altından 'İttihat ve Terakki' erkânına yaptırmışlardı."[35]

İngiltere üzerinde ısrarla duran en önemli kişi Doğan Avcıoğlu'dur. Avcıoğlu'nun iddiasına göre, 31 Mart Vak'ası'nı Kâmil Paşa'yı tekrar "*iktidara*" getirmek için İngiltere'nin gizli servisi "*Intelligence Service*",

"*işbirlikçi*" muhalefetle birlikte düzenlemiştir. Kendisi, İngiltere'nin işbirlikçileri olarak Hamdi Çavuş'un, Derviş Vahdeti'nin, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin, Prens Sabahaddin Bey'in ve Miralay Sadık Bey'in isimlerini vermektedir.[36] Avcıoğlu, bu iddiasını özellikle de bazı hatıralara ve araştırma eserlerine dayandırmaktadır.

Sina Akşin ise bu isyanın çıkmasında İngiltere'nin "*rolünden söz etmek mümkündür*" demektedir. Akşin'in, tespitini desteklemek için dile getirdiği deliller şunlardır: Meşrûtî yönetimin ilan edilmesinden sonra İngiltere'nin itibarının İstanbul'da yükselmesini; bu bağlamda İngiltere'nin yeni Büyükelçisi Lowther'in halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmasını ve İngiltere taraftarı Said Paşa ile Kâmil Paşa'nın ard arda sadarete getirilmesini iki önemli gelişme olarak zikretmektedir. Fakat Sadrazam Kâmil Paşa ile İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin ilişkilerinin bozulması ve cemiyetin Kâmil Paşa'yı hükümetten düşürmesi iki tarafın arasının açılmasına neden olmuştur. Bu durumdan İngiltere taraftarı Prens Sabahaddin'in Ahrâr Fırkası'nın istifade etmek istemesini İngiltere "*karşılıksız*" bırakmamış ve "*yavaş ama belirli bir biçimde*" cemiyete karşı "*eleştirici*" bir tavır almaya başlamıştır. Nitekim isyan çıktığında "*İngiliz basını ve İngiliz Elçiliği ayaklanmayı ellerinden geldiği kadar*" desteklemiştir.

Akşin buna delil olarak, Hariciye Nâzırı Rifat Paşa ve Ahrâr Mebûsu İsmail Kemâl Bey'in İngiliz Elçiliği'ni "*sanki akıl danışılacak, yardım istenecek komşu kapısı*" olarak tutmalarını göstermektedir. Yine İsmail Kemâl Bey'in Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesine engel olunmasını Lowther'den istemesi ve elçinin bunu kabul etmesi; yine bu kez Selanik Konsolosu Lamb'ın Mahmud Şevket Paşa'yı iki kez ziyaret ederek İstanbul üzerine yürünmesinin devletin "*parçalanmasına*" neden olacağı konusunda ikaz etmesi önemlidir. Ayrıca Prens Sabahaddin Bey ve Fazıl Bey'in tutuklanmalarına rağmen serbest bırakılmalarını; İngiliz Elçisi'nin ise Prens Sabahaddin Bey'e "*bir şey yapılmayacağının kesin olarak*" 27 Nisan'da bildirmesini, Akşin dikkat çekici bulmaktadır.[37]

Akşin'in bahsettiği İngiltere'nin Selanik Konsolosu'nun Mahmud Şevket Paşa'yı ziyareti, Alman Dışişleri belgelerinde de geçmektedir. Bu gelişme Alman Sefir von Marschall'ın Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporunda şu şekilde anlatılmaktadır: İngiltere'nin Selanik Konsolosu Lamp, askerî hazırlıklar için Selanik'e gelen Mahmud Şevket Paşa'yı iki defa ziyaret etmiştir. Bu sefere çıkmaması için birincisinde "*dostça*", ikincisinde ise "*resmen*" tehdit etmiştir.[38]

Feroz Ahmad, Kâmil Paşa'nın düşürülmesinden sonra Lowther'in İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne karşı tutumunun nasıl değiştiğini, "*onları alaşağı etmek için muhalefete gösterdiği açık ilgi ve hatta gizli anlaşma şeklini aldığı*" ifadesiyle tespit etmektedir. Devamında ise İngiliz Büyükelçiliği'nin bu isyandaki rolü hakkındaki görüşlerini verirken, İngiltere Dışişleri Bakanlığı kaynaklarının bu konudan "*pek az*" bahsettiğini belirterek mevcut bilgiler ışığında iki sonuca varmaktadır: Bu durumda onun birinci tespiti, İngiliz Sefareti'nin "*hiç rolü*" olmadığı şeklindedir. İkincisi ise İngilizlerin bu "*işin üzerini büyük bir dikkatle kapatmış*" olabileceği ihtimalidir.[39] Bu tesptilerden de anlaşıldığı gibi, İngiliz arşivlerini iyi bilen Hind kökenli Feroz Ahmad, dolaylı da olsa İngiltere'nin bu isyandaki rolüne inanmaktadır.

Alman Ulrich Trumpener, Alman-Osmanlı münasebetlerini ele aldığı makalesinde 31 Mart Vak'ası'nda İngiltere'nin rolüne atıfta bulunmaktadır. Nisan 1909 olayları sırasında "*İngilizlerin diplomatik gafları*" ifadesini kullanmaktadır.[40] Buradaki "*diplomatik gaflar*" tabiri, İngiltere'nin son hâdiselerde belli bir dahlinin olduğunu imâ etmektedir.

Bu bilgiler ve yorumlardan da anlaşılacağı gibi, İngiltere'nin 31 Mart Vak'ası'ndaki rolü konusundaki iddialar hiç de azımsanmayacak boyuttadır. Gerek döneme şahitlik etmiş zevâtın hatıralarında ve gerek konuyla ilgili araştırma eserlerinde bu konu hakkında önemli iddialar gündeme getirilmektedir. Bunların yanı sıra İstanbul'da bulunan Alman diplomatlarının raporlarında, Alman ve Avusturya basın organları da benzer hususlara değinmektedir. İsyandaki İngiliz rolü konusunda iki ana görüş dikkatleri çekmektedir: İddia

sahiplerinin bir kısmı bu hâdiselerin patlak vermesinde doğrudan İngiliz parmağının olduğunu ileri sürerken, diğerleri İngiliz paraları ve yönlendirmesine atıfta bulunmaktadırlar.

Bütün bu iddiaları doğrulayan somut bir belge ortaya konulamamaktadır. Aslında böylesi bir belgenin olmamasına veya günümüze kadar ulaşamamasına pek de şaşırmamak gerekiyor. Bu tür işlerin belgesi olmaz. Olsa bile günümüze kadar gelmez. Gelse bile herkesin eline ulaşmaz. Dolayısıyla 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinde etkili olan muhalif çevrelerin desteklenmesinde veya isyanın çıkmasında İngiltere'nin rolünün önemli bir iddia veya ihtimal olarak bir kenarda tutulması gerektiğini düşünüyoruz.

ALMAN KAİSERREİCH'I VE HAREKET ORDUSU

31 Mart Hâdisesi bağlamında somut olarak ismi geçen devletlerden biri de Alman Kaiserreich'ıdır. Yine aynı şekilde hem dönemin kaynaklarında hem de daha sonraları yapılan araştırmalarda ilgili iddialar geçmektedir.

Bu değerlendirmelere geçmeden önce, Avusturya ve Almanya Askerî Ataşeleri'nin, Hareket Ordusu'nun askerî operasyonunun "*başarılı*" bir şekilde uygulanması, düzenin "*hızlı*"ca tekrar sağlanması ve "*mükemmel disiplinden*" dolayı Hareket Ordusu Komutanı Mahmud Şefket Paşa ve generallerini tebrik ettiklerinin belirtilmesi gerekiyor.[41] Benzer bir tebrikin, İngiltere tarafından gelmediğini bir not olarak belirtelim.

'*Daily Mail*'in İstanbul muhabiri son gelişmeleri değerlendirirken, Almanya'yı dolaylı olarak töhmet altında bırakmaktadır. Muhabir, son askerî hareketle birlikte, Osmanlı siyasetindeki "*parti kavgaları*"nın durduğunu, bundan böyle hiçbir muhalif partinin "*irticaî hareket şüphesine düşmemek için*" sesini yükseltmeye "*cesaret*" edemeyeceği tespitini yapmaktadır. Devamında ise İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin bir ay öncesine kadar "*bitme aşamasına*" geldiğini ifade eden muhabir, cemiyetin "*zaferini yeniden*" ilan ettiğini de eklemektedir. Bu tespitlerin ardından Almanya'nın bu olaylarla alakasını şu şekilde izah etmektedir: "*Jön Türkler'in bu ikinci yükselişiyle birlikte Alman-*

lar için yeni bir ümit ortaya çıkmıştır. Bizim nüfuzumuz hissedilir derecede ciddî olarak zayıflamıştır. Çünkü gelen işareti doğru olarak anlayamadık. Marschall von Bieberstein dizginleri tekrar ele almış ve bize, diplomasinin ne olduğunu göstermiştir."[42]

Germania'nın İstanbul'daki muhabirinin, Hareket Ordusu Komutanı Mahmud Şevket Paşa'yla yaptığı bir görüşmede, Paşa kendileri için Almanya'nın ne kadar önemli olduğunu anlatmıştır. Mahmud Şevket Paşa girişte, Osmanlı Orudusu'nda görev yapan Alman askerî heyetinin başarılı çalışmalarını takdir ederek, Türk subaylarının Alman İmparatorluğu'na, Alman ustalarına ve özellikle de Golz Paşa'ya müteşekkir olduklarını belirtmiştir. Devamında Alman dostluğuna şu şekilde vurguda bulunmuştur: "*Almanya'nın sempatisinin yanımızda olduğunu biliyoruz ve Alman dostlarımızın bekledikleri gibi, lâyıkıyla davrandık. Bundan başka, bizim kültürlü bir millet olduğumuzu da göstereceğiz.*"[43]

Reichspost, Berliner Zeitung'tan yaptığı bir alıntıda, son gelişmelerle birlikte diplomatik çevrelere hâkim olan genel kanaati aktarırken, İngiltere'nin İstanbul'daki nüfûzunun artık "*azalmaya*"; buna karşın Alman nüfûzunun ise tersine "*artmaya*" başladığı tespitine yer vermektedir. Devamında ise Alman Büyükelçisi Freiherr von Marschall Bieberstein'ın "*şu anda dizginleri eline aldığı*"nı belirtmektedir.[44]

Almanya'nın bu isyandaki rolü hakkındaki en somut iddiayı, Ahrâr Fırkası taraftarı Miralay Sadık Bey'in arkadaşı Basri Bey Fransızca olarak yayınladığı kitabında gündeme getirmektedir. Avcıoğlu'nun aktardığı bu iddiaya göre, Basri Bey ile Sadrazam Kâmil Paşa arasında Avcı Taburları'nın İstanbul'dan uzaklaştırılması hakkında geçen bir görüşme esnasında Basri Bey şunları demiştir: "*Yeni öğrendim ki, Berlin'in planına uygun biçimde Enver, bir cins 'ufak karşı devrim' düzenlemektedir. Bunu bahane ederek Rumeli'den İstanbul'a Mahmut Şevket Paşa kumandasında büyük bir ordu getirilecektir. Mahmut Şevket Paşa, Osmanlı paşaları içinde en çok Alman taraftarı olandır. Amaç, Selanik grubuna, bütün Türkiye'de egemenlik sağlayacak biçimde, başkentte diktatörlük kurmaktır.*" Kâmil Paşa ise cevaben şunları

söylemiştir: "*Selanik'in entrikaları caniyanedir. Almanya, Enver ve hempalarını yalnız beni devirmeye değil, sizin gerçek İttihat ve Terakki komitesini de ellerine geçirmeye itmektedir.*"[45]

Basri Bey'in bu iddiası, yukarıdaki bölümlerde de geçen 14 Ağustos 1908 tarihli bir Alman raporunda bir İngiliz diplomatının bir yıl içinde İstanbul'da ordu çevrelerinde vuku' bulması muhtemel olan "*rahatsızlıklar*" ifadesiyle belli bir paralellik arz etmekte; Sadık Bey'in Kâmil Paşa'ya aktardığı iddiayla örtüşmektedir. Yine yukarıdaki sayfalarda da temas edilen Osman Nuri Bey'in Kâmil Paşa'ya atfen aktardığı, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi için bir teşebbüs hazırlandığı iddiası, aynı şekilde bunları destekler mahiyettedir. Bu iki iddia bir araya getirilerek şöyle bir tespitte bulunulabilir: Almanya, İngiltere'nin Sadrazam Kâmil Paşa üzerinden İstanbul'da etkin olmasından ve kendisinin nüfûzunu azaltmasından rahatsızlık duymaktadır. Buna engel olabilmek isteyen Almanya, Berlin'deki Askerî Ataşe Enver Bey vasıtasıyla İstanbul'da askerî darbe hazırlığı içine girmiş olabilir. Osmanlı tarihinin daha sonraki gelişmelerinden de bildiğimiz gibi, Enver Bey'in o heyecanlı ve maceraperest kişiliği bu tür olaylar için fazlasıyla uygundur.

Bu arada Şehberderzâde Ahmed Hilmi Bey'in temas ettiği bir haberi de bu bağlamda zikretmek gerekiyor. Ahmed Hilmi Bey'in yazdığına göre, Hareket Ordusu'nun "*ortada hiçbir sebep yokken*" 31 Mart Hâdisesi vukû' bulmadan iki ay evvel İstanbul için hazırlandığı, Viyana'da "*Yahudi sermayesi tarafından çıkartılan*" *Neue Freie Press* gazetesi tarafından bildirilmişti. İlgili iddia, "*6 Şubat 1324 tarihli* İkdam*'da bu gazeteden naklen 'Selanik fırkasının, Meşrûtiyeti muhafaza etmek üzere, İstanbul'a müteveccihen tamamen hazırlandığı söyleniyor' şeklinde haber yapmıştır.*"[46]

Şehbenderzâde Ahmed Hilmi Bey'in *İkdâm*'dan aktardığı bu haberin aslını ilgili gazeteden bulduk. Bu haber, Kâmil Paşa kabinesinin düşürülmesi üzerine 15 Şubat 1909'da *Neue Freie Presse*'de yayınlanan uzunca bir değerlendirmede geçmektedir. *İkdam*'ın Türkçeye tercüme ederek yayınladığı ilgili cümle bizim tercümemize göre şu

şekilde geçmektedir: "*Selanik'teki kolordunun, anayasayı korumak için İstanbul'a gitmeye hazırlandığı söylenmektedir.*"[47]

Almanya'nın 31 Mart Vak'ası öncesinde Osmanlı askerî çevrelerinde belli bir hazırlık içinde olduğuna dair bu üç rivayet bir araya getirildiğinde veya bu parçalar birleştirildiğinde, askerî bir darbe hazırlığı şüphesi daha da artmaktadır. Nitekim Hareket Ordusu'nun hazırlanmasındaki ve hareketindeki çabukluğun, yukarıda temas edilen daha önceki hazırlıklarla bir alakası olma ihtimalini daha da kuvvetlendirmektedir.

Akşin, Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümesi aşamasında Almanya'nın devreye girdiği imâsında bulunmaktadır. Bu noktada kendisinin iki iddiası bulunmaktadır: Birinci olarak Akşin, Hareket Ordusu'nun başında normalde Hüsnü Paşa'nın olduğu halde daha sonra Goltz'ün sevdiği ve takdir ettiği Mahmud Şevket Paşa'nın onun görevini devralmasında Goltz'ün rolü olup olmadığı sorusunu tevdi etmektedir. İkinci olarak ise İngiliz Ramsay'ın hatıratına dayanarak Hareket Ordusu'nun masraflarının Almanya ve Avusturya tarafından karşılandığı iddiasını gündeme getirmektedir. "*Para sıkıntısı içinde bulunan ve demiryolları kendisine ait olmayan Osmanlı Devleti'nde binlerce askeri Rumeli'den İstanbul'a getirmenin malî güçlüklere uğraması olağandı. Zaten her halde bu yüzden Mahmut Şevket'in kendi servetini, ya da karısının servetini bu işe ayırdığı söylentileri basına yansımıştı. Onun için, temellendirilmemiş de olsa, bu dedikoduyu anmak yararsız sayılmamalıdır. Yine Ramsay'ın söylediğine göre, İstanbul'da hemen hemen herkes Hareket Ordusu'nun başarısını bir Alman zaferi ve bir İngiliz yenilgisi olarak yorumluyordu.*"[48] Ziya Nur Aksun da Ramsay'ın, Alman ve Avusturya kanallarının Hareket Ordusu'nu finanse ettikleri iddiasına yer vermektedir.[49]

Akşin ve Aksun'un bu şekilde atıfta bulundukları Ramsay'ın konu iddiaları oldukça önemlidir. Ramsay'a göre, Almanya İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile Ahrâr Fırkası arasındaki mücadelede gelinen noktayı "*akıllıca*" değerlendirerek, İttihâdçıların kazanacağını görmüş ve "*bütün kuvvetiyle*" bunları destekleşmiştir. İngiltere ise tam tersine

tamamen Ahrâr'a destek vermiştir. Ramsay bu tespitini iki iddia üzerine bina etmektedir. İlk olarak Almanların parasıyla İstanbul'daki gazetelerin önemli kısmı kazanılmıştır. Ramsay'ın ikinci iddiası ise doğrudan Hareket Ordusu'yla alakalıdır. Buna göre Almanya, Jön Türkler'in İstanbul üzerine yürümesini finanse etmiştir. Ramsay bu önemli iddianın doğru olup olmadığını tahmin edemediğini, fakat Türkiye'nin parayla çok şeyin yapılabildiği bir devlet olduğunu da ekleyerek, bunu dolaylı olarak bir şekilde desteklemektedir. Ayrıca İstanbul'da pek çok kişinin bu iddiaya "*inandığını*" da eklemektedir.[50] Kitabının ilerleyen sayfalarında aynı iddiaları tekrarlayan Ramsay, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a hâkim olmasını şu şekilde değerlendirmektedir: "*Bu Jön Türk galibiyeti, aslında Alman zaferidir. Almanya, nerede etkili bir şekilde hareket edeceğini ve kimi destekleyeceğini bilerek, kazanan taraf olmuştur.*"[51]

Alman-İngiliz rekabeti ve Osmanlı Devleti hakkında önemli bir çalışmanın sahibi Alman tarihçi Schöllgen, kitabında 31 Mart Vak'ası konusunu doğrudan ele almasa da sonuç kısmında şu değerlendirmede bulunmaktadır: İstanbul'daki İngiliz Sefareti ve bazı İngiliz basınının tersine Alman tarafı, Jön Türk rejimine karşı Nisan 1909'da patlak veren, fakat daha sonra bastırılan askerî isyanda "*tam vaktinde*" Jön Türkler'i desteklemiştir.[52]

Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi, Almanya'nın 31 Mart Hâdisesi'ndeki rolü konusundaki iddialar, daha ziyade olayların ikinci aşaması olan Hareket Ordusu'nun hazırlanması ve İstanbul üzerine yürümesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu görüşleri gündeme getirenler ekseriyetle İttihâd ve Terakki Cemiyeti karşıtları, İngiltere matbuatı ve bazı araştırmacılardır. Bunların sayısı, bir önceki alt başlıkta temas edilen 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinde İngiltere'nin parmağı olduğunu iddia edenlere göre oldukça azdır.

İlgili görüşler, tıpkı İngiltere misalinde olduğu gibi, Hareket Ordusu'nun hazırlanmasında ve finanse edilmesinde doğrudan Alman rolünün olduğu veya Almanların bu orduyu desteklediği şeklinde ikiye ayrılmaktadır: Bu iddia sahipleri de aynı şekilde somut

bir belgeyi ortaya koyamamaktadırlar. Yukarıda İngiltere bağlamında yaptığımız tespiti, burada da tekrarlamakta fayda görüyoruz. Bu tür dış müdahalelerin kaydı olmaz. Ancak Almanların Jön Türkler'in askerî kanadını destekleme ihtimalleri çok yüksek görünmektedir.

YABANCI ELLER VE 31 MART HÂDİSESİ

Bu başlık altında, ilgili kaynaklarda herhangi bir devletten daha ziyade "*yabancı*" ismiyle geçen az da olsa bazı iddialar ele alınmaktadır.

İsyanın birinci gününde Ayasofya Meydanı'nda âsi askerlerin arasında yabancıları gördüğünü net bir şekilde ifade eden önemli şahitlerden biri Süleyman Tevfik Bey'dir. Süleyman Tevfik Bey, askerler arasında gördüğü iki "*garip*" kişiye dikkatleri çekerek bunların hiç de hoca görünümüne sahip olmadığını ve garip bir Türkçe ile askerlerin arasında dolaşarak, "'*Bunlar okullu subaylar... Buraya kadar gelmişler... Ne duruyorsunuz?' dediklerini duyduğunu belirtmektedir. Bu sözlerle birlikte kalabalık arasında bir hareketlenmenin meydana gelmesi üzerine, mebûs Yusuf Kemâl Bey'e dönen Süleyman Tevfik Bey kendisine şunları söylemiştir: 'Bunlar Türk ve Müslüman değil. İddia ederim ki değil... Lehçelerine dikkat ettiniz mi? Çok tehlikeli durumlar oluyor. Allah sonunu hayır etsin.*'" Onun bu tespitini, Yusuf Kemâl Bey de tasdik etmiştir.[53]

Yine Süleyman Tevfik Bey, olayın birinci gününde Hüseyin Hilmi Paşa ile olaylar hakkında görüştüğünde, Paşa'nın kendisine şu tespiti yaptığını iddia etmektedir: "*Haber alma teşkilâtımız noksan ve zayıf. Bu olaylar yalnızca iç kaynaklardan beslenmiş değil.*"[54]

Frankurter Zeitung'un Selanik muhabirinin, bu isyanın dış bağlantılarına dolaylı olarak atıfta bulunan bir yorumu dikkat çekicidir. Muhabir, Türkiye'de "*para ile pek çok şeyin yapılabildiği*"nin yurtdışında bilindiğini belirterek, son olaylarda bazı askerler üzerinde bulunan paraların bu çevreler tarafından dağıtıldığını gündeme getirmektedir. Devamında ise son "*karşı hareketi*" çıkaran çevrelerin ve unsurların, "*bu devletler tarafından yeterince*" bilindiğini söylemektedir.[55]

Preussische Jahrbücher de 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinde yabancı rolünün olup olmadığı sorusuyla meşgul olmuş ve İstan-

bul'daki son olayları "*Türkiye'de oyun değişikliği*" olarak değerlendirmiş; Almanya'nın da oyundan hemen atıldığını iddia etmiştir. Bu ilginç yoruma göre, "*İngilizlerin Jön Türkler'le olan iyi münasebetleri Almanya'nın nüfûzunu şu sıralarda zayıflatmıştır. Fakat bu gelişmeleri şu anda bir geçiş olarak değerlendirmek gerekiyor. İlerideki aylarda durumlar çabukça tamamen tekrar değişebilir.*"[56] Hâdisenin henüz daha başında yapılan bu yorum, daha sonraki günlerde doğrulanmıştır. Nitekim yorumda geçtiği gibi, ilerleyen süreçte, dergide "*aylar*" olarak geçmektedir, durum değişmiş ve Almanya tekrar kazanan taraf olmuştur.

Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü gibi, 31 Mart Vak'ası'nın çıkmasında herhangi bir devletin ismi verilmeden genel olarak yabancıların parmağı olduğu düşüncesi, olayların şahitleri tarafından gündeme getirilmektedir. Bunun özellikle de Hüseyin Hilmi Paşa tarafından itiraf edilmesi çok önemli bir bilgidir. Ayrıca İstanbul'da bulunan yabancı gazeteciler de aynı şekilde yabancıların rolüne işaret eden iddialara yazılarında yer vermişlerdir. Bu tespitlerde herhangi bir devlete atıfta bulunulmasa da, şüpheler İngiltere ve Almanya üzerinde yoğunlaşıyor gibi görünmektedir.

NOTLAR

1 Necmettin Alkan, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askerî Heyetinin Komutanı Otto von Kaehler ve İki Tarafın Beklentileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 43, İstanbul 2007, s. 135-165.

2 Necmettin Alkan, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası: Tanzimat'tan II. Meşrûtiyet'e 1839-1908", *Türk Dış Politikası/Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri*, Mustafa Bıyıklı (Yay.), İstanbul 2008, s. 137-188.

3 *Die grosse Politik der europäischen Kabinette*, Cilt 25 Kısım 2, s. 622-623.

4 Murat Özyüksel, "İkinci Meşrûtiyet ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman-İngiliz Mücadelesi" *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, Sayı 38, İstanbul 2008, s. 243-244.

5 Alan Palmer, *Verfall und Untergang des Osmanisches Reich*, Münih 1992, s. 295.

6 http://en.wikipedia.org/wiki/William_Mitchell_Ramsay, 15 Şubat 2011.

7 W[illiam] M[itchell] Ramsay, *The Revolution in Constantinople and Turkey*, London 1909, s. 14.
8 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Yavuz Alogan (Trc.), 5. Baskı, İstanbul 2006, s. 49.
9 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Fatmagül Berktay (Trc.), İstanbul 1985, s. 190-191.
10 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909)*, s. 21.
11 Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s. 114-115.
12 Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s. 117.
13 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 1, s. 229.
14 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 3, s. 139.
15 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 3, s. 143.
16 Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, İstanbul 1962, s. 80.
17 Hüseyin Cahid Yalçın, "1908 İnkılâbı İnkılâpçı Değildi", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, İstanbul 1962, s. 179.
18 Halide Edip, *Memoirs of Halidé Edib*, s. 278-279.
19 Zkr.: Doğan Avcıoğlu, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*, Ankara 1969, s. 64.
20 Elie Kedourie, "Young Turks, Freemasons and Jews", *Middle Eastern Studies*, Sayı 7/1, s. 90.
21 Yalman, *Yakın Tarihte Görüp İşittiklerim*, s. 95.
22 Avcıoğlu, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*, s. 49.
23 *Die grosse Politik der Europäischen Kabinette*, Cilt 27, Kısım 1, s. 16.
24 *Die grosse Politik der Europäischen Kabinette*, Cilt 27, Kısım 1, s. 17.
25 *Die grosse Politik der Europäischen Kabinette*, Cilt 27, Kısım 1, s. 21.
26 *Linzer Volksblatt*, "Militärrevolution in Konstantinopel", 15 Nisan 1909, Sayı 85, s. 1.
27 *Linzer Volksblatt*, "Die Revolution in der Türkei und Oesterreich", 16 Nisan 1909, Sayı 86, s. 1.
28 *Germania*, "Die Militärrevolte in Konstantinopel", 15 Nisan 1909, Sayı 84, Erstes Blatt, s. 1.
29 *Reichspost*, "Englands Freude und Anteil", 15 Nisan 1909, Sayı 104, s. 3.
30 *Frankfurter Israilitische Familienblatt*, "Die letzten Ereignisse in der Türkei", Sayı 7/16, Viyana 1909, s. 2.
31 *Neue Freie Presse*, "Wien, 13. April", 14 Nisan 1909, Sayı 16037, s. 1.
32 *Tages-Post*, "Die neue Revolution in der Türkei", 16 Nisan 1909, Sayı 86, s. 1.
33 *Germania*, 23 Nisan 1909, Sayı 91, Zweites Blatt, s. 2.
34 Kabaklı, *Temellerin Duruşması*, s. 135-137.
35 Kabaklı, *Temellerin Duruşması*, s. 138.

36 Avcıoğlu, *31 Martta Yabancı Parmağı*, s. 67-81.
37 Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, s. 261-268.
38 *Die grosse Politik der europäischen Kabinette*, Cilt 27, Kısım 1, s. 17.
39 Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 191-192.
40 Ulrich Trumpener, "Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Maria Kent (Yay.), İstanbul 1999, s. 142.
41 *Frankfurter Zeitung*, 26 Nisan 1909, Sayı 115, Abendblatt, s. 2.
42 *Kölnische Zeitung*, 18 Nisan 1909, Sayı 450, Abend Ausgabe, s. 1.
43 *Germania*, 29 Nisan 1909, Sayı 96, Erstes Blatt, s. 2.
44 *Reichspost*, "Der deutsche Einfluss in Konstantinopel", 29 Nisan 1909, Sayı 118, s. 3.
45 Zkr.: Avcıoğlu, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*, s. 48.
46 Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1974, s. 771.
47 *Neue Freie Presse*, "Die Februarrevolution in Konstantinopel", 15 Şubat 1909, Sayı 15980, s. 1.
48 Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, s. 269-271.
49 Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, s. 76.
50 Ramsay, *The Revolution in Constantinople and Turkey*, s. 14-19.
51 Ramsay, *The Revolution in Constantinople and Turkey*, s. 46.
52 Gregor Schöllgen, *Imperialismus und Gleichgewicht: Deutschland, England und die orientalische Frage 1871-1914*, Münih 1984, s. 426.
53 Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilali'nde Abdülhamit*, s. 124.
54 Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilali'nde Abdülhamit*, s. 129.
55 *Frankfurter Zeitung*, "Die Stimmung in Salonik", 22 Nisan 1909, Sayı 111, Abendblatt, s. 2.
56 *Preussische Jahrbücher*, Cilt 135, Berlin 1909, s. 568.

9
AVRUPA MATBUATINDA 31 MART VAK'ASI

"Türklerde Keşmekeş"

31 Mart Vak'ası'nın Avrupa matbuatına nasıl yansıdığının tespit edilmesi, konu bütünlüğü açısından oldukça önemlidir. Bunlar arasında özellikle de farklı siyasî görüşlere mensup gazeteler tercih edilerek, geniş bir bakış açısı yakalanmaya çalışılmıştır.

Yayın organlarından Alman, Macar, Yahudî ve Avusturya gazeteleri doğrudan taranarak bu hâdisenin nedenleri ve yorumlanması hakkındaki tespitler derlenmiştir. Yine bu gazetelerin, diğer Avrupa devletlerinin gazetelerinden aktardıkları ilgili haber ve yorumlara da mümkün olduğunca yer verilmiştir.

İSYANIN YANSIMASI VE NEDENLERİ

Gerek Almanca yayın yapan Macar ve Yahudî basını, gerekse Alman ve Avusturya basını 31 Mart Vak'ası'na fazlasıyla alaka göstermişlerdir. İsyanın ilk gününden itibaren hâdise hakkındaki gelişmeler ve ilgili yorumlara fazlasıyla yer vermişlerdir. Gazetelerin bir kısmı gelişmeleri İstanbul'da bulunan muhabirleri vasıtasıyla takip ederken, diğerleri farklı ajanslardan gelen haberleri yayınlamışlardır.

Frankfurter Zeitung, isyanı birinci gününde akşam baskısında geniş bir haberle duyurmuştur. Neden olarak ise "*aylardır basında devam eden yoğun, bütün engelleri yıkan ve kamuoyunu tahrik eden kavgalar*" gösterilmiştir.[1]

Budapeşte'de çıkan *Pester Lloyd*, isyanın hemen ertesi günü uzunca bir değerlendirme yazısıyla hâdisenin aktörleri ve nedenleri üzerinde

durmuştur. Yazının girişinde isyanın şekilsel olarak "*dinî fanatizmin tahrik ettiği gösteriler*" şeklinde görülmesinin doğru olmadığı belirtilmektedir. Bu isyanın, gerçekte daha ziyâde Türkiye'deki "*düşündürücü mayalanmanın*" tipik bir belirtisi olarak görülmesi gerektiği iddia edilmektedir. İsyanda ön planda görülen ulemâ ve talebe-i ulûm şekilsel faktör olarak değerlendirilmektedir. Gazeteye göre bunlar, özellikle de Ahrâr Fırkası ortaya çıktıktan sonra Jön Türk muhalefetinin önlerinde yerlerini almıştır. Özellikle de *Serbestî* Yazı İşleri Müdürü'nün öldürülmesiyle komite karşıtı olarak başlayan gösterilerde önlerde kendilerini göstermişler; Prens Sabahaddin ve *İkdam* Yazı İşleri Müdürü Ali Kemâl'in idare ettikleri Ahrâr'ın en önemli destekçileri olmuşlardır. Yazıda, Ahrâr ile İttihâd ve Terakki Cemiyeti arasında "*heyecanla yürütülen basın kavgası*" takip edilirse, Jön Türk karşıtlarının nasıl arttığının görülebileceği üzerinde de durulmaktadır. Nitekim bu kavga son isyanın çıkmasına neden olmuştur.

Bu gazeteye göre son gelişmeler, İttihâd ve Terakki'nin artık şartsız olarak orduya "*dayanmaması*" gerektiğinin bir göstergesidir. Cemiyet, Yıldız Sarayı'nda bulunan Arnavut birliklerini kendilerine itaatkâr olan askerlerle değiştirmeyi başarmıştı. Fakat cemiyet karşıtları, eğitimsiz adamları vasıtasıyla dinî fanatizmi etkileyecek araçları ve yolu bulmuşlardır. Makalede, Ahrâr ile İttihâd ve Terakki Cemiyeti arasındaki iktidar mücadelesinin birinci sırada yer aldığı belirtilmektedir. Yazının devamında âsilerin talep ettikleri "*şeriatın*" uygulanması isteği, temelsiz olarak görülmektedir. Yeni rejimin şeriata ters bir uygulamada bulunmadığı ve şer'i hukukun koruyucusunun Şeyhülislâm olduğu belirtilmekte; Şeyhülislâm'ın görüşlerinin pek çok meselede alındığı vurgulanmaktadır. Meclis de aynı şekilde dinî emirlere ters bir karar almadığı gibi, Kur'an-ı Kerim'e uymaktadır. Bu tespitlerin ardından son gelişmelerin, iki düşman parti arasındaki "*iktidar sorununu*" hiçbir şüphe bırakmayacak şekilde ortaya koyduğu vurgulanmıştır. İktidar sorunu şimdi şu veya bu taraf adına çözülmelidir; fakat bunun anlamı her türlü imkânla savaşmaktır.[2]

Times'da yayınlanan bir yazıda 31 Mart Vak'ası'nın muhtemel nedenleri üzerinde durulmuştur. Gazeteye göre bu nedenler, askerî

disiplinin bozulması, komite tarafından meclisin ifsat edilmesi, Kâmil Paşa'nın Sadrazamlık'tan düşürülmesi, basın hürriyetine müdahalede bulunulması ve başlangıçta iltifatla muamele edilen ulemânın daha sonra ihmal edilmesidir. Bu nedenlerden dolayı etkili bir âlim tarafından idare edilen İttihâd-ı Muhammedi Cemiyeti tarafından gerek halk ve gerekse askerler Jön Türkler'e karşı işlenmiştir. Diğer partiler ise Ahmed Rıza'nın zorba davranışıyla gücendirilmişlerdi. Şu aşamada karşıtlar zafer kazanmış gibi görünmektedir.[3]

Frankfurter Zeitung'da yayınlanan uzun bir yorumda 31 Mart Hâdisesi'nin nedenleri, ismi verilmeyen Jön Türk Hareketi'ne "*yakın duran*" bir kişiye istinaden ele alınmıştır. Bu yoruma göre hâdisenin birinci nedeni olarak ellerinden ekmeklerinin alındığına inanan 2000 subay ve 5000 memur ile bunlara destek veren mezuniyet imtihanına getirilen 6000 talebe-i ulûmun tepkisi zikredilmektedir. Böylece yeni rejimden memnun olmayan binlerce "*ajan*" ortaya çıkarılmıştı. Bunun üzerine bir de Jön Türkler'in bazı hataları gelmişti. Yazının devamında ise Jön Türk karşıtı bu hareketin İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ile Ahrâr Fırkası'na dayandığı iddia edilmektedir. [4]

Vorwärts gazetesinde yayınlanan bir yorumda, son gelişmeler "*karşı devrim*" olarak adlandırılmış ve bunun patlak vermesinde ulemânın, görevden alınan memurların ve durumundan memnun olmayan askerlerin rol aldıkları yazılmıştır. "*Dinî rahatsızlıklardan dolayı ulemânın önemli bir kısmı Jön Türkler'e sırt çevirmiş ve askerlerin dinî duygularını Jön Türkler'e karşı kışkırtmışlardır. Herhangi bir görevi olmadığı halde maaş alan otlakçı 2.000 kişi ve 5.000 vasıfsız memur azledilmiştir, görevden alınan bu insanlar Jön Türkler'den memnun değiller. İhtilalin kendilerine doğrudan bir menfaat getirmediğinden dolayı hayal kırıklığı yaşayan askerler de bunlara katılmıştır. Bütün bu gayri memnunlar grubu, bir araya gelmek suretiyle Jön Türkler'e karşı bir blok oluşturmuşlardır.*"[5]

Vossische Zeitung'da İstanbul'da çıkan olayları değerlendiren bir makalede, toplumun kalın alt tabakasının idareye talip olan aydınların "*zayıf üst tabakasını*" havaya uçurduğu görüşüne yer vermiştir. Bu

ilginç tespit devamında şu şekilde izah edilmektedir: "*Üst tabakanın karşı koyacak dirençlerinin bu kadar zayıf olduğu bilinmiyordu. Tıpkı bir vilayette başlayan devrimin bir iki saat içinde mutlakî yönetimi devirmesinde olduğu gibi, şimdiki bu durum da herkesi şaşırtmıştır. Jön Türkler'in sağlam kökleri olduğuna inanılıyordu. Son olaylar gösterdi ki, Jön Türkler'in hâkimiyeti askerlerin süngüsünde değil, aksine belli sayıdaki subayın kılıçlarının ucuna dayanıyormuş.*"[6]

Avusturya Yahudi matbuatından *Dr. Bloch's Oestreichische Wochenschrift*'te yayınlanan uzun bir makalede, 31 Mart Vak'ası'nın bastırılması ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi değerlendirilmiştir. Buna göre, isyan "*Sultan'a sadık*" askerlerin subaylarını katletmesiyle başlamış, âsi askerler meclisi sarmışlardı ve neredeyse meşrûtî yönetimi kaldıracaklardı. Fakat daha sonra "*İstanbul ile Selanik arasındaki büyük düello cereyan etmiş ve Jön Türkler bunu kazanmışlardır. Türklerin başşehrinde artık hiç kimse karanlık ihtilâle cesaret edemez. Çünkü İstanbul artık rüşvet almayan, cesur ve kuvvetli bir bekçiye sahiptir. [...] Selanik Yahudi şehridir. 150.000 nüfusa sahip olan şehrin yarısını, her meslekten insanların olduğu ve eğitimlileriyle tanınan Safared Yahudileri teşkil etmektedir. Jön Türk birlikleri kısa bir süre önce İstanbul üzerine yürüdüklerinde, pek çok Selanikli Yahudi gönüllü olarak bunlara dâhil idi. [...] Yahudi şehri Selanik, tıpkı her Yahudi evi ve mekânının olduğu gibi hürriyetin sığınağı idi.*"[7]

Kreuzzeitung 31 Mart Vak'ası'nı değerlendirirken, Jön Türk Hareketi'ne mensup subaylarının haberi olmadan bütün garnizonun isyan etmesini mânidar bulmaktadır. Hükümetin kendi sonunu getirecek bu gelişmelerden haberdar olmamasını da garip bulan gazete, bu hâdisenin "*uzun bir el*" tarafından hazırlandığını iddia etmektedir.[8]

Kölnische Zeitung'da yayınlanan bir yorum yazısında, Türk matbuatına istinaden isyanın nedenleri şu şekilde sıralanmıştır: Karşı devrimin en önemli nedeni askerlerin dinî memnuniyetsizlikleridir. Devamında ise Jön Türkler'in askerlerin dinî hassasiyetlerine yeterince saygı göstermedikleri ve ulemâyla münasebetlerini yasakladıkları zikredilmiştir. Bunun yanı sıra İttihâd ve Terakki Komitesi'nin ihti-

rası, hâkimiyet hırsı ve yönetime müdahil olması, muhalif matbuatın bastırılması, muhaliflere baskı, komite dostlarının yavaş yavaş komiteden uzaklaşmaları ve bunun daha sonra düşmanlık boyutunu kazanması ve Hasan Fehmi Bey'in katledilmesi diğer nedenler olarak ifade edilmiştir.[9]

Avusturyalı *Tages-Post*, 31 Mart Vak'ası'nın nedenlerini şu şekilde tespit etmektedir: Jön Türkler'in gizli komitesinin arka planda kalarak iktidarda hüküm sürmesi sadece Yıldız Sarayı'nda değil; softalarda, ulemâda, Meclis-i Mebûsan'daki diğer partilerde, ordunun önemli bir kısmında ve nihayet halk arasında artık çekilmez görülmeye başlanmıştır. Jön Türk Komitesi'nin iktisadından duyulan rahatsızlık son aylarda iyice artmıştı. Bütün bu rahatsızlıklar Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesiyle birlikte patlamıştır. Yazının devamında bu olayların başlamasındaki etkenler sıralanırken birinci sırada Ahrâr Fırkası ve bunun iki önemli ismi İsmail Kemâl Bey ile Prens Sabahaddin Bey zikredilmektedir. Bunların müttefiki olarak ise "*sadece eski Türk, İslâmî ve pan-İslâmcı hedeflere sahip olan*" İttihâd-ı İslâm Cemiyeti verilmektedir. Talebe-i ulûm ve ulemâ ise bu isyanda kışkırtıcılar olarak görev ifa etmişlerdir. [10]

Vorwärts'de çıkan uzun ve önemli bir yorumda, Jön Türk İhtilâli'nin başarısız olduğuna ve bunun muhtemel nedenlerine temas edilmiştir. Yazının girişinde, 13 Nisan'ın herkesin gözlerini açtığı ve Jön Türk hâkimiyetinin "*nasıl zayıf ve güvensiz bir temel üzerine bina edildiğini*" gösterdiği belirtilmiştir. Devamında ise muhtemel ikinci bir zaferde dahi mevcut durumun değişmeyeceği vurgulanmıştır. Bunun neden değişmeyeceği beş madde olarak sıralanmaktadır:

Birinci neden, Jön Türk İhtilâli'ni "*bir azınlık devrimi*" olarak adlandırması şeklinde açıklanmıştır. "*Bu azınlık devrimi kazandı, çünkü bu talihsiz devlette -Sultan Abdülhamid'in kanlı ve ajan yönetiminden istifade eden çok az bir gruptan başka- herkes bir değişime ve iyileşemeye susamıştı. Hırsız ve baskıcı paşa yönetimi söz konusu olduğunda, bir devrim için herkesin sempatisini kazanmak kolaydı. Memurlara ve askerlere maaşlarını zamanında alacakları namuslu*

bir hükümetin söz verilmesi, bürokratların keyfî yönetimlerine son verileceğinin esnaf ve çiftçilere taahhüt edilmesi gibi vaatlerin hepsi, müphem bir anayasaya ve reformlara duyulan heyecanı artırmıştır. [...] Jön Türkler'in görevi, bu belirsiz kitleleri devrime bağlamaktı. Bunu ancak bu kitlenin menfaatlerini devrimin icraatlarıyla bağlantılı hâle getirmek suretiyle yapabilirlerdi. Jön Türkler'in sadece kelimelerle değil, faaliyetlerle kitleleri yeni düzen hakkında bilgilendirmeleri gerekiyordu. Bunu yapamadılar." Yorumda Jön Türkler'in bunları yapamamasının belli başlı nedenleri olarak; her reformun belli rahatsız çevreler doğurduğu, Avusturya ve Bulgaristan'ın kararlarından dolayı askerî harcamaların arttığı, düşürülmesi gereken vergilerin öylece kaldığı, memurların ve askerlerin maaşlarının zamanında ödenmesinin gerçekleştirilemediği gibi nedenler sıralanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin farklı millî, dinî ve kültürel unsurlardan oluşması ikinci neden olarak görülmektedir. Birlikte yaşayan Türkler, Arnavutlar, Rumlar, Ermeniler, Kürtler ve Araplar gibi farklı unsurları, 1908 İhtilâli başlangıçta birleştirmiştir. Fakat bu "*balayı*" çok fazla sürmemiş ve zamanla herkesin farklı hedefler için mücadele ettikleri ortaya çıkmıştır. "*Jön Türkler, millî gelişmelerini sağlamak için Bulgarlara, Sırplara ve Rumlara yolu tam olarak açmayı düşünmemişler; aksine, mutlakî yönetim döneminde onların açık olan okullarını dahi geri almışlardır.*"

Üçüncü neden ise "*Müslümanların dinî duygularının yüksek olması*" şeklinde dile getirilmiştir. Jön Türkler'in Müslümanların "*dinî bağlılıklarına*" çarptığı ifade edilmiştir. "*Avrupalılar, Doğu'daki dinî duyguların kuvvetini çok fazla anlayamazlar. Buradaki dinî farklılık, aynı zamanda sosyal sınıf ve milliyet farklılıklarını da belirlemektedir. Müslümanlar ise hâkim millettir.*"

Jön Türkler'in devletin en zayıf tabakasını oluşturan aydınlar olduklarına dair tespit, dördüncü neden olarak verilmektedir. "*Aldıkları Avrupaî eğitimden dolayı devletin alt tabakasını oluşturan halka yabancılaşmışlardır. Osmanlı Devleti'ndeki sınıflar arasındaki farklar çok belirginleşmediği için, Jön Türkler kendilerini bütün halkın*

temsilcileri olarak görmüşlerdir. Tıpkı Batı Avrupa'da olduğu gibi, burjuvazinin mücadelesinde menfaatlerini bütün herkesin menfaati olarak görmüşler ve kendi taleplerinin gerçekleşmesiyle birlikte herkesinkinin de gerçekleşeceğine inanmışlardır."

Jön Türk İhtilâli'nin "*muhalif*" bir grup tarafından gerçekleştirilen "*muhalif*" bir ihtilâl olduğu; ardından kurdukları rejimin de aynı şekilde "*muhalif*" olarak kaldığı tespiti yapılarak, son neden kısaca şu şekilde izah edilmektedir: "*Yani Jön Türkler, son güne kadar gizli bir komite olarak gizli propaganda araçlarıyla hareket etmişlerdir.*"[11] Burada dolaylı olarak, cemiyetin ve ihtilâlin halkla bütünleşmediği vurgusu yapılmaktadır.

Die Welt'te yayınlanan bir makalede, 31 Mart Vak'ası'nın nedenleri ele alınmaktadır. Bunda, son olayların nedenlerinin doğrudan İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nde ve cemiyetin dışında aranması gerektiği söyleniyor. Buna göre, cemiyet "*kültürsüz ve vahşi bir gelenek*" tarafından yönetilen bir devleti, "*Avrupaî terbiye ve kültür*" formuna kavuşturma gibi "*büyük bir görevi*" üstlenmişti. Fakat aylar geçmesine rağmen yeni durumun neden olduğu değişim halk tarafından "*fark*" edilememişti. Halk sabırsızdı. Cemiyet ise kendi teorilerine ve "*modern Avrupaî prensiplere*" göre "*anlayışsız sürüleri*" yönetmeye kalkmıştı. Bu şekilde "*medeniyetleri*" ile kitlelerin "*kültürsüzlüğü*" arasındaki çatlak kapanmayacak şekilde kalmış; hatta daha da açılmıştır. Bu durum en fazla askeriyede hissedilmiştir. Genç subaylar, kitleleri "*kaba Asyalı halk*" olarak görmekteydi ve zorunlu olarak günlük hayatta bunlarla temasa geçtiklerinde çatışmalar çıkmaktaydı. Ulemâ ile İttihâd ve Terakki Cemiyeti arasındaki zıtlık diğer bir nedeni teşkil etmektedir. Ulemâ, "*kaba dünya görüşünü*" temsil eden "*mübarek*" insanlardır. Bunlar, cemiyet üyelerinin ve subayların Avrupaî tarzını "*günah*" ve eski İslâmî fikirlere saldırı olarak kabul ediyorlardı. İçki içmek ve oyun oynamak gibi Avrupaî bazı "*ahlaksızlıklara*" meyyal olan yeni yöneticileri kötülüyorlardı. En kuvvetli etkiyi, bazı cemiyet yöneticilerinin Masonlarla yakın ilişkide bulunması yapmıştır.

Bu bağlamdaki dış neden ise medrese talebelerinin askerî hizmete alınması ve ordunun Gayr-i Müslimlere açılması olarak görülmektedir.

İttihâd ve Terakkî Cemiyeti ile Ahrâr Fırkası gibi partiler arasındaki kavga da bunda etkili olmuştur. Bu durumu hocalar kullanarak subaylar ile toplum arasındaki yabancılığı suistimal etmişler ve dinî inancın tehlikede olduğunu duyurmuşlardır. Yazar burada bu gelişmeler sırasında "*karanlık ellerin*" de aktif olduğunun altını çizmektedir. Açlıktan ölen askerlerin cebinden 5-10 mecidiye çıkmasının ve sarayın hesabından 50.000 lira çekildiğinin "*sır*" olmadığını da iddia etmektedir. Bu değerlendirme şu cümlelerle sona ermektedir: "*Bu şekilde; kültürsüzlüğün bağnazlığı, fanatizm, siyasî demagoji ve karşıt rüşvet birleşerek, İttihâd ve Terakkî'nin şanlı yükselişini berhava etmek istemişlerdi.*"[12]

Neue Freie Presse de yayınlanan ve "Türkiye'yi tanıyan bir kişi" tarafından kaleme alındığı belirtilen bir makalede, 31 Mart Vak'ası'nın nedenleri ve muhtemel sonuçları üzerinde durulmaktadır. Makalenin girişinde, İstanbul'da patlak veren son ihtilâlin Jön Türkler tarafından beklenmediği şeklindeki bir düşüncenin doğru olmadığı; bunların, askerî bir ihtilâl yoluyla iktidarı elde ettikleri günden beri böyle bir harekete karşı hazırlıklı olmaları gerektiği belirtilmektedir. Bu bağlamda, gazeteci Hasan Fehmi Bey öldürülmese dahi, karşı devrimin daha sonra da patlak vereceğinin altı çizilmektedir. Fakat bunun "*sadece başarılı bir hükümet darbesi ya da tehlikeli bir ihtilâl olup olmayacağı ve bir sonrakinin hangi parti tarafından yapılacağı*"nın belirsiz olduğu iddia edilmektedir. Makalenin devamında ise Jön Türkler'in çok farklı kesimlerden oluşan kuvvetli bir muhalefetle karşı karşıya olduğu tespitine yer verilmekte ve bunlar şu şekilde zikredilmektedir:

Birinci sırada "*mutlakî yönetim taraftarı*" olarak ifade edilen "*muhafazakârlar*" gösterilmektedir. Bunlar; eski Türkler, Hıristiyanların kanun yapmaya katılmasına ve onların askerlik hizmetine alınmasına karşı olanlardır. İkinciler, "*merkezî yönetim karşıtları*", yani adem-i merkeziyetçiler veya Ahrârcılar'dır. Ahrârcılar, otonomi taraftarı olan "*Türkiye'den ayrılmaya çalışan Hıristiyanlar, Müslüman Arnavutlar ve Arapça konuşanların pek çoğu*"nu teşkil etmektedir. Üçüncü olarak ise "*gizli hükümetlerin*" de bu gelişmelerde "*suçlu*" oldukları belirtilmektedir. Meclisin açıldığı ilk günden beri aktif

olan Jön Türk gizli hükümetinin "*keyfî davranışları*" neticesinde Jön Türkler pek çok "*düşman*" edinmişlerdi. Bir "*esir*" gibi muameleye tabi tuttukları Sultan II. Abdülhamid'in "*ortaya çıkmasına ihtiyacı yoktu, bu görevi diğer gruplar zaten yapmaktaydılar. Eski Türkler, İttihâd-ı Muhammedi Cemiyeti, subaylarına karşı isyan eden âsi askerler ve başşehirdeki kitlelerle birlikte saldırıya geçtiler.*"

Devamında ise tıpkı yüz yıl önce olduğu gibi Türk halkının "*reform karşıtı*" olarak meydana çıktığı belirtilirken, bunun nedeni olarak da şu tespit yapılmaktadır: "*Türkiye'deki liberal reformlar hiçbir zaman halkın içinden çıkmıyor. Jön Türkler, halk kitleleri arasında değil, sadece elit tabaka arasında temsil ediliyorlar. Bu son özellikleriyle birlikte geçen sene yaptıkları devrim şekil olarak askerî bir ihtilâldi. Şimdi ise eski subay ihtilâline karşı askerî yeni bir ihtilâl meydana gelmiştir. Bu askerî ihtilâl ise aslında bir halk isyanıdır.*" Böyle bir sonucun alınmasının nedeni olarak ise uzun süre vatanlarından ayrı Avrupa devletlerinde kalan Jön Türkler'in, Türk halkına "*yabancılaşması*" ve Batı Avrupa "*dünya görüşü ile geleneklerine*" adapte olmaları gösterilmektedir. Aynı zamanda Jön Türkler, bu gelenekleri ve dünya görüşünü "*kuvvet*" kullanarak geçerli kılmaya çalışmışlardı, "*fakat Türkiye, Japonya değildi.*"[13]

İSYANIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE YORUMLANMASI

31 Mart Hâdisesi hakkında *Vorwärts*'te yayınlanan uzunca bir makalede, ihtilâldeki askerin rolüne vurgu yapılmaktadır. Buna göre "*tıpkı mutlakiyet yönetiminin devrilmesinde olduğu gibi, ordu ihtilâli yapan kadro tarafından bir silah gibi kullanılmaktadır. Şu ana kadar gelen haberlerden edinilen kanaate göre ise halk isyanda seyirci olarak görünmektedir. [...] Menfaatlerini elde etmek isteyen subaylar, ihtilâlin elde edildiği zafer günlerinde orduyu ellerinde bir alet gibi kullanmışlardı. Bunu yaptılar. Şimdi ise ordu komutanlarına karşı isyan ettiler. Askerler subaylarının kendilerine vaat ettikleri güzel şeylerin çok azının yerine getirildiğini ve subayların ihtilâlinin onların hesaplarında çok fazla bir anlam taşımadığını gördüler. Jön Türk İhtilâli aslında kendi karakterini yalanlamamıştı. Yeni rejimin tedbirleri sadece ihtilâli idare*

eden subaylar, memurlar ve mülk sahiplerinin taleplerini dikkat-i nazara almıştı. Fakr u zaruret içinde bulunan halk ve askerler için çok az veya hiçbir şey yapılmamıştı. Böylelikle siyasî olarak aydınlatılmamış kitleler kendi yollarından gidemedikleri için eski Türklerin ve karşıtların ajitasyonları, uygun bir ortam bulmuştur. Ayrıca âsi askerî birliklerin meclisin kaldırılmasını talep etmemeleri de anlamlıdır."[14]

Avusturya'da yayın yapan Yahudi ve Siyonist Misrachi Derneği'ne yakınlığı ile bilienen *Frankfurter İsrailtische Familienblatt*'da[15] yayınlanan bir makalede, 31 Mart Vak'ası ve Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi değerlendirilirken, bu gelişmenin Yahudiler için ne anlama geldiği üzerinde durulmaktadır. "*Tiranî II. Abdülhamid yönetiminin devrilmesiyle birlikte Genç Türkiye, özlemle Yahudi kitleleri beklemektedir. Jön Türkler'in lideri ve Meclis Reisi Ahmed Rıza Bey, Yahudileri ne kadar arzu ettiklerini açıkça şöyle belirtmiştir: 'Genç Türkiye, haklı olarak Yahudi göçüyle kuvvetlenmeyi ümit etmektedir.'*" Yazının son kısmında, Yahudilerin vatanlarının Türkiye'de olduğu ve "*Yahudi Milleti'nin geleceğinin buraya bağlı olduğu*" vurgulanmaktadır.[16]

Jüdische Zeitung'daki bir değerlendirmede, Yahudilerin "*Türk İhtilâlinde mükemmel rol*" oynadıkları ve hürriyet mücadelesini "*sadakat ve azimle*" desteklediklerı ifade edilmektedir. Bu destek bağlamında "*İttihâdçı*" askerî birliklerle birlikte "*Yahudî gönüllüler*"in Selanik'ten İstanbul üzerine yürümeleri ve Yahudi Karasu'nun II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi kararının tebliğ eden heyette yer alması zikredilmektedir.[17]

Theodor Herzl tarafından kurulan ve Siyonist Teşkilatı'nın yayın organı fonksiyonunu üstlenen *Die Welt*'in[18] İstanbul muhabiri tarafından kaleme alınan değerlendirmede, kimsenin daha önceden anlayamadığı bu gelişmelerin Yahudiler tarafından önemsenmesi gerektiği ikazı yapılmaktadır. Zira "*Siyonizm Yahudiler kadar Türkiye'nin de meselesidir. Sorunlarımızla alakalı her şey, Osmanlı Devleti'nin durumunun gelecekteki şekillenmesine bağlıdır. Tiranın korkunç baskısı, çalışan halk tabakalarının hepsinde yeni bir serbest*

rejim hasreti doğurmuştur. Nihayet tiranî yönetimin çözülmesinin ardından milyonlarca insan büyük sevinçlere gark olmuştur."[19]

Aynı gazetede çıkan başka bir yorumda, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a hâkim olması Siyonizm açısından değerlendirilmekte ve "*karşı ihtilâlin*" bastırılmasının özellikle de "*kendileri*" için faydalı olduğu üzerinde durulmaktadır. Yahudilerin "*kalbinde*" olan Osmanlı topraklarının bir parçasındaki kültürel faaliyetlerinin geliştirilebilmesi için barışa Yahudilerin "*ihtiyaçları*" olduğunun altı çizilmektedir. "*Barışçıl*" bir değişikliğin kendi "*kolonyal*" siyasetlerinin menfaatine uygun olduğu belirtilerek, garanti altına alınmış olan barışın, "*yeni bir değişiklikten dolayı zarara uğramasını*" istemedikleri ifade edilmektedir. Makalede, bazılarının "*bizlerin*" olaylara "*hemen*" müdahale etmedikleri konusundaki eleştirilerini "*yüzeysel*" bir eleştiri olarak kabul ettikleri dile getirilmekte ve bu eleştiriye şu şekilde cevap verilmektedir:

"*Bizi ilgilendiren şey tabiî bir sempatiyle gelişmeleri çok büyük bir dikkatle takip etmek; iyi ve bize göre faydalı şeyleri güvenle yerine getirmek; teşkilatımızı genişletmek ve araçlarımızı toplamaktır. Aktif bir şekilde iç işlerine katılmak, tarafsız ve milletlerarası kalmak zorunda olan Siyonist Teşkilatı'nın işi değildir. Düşünen ve siyasî çevrelere mensup olan Türk Yahudileri'nin, Jön Türkler tarafında yer aldıklarını duyuyoruz. Siyonist Teşkilatı olarak Osmanlı Devleti'ndeki hükümet tartışmalarına hiçbir zaman katılmadık. Her defasında pozisyonumuzu şöyle izah etmiştik: Akıllı Siyonistler olarak Türkiye'nin iç siyasetinde herhangi bir yönde taraf olmaktan kaçınmak zorundayız. Filistin'de barışçıl ve kültürel hedeflerimizin olduğunu ve ilgili hükümete milletleri ve partileri hesaba katmak zorunda olduğumuz bir sırada, taraf olmamız Siyonist vasfımıza büyük bir sorumluluk getirebilir. Bir yıl önceki sevindirici gelişmeyle Türkiye'de anayasanın yürürlüğe girmesinde de aslında aynı prensipten taviz vermedik... Siyonizm ilişkilere bağlı olamaz. Onu şu veya bu şartlara bağlayamayız. Fakat modern bir insan ve kültürel, modern ve insanî bir hareketin temsilcisi olarak bütün maddî, ahlakî ve entelektüel imkânlarımızla özgürlükçü parti-*

lerin taraftarıyız. Asıl olan budur. Bundan dolayı anayasanın zaferine samimiyetle seviniyoruz."[20]

Meşhur Şarkiyatçı Vambery kaleme aldığı bir makalede, isyanda mânidar gördüğü bir noktaya temas etmektedir. Buna göre Vambery, âsi askerlerin şehrin farklı noktalarından aynı saatte, hatta hemen hemen aynı dakikalarda toplanmasını mânidar bularak, bu durumun âsilerin "*arka planda bulunan bir el tarafından idare edildiğini kanıtladığını*" iddia etmektedir. Devamında ise Jön Türkler'e düşman Ahrâr Fıkrası'nın düşmanlarını devirmek için bütün bunları harekete geçirdiğinin altını çizmektedir.[21]

Die Welt'in İstanbul muhabirinin isyanın bastırılmasıyla alakalı değerlendirmesinde, bu başarının "*Siyonizm*" açısından önemi üzerinde durulmaktadır. Yorumda, son hafta meydana gelen olayların, "*Siyonistler, yani Türkiye'nin gerçek dostları*" için bir öğreti anlamına geldiği fikrine yer verilmektedir. Devamında şunlar denilmektedir: "*Bundan dolayı son başarılı hamle her aşamasında bizden başkasını böyle heyecanlandırmaz. Gelişmeleri memnuniyetle karşılıyoruz. Başşehirde olup da muzaffer Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişini yaşayanlardan hiç kimse, bizim İstanbul'daki Siyonistler kadar sevinmemiştir. Hareket Ordusu'nun bu başarısı, bir hafta boyunca üzerine titremek zorunda kaldığımız hayatımızın ve malımızın garantisi ile ticarî hayatta yakında başlayacak sükûneti bize sadece vermiyor, aksine bütün Türkiye'nin canlı ilerlemesini ve aynı zamanda hararetli bir şekilde beklediğimiz temiz, kuvvetli ve hareketli siyonist faaliyeti de garanti ediyor. Bu faaliyetler için yol artık açıktır.*"[22]

Die Neue Zeitung'da, 31 Mart Vak'ası hakkında kısa bir değerlendirme yayınlanmıştır. Özellikle Jön Türk Hareketi hakkında ilginç bir iddianın gündeme getirildiği yorumda, bu hareketin Paris ve Londra Mason Locaları tarafından "*yoğun*" bir şekilde desteklendiği belirtilmektedir. Devamında ise 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesine yol açan gelişmeler şu şekilde sıralanmaktadır: Jön Türk subayların, "*korkunç terör*" metoduyla devlet memurlarını ve mebûsları kendi taleplerini yapmaları için "*baskı altına*" almayı denemeleri, rahatsız

oldukları gazetelere "*baskıda*" bulunmaları, liberal *Serbestî* gazetesinin yazı işleri müdürünü sokak ortasında "*öldürmeleri*" ve Sultan II. Abdülhamid'e karşı "*düşmanca*" davranmaları.[23]

Yukarıdaki sayfalarda da görüldüğü gibi, Avrupa basın organları 31 Mart Vak'ası'na oldukça alaka göstermişlerdir. Özellikle başta Almanya ve Avusturya olmak üzere Almanca yayın yapan Macar ve Yahudi süreli yayınları, gelişmeleri günlük haberler ve yorumlarla takip etmişlerdir. Bu gazetelerdeki alıntılardan takip edebildiğimiz kadarıyla diğer Avrupa devletlerine ait gazeteler de bu gelişmelere fazlasıyla alaka göstermişlerdir. Gazeteler duruma göre, en azı bir veya iki olmak üzere bazen üç sayfayı gelişmelere ayırmışlardır. Özellikle de Alman ve Avusturya gazetelerinden bazıları duruma göre haritalar yayınlayarak, olayların cereyan ettiği bölgeleri göstermişlerdir. Görsel olarak ise, Avusturya'dan bir dergi olaylarla alakalı hem fotoğraflar hem de resimler yayınlayarak, isyan hakkında çok önemli malzemelerin günümüze kadar ulaşmasına vesile olmuşlardır. Bunların önemli bir kısmı, Osmanlı kaynaklarında bulunamayacak cinstedir.

Yapılan yorumlara gelince, ilgili matbuat kendi siyasî görüşlerine göre 31 Mart Vak'ası'nı değerlendirmiştir. Bu bağlamdaki en güzel örnek, Alman *Vorwärts* gazetesidir. Sol görüşe mensup ve Sosyal Demokrat Parti'nin yayın organı olan *Vorwärts*, isyanın nedenlerini o günkü Osmanlı toplumuna ve siyasetine hâkim olan dinamiklerde aramıştır. Bu şekilde son derece önemli tespitlere yer vermiştir. İkinci örnek ise Almanca yayın yapan Yahudi basın organlarıdır. Bunlardaki genel yaklaşım, bu hâdisenin Siyonizm ve Yahudilerin Filistin'e göç etmelerine etkileri bağlamındadır.

NOTLAR

1 *Frankfurter Zeitung*, 13 Nisan 1909, Sayı 102, Abend Blatt, s. 2.
2 *Pester Lloyd*, "Budapest, 13. April", 14 Nisan 1909, Sayı 88, s. 1.
3 *Frankfurter Zeitung*, 14 Nisan 1909, Sayı 103, Abendblatt, s. 2.
4 *Frankfurter Zeitung*, "Die Revolution in Konstantinopel", 15 Nisan 1909, Sayı 104, Drittes Morgenblatt, s. 1.
5 *Vorwärts*, "Wendepunkt oder Zwischenfall?", 15 Nisan 1909, Sayı 87, s. 1.

6 *Frankfurter Zeitung*, "Pressestimmen", 15 Nisan 1909, Sayı 104, Zweites Morgenblatt, s. 1.
7 *Dr. Bloch's Oesterreichische Wochenschrift*, "Saloniki, die Stadt der Freiheit", Sayı 26/19, Viyana 1909, s. 1-2.
8 *Franfurter Zeitung*, "Pressestimmen", 15 Nisan 1909, Sayı 104, Zweites Morgenblatt, s. 1.
9 *Kölnische Zeitung*, "Gründe und Ergebnisse der Erhebeung", 17 Nisan 1909, Sayı 404, Erste Morgen Ausgabe, s. 1.
10 *Tages-Post*, "Die neue Revolution in der Türkei", 16 Nisan 1909, Sayı 86, s. 1.
11 *Vorwärts*, "Die türkische Wirrnis", 17 Nisan 1909, Sayı 89, s. 1.
12 *Die Welt*, "Die Ursachen", 23 Nisan 1909, Sayı, 13/17, s. 374.
13 *Neue Freie Presse*, "Ursachen und mögliche Folgen der türkischen Contre-revolution", 16 Nisan 1909, Sayı 16039, s. 2.
14 *Vorwärts*, "Ein Vorstoss der türkischen Reaktion", 14 Nisan 1909, Sayı 85, s. 1-2.
15 http://www.compactmemory.de, 30 Kasım 2010.
16 *Frankfurter Israilitische Familienblatt*, "Die letzten Ereignisse in der Türkei", Sayı 7/16, Viyana 1909, s. 2-3.
17 *Jüdische Zeitung*, Sayı 3/18, 30 Nisan 1909, s. 2-3.
18 http://www.compactmemory.de, 06 Aralık 2010.
19 *Die Welt*, "Gegenrevolution", 23 Nisan 1909, Sayı, 13/17, s. 373.
20 *Die Welt*, "Sieg Jungtürken", 30 Nisan 1909, Sayı 13/18, s. 382-383.
21 Hermann Vambery, "Die Revolution in der Türkei", *Neue Freie Presse*, 20 Nisan 1909, Sayı 16045, s. 2.
22 *Die Welt*, "Sieg Jungtürken", 30 Nisan 1909, Sayı 13/18, s. 395.
23 *Die Neue Zeitung*, "Militärische Revolution in Konstantinopel", 14 Nisan 1909, Sayı 103, s. 1.

10
31 MART VAK'ASI'NI KİMLER ÇIKARDI?

"Bir Tarih Bilmecesi Olarak 31 Mart'ın Çözümü ya da Çözümsüzlüğü"

31 Mart Hâdisesi'nin ne olduğu ve kimler tarafından çıkartıldığı, Türk tarihçiliğinin ilginç tartışma konularından biridir. Gerek olaya şahitlik eden zevât ve gerekse daha sonraki dönemlerde bu konu hakkında fikir sarf eden müellifler arasında olayın mahiyeti hakkında ciddî görüş farklılıkları bulunmaktadır. Aynı şekilde araştırma eserlerinde de benzer şekilde çok farklı isimlerin veya grupların gündeme getirildiği görülmektedir.

Bu çalışma kapsamında, genel bir bakış açısı verebilmek için ilgili görüşler özetle derlenmeye çalışıldı. Konu genel olarak iki alt başlık altında ele alınmaktadır. Öncelikle döneme şahitlik eden İttihâd ve Terakki Cemiyeti mensuplarının, cemiyet muhaliflerinin ve tarafsızların görüşleri tespit edilmektedir. Ardından akademisyenlerin ve amatör tarihçilerin konu hakkındaki fikirlerine değinilmektedir.

DÖNEME ŞAHİTLİK EDENLERİN GÖRÜŞLERİ

Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi, Meşrûtiyet yıkılarak yerine istibdat devri geri getirilmeye çalışıldığı için, bu eylemin "*irticâ'iyyûn*" olarak adlandırıldığını; bunu yapanların ise "*fırka-i irticâ'iyye*"ye dâhil olduklarını belirtmektedir. Kendisi irtica fırkasını teşkil eden gruplar arasında eski hafiyeleri, Yıldız Sarayı'nın eski adamlarını, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti mensuplarını ve Ahrâr Fırkası'nı zikretmektedir. Abdurrahman Şeref Bey, bunların yanı sıra meşrûtî yönetime

geçilmesinden sonra ortaya çıkan siyasî, iktisadî ve sosyal sıkıntıların bu olayların başlamasında etkili olduğunu da vurgulamaktadır.[1]

Dönemin önemli şahsiyetlerinden ve aktörlerinden olan Mizancı Murad Bey, kitabında 31 Mart Vak'ası'nın ne olduğu konusundaki yerleşik kanaate karşı bir eleştiri getirmektedir. Öncelikle bu gelişmenin "*hareket-i irticâiyye*" olarak adlandırılamayacağını ve bunu böyle gösterme uğraşılarının "*muhâl*" olduğunu belirtmektedir. Mizancı Murat Bey, devamında bunun esasen bir "*hareket-i irticâiyye, ya'ni Kânûn-ı Esâsî'nin ve Meşrûtiyet'in aleyhine mahsûs ve münhasır bir isyân-ı irticâ'î*" olmadığına, aslında İttihâd ve Terakki'nin kısmen dahi olsa neden olduğu bir "*galeyân-ı hamiyet*" eseri olarak patlak verdiğine inanmaktadır.[2] Kitabının ilerleyen sayfalarında bu tespitini değerlendirebilecek "*tevatür*" derecesine varan bilgileri ve yorumları gündeme getirerek, bunların aydınlatılması ve bu şaibenin ortadan kaldırılması gerektiğini ısrarla söylemektedir.

Avlonyalı Ferid Paşa'ya göre 31 Mart Vak'ası'nda Sultan II. Abdülhamid'in "*parmağı yoktur.*" Çok vesveseli olan II. Abdülhamid, "*böyle bir tehlikeli ateşle oynamazdı. Ferid Paşa'nın kanaatine göre hâdiseyi çıkaranlar, 'küçük subaylar ve çavuş rütbesindeki kimseler ve erler'dir.*"[3]

Süleyman Nazif'e göre de 31 Mart Vak'ası'nı Sultan II. Abdülhamid "*ihdâs etmemiştir. Hattâ ayağına gelmiş olan bu fırsattan istifâde etmeye de kalkmamışdı.*" Süleyman Nazif, bu hâdiseyi Kâmil Paşa'nın oğlu Said Paşa'nın çıkardığını iddia etmektedir. Onun yardımcıları ise Avlonyalı İsmail Kemâl Bey ve bazı şahislar idi. Süleyman Nazif, Said Paşa'nın isyan için gerekli olan 300 lirayı ise Galata bankerlerinden Gayr-i Müslim bir "*nâhoşnuddan*" aldığını da belirtmektedir.[4]

Ali Haydar Mithat bu isyandan İsmail Kemâl Bey'i sorumlu tutmaktadır. Buna göre, Arnavutluk'un bağımsızlığını hazırlamak isteyen İsmail Kemâl Bey, bunun için çalışmaktaydı ve "*İrtica darbesini hazırlamakta büyük rol oynayan Ekmekçibaşı İsmail Kemâl Bey'in samimi dostuydu. Bu yüzden maksadına vasıl olmak için hazırlamakta olduğu işleri, İsmail Kemâl adım adım takip edebiliyordu.*"[5] Ali

Haydar, ayrıca bu hâdisenin patlak vermesinde etkili olan "*bendegan sınıfı*"ndan da bahsetmektedir. Buna göre, "*otuz senelik bir istibdada alışmış, o sayede hükmünü yürüterek müstefit olmuş, varlık görmüş bir bendegan sınıfı vardı. Bu sınıf, umumi menfaati ölçü tutan, mürakabeli, münakaşalı bir Meşrûtiyeti elbette istemeyecekti.*" Bunların yanı sıra Sultan II. Abdülhamid'i de ayrı bir faktör olarak zikreden Ali Haydar, kendisinin "*hakikaten işin fiiliyatına karışmadığını*", fakat bendegân taraftarlarının "*fesadına*" seyirci kalarak bunların muvaffakiyetini "*can ve gönülden arzu ederek son bir kumar*" oynadığını belirtmektedir.[6]

Rıza Nur ise İttihâdçıların 31 Mart Hâdisesi'ni Sultan II. Abdülhamid'in "*tertip*" ettiği iddiasının "*yalan*" olduğunu belirtmektedir. II. Abdülhamid'in bu olayla bir alakasının olmadığını şu şekilde izah etmektedir: "*Zavallının bunda hiç dahli yoktur. Hattâ mevsukan biliyorum, Hamdi Çavuş'u reddetmiştir. Diğer vesika şudur: Asker, meclisten sonra öteye beriye dağılmıştı. Bir kısmı da Yıldız'a gitmişti. Orada Ali Kabulî adında bir Bahriye zâbitini parçaladılar. Kâmil Paşa'nın oğlu ve Abdülhamid'in yaveri Said Paşa mabeyinde imiş. Abdülhamit pek telâş etmiş, korkmuş. Paşa'ya: "Yediğiniz haltı gördünüz mü?" diye bağırmış, içeri kaçmıştır. Bunu bilâhare Said, vak'adan çok sonra söylemiştir. Yalnız şu hakikattir ki, Abdülhamid bunu tertip etmemiş, iştirak ve tasdik etmemiş; fakat aleyhinde de hareket etmemiştir. Edemezdi de. Vazifesi de değildi. O, zaten böyle fırsatlara muntazırdı.*"[7] Rıza Nur, hâdisenin patlak vermesinde kimlerin etkin olduğunu Mizancı Murad Bey'e istinaden tespit etmektedir. Buna göre, 31 Mart "*sırf İttihatçılar tarafından tertip*" olunmuştu. Onun bununla alakalı delili ise şuydu: Talât Bey, olaylar patlak verdiğinde Fatih'te bir hocanın evinde saklandığı sırada bu hocaya şunu söylemişti: "*Hoca, bir halt yedik; ağzımıza, burnumuza bulaştırdık. Felâket oldu.*" Hoca ise bu itirafı daha sonra Mizancı Murad Bey'e nakletmişti. Bu iddiayı tutarsız bulan Rıza Nur kendi kanaatini şu şekilde belirtmektedir: "*İşi yapan Hamdi Çavuş, İttihatçılar aleyhine veşeriat lehine başlamış, öyle bitmiştir.*"[8]

31 Mart Hâdisesi'ni araştırmak için kurulan tahkik komisyonu başkanı ve cemiyet üyesi olan Yusuf Kemâl Tengirşek hatıratında

ilgili gelişmeleri anlattıktan sonra bunlar hakkında kendi kanaatini vermektedir. Bu isyanın II. Abdülhamid'in "*eseri*" olmadığını belirten Yusuf Kemâl Bey, herhangi bir fâil ismi vermeden "*bunun İttihatçılardan iktidarı almak için yapılmış bir tertip olduğu kanaatini*" dile getirmektedir. Devamında ise cahil askerlerin hareketlerinden "*yabancı casus şebekeleri*"nin ve "*gericilik taraftarları*"nin istifade etmek istediklerini belirtmektedir.[9]

Sultan II. Abdülhamid'in Selanik sürgününe eşlik eden, onun muhafızlığını yapan ve bu süre zarfında bizzat kendisiyle görüşme imkânı bulan Fethi Okyar ise şunları yazmaktadır: "*İktidar, şekilde bizimdi, gerçekte eskinin devamı idi ve eskiye dönme de diyemeyeceğim, amma yapılmış olan yıkma hareketi, bu boşlukların içinde birden patlayıverdi. Diyeceğim ki, bizler ne kadar şaşkınsak, bütün tecrübesine rağmen, Sultan Hamid de aynı ölçüde şaşırmıştı. Bunun en güzel ispatı, olayın daha kanlı ve kinli bir hal almaması için şahsen hiçbir müdahalede bulunmamasıyla görüldü.*"[10]

Hilmi Uran'ın inancına göre ise bu tamamıyla bir "irtica" hâdisesiydi. Buna göre, "bazı cahil, başsız kumandansız asker topluluğu ile maskelenmiş idiyse de hakikat tam bir yobazlar isyanı idi ve münevverleri, mekteplileri hasım olarak görüyor, irticaı korumak, yerleştirmek istiyordu."[11]

Sultan II. Abdülhamid'in kızı Şadiye Osmanoğlu, 31 Mart Hâdisesi'nin babasına "*istinat*" edildiğini, fakat babasının bundan "*hiçbir haberi*" olmadığını ifade etmektedir. Hatta babasının bu olayı duyduğu anda "*çok müteessir*" olduğunu belirttikten sonra kendi kanaatini şu şekilde vermektedir: "*Mesele, bir garazkâr grubun tahrikiyle ve Meşrûtiyet muhafızı kıt'aları, "Şerîat isteriz" diye parlamento aleyhine isyân ettirmek şeklinde, babamın padişahlıktan hâl edilmesi için icat edilmiş çok fecî bir tertip idi.*"[12]

Sultan Mehmed Reşad'ın başmabeyncisi olan Lütfi Bey'in kanaati ise bu hâdisenin "*bugün bile karanlıkta*" kaldığı; "*tertipçilerinin kimler olduğu ve nasıl tertiplendiğinin*" gerektiği gibi hâlen "*aydınlatılamadığı*" şeklindedir.[13]

Hüseyin Cahid Yalçın da aynı şekilde, 31 Mart Vak'ası'nın başta II. Abdülhamid olmak üzere kimler tarafından çıkartıldığına dair kesin bir "*yargı*" ve "*kanaate*" sahip olunmadığına inanmaktadır. Hâdisenin "*içyüzü*" ve "*sırları*"nın bugün dahi bilinmediğini eklemektedir.[14]

31 Mart Hâdisesi'nin Sultan II. Abdülhamid tarafından tertiplendiğine inanmayanlardan biri de Bursa Vâlisi Tevfik Bey'dir. Tevfik Bey, bu hususta "*kuvvetli delillerin*" bulunduğunu tasavvur edemediğini, fakat II. Abdülhamid'in "*gayri şuuri*" olarak 31 Mart Vak'ası'na "*sebebiyet*" verebileceği ve "*onun vak'ayı bizzat tertip ve ihdas etmiş olması ihtimalini*" uzak görmektedir. Bunun nedeni olarak ise Sultan'ın "*böyle bir şeye cesaret*" edemeyeceğini ve İstanbul'da "*kan dökülmesine sebep olmaktan*" çekinmesini göstermektedir.[15]

Ahmed Emin Yalman, hâdisenin patlak vermesinde Sultan II. Abdülhamid'in "*birinci derece faal rol*" almadığını belirtmekle birlikte, kendisinin "*karşı ihtilâlin başarısını içinden istemiş*" olabileceğini söylemektedir. Buna delil olarak ise bazı saray mensuplarının Divan-ı Harp'te suçlu bulunmasını göstermektedir.[16]

31 Mart Vak'ası'nı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin icraatlarından memnun olmayanların bir "*aksülamel*"i olarak adlandıran Hüseyin Kâzım Kadri Bey, bunun patlak vermesinde "*vükela*", "*rical-i devlet*" ve "*ulemâ*" gibi zümrelerden bir araya gelenlerin teşkil ettikleri "*kara cemaat*"in etkili olduğunu belirtmektedir. Devamında ise şunları demektedir: "*31 Mart Hâdisesi'nin padişaha isnadı büyük bir haksızlıktır. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın, kendi gafletini ve idaresizliğini örtmek için bu ihtilâli padişahın tertip etmiş olduğu hakkındaki beyanatı serâpa kizb ü iftiradır.*"[17]

İngiliz McCullagh, Sadrazam Kâmil Paşa ile bizzat yapmış olduğu görüşmede bu olaylarla Sultan II. Abdülhamid'in bir ilgisinin olup olmadığı sorusunun cevabını aramıştır. Kâmil Paşa kendisine, II. Abdülhamid'in bu gelişmelerde "*suçlu*" olmadığını söylemiştir. Kâmil Paşa'nın izahı şu şekildedir: "*O, çökmüş bir adamdı; sağlığı da, morali de çökmüştü. Aylar ayı onunla içli dışlı ilişkilerimiz oldu, biliyordum, bu ayaklanmayı tasarlamış olamaz. Çünkü canından*

müthiş korkuyordu ve tek tahtta kalmasına izin verilsin de, gücü ne denli kısıtlanırsa kısıtlansın, umurunda değildi. Ayaklanma ordudaki bir kaynaşmanın sonucuydu."[18]

Süleyman Şefik Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in 31 Mart Hâdisesi'ndeki rolü hakkında şunları ifade etmektedir: "*Aynı zamanda Sultan Hamid merhum arzu etse idi bütün asker padişah namına ayaklanmış, İttihad hükümetini altüst etmeye hazırlanmış idi. O da yapmadı ve Otuzbir Vak'ası'nda merhum Sultan Hamid'in katiyen dahli olmadığına eminim.*"[19] Süleyman Şefik Paşa'nın bu olay hakkındaki genel değerlendirmesi ise şu şekildedir: "*31 Mart Vakası bir irtica ayaklanması değildi. Halk, İttihad çetesinin hareketlerinden, fiillerinden, eşkıyalıklarından bî-zâr olmuş, Meşrûtiyet ismiyle boyunlara zulüm halkası ve istibdadın takılmış olduğunu his ve müşahede etmişler idi. [...] Şeriat kelimesinden maksat adalet demek idi. [...] Eğer bu ayaklanan tabur ve kendilerine iltihak ettirdikleri bütün İstanbul kuvvetleri Meşrûtiyet'in aleyhinde olsalar idi birinci iş Meclis-i Mebûsan'ı yakar yıkar idi. Halbuki bunlar bilakis Meclis-i Mebûsan önünde toplanarak meclise girerek şeriat yani adalet istediklerini ve İttihad eşkıyasının hükümetine nihayet verilmesini talep ettiler ve bütün İstanbul da bu askere iltihak etmiş idi.*"[20]

Dönemin entelektüel tanıklarından Süleyman Tevfik Bey, Sultan II. Abdülhamid'in 31 Mart Olayı'nı "*şahsen tertip ettiğine*" ve "*maddî-manevî yardımda bulunduğuna*" inanmadığını belirtmektedir. Bu yöndeki suçlamaları ise daha ziyade "*duygusal*" olarak nitelendirdikten sonra şunları demektedir: "*Suçlama Sultan Hamid'in mizacını bilmeyenlerden gelmişse hoş karşılanabilir. Fakat padişahın özelliklerini yakından tanıyanlar için böyle bir suçlama haksızlıktır. Çünkü Sultan Hamid'in, bütün hayatı boyunca, önceden aldığı bir kararı, olayların gelişmesini dikkate almadan ve beklemeden ısrarla takip ettiği ve sonuçlandırdığı görülmüş değildir.*"[21]

Mevlanzâde Rıfat'ın kanaatine göre, 31 Mart Vak'ası bir "*irticaî*" olay değildi ve II. Abdülhamid bunun "*tahrikçisi*" kesinlikle olmamıştır. Hatta "*bilakis olayı engellemeye en fazla çalışanlardan biridir.*

Olayı hazırlayanların sonuca ulaşamamasının temel nedeni de budur." Devamında ise bu hâdisenin Prens Sabahaddin tarafından "*düzenlenmiş*" ve "*hazırlanmış*" olduğunu iddia ederek, Prens Sabahaddin'in nihaî amacını şu şekilde izah etmektedir: II. Abdülhamid tahttan indirilerek yerine Mehmed Reşad geçirilecek; Prens Sabahaddin de hükümeti ele geçirerek İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ni yok edecekti.[22] Kendisi bu iddiasını bizzat Prens Sabahaddin'le yapmış olduğu görüşmeye dayandırmaktadır. Mevlanzâde Rıfat, Prens Sabahaddin'in kendisine şöyle söylediğini iddia etmektedir: "*İşte biz durur durur da siyaset meydanına böyle atılırız. Mirim durumu nasıl gördünüz.*"[23]

Stokolm Sefiri Şerif Paşa bu konuyla alakalı olarak yaptığı değerlendirmelerde, 31 Mart Vak'ası'nın "*irtica*" olmadığını düşünenlerdendir. Şerif Paşa, bu düşüncesini iki madde şeklinde izah etmektedir. Birinci olarak, "*mürtecilerin*" sadece dört veya beş şahsa değil, istisnasız bütün mebûslara karşı olması ve âsi askerlerin taleplerini padişahtan değil, meclisten istemesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bunun devamında, bu askerlerin gerçekten mürteci olması durumunda öncelikle Yıldız Sarayı'nda toplanmaları ve Meclis-i Mebûsan'ı yağma etmeleri gerektiğini de iddia etmektedir. İkinci olarak ise "*Şeriat isteriz*" taleplerinin irtica olmadığını ifade etmektedir. Bunu izah ederken, askerin şeriat düşüncesini tasvir etmektedir. Buna göre, "*O asker nazarında adalet, hürriyet, Meşrûtiyet, hasılı her Ahrârane emel şeraitte mündemicdir. Şeriat istemek öyle denildiği gibi istibdad aramak, zulüm istemek değildir.*" Bu izahların ardından 31 Mart Vak'ası'na neden irtica denildiğini de şu şekilde izah etmektedir: "*Garez sahiplerinin ihtiras şevkiyle meseleyi başka renge, başka şekle, irtica suretine sokmak istemesi bütün idarî, siyasî geçmiş seyyielerini gene nasılsa talihin müsaadesiyle diriltebildikleri için örtbas etmek, muarızlarını o sayede irtica isnadıyla kahreylemek içindir.*"[24]

Hüseyin Amca'nın tespitine göre bu olay, herhangi bir şekilde "*düzenlenmiş*" hâdise olmayıp; İhttihâdçıların ve bunların karşıtı muhaliflerin "*bilerek*" veya "*bilmeyerek*" yaptıkları bazı "*kusurlar*"ından dolayı ortaya çıkmıştır. Amca devamında ise muhalefetin hatasını "*ölçüsüz neşriyattan*" daha ziyade "*dini siyasete*" alet etmesi olarak ver-

mektedir. II. Abülhamid'in olaylar karşısındaki konumu hakkındaki görüşü, Sultan'ın bu olaylar karşısında "*seyirci*" kalması şeklindedir. "*Tasvipkâr*" görünmediğini ve "*etkili bir mukavemet yapmaya da teşebbüs*" etmediğini belirtmektedir.[25]

Lermioğlu, 31 Mart Vak'ası'nın kim tarafından tertip edildiği tartışmalarına takriben bir sayfalık değerlendirmesiyle katılmaktadır. Buna göre, öncelikle belirtilmesi gereken nokta, bu hâdisenin kim veya kimler tarafından düzenlendiği konusunda bugüne kadar net bir vesikaya rastlanmamış olmasıdır. Şayet bu olay Sultan II. Abdülhamid tarafından düzenlenmiş olsaydı, "*bütün deliller ortaya konur, onun tertiplediği hakkındaki fevrî ve mesnetsiz iddialar da hakikate inkılâp ederdi*"[26] görüşüne yer vermektedir. Devamında ise bu hâdisenin II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini temin etmek amacıyla düzenlendiğini belirtmektedir.

Atilhan 31 Mart Vak'ası'nı, Türk milletini her şeyi ile dize getirmek, vatanı parçalatmak ve bir kısmı üzerinde hâkimiyet sağlamak için "*Siyonizm ve Farmason*" işbirliğinin tertip ettiği "*sistemli ve planlı*" bir "*suikast*" olarak tasvir etmektedir.[27] Kitabının ilerleyen sayfalarında ise bu hedefe ulaşmak için Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi gerektiğine inandıklarını; bunun için Siyonistler, Dönmeler, Masonlar ve komitacıların birleşerek bu hâdiseyi gerçekleştirdiklerini iddia etmektedir. Bu hâdisenin tertip edilmesinin nedenlerini şöyle sıralamaktadır: "*müstakil Türk devletini yıkmak, onu ayakta tutan bütün manevi faktörleri ortadan kaldırmak, [...] Sultan Abdülhamid'den Yahudilerin öç alması, mukaddes Filistin topraklarında Yahudilerin devlet kurması ve İslâm âleminin rehberi olan büyük Türk milletini küçültüp bu âlemin başından koparıp atmak.*"[28]

Benzer iddiaları Mustafa Turan da dile getirmektedir. Turan'a göre, 1908 Jön Türk İhtilâli dâhil 31 Mart Hâdisesi, Selanik Dönmeleri ve Masonlar tarafından Jön Türkler kullanılarak çıkartılmıştı. Bunların nihaî amaçları ise Filistin'i ele geçirerek kendi devletlerini kurmaktı. Dolayısıyla Yahudiler, bu fikre karşı çıkan Sultan II. Abdülhamid'i böylece tahttan indirmek suretiyle amaçlarına önemli oranda yak-

laşmışlardı. Turan, İttihâdçıların bunlar tarafından aldatıldıklarına da inanmaktadır.[29]

Sultan II. Abdülhamid'i yakından tanıyan Şarkiyatçı Vambery 31 Mart Vak'ası hakkında kaleme aldığı bir makalesinde, bu isyanı bir "*oyun*" olarak adlandırmakta ve bunda Sultan II. Abdülhamid'in "*elinin olduğuna dair bir şeyin, şu ana kadar kamuoyuna*" çıkmadığını, "*şayet böyle bir şey olsaydı, şüphesiz*" bunun ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadır. Yazının devamında ise isyanın Selanik'e ulaşır ulaşmaz bunun nedeninin II. Abdülhamid olduğu görüşünün hemen yayıldığına ve Sultan'ın tahttan indirilmesine hemen karar verildiğine dikkatleri çekmektedir. Vambery, makalesinin son kısmında ise bu şartlar altında Sultan II. Abdülhamid'in tahttan inmesinden başka şansı kalmadığını yazmaktadır.[30]

Fakat ilginçtir aynı Vambery bu kez *Pester Llyod* gazetesine yazdığı değerlendirmede yukarıdaki tespitlerinin tam tersine Sultan II. Abdülhamid'i son gelişmelerden dolayı net bir şekilde suçlamaktadır. Yazar, ilk yazısındaki olayları aynı şekilde zikrederek şu tespiti yapmaktadır: "*Kim bu ayrıntıları tam olarak takip ediyorsa, bu son olayları başlatan güç ve ruh sadece bir noktadan, Yıldız'dan geldiğine ikna olur. Sultan II. Abdülhamid, benim gördüğüm ve tanıdığım en akıllı, en kurnaz ve dikkat-i şayan Şarklıdır. Tabii ki II. Abdülhamid olağanüstü yeteneği ile bütün bu hareketi idare etmiştir.*" Devamında ise II. Abdülhamid'in İsmail Kemâl Bey'le yaptığı görüşme sırasında sarf ettiği meşrûtî yönetim taraftarı ifadeleri hatırlatarak, bunlardan hareket eden tarafsız bir kişi, Sultan'ın son hâdiselerden uzak durduğu düşüncesine sahip, hatta bunda ikna da olabileceğini iddia etmektedir. Fakat bunların, Jön Türkler'i kesinlikle ikna edemeyeceğini de eklemektedir.[31] Vambery'deki bu fikir değişikliği nasıl izah edilir, bilemiyoruz.

Celâl Bayar da bu olaylardan dolayı Sultan II. Abdülhamid'i açıkça itham etmektedir. Buna göre II. Abdülhamid, "*sinsice alttan alta bizzat çalışması ve çalıştırdığı adamları, hafiyeleri ve yine bunlar eliyle dağıttığı altınlar ile Meşrûtiyet İnkılabı ve bunu sağlayan İttihat ve Terakki*

Cemiyeti aleyhine bir ortam yaratanlar arasındadır. Zamanın basını da çeşitli düşünce ve menfaatlerle bilerek, az bir kısmı da bilmeyerek bu tehlikeli gidişte eski Hakan'ın yardımcısı olmuştur. Abdülhamid'in bu konudaki planı, vaktiyle istibdadına karşı çıkan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin itibarını kırmak, Meşrûtiyet İdaresi'ni gözden düşürmek sureti yle eski nüfuzunu kazanmak gibi dar ve mutedil bir düşünce ile hudutlandırılabilir."[32]

Mekteb-i Harbiye'de sözleşmeli olarak uzun süre hizmet eden ve 1908 Jön Türk İhtilâli'ni gerçekleştiren subayların çoğunun hocalığını yapan Goltz, son gelişmeleri bir makalede ele almıştır. Goltz, âsilerin "*şeriat*" isteklerini, bu isyanın "*gerçek nedenlerini örtmek*" için slogan olarak kullandıklarına inanmaktadır. Bu tespitini, 1908 İhtilâli sonrasında başlayan yeni dönemde şer'i hukuka dokunulmamasına ve mevcut durumun aynı şekilde devam ettirilmesi gerçeğine dayandırmaktadır. Yine bu bağlamda şeriat isteyen askerin "*dindar olan yapısına rağmen*" dinî hukuk sorunlarıyla, Almanya'da geniş halk kitlesi gibi, genel olarak "*çok az*" ilgilendiğini vurgulamaktadır. Goltz, bu ilginç tespitlerini şu yorumla desteklemektedir: "*İslâm'ın geleceğinden duyulan bir rahatsızlık gerçek bir neden olsaydı, sadece İstanbul'daki askerî birlikler içinden bir tepki gelmezdi, aksine en azından vilayetlerdekilerde de bu durum aynı şekilde geçerli olurdu.*"

Devamında, 31 Mart Vak'ası'nı "*feci bir ihtilâl*" olarak adlandıran Goltz, bunun aynı hedefi takip eden iki partinin "*çekişmesinden*" ve bunlarla bağlantılı "*amansız gazete kavgalarından*" dolayı çıktığını iddia etmektedir. Goltz, isyanın gerçek fâillerinin ise "*hünerli*" fakat "*vicdansız*" olarak adlandırdığı Ahrâr Fırkası'nın liderleri olduğunu belirtmektedir. Buna göre, Ahrâr'ın liderleri isyanı "*gizlice*" sahneye koymuşlardı. Fakat bu, ardından "*farklı boyutlar*" kazanmış ve tahmin etmedikleri başka yöne kaymıştır. "*Gafil ve arzulu*" ümitlerinin yeni sistem tarafından yeterlice hemen yerine getirilemeyeceğini gören başşehrin sayısız unsurları, bu fırsatı kolayca değerlendirmişlerdir. Jön Türklük'ün bütün "*gizli düşmanları*" da bu durumdan yararlanarak, eski rüşvet sistemini geri getirme yolunu açmaya çalışmışlardır.

Goltz, bu sebepler ve faillerin yanı sıra Jön Türkler'in "*hataları*"nın da isyanın patlak vermesinde etkili olduğunu belirterek, bu bağlamdaki en önemli nedenin, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinin herhangi devlet yönetimi tecrübesine sahip olmadan işe koyulmaları olduğunu ifade etmektedir.[33]

Olaylar sırasında İstanbul'da bulunan Farkas, 31 Mart Hâdisesi'ni Yıldız Sarayı, dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid'le bağlantılı olarak izah etmektedir. Farkas'ın iddiasına göre, ordu İstanbul'da hükümeti etkisiz hâle getirirken; aynı anda Arnavutların isyan etmesiyle Makedonya ordusu meşgul edilecek; bu sırada Araplar isyan ettirilerek Jön Türkler'in doğudaki planları altüst edilecekti. Böylece Sultan II. Abdülhamid, Türkiye'de tek kuvvet olduğunu yabancı hükümetlere ispat etmiş olacak ve dolayısıyla kendisinin muhatap alınmasını sağlayacaktı.[34]

Dönemin entelektüellerinden ve şahitlerinden Şehbenderzâde Ahmed Hilmi Bey, 31 Mart Vak'ası'nı "*mâhiyeti tam vuzûha kavuşmamış*" olarak değerlendirmekte; bu olaydan 10 gün önce açılan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin bu kadar kısa süre zarfında "*İstanbul'daki askeri iğfal etmiş*" olmasını "*aklen ve mantıken imkânsız*" görmektedir.[35]

AKADEMİSYEN VE AMATÖR TARİHÇİLERİN GÖRÜŞLERİ

Bu başlık altında, özellikle de 31 Mart Vak'ası hakkında fikir sarf eden akademisyen ve amatör tarihçilerin görüşlerine yer verilmektedir. Alıntılardaki sıralama eserlerin yayın tarihine göre yapılmıştır.

Osmanlı tarihçiliğinin en önemli isimlerinden İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bu hâdiseyi "*irticâî hareket*" olarak değerlendirmekle birlikte, Sultan II. Abdülhamid'in bunda bir etkisinin olmadığına inanmadığını şu şekilde izah etmektedir: "*Abdülhamid'in 31 Mart Vakası denilen irticâî harekette parmağı olmadığı en ince tetkikler neticesinde anlaşılmış ise de o vakayı müteakip İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Hareket Ordusu malum olan geçmiş hâdiseler sebebiyle kendisine itimad edemediklerinden dolayı [...]*"[36]

Mustafa Baydar konu hakkındaki yorumlarına kitabının girişinde yer vermektedir. Hâdiseyi "*tarihimizin kanlı sayfalarından*" biri olarak gören Baydar, isyanın çıkmasında birçok nedenin olduğunu; fakat bunlar içinde "*en ağır*" basanın "*dinî hislerin ve mukaddesatın en bayağı en hasis menfaatler adına insafsızca, haince sömürülmesi*" olduğuna inanmaktadır. Devamında tespitlerini şu şekilde somutlaştırmaktadır: "*31 Mart, âdi politikacılar, softalar ve istibdat artıkları tarafından zehirlenmiş, iğfal edilmiş cehaletleri yüzünden hakiki menfaatlerini idrakten âciz mâsum halkın ve askerin şuursuz bir şekilde ayaklanmasını ifade eder. Diğer bir deyimle bu hareket, cehalet ve zulmetin ilme ve aydınlığa karşı vahşice bir baş kaldırmasıdır.*"[37]

Ecvet Güresin bu hâdiseyi, "Osmanlı Devleti'nde daima kendini hissettiren ve iktidar fırsatı arayan İslamcılık akımını soysuzlaştıran gericilik hareketi" olarak değerlendirmektedir. İsyanın aktörlerini, "İslamcılık akımıyla cihad ilanıyla sokaklara dökülüp silahlı çatışmaya giren İttihad-ı Muhammediciler", "Volkancılar" ve bunların arkasındaki "dış ülkelerin teşekkülleri" olarak zikretmektedir.[38]

Doğan Avcıoğlu bu konu hakkındaki telif eserinin isminden de anlaşılacağı gibi, 31 Mart Vak'ası'nın çıkmasında yabancıların rolü üzerinde durmaktadır. Bu iddiasını kitabında ispatlamaya çalışan Avcıoğlu, bütün kurgusunu "*emperyalizm*", "*İngiltere*" ve "*İrtica*" kavramları üzerine şu şekilde inşa etmiştir: "*Tarihimizde yankısı çok büyük olan 31 Mart (13 Nisan 1909) irtica olayında da, Derviş Vahdetî'lerin ve Mevlanzade Rıfat'ların iplerini tutan gerçek güç emperyalizmdir. O günlerin lider emperyalist devleti İngiltere'nin Kıbrıs'ta yetiştirdiği Derviş Vahdetî'nin, 31 Mart öncesi Volkan'da yazdıklarının dikkatli bir incelemesi dahi, 31 Mart şeriatçılığının rengini göstermektedir.*"[39]

İsmail Hami Danişmend, 31 Mart Vak'ası'nı bir "*irticâ hâdisesi*" olarak görmekle birlikte, isyanın patlak vermesinde II. Abdülhamid'in parmağı olduğu noktasındaki iddiaları şu şekilde reddetmektedir: "*Sultan Hamid'in bu vak'ada hiçbir taksiri, te'siri ve her ne şekilde olursa olsun zerre kadar bile bir alâkası yoktur. Bu tarihî safsata İttihad ve*

Terakki cem'iyetinin ortaya attığı ve yıllarca propagandasını yaptırdığı siyasi bir iftiradır."[40]

Bu konuda ilk önemli çalışmalardan birine imza atan Sina Akşin'e göre 31 Mart Hâdisesi, muhalefet tarafından "*önceden hazırlanmış*" İttihad ve Terakki Cemiyeti "*aleyhtarı askerî bir gövde*" gösterisi ve "*ayaklanma*" idi. Kendisinin bu askerî gösteri ve ayaklanmada etkisi olduğuna inandığı muhalefeti teşkil eden unsurlar şunlardan oluşmakta idi: Prens Sabahaddin Bey, Kâmil Paşa'nın oğlu Said Paşa, İsmail Kemâl Bey ve Müfit Bey, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nde aradığını bulamayan Murad Bey ve Derviş Vahdeti, ilmiye talebeleri; teşkilat olarak ise Ahrâr Fırkası, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti. Akşin ayrıca İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin "*merkeziyetçi*" ve "*milliyetçi*" siyasetinden ürken Arnavutlar gibi Türk olmayan unsurları da muhalefet cephesinde zikretmektedir.

31 Mart Vak'ası'nın şeriatçı bir isyan olup olmadığı konusunda ise Akşin, "*din unsurunun hemen hemen tümüyle bir istismar konusu, bir alet*" olarak kullanıldığını belirterek; bu yöndeki taleplerin ise "*daha çok ayaklanmalarını kolaylaştıran bir araç*" olarak gündeme getirildiğini söylemektedir. Kendisinin bu bağlamdaki tespitleri şu şekilde sona ermektedir: "*Gerçek bir şeriatçılığa gelince, bol bol kullanılan bu slogana rağmen, bu çeşit bir gericiliğin ancak ufukta pek zayıf bir ihtimal olarak bulunduğunu tekrarlamak gerekir. Şimdiye kadar çoğu incelemeciler sloganla gerçeği, sözle özü karıştırarak, 31 Mart'ı her şeyden önce bu çeşit bir dinci gericilik olarak yorumlamak istemişlerdir.*"[41] Bu tespitleri yapan Akşin'in, tam tersine konu hakkındaki telif eserine "*Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*" ismini vermesi izah gerektiren bir tezat olsa gerekir.

31 Mart Vak'ası'nı "*toplumsal bir deprem*" olarak adlandıran Tevfik Çavdar, bu hâdisenin mes'uliyetinin Sultan II. Abdülhamid'den İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne kadar "*bir dizi kişi ya da gruba*" yüklendiğinin altını çizmektedir. Çavdar, bu tür yaklaşımların bir olayın "*nedenleri*" ile bundan "*yararlananları*" karıştırmaktan öte bir işe yaramayacağını belirtikten sonra yorumunu şu şekilde yapmaktadır:

"*31 Mart kalkışmasından kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmak isteyen pek çok grup vardır. Abdülhamid sarsılan gücünü yenileştirmek, muhalefet cemiyeti sindirmek, emperyalizm Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki oyunlarını daha kolaylıkla yürütebilmek, azınlıklar ulusal hareketlerini başarılı bir sonuca ulaştırmak, nihayet İttihad ve Terakki de iktidara giden yolu üzerine çıkan engelleri temizlemek yönünde bu kalkışmayı fırsat sayabilir. Bu tip kalkışma ve terör olaylarından yararlanmak isteyenler, onların oluşumu ve gelişimine kendi çaplarında göz yumabilirler. Ama bunlar olayın tüm sorumluluğunun sözü edilen kişi ve gruplara yüklenmesine neden olmamalıdır.*"[42]

Feroz Ahmad bu konu hakkında değerlendirmelerde bulunurken, "*geleneklerin geniş ölçüde egemen olduğu*" toplum gerçeğinden hareket etmektedir. Böyle bir toplumda dinin "*önemli bir rol*" oynamasıyla birlikte, bunun aslında "*abartılma eğiliminde*" olunduğunun altını da çizmektedir. "*13 Nisan (31 Mart) hareketi ne dinî anlamda gerici, ne de siyasal anlamda karşı-devrimcidir. [...] ancak İttihatçı düşmanlarının İslamiyet'i en geniş kitleye ulaşabilmek amacıyla kullandıkları ölçüde dinsel olduğuna hükmetmek daha yakındır. Bunun dışında hareket, bütün görünümleriyle siyasal bir nitelikteydi. Ayaklanma, Liberellarle İttihatçılar arasındaki iktidar mücadelesinde kritik bir aşamaydı. Din ile laiklik arasındaki bir çatışma değil, kendi egemenliklerinin temeli olarak dinin ve şeriatın üstünlüğünü sağlamak isteyen güçler ile İ[ttihâd ve] T[erakki] Cemiyeti'nin temsil ettiği değişmeden yana güçler arasındaki bir çatışmaydı. Hareket geniş ve çok kapsamlıydı, çünkü Cemiyete karşı çeşitli unsurlar birleşmiş durumdaydı. Din unsuru, şeriatın yeniden uygulanması yolundaki anlamsız talebi karşılanır karşılanmaz iflas etti, çünkü başka bir hedefi yoktu.*"[43]

Sadık Albayrak, bu konudaki kaynaklara müracaat ederek hazırladığı çalışmasında, 31 Mart Vak'ası'nın bir "*irtica*" isyanı olmadığı, aksine 1908 Jön Türk İhtilâli'nin ardından başlayan süreçteki bazı gelişmelerin ortaya çıkardığı bir isyan olduğu görüşüne yer vermektedir. Bu bağlamda kendisinin zikrettiği nedenler arasında, Avcı Taburları'nın "*dinî vecibeleri ifada*" yaşadıkları zorluklar, disiplin ve talimlerdeki ısrar, "*şeriatı hakim kılmak padişahı korumak*" vazife-

lerinin aldatmaca olduğunu askerlerin fark etmelerinin yanı sıra meşrûtî yönetimden dolayı toplumda yaşanan hayal kırıklıkları yer almaktadır.[44]

Bu olayı "31 Mart Ayaklanması" ismiyle kavramsallaştıran Ahmed Turan Alkan, ilgili vak'anın "Meşrûtiyetin ilânının doğurduğu iyimserliğin ve kontrolsüz bir şekilde yükselen siyasîleşmenin, çok kısa bir süre içinde yarattığı hazımsızlık ve hayâl kırıklığı" neticesinde patlak verdiğini savunmaktadır. Alkan, bu bağlamda temel faktör olarak özellikle de ordunun siyasîleşmesi üzerinde durmaktadır.[45]

Ali Birinci, 31 Mart Vak'ası'nı "*II. Meşrûtiyet'in bir tepkisi*" olarak görmektedir. Özellikle de isyanın patlak vermesinde "*birçok tarafın*" payı olmasının, bunun "*tam bir izahının yapılmasını*" zorlaştırdığını belirterek kendi tasvirini şöyle yapmaktadır: "*Ancak hareketi başından itibaren hesaplı ve planlı bir hareket olarak görmek de mümkün değildir. İ[ttihâd] ve T[erakki]'nin, Sultan Abdülhamid'in veya İngilizlerin bir tertibi olmadığı şeklinde yorumlar, her geçen gün biraz daha ağırlık kazanmaktadır. Burada olsa olsa Avcı taburu'ndan bâzı askerlerle bâzı muhaliflerin münasebetinden bahsedilebilir.*"[46]

31 Mart Vak'ası'nın kimler tarafından planlanıp, kimler tarafından çıkarıldığının "*henüz tam olarak*" ortaya çıkmadığını belirten Azmi Özcan, hatıralarda bunun patlak vermesinde İngilizlerin "*rolünün*" olduğuna dair iddiaların yer almasına rağmen, bunun dönemin İngiliz Büyükelçilik raporlarınca desteklenmediğini ifade etmektedir. Olayın "*irticaî ayaklanma*" olarak adlandırılmasındaki maksadın ise "*istibdat devrini geri getirme arzusunun*" bir aracı olarak görülmesinden kaynaklandığını iddia etmektedir. "*Böyle olmakla beraber yakın tarihimizde 31 Mart Vak'ası'nın irticaî vechesi bizzat kendisinden daha önemli olarak öne çıkartılmış ve günümüze kadar deva eden birtakım siyasal, sosyal, dinî ve kültürel politikalara tarihsel kanıt vazifesi görmüştür. Kesin olan, İttihaçıların irtica ithamıyla hem muhalefetten hem de II. Abdülhamid'den kurtuldukları ve iktidarı tamamen ele geçirmiş olduklarıdır.*"[47]

31 Mart Vak'ası hakkında oldukça iyi bir akademik çalışma yapan Yıldız, hâdiseyi değerlendirirken bunu çıkaran gücün "*kim ya da*

kimler" olduğunun tarihî belgelerle açıklanmasının zor olduğunu vurgulamaktadır. Fakat bununla birlikte İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin "*parmağının olduğu şüphesi*" üzerinde durmaktadır.[48]

Popüler tarih dergilerinden *NTV Tarih*, 31 Mart Vak'ası'nın 100. sene-i devriyesi münasebetiyle yayınlamış olduğu özel sayısında "*İrtica 100 Yaşında*" başlığı altında konuyu gündeme getirmiştir. Ahmet Kuyaş'ın bu sayıdaki makalesinde, isyanın "*Türk tarihinde gerici ayaklanmanın sembolü*" olduğunu iddia etmektedir. Kuyaş'ın devamındaki tespitleri, derginin özel sayı başlığıyla tezat teşkil etmektedir. Genel hatlarıyla dinin kullanıldığı tezini ihtiva eden ilgili tespitleri şu şekildedir: "*İsyancıların en çok 'Şeriat isteriz' sloganını kullanmış olması, 31 Mart'ın dinsel bir hareket, hatta "şeriatçılık" olarak değerlendirilmesinde, bu yüzden de din çevrelerinin, özellikle de ulemânın kışkırttığı bir hareket biçiminde görülmesine neden olmuştur. Bu yaklaşım doğru değildir. İsyancıları harekete geçirmek için din öğesi kullanılmış ve ulemâdan birçok kişi sözcülüğünü yapmışsa da, üst düzey ulemâ olayın dışında kalmıştır.*"[49]

Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü gibi gerek döneme şahitlik eden şahsiyetlerin hatıraları ve gerekse konu hakkındaki araştırma eserleri, çok farklı 31 Mart Vak'ası tasvirlerine sahiptirler. Bunlar, hâdisenin içyüzü ve kimler tarafından çıkarıldığı noktasında çok değişik iddiaları ve bilgileri ihtiva etmektedirler. Müelliflerin içinde bulundukları siyasî ve kültürel yapılardaki farklılıklar, böylesi bir neticenin ortaya çıkmasındaki en önemli nedenler arasında yer almaktadır.

İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne mensup zevâtın bu olay hakkındaki rivayetleri ve iddiaları genel hatlarıyla belli kavramlar ve tasvirler etrafında yoğunlaşmaktadır. Bunlara göre, 31 Mart Vak'ası tartışmasız bir irtica hareketi olup, Meşrûtiyet ve Kanun-i Esâsî karşıtıdır. İsyanı çıkaran askerler provoke edilen bir kitle idi. Bunları kışkırtarak sokağa dökenler ise Derviş Vahdetî ve İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti; Prens Sabahaddin ve Ahrâr Fırkası'ydı. Kışkırtıcıların arkasındaki görünmeyen güç veya el ise İngiltere'dir. Duruma göre II. Abdülhamid de bunlar arasına dâhil edilmektedir.

İttihâd ve Terakki Cemiyeti karşıtlarının görüşlerine göre ise isyan bizzat Jön Türkler tarafından çıkartılmıştır. İktidarı nihaî olarak ele geçirmek isteyen cemiyet mensupları bunu tertiplemişlerdir. Tebdîl-i kıyafet yapan mektepli subaylar, askerleri sevk ve idare etmişlerdir. Hâdise kontrollerinden çıkmasına rağmen isyanı bastırmışlar, nihaî amaçları olan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini sağlamışlar ve ardından iktidarı ele geçirerek muhaliflerini sindirmişlerdir.

Bunların dışında sayıları az da olsa 31 Mart Vak'ası'na daha tarafsız bakmaya çalışanlar da bulunmaktadır. Bunlar, isyanın belli bir plan ve program çerçevesinde hazırlanmasından daha ziyade, 1908 Jön Türk İhtilâli neticesinde ortaya çıkan yeni durumun bir neticesi olarak patlak verdiğine inanmaktadırlar. Burada özellikle de İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin iktidar yolunda yapmış olduğu birtakım uygulamaların ortaya çıkardığı mağdurların ve muhaliflerin tepkileri etkili olmuştur. Yine bunlara göre bu isyan, kesinlikle meşrûtî yönetim ve Kanun-i Esâsî karşıtı olmayıp, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin yanlış uygulamalarına karşı çıkmıştır. Fakat hâdise bu cemiyet karşıtı olarak patlak verse de, bu durumun neden olduğu keşmekeşten istifade eden yine cemiyet olmuştur.

Akademisyenlerin ve amatör tarihçilerin 31 Mart Vak'ası'na yaklaşımları üç ana grupta toplanabilir: Birinci gruptakiler, yerleşik irticaî ve meşrûtî yönetim karşıtı söylemi devam ettirmektedirler. Tam tersine bu vakıanın bir irtica olmadığını, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin te'sis etmeye çalıştığı yönetim mağdurlarının ve muhaliflerinin çıkardıkları ve kesinlikle meşrûtî yönetim karşıtı olmayan bir tepki hareketi olduğu şeklinde düşünenler, ikinci gruptakileri oluşturmaktadırlar. Üçüncü gruptakiler ise hâdiseye dönemin getirdiği birtakım siyasî, iktisadî ve sosyal meselelerin neden olduğu bir tepki eylemi olarak yaklaşmaktadırlar. Bu görüşü daha ziyade akademik camiaya mensup yazarlar gündeme getirmekle birlikte, bunlar da görüşleri itibarıyla öyle homojen bir yapı arz etmiyorlar. Siyasî ve sosyal eğilimlerine göre, farklı yaklaşımları gündeme getirmektedirler.

NOTLAR

1 *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 12-19.
2 Mehmed Murad, *Tâtlı Emeller Acı Hakikatler*, s. 64.
3 Samih Nafiz Tansu, *Madolyonun Tersi*, İstanbul 1970, s. 46-47.
4 Süleyman Nazif, *Yıkılan Müessese*, s. 8.
5 Ali Haydar Mithat, *Hâtıralarım 1872-1946*, İstanbul 1946, s. 208.
6 Ali Haydar, *Hâtıralarım 1872-1946*, s. 224-225.
7 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, s. 296.
8 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, s. 297.
9 Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s. 115.
10 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 32.
11 Uran, *Hatıralarım*, s.37.
12 Şadiye Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid: Saray ve Sürgün Yılları*, 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 48-49.
13 Başmabeyinci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Şemsettin Kutlu (Yay.), İstanbul [?], s. 15.
14 Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 171.
15 Hürmen (Yay.), *"Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrûtiyet ve Mütareke Hatıraları*, Cilt 2, s. 37.
16 Yalman, *Yakın Tarihte Görüp İşittiklerim*, s. 96.
17 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, s. 235.
18 McCullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, s. 63.
19 Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım*, s. 180-181.
20 Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım*, s. 184-185.
21 Zkr.: Kutay, *31 Mart İhtilâlinde Sultan Hamit*, s. 148.
22 Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 27-29.
23 Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart*, s. 142.
24 Zkr.: İrtem, *31 Mart İsyanı*, s. 140.
25 Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, s. 82-83.
26 Lermioğlu, *Halkın İstemediği İnkılap: Meşrûtiyet*, s. 41.
27 Atilhan, *31 Mart Faciası*, s. 4.
28 Atilhan, *31 Mart Faciası*, s. 221.
29 Turan, *Taş Kışlada 31 Mart*, s. 6-22.
30 Hermann Vambery, "Die Revolution in der Türkei", *Neue Freie Presse*, 20 Nisan 1909, Sayı 16045, s. 2.
31 Armin Vambery, "Die Absetzung des Sultans", *Pester Lloyd*, 28 Nisan 1909, Sayı 100, s. 1.
32 Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 2, s. 55.

33 Freiherrn von der Goltz, "Die Katastrophe in der Türkei: Ein Überblick und sein Wahnwort", *Neue Freie Presse*, 21 Nisan 1909, Sayı 16044, s. 1.
34 Farkas, *Staatsstreich und Gegenrevolution in der Türkei*, s. 42.
35 Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, s. 771.
36 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "II. Abdülhamid'in Ha'lî ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *Belleten*, Cilt 10, Sayı 40, s. 706-707.
37 Baydar, *31 Mart Vakası*, s. 5.
38 Güresin, *31 Mart İsyanı*, s. 93-94.
39 Avcıoğlu, *31 Martta Yabancı Parmağı*, s. 14.
40 Danişmend, *31 Mart Vak'ası*, s. 18.
41 Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, s. 293-296.
42 Çavdar, *Talât Paşa*, s. 126.
43 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 24-25.
44 Sadık Albayrak, *31 Mart Vak'ası Gerici Bir Hareket mi? İrtica'ın Tarihçesi I*, İstanbul 1987, s. 17-27.
45 Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 79.
46 Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", s. 207.
47 Özcan, "Otuzbir Mart Vak'ası", s. 11.
48 Yıldız, *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*, s. 257.
49 Ahmet Kuyaş, "İrtica 100 Yaşında", *NTV Tarih*, İstanbul 2009, s. 41.

11
ÖZET VE SONUÇ

İkinci denemesinde de Viyana'nın düşürülememesi, kum saatinin Osmanlı Devleti'nin aleyhine çevrilmesine neden olmuştur. 1683 yılına kadar Osmanlı tarafına akan kum saati, bundan sonra tersine dönmüş ve Osmanlı'dan Avrupa'ya akmaya başlamıştır. Bu benzetmeyi tarihî olarak somutlaştırmak gerekirse, 1683 Viyana Kuşatması, Avrupa devletlerinin Osmanlı karşısındaki cesaretlerini artırarak karşı saldırıya geçmelerine ve Osmanlı coğrafyasını tehdit etmeye başlamalarına vesile olmuştur. Buna karşın Osmanlı Devleti ise saldırgan olmaktan çıkıp, savunan ve içe kapanan taraf konumuna gelmişti. Bu rol değişimi, Osmanlı tarihinin akışını belirlemiş; hatta belirlemeden öte sonunu getirmiştir de denebilir.

Osmanlı devlet adamları gelinen bu noktayı, askerî bir problem olarak değerlendirmişler; buna bir çözüm bulabilmek ve Avrupalılar karşısında kaybedilen toprakları tekrar geri alabilmek için "*ıslahat*" faaliyetlerine girişmişlerdi. Bunların istenilen sonuçları bir türlü vermemesi üzerine bu kez ıslahat düşüncesini bir kenara bırakarak "*reform*"/*yeniden şekillendirme*" teşebbüslerine başlamışlardı. Kavramsallaştırma olarak reform, askerî alanının dışına çıkarak diğer kurumların ve devamında toplumun yeniden inşâ edilmesi anlamına gelmektedir. Osmanlı devlet ricâli bunu gerçekleştirebilmek için hummalı bir şekilde "*Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri*"ni yapmışlardı. Buradaki model ise, ironik olsa da kadim rakip ve düşman, modern Batı Avrupa'dan başkası değildi.

Böylece bu icraatlar, birinci aşamada klasik Osmanlı kurumlarının yerini alacak modern kurumların oluşmasını sağlamıştır. İkinci aşamada ise klasik devlet adamlarının yerine yeni kurumları idare edecek devlet adamları ve memurları yetişmiştir. Bu süreçte klasik Osmanlı kurumlarını uhdesinde bulunduran "*seyfiye*", "*kalemiye*" ve "*ilmiye*" sınıfları çözülürken, bunların yerini yeni eğitim kurumlarından yetişen modern "subay", "*bürokrat*" ve "*aydın*" üçlüsü almıştır. Avrupa'daki eğitim kurumları örnek alınarak inşâ edilen okullardan yetişen bu modern zümreler, aynı zamanda mümkün olabildiğince Batı Avrupa'daki siyasî ve felsefî kaynaklardan beslenmekteydiler. Bunlar, devletin içinde bulunduğu kronik sorunların çözülmesini geleneksel çizgiden daha ziyade, Batı Avrupa'daki mevcut siyasî-felsefî düşüncelerde ve kurumsal yapılarda arıyorlardı. Bu arada Osmanlı devlet adamları yenileşme faaliyetlerine ara vermeden bunları devam ettirseler de, yönetimde geleneksel yapıya dokunmayı hiç düşünmüyorlardı. Bu durum, aksini düşünen genç zümrelerin tepkisini çekmiş; onların bu tepkileri eyleme dönüşünce, kadim Osmanlı tarihinde görülmeyen başka bir gelişme ve çatışma ortaya çıkmıştı.

Bu şekilde devletin kurtuluşunu Batı Avrupa'daki meşrûtî ve anayasal yönetimde gören gençler bir araya gelerek Genç Osmanlı Hareketi'ni oluşturmuşlar ve geleneksel yönetim tarzını devam ettirmek isteyen yöneticilere karşı mücadeleye girişmişlerdi. Genç Osmanlı Hareketi'ni teşkil eden önemli üç grup vardı: Aydınlar, bürokratlar ve subaylar. Geniş halk kitleleri bunların arasında hiçbir zaman olmamıştır. Genç Osmanlılar'ın yönetimle mücadelesi, Osmanlı fikir hayatında yeni bazı siyasî ve felsefî düşüncelerin yeşermesine vesile olsa da, aynı zamanda tarihimizdeki ilk yönetim karşıtı siyasî-askerî ihtilâl olan 1876 Darbesi'nin patlak vermesine de neden olmuştur. Osmanlı tarihinin bu ilk modern askerî darbesi, Osmanlı Devleti'nin meşrûtî yönetime geçmesine de siyasî bir zemin hazırlamıştır.

1876 öncesinde cereyan eden isyanlar klasik askerî darbeler olup, siyasî anlamda hiçbir zaman Osmanlı yönetim tarzını hedef almamışlardı. Bunları yapan aktörler, sıkıntıların çözümünü hep mevcut sistem içinde aramışlardı. Darbeciler devleti kötü idare ettiklerine

inandıkları devlet adamlarının uzaklaştırılmasını ve rahatsız oldukları bazı uygulamaların kaldırılmasını yeterli görüyorlardı. Fakat ıslahat düşüncesinin, reform şeklini alarak devleti modern anlamda değiştirme ve dönüştürmeye yönelmesi; Osmanlı tarihindeki askerî isyanların aktörlerini ve bunların mahiyetini de aynı şekilde değiştirmiştir.

Aslında burada söz konusu olan, sadece Osmanlı Devleti'nin mutlakî yönetimden meşrûtî yönetime geçmesi ve anayasal bir yapı kazanması değildi, bunun mücadelesini yapan üç zümrenin aynı zamanda yönetimde etkin olmak istemeleriydi. Bunların böylesi bir talepte bulunmalarındaki maksat, ister yaptıkları mücadelenin bir bedelini almak olsun, isterse bu işi en iyi kendilerinin yapabilecekleri düşüncesi olsun, fark etmez. Önemli olan bu talebin artık bir vakıa olmasıydı. Bu durum aynı zamanda eski aktörlerle yeni aktörlerin iktidar mücadelesine girmesi anlamına gelmekteydi. Böyle bir iktidar mücadelesi ise devlet açısından hep olumsuz sonuçlar doğurmuş; devleti bir şekilde istikrarlaştırmıştır.

Osmanlı meşrûtî yönetim tecrübesi maalesef çok uzun sürmemişti. Özellikle de 1877-1878 Rus Harbi'nin de neden olduğu olumsuz şartlar, Sultan II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebûsan'ı tatil etmesine ve Kanun-i Esâsî'yi askıya almasına neden olmuştu. Aslında burada sadece Rus Harbi II. Abdülhamid'i böyle bir karar almaya zorlamamıştı, aksine kendisi de buna razıydı. Meclisi takriben 30 yıl gibi uzun bir süre tatil etmesi, başka türlü izah edilemez. Tersine bir durum olsaydı, savaşın ardından belli süre geçtikten sonra meclisi yeniden açardı. Fakat böyle olmamış; II. Abdülhamid Jön Türkler'in kendisiyle girdikleri uzun bir mücadele neticesinde meclisin açılmasına evet demek zorunda kalmıştı. Bu şekilde Sultan II. Abdülhamid, meşrûtî yönetime geçilmesinde iki kez "*kerhen*" evet dese de; Türk demokrasisi açısından ciddî bir tecrübenin ve birikimin oluşmasına inkâr edilemez bir katkıda bulunmuştur. Bu katkısının, modern Türk demokrasisi için de çok önemli bir alt yapı hazırladığı bir vakıadır.

II. Abdülhamid'in mutlakî yönetime tekrar geçmesi ve bunu hâkim kılması, belli bir süre sonra bu yönetim karşıtı yeni kuşak gençlik hare-

ketinin çıkmasına neden olmuştu. İkinci kuşak muhalif gençlik siyasî oluşumu olarak değerlendirilebilecek Jön Türk Hareketi, bir aydın ve bürokrat yapılanması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu oluşum tipik bir aydın-bürokrat hareketi olduğu sürece, belli bir entelektüel grubun kendi aralarındaki eylemi olarak kalırdı ve yönetim açısından ciddî bir tehlike arz etmezdi. Fakat hareketin silahlı kanadını teşkil eden mektepli subayların kendilerine katılmasıyla birlikte, bütün dengeler artık Jön Türk Hareketi'nin lehine değişmişti. Nitekim aradan çok fazla bir zaman geçmemiş; Resne'de harekete geçen subaylar, 1908 Jön Türk İhtilâli'nin başarılı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamışlardır. Böylece Sultan II. Abdülhamid'in bu ihtilâl karşısında bir kez daha evet demesiyle, takriben 30 yıllık bir aradan sonra Osmanlı Devleti tekrar meşrûtî yönetime kavuşmuştur.

Osmanlı Devleti'nin mutlakî yönetimden yeniden Meşrûtiyete geçmesiyle birlikte devletin kurtulacağı, herkesin her sıkıntısının halledileceği zannedilmişti. Gerek ihtilâl kadrolarında ve gerekse ihtilâli bir şekilde kucağında bulan halk arasında böylesine abartılı bir beklenti vardı. Böylesine bir beklentinin hâsıl olmasında iki önemli nedenin etkili olduğunu düşünüyoruz: Öncelikle Jön Türkler'in II. Abdülhamid yönetimine karşı giriştikleri mücadelede yaptıkları propaganda bunu doğurmuştur. Bu propagandada, her türlü sıkıntının ve kötülüğün nedeninin Abdülhamidî mutlakî yönetim olduğu anlatılırken, bunların panzehirinin mutlak anlamda Meşrûtiyet olduğu üzerinde durulmuştu. Böyle bir propagandada asıl amaç, Jön Türkler'in mücadele hâlinde oldukları mutlakî yönetimi kafalarda tam olarak bitirmek ve yerine Meşrûtiyeti ikâme etmekti. İkinci neden ise gerek yöneticilerin ve gerekse halkın meşrûtî yönetim hakkındaki siyasî, felsefî ve tecrübî bilgisinin yetersiz olmasıydı. Bunun nedeni ise yukarıdaki satırlarda temas edilen 30 yıllık kesinti olmalıdır.

Sonuçları itibarıyla Meşrûtiyetin ilan edilmesiyle girilen zafer sarhoşluğunun geçmesinin ardından hayatın gerçekleriyle yüzleşilince, beklentilerin hiç de karşılanmadığı fark edilmiştir. Bu yetmiyormuş gibi yeni yönetime geçilmesiyle birlikte ortaya çıkan bazı siyasî, iktisadî ve sosyal sıkıntılar da işin cabasıydı. Bunlara âcilen

bir çözüm üretmek gerekiyordu, fakat çözüm bir türlü ortaya konamamıştı. Böylece gelinen bu noktanın toplumun birçok kesimini rahatsız etmesi, 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesindeki en önemli faktörlerinden biri olmuştur.

31 Mart Vak'ası hakkındaki değerlendirmelerde ilk olarak belirtilmesi gereken husus, bunun Meşrûtiyet karşıtı "*irticaî*" bir isyan olmadığıdır. Âsi askerler meclisin kapanması veya anayasanın ortadan kaldırılmasına dair en ufak bir istekte bulunmamışlardır. Böylesi bir iddia hiçbir yerde geçmemektedir. İsyancıların tepkileri daha ziyade İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile onun bazı mebûslarına idi. Dolayısıyla bu isyan, basit "*bir*" kelimeyle kavramsallaştırılamayacak ve izah edilemeyecek kadar karmaşık ve derin bir yapıya sahiptir. Bunu, 1908 Jön Türk İhtilâli'nin ardından başlayan takriben 9 aylık süreçte cereyan eden siyasî ve sosyo-psikolojik nedenlerin ortaya çıkardığı bir tepki hareketi olarak görmek daha doğru olacaktır. Tepkinin hedefinde ise meşrûtî yönetimin kendisi değil, aksine bu yönetimi bir şekilde kendi hâkimiyetini te'sis etmede sıçrama tahtası olarak gören Jön Türkler'in bu yöndeki icraatları ile İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin bizzat kendisi vardı.

Yukarıdaki sayfalarda da örnekleriyle birlikte izah edildiği gibi, 31 Mart Vak'ası; ihtilâl öncesinde ve sonrasında ortaya çıkan sosyo-psikolojik ve siyasî olmak üzere ve her ikisinin de daha alt başlıklara ayrıldığı pek çok nedenin bir araya gelmesi neticesinde patlak vermiştir. Daha da önemlisi, bu isyan öylesine bir sabaha karşı ansızın herkesi uykuda yakalamamış, aksine ciddî bir mayalanma sürecinin sonunda kendisini hissettirerek ortaya çıkmış; davetsiz bir misafir olarak değil, geliyorum diyerek gelmiştir.

31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesinde etkili olan sosyo-psikolojik nedenlere bakıldığında genel olarak meşrûtî yönetime atfedilen abartılı önem; devlet, toplum ve fert bazında her türlü sıkıntının Meşrûtiyetle çözüleceğine inanılması; fakat bu beklentilerin bir türlü karşılanamaması en önemli yere sahiptir. Toplumda böyle bir algının oluşmasının nedeni Jön Türkler'in bu yönde yaptıkları pro-

pagandalardır. Meşrûtî yönetim kurulmuştu, fakat kadim pek çok sorun hâlen çözülememişti. Bu hayal kırıldıkları yetmiyormuş gibi, bir de II. Abdülhamid dönemi devlet adamlarına ve memurlarına baskılar yapılması toplumdaki hoşnutsuzlukları iyice artırmıştı. Arka planda kalarak yönetimde etkili olmaya çalışan İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri, sâbık yönetimden ve yöneticilerden hesap sorma adına devlet adamları ile memurları ya sindirmişler ya da tasfiye etmişlerdir. Bu şekilde ortaya çıkan gayri memnunlar cephesine, medreselerdeki mezuniyetle ilgili düzenlemelerden dolayı medrese talebelerinin de katılması, ileride patlak verecek isyanın görsel ve slogan olarak İslâmî motiflerle ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Hâdisenin siyasî nedenleri arasında dikkatleri çeken en önemli faktörün, Osmanlı toplumundaki siyasîleşmenin olduğunu düşünüyoruz. Mutlakî yönetimde siyasî örgütlenmelerin ve faaliyetlerin yasaklanması, toplumu siyasete aç bırakmıştır. Bu bir ihtiyaçtı ve bunun karşılanması gerekiyordu. Bu açlığın giderilmesinde meşrûtî yönetim, önemli bir araç olarak devreye girmişti. Toplumsal anlamda hızlı bir siyasallaşma başlamış; farklı siyasî, dinî ve etnik guruplar örgütlenerek faaliyetlerine girişmişlerdi. Bu arada eğitim ve askerî kurumlar da bundan nasiplerini fazlasıyla almışlardı. Yeniden şekillenen siyasî hayatta, İttihâd ve Terakki Cemiyeti oldukça popülerdi. Özellikle de meşrûtî yönetimin yeniden kazanılmasındaki rolünü rakipleri karşısında bir avantaj olarak kullanmak isteyen cemiyet, bu başarısıyla yetinmeyerek yönetime de talip olmuştu. İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin ismi doğrudan kullanılmasa da, cemiyet adına hareket edenler meşrûtî yönetimin iki temel kurumu olan Meclis-i Mebûsan'a ve hükümete müdahale ederek yönlendirmeye çalışmışlardı. Bunlar, gerektiğinde cemiyetin askerî silahlı kolundan yardım almayı da ihmal etmiyorlardı. Böylece "*Abdülhamidî*" mutlakî yönetimin yerini, bu kez "*Jön Türkî*" ya da "*İttihâdçı*" mutlakî yönetim almıştı. Aralarındaki tek fark, ilkinde tek adam; ikincisinde ise çok başlı elit bir grubun etkin olmasıydı.

Benzer tablo ordu için de geçerliydi. İhtilâlin ardından Osmanlı Ordusu içinde ciddî bir siyasîleşme yaşanmıştır. Jön Türk Hareketi'ne

mensup mektepli subaylar Osmanlı Ordusu'nun bir mensubu olduklarını bir kenara bırakarak, kışlada İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin siyasî temsilcileri, sokakta ise cemiyetin silahlı bir kolu olarak görev yapmaya başlamışlardı. Bu durum, cemiyet dışında herkesi rahatsız etmişti. Ayrıca orduda yapılan tasfiyelerle önemli sayıda alaylı subayın ordudan atılması, askerî birliklere zoraki sadakat yemini yaptırılması ve askerlerin sosyal ve dinî hassasiyetlerinin dikkat-i nazara alınmaması gibi hareketler rahatsızlıkları iyice artırmıştı.

Böylece yatay boyutta cereyan eden gelişmelerle nedenleri oluşan 31 Mart Vak'ası'nın ayak sesleri takriben 4-5 ay öncesinde duyulmaya başlanmıştı. Gerek döneme şahitlik eden zevâtın hatıraları ve gerekse İstanbul'da bulunan yabancı diplomatların raporları, İstanbul'daki durumu tasvir ederken, bir tepki hareketinin varlığını haber vermekteydiler. Hatta askerlerin isyan edeceği ihbarı, ilgili komutanlara saatler önce yapıldığı halde, bu da pek ciddiye alınmamıştır.

Benzer bir pasif duruş, aynı şekilde isyanın patlak vermesinin ardından da gösterilmiştir. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, hâdise üzerine gitmek yerine kabinesinde belli bir değerlendirme yaparak askerî müdahalede bulunulmamasını istemiş ve istifa etmişti. Bu durum, âsileri iyice cesaretlendirmişti. Yıldız Sarayı ise hükümete göre daha cesaretli olmakla birlikte, genel olarak isyan karşısında ürkek kalmıştır.

İsyan günlerinde görevini tam olarak yerine getiren kurum Meclis-i Mebûsan olmuştur. Genel kanaat olarak meşrûtî yönetim karşıtı kabul edilen böyle bir isyan sırasında meclis, en hareketli saatlerde her şeye rağmen açık kalmış ve resmî olarak oturumlara devam etmiştir. Meclis-i Mebûsan, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin bazı mebûslarının âsi askerlerin hedefi oldukları için saklanmalarına veya İstanbul'u terk etmelerine rağmen, Hareket Ordusu'nun İstanbul'un kapılarına dayandığı günlere kadar görevini ifâ etmiş ve 19 Nisan'da da son bir oturum yaparak dağılmıştı. İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli isimlerinden ve Meclis Başkan Yardımcısı Talat Bey'in isyanın dördüncü günü meclise gelerek izin dilekçesi vermesi ve bunu alarak

İstanbul'dan ayrılması da bu bağlamda zikredilecek önemli diğer bir örnektir. Bu süreçte yapılan oturumların resmî gazete *Takvim-i Vekâyi*'de yayınlanması da oldukça önemli bir göstergedir. Böylece Meclis-i Mebûsan'ın isyan günlerinde açık kalması ve oturumlarını yapması, isyanın meşrûtî yönetimi ortadan kaldırdığına dair iddiaların doğru olmadığını net bir şekilde göstermektedir.

İsyanda dikkatleri çeken diğer bir nokta ise isyanın birinci gününün akşamından itibaren âsi askerlerin sokakları terk etmeye başlaması, özellikle de isyanın ikinci günü kışlalarına geri çekilmesi ve şehirdeki hayatın normalleşmesidir. Bu bilgi, 31 Mart Vak'ası'nın birinci aşaması olan isyanın aslında bir veya iki günde sona erdiğini göstermektedir. İlginç olan, aynı şekilde Hareket Ordusu'nun İstanbul'u ele geçirmesi de gerçek anlamda bir gün sürmüştü. Böylece meşhur 31 Mart Vak'ası her ne kadar takvim olarak 12 gün devam etmiş görünse de, aslında başlangıcı ve bitişiyle fiilî olarak sadece iki güne sığmıştır.

İstanbul'da patlak veren isyana, en sert tepki "*Kâbe-i Hürriyet*" olarak adlandırılan Selanik'ten gelmiştir. 1908 İhtilâli öncesinde Jön Türk Hareketi'nin sığınağı olan Selanik'teki pek çok kesimden gelen bu tepkinin nedeni, bu isyanda mektepli subaylar ile mebûsların katledildikleri ve meşrûtî yönetimin sona erdiği şeklinde gelen haberlerdi. Fakat gerçekte bu haberler abartılıydı. Nitekim isyan sırasında katledilenlerden isimleri tespit edilen bir mebûs, bir nâzır ve 10 subay bulunmaktadır. Gerisi sadece bir iddiadır. Yine Meclis-i Mebûsan'ın da açık olması, meşrûtî yönetimin devam ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla İstanbul'daki ilgili gelişmeler Jön Türkler tarafından abartılmış ve bir sonraki hamle için propaganda malzemesi ve ajitasyon aracı olarak kullanılmıştır.

Selanik'te yapılan propaganda her kesimde hemen etkisini göstermiş ve isyanı bastırmak için hızlı bir şekilde Hareket Ordusu diye adlandırılan askerî birlikler hazırlanmıştı. Hareket Ordusu, başta Selanik ve çevresinde bulunan Osmanlı askerî birlikleri olmak üzere Osmanlı hâkimiyetine karşı savaşan Bulgar, Yunan ve Sırp çetelerin-

den, sivil Yahudi ve Arnavut gibi gönüllü unsurlardan oluşmaktaydı. Bunları bazı Osmanlı paşaları kumanda etse de, aslında meşrûiyetleri tartışmalıdır. Zira böyle bir ordunun İstanbul üzerine yürümesi için ne padişahın ne hükümetin ne de meclisin bir emri vardı. Meşrûtî yönetimi kurtarma adına hareket ettiklerini iddia etseler de bunların İstanbul üzerine sefer yapması, geçerli Osmanlı hukukuna göre yasal değildi. Bu şekilde Hareket Ordusu'nun teşkil edilmesi ve merkez üzerine yürümesi de aslında askerî bir isyandan başka bir şey değildi.

Burada bir noktaya daha temas etmek gerekiyor. Dün Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele eden ve Rumeli'de Osmanlı vatandaşlarını katleden kişiler, şimdi isyanı bastırmak ve Meşrûtiyeti kurtarmak için İstanbul üzerine yürüyorlardı! Aynı komitacılar, takriben üç yıl sonra patlak verecek Balkan Harbi'nde bu kez Osmanlı başşehrini işgal etmek için İstanbul önlerine geleceklerdi.

Hareket Ordusu'nun yasallığı tartışması o sıralarda da gündeme gelmiş olacak ki, Yeşilköy'de toplanan Meclis-i Millî'nin ilk icraatı bir beyannâme yayınlayarak bu hareketi meşrûlaştırmak olmuştur. Fakat bu da bir çözüm olmayacaktı, çünkü bu meclisin kendisi de tartışmalıydı. İsyanın bittiği, Meclis-i Mebûsan'ın açık olduğu ve toplantılarına devam ettiği bir sırada İstanbul'u terk eden mebûsların meclis binası ve başşehrin dışında bir Yat Kulübü'nde bir araya gelerek başka bir isim altında toplanmaları, meşrûiyet açısından tartışmalıdır. Burada İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin aldığı bir karar, fiilî olarak bütün Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'na teşmil edilmiştir. Kaldı ki Meclis-i Millî'nin yaptığı iki kritik toplantıda çoğunluğun sağlanıp sağlanmadığı da net değildir. Nitekim ekteki fotoğrafta da görüleceği gibi, mütevazı bir büyüklüğe sahip bu binanın takriben 220-250 kişiye ev sahipliği yapacak bir hacme sahip olmadığını düşünüyoruz. Sonuçları itibarıyla, mahiyetiyle ve çoğunluğuyla meşrûluğu tartışmalı olan bir meclis, kendisi gibi hukukî anlamda problemli olan askerî bir oluşumun seferini kâğıt üzerinde meşrû kılmıştır.

Hareket Ordusu'nun, başarılı bir seferle İstanbul'da hâkimiyeti eline almasının; dönemin bazı kaynaklarında geçtiği şekliyle "*yeni-*

den fethetmesinin" ardından sıra, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine gelmişti. II. Abdülhamid'in hal' edilmesi üç aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşamada, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri 31 Mart Vak'ası'nın birinci gününde saklandıkları evde Sultan'ın hâkimiyetine son verilmesine karar vermişlerdi. Alınan bu kararın, pratiğe aktarılması süreci başlangıçta gizli bir gündem olarak kalmış; hiçbir şekilde açıkça ifade edilmemiş; gerekli şartların oluşması beklenmişti. Sürecin ikinci aşaması, Hareket Ordusu'nun Yeşilköy'e yığınak yapmasının ardından 22 Nisan'da Meclis-i Millî'de yapılan gizli toplantının II. Abdülhamid'in hal' edilmesi kararıyla sonuçlanmasıydı. Meclis-i Millî'nin meşrûiyetinin tartışmalı olması, bunun aldığı ilgili kararı da tartışmalı bir hâle getirmektedir. Bu bağlamdaki ikinci sıkıntı ise Meclis-i Millî'nin bu toplantısında çoğunluğun sağlanıp sağlanmadığıdır. Genel kanaat 200'ün üzerinde mebûsun iştirakı şeklinde olmasına rağmen, gerek Yat Kulübü'nün küçük olmasının ve gerekse çoğunluğun sağlanamadığı şeklindeki bazı iddiaların dikkat-i nazara alınması gerektiği görüşündeyiz.

Önce İstanbul, ardından Yıldız Sarayı'na hâkim olunmasının ardından üçüncü aşamaya sıra gelmiştir. 27 Nisan'da Meclis-i Mebûsan'da yapılan oturumda Sultan II. Abdülhamid'in hal' edilmesine resmen karar verilmiş; bunun fetvası hazırlatılmış ve oylanarak süreç neticelendirilmiştir.

33 yıllık Abdülhamidî yönetime son veren bu son gelişmeyle alakalı üç önemli problem gündeme getirilmelidir: Öncelikle Meclis-i Mebûsan, Osmanlı hükümdârını tahttan indirme yetkisi olmadığı halde, bu yetkiyi üzerine alarak hareket etmiştir. Kanun-i Esâsî böyle bir yetkiyi meclise vermemesine rağmen meclisin böyle bir gündemle toplanarak Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirmesi yasal değildi. Meclisin bunu yapması anayasayı ihlâl etmek anlamına gelmektedir. İkinci olarak, Meclis-i Millî'nin Yeşilköy'de gayr-i meşrû ilan ettiği Tevfik Paşa hükümetinin bir üyesi Şeyhülislâm'dan hal' fetvası almasının da hukûken sıkıntılı olduğunu düşünüyoruz. Meşrû olmayan bir Şeyhülislâm'ın verdiği fetva ne kadar meşrûdur? Şayet Meclis-i

Millî'nin o günlerde aldığı karar o kadar bağlayıcı değilse, Hareket Ordusu'nun meşrûiyeti ne olacaktır?

Bu arada ilgili fetvanın metnine de temas etmek gerekiyor. Fetva, tarihî olarak ispatı çok zor abartılı suç istinatlarını ihtiva etmektedir. Fetvada dile getirilen hususlar, tarihî gerçeklerden daha ziyade kökleri II. Abdülhamid-Jön Türk Mücadelesi yıllarına kadar geri giden ve Jön Türkler tarafından propagandası yapılan bir takım iddialara dayanmaktadır. Fetvada geçen "*büyük bir fitne*" iddiası ise, 31 Mart Vak'ası'na işaret etmektedir. Buna göre, II. Abdülhamid bu olayı çıkartarak Müslümanları birbirine kırdırmıştır. Bunun da gerçek olmadığı yukarıdaki sayfalarda fazlasıyla izah edilmiştir. Aslında burada yapılan sadece, dinî bir kurumun ve geleneğinaçık bir şekilde siyasete alet edilmesidir. Ancak böylesi bir fetva, bu çalışmamızda ele aldığımız süreci meşrulaştırabilir ve nihaî olarak bitirebilirdi. Nitekim öyle de olmuştur.

Meclis-i Mebûsan'ın bu tartışmalı oturumuyla alakalı olarak temas edilmesi gereken son bir husus ise içtimâ sırasında askerî kanadın mecliste hazır bulunmasıydı. Bu önemli oturumda 200 civarında subay, meclisin localarında yerlerini alarak oylamayı takip etmişlerdi. Hareket Ordusu Komutanı Mahmud Şevket Paşa ve bazı subaylar Meclis Başkanı'nın odasında yerlerini almışlardı. Neredeyse mebûs başına bir zâbit, oylama sırasında mecliste bulunmaktaydı. Sıkıyönetimin ilan edildiği bir şehirde ve adam başı bir subayın olduğu bir mecliste mebûsların aldıkları bu kritik karar, meşrûtî yönetimin varlığını ve hür iradeyi ne kadar ve nasıl yansıtmaktadır, varın siz düşünün.

Bu şekilde gerçekleştirilen tartışmalı gelişmeler zinciri neticesinde, Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve 31 Mart Vak'ası da sona ermiştir. Jön Türkler, bu isyanın ortaya çıkardığı fiilî şartları çok iyi bir şekilde kullanarak, bu çalışma kapsamında net bir şekilde ortaya konduğu gibi, askerî darbe yoluyla kadim düşmanları II. Abdülhamid'i tahttan indirmek suretiyle nihaî amaçlarına ulaşmışlardır. Meclis-i Mebûsan'ın ilgili kararı ve hal' fetvası, bu darbeye bir kılıf olmaktan

veya ona siyasî ve dinî bir meşrûiyet kazandırmaktan öte bir anlam taşımamaktadır. Gerisi ise, teferruattır.

31 Mart Vak'ası süreciyle alakalı olarak gündeme getirilen önemli hususlardan biri, yabancıların bu isyandaki rolleridir. Özellikle de İngiltere ve Almanya üzerinde yoğunlaşan bu iddiaların, mutlak olarak ispatına yönelik kesin bir bilgi veya belge ortaya konulamamaktadır. Bunu ifade etmekle birlikte, bu tür işlerin belgesinin olmayacağının da belirtilmesi gerekiyor; bu türden belgeler varsa dahi, ya imha edilirler ya da gün yüzüne çıkarılmazlar. Bu tür bilgilere, iddialara ve yorumlara ancak bazı hatıralarda ve benzeri yayınların satır aralarında rastlanır. Şayet böyle bir ipucu yakalanabiliyorsa ve bu, ilgili olayın genel mantığı ile kurgusuna ters düşmüyorsa, ihtimal olarak gündeme getirilebilir.

Nitekim kadim Osmanlı tarihinden başlayarak modern Türkiye tarihinden günümüze kadar cereyan eden bütün askerî darbelerde gündeme getirilen yabancı parmağı iddiaları ne kadar ispatlanabiliyorsa, aynı şekilde 31 Mart Vak'ası'ndakiler de o kadar kanıtlanabilir. Özellikle de Osmanlı Devleti'nin duraklama ve çözülme sürecinde cereyan eden bütün ihtilâller de Avrupalı devletlerin etkisi ve rolü olduğu çeşitli biçimlerde kaynaklarda geçmektedir. Benzer şeyler Türkiye'de cereyan eden modern askerî darbeler için de söylenmektedir. Bu genel tespitlerden hareketle tekrar 31 Mart Vak'ası'ndaki İngiliz ve Alman etkilerine ve rollerine dönersek, bu konuda kaynaklarda ve araştırma eserlerinde dile getirilen iddialar, 31 Mart Vak'ası'nın mantığı ve genel kurgusuyla çelişmemektedir. Hatta örtüşmektedir de denebilir. Bu iki devletin, önce İngiltere'nin, ardından Almanya'nın olmak üzere, farklı iki aşamada devreye girdiğini düşünüyoruz. İngiltere'nin 31 Mart Vak'ası'nın birinci aşaması olan isyanın patlak vermesinde etkin olduğu; Alman Kaiserreich'ının ise bu isyanın Hareket Ordusu tarafından bastırılması sırasında devreye girdiği söylenebilir.

31 Mart Vak'ası'nın mahiyeti ve fâilleri konusunda, gerek dönemin kaynaklarında ve gerekse araştırma eserlerinde birbirleriyle çelişen

çok farklı iddialar gündeme getirilmektedir. Vakıanın mahiyeti konusunda genel kanaat isyanın "*irticaî*" bir hareket olduğu şeklindedir. İsyana katılan askerlerin, medrese talebelerinin ve hocaların "*şeriat*" hükümlerinin uygulanmasına dair dile getirdikleri taleplerinden dolayı böylesi bir adlandırma yapılmaktadır. Özellikle de İttihâd ve Terakki Cemiyeti mensupları ve bunlara sempati duyanlar, böylesi bir kavramsallaştırmada bulunmaktadırlar. İrticaî bir vakıa olarak değerlendirenlerin bir kısmı ise kelimenin ihtiva ettiği "*geriye dönme*" anlamından hareketle, dine dönüşten daha ziyade Meşrûtiyeti ortadan kaldırarak mutlakî yönetime yeniden dönmeye matuf bir isyan olarak görmektedirler.

Hâdiseyi bu şekilde değerlendirenlerin kanaatine göre, bu isyanı çıkaranlar İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin muhalifi gruplardır. Başta Sultan II. Abdülhamid ve Ahrâr Fırkası olmak üzere, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, bunların kandırdıkları askerler, medrese talebeleri, hocalar ve dış güç olarak ise İngiltere bu isyanın gerçek failleri olarak görülmektedir.

Buna karşın ikinci genel bir iddiayı gündeme getirenler ise bu isyanın İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin bir "*komplosu*" olduğu üzerinde durmaktadırlar. Özellikle cemiyet muhalifleri ve başlangıçta cemiyet mensubu olup da sonradan ayrılanların dile getirdikleri bu görüşe göre, 31 Mart Vak'ası İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne mensup tebdîl-i kıyafet dolaşan subayların önderliğinde askerler provoke edilerek çıkarılmıştır. Bu noktada cemiyetin temel amacı ise Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirmek ve iktidarı ele geçirmekti. Bu iddiayı gündeme getirenlerin ekseriyeti, olayın irticaî bir mahiyete sahip olduğuna inanmamaktadırlar.

Üçüncü görüşü savunanlar ise bu isyanı meşrûtî yönetim karşıtlığından daha ziyade İttihâd ve Terakki Cemiyeti ve yönetimi karşıtı bir "*tepki*" olarak değerlendirmektedirler. Özellikle de bazı akademik çalışmalarda yer verilen bu düşünceye göre, meşrûtî yönetime geçilmesiyle birlikte başlayan süreçte ortaya çıkan siyasî, iktisadî ve sosyo-psikolojik bazı sorunlar ve bunların ortaya çıkmasında doğ-

rudan veya dolaylı olarak etkisi olan İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin yanlış siyasetleri, 31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesine neden olmuştur. İsyanın çıkmasında etkili olan aktörler ise bu sorunlardan dolayı mağdur olan askerî ve sivil olmak üzere geniş bir muhalif cepheden oluşmaktadır.

Yakın tarihimizde cereyan eden böyle bir siyasî hâdisenin bu şekilde çok farklı kontekstlerde gündeme gelmesinin nedeni, sadece 31 Mart Vak'ası'nın bu karmaşık yapısı değildir. Konuyu ele alan tarihçilerin kendi siyasî ve toplumsal görüşlerini de doğrudan işin içine katmaları ve daha da önemlisi bu vakıa üzerinden siyasî bir hesaplaşmaya gitmek istemeleri, bunun bir problemli hâl almasına neden olmuştur/olmaktadır. Burada özellikle Türkiye'nin yaşadığı siyasî, sosyal ve kültürel değişimler ve kırılmalar da belli oranda rol sahibidir.

Aslında başlangıçta bu konu öyle çok da tartışmalı değildi. 31 Mart Vak'ası'nın mahiyeti ve fâilleri belli meşrûtî yönetim karşıtı bir "*irtica*" isyanı olarak görülmesi, genel bir kabul; hatta neredeyse bir paradigma hâlini almıştı. Nitekim Aksun da bu hâdisenin bir "*irtica*" eylemi olduğu söylemini, "*ilk anlarda oluşmuş resmî bir İttihatçı görüşü*" olarak değerlendirmektedir.[1] Genel görüşün dışında cılız kalan farklı yaklaşımlar da ilgili kaynaklarda bir şekilde geçmekteydi. Fakat bunlar muhaliflerin tespitleri olarak kabul edildiği için, ya gündeme gelmemekteydi ya da genel kanaatin gölgesinde kalmaktaydılar.

Böylesi bir tablonun oluşmasının nedenlerinden biri, Türk siyasî hayatına hâkim olan yapının ve kültürün Osmanlı tarihi algısını belirlemesiydi. Türkiye'deki siyasî yelpaze hangi rengi ve tonu alırsa, buna göre Osmanlı resmi veya tasviri yeniden şekillenmektedir. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında ve tek parti döneminde çok olumsuz bir Osmanlı algısı söz konusuydu. Bu algıyı şekillendiren en önemli tarihî olgu ise Sultan II. Abdülhamid-Jön Türk Mücadelesi olmuştur. Nitekim Jön Türk şemsiyesi altında bu mücadeleye katılan veya bir şekilde bunun sonuçlarını yaşayan sivil ve askerî zevât, sonraki yıllarda Osmanlı tarihinin akışına hükmetmişler; daha da önemlisi modern

Türkiye'nin kuruluşunu ve şekillendirilmesini gerçekleştirmişlerdir. Bunu yaparken de Osmanlı mirasını reddetmişlerdir. Bu redd-i mirastan en fazla nasibini alan ise II. Abdülhamid ve dönemi olmuştur.

Bu arada Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarında patlak veren bazı isyanların izahı yapılırken "*irtica*" söyleminin merkeze yerleştirilmesinde, 31 Mart Vak'ası'nın ilham kaynağı olduğu söylenebilir. Nitekim modern Türkiye'nin ilk yıllarından itibaren başlayarak günümüze kadar gelen süreçte "*meşrûtî yönetim*" karşıtlığının yerini "*demokrasi*" alırken, şeriat taraftarlığı iddiaları söylemde yerini hâlen korumaktadır. Böylece irtica söylemine tarihî bir altyapı sağlanmış ve bir şekilde kavramsallaştırılması tamamlanmıştır. Nitekim bu söylem gerektiğinde günümüzdeki şartlara göre tekrar gündeme getirilmektedir. Zürcher de buna atıfta bulunarak, 31 Mart Hâdisesi'nin Türkiye'de laikliği savunanlar için "*İslâmcı köktenciliğin tehlikesini hatırlatan bir olgu*" hâlini aldığının altını çizmektedir.[2]

1950'lilerden sonra başlayan süreçte yaşanan siyasî ve kültürel dönüşmeye paralel olarak geleneksel Osmanlı tarihi algısı da önemli oranda bir değişim geçirmiştir. Nitekim Türk siyasetindeki hâkim ağırlık sağa kaydıkça, Türkiye'deki Osmanlı tarihi algısı da bundan etkilenmiştir. Önceleri dışlanan ve küçümsenen; bir şekilde redd-i miras edilen Osmanlı Devleti, artık Türkiye'nin bir rakibi veya zıddı olarak değil, onun bir devamı olarak ele alınmaya başlanmıştır. Osmanlı tarihi algısındaki bu değişim, Sultan II. Abdülhamid'in şahsına, dönemine ve elbette 31 Mart Vak'ası'na yaklaşımı da etkilemiştir. Özellikle de 1980'li ve 1990'lı yıllardan itibaren yapılan çalışmalarda bu konular hakkındaki tasvirler ve neticeler dönemin tarihî gerçekleriyle çok daha fazla örtüşmektedir. Akademik camiada yapılan yayınlarda bu durumun tespiti çok daha net bir şekilde yapılabilir.

31 Mart Vak'ası'nın yapısı ve muhtevası hakkındaki araştırmalarda gelinen bu noktaya rağmen, isyanın çok önemli bir boyutunun ihmal edildiğinin de gözden kaçırılmaması gerekiyor. Bu vakıanın Osmanlı ve modern Türk tarihine getirmiş olduğu siyasî, askerî ve sosyal sonuçlar hemen hemen hiç araştırılmamıştır. Özellikle de Os-

manlı Devleti'nin tasfiye edilmesi sürecinin ve günümüzde modern zamanlara kadar gelen birçok siyasî, askerî ve toplumsal meselenin bu isyanın sonuçlarıyla bir şekilde alakası olduğunu düşünüyoruz. Hâdisenin bu boyutu bugüne kadar yeterince ele alınmamış ve tartışılmamıştır. Önümüzdeki çalışmada hâdisenin özellikle de Balkan Harbi Faciası'nın sonuçlarına kadar olan kısmını ele almayı arzuluyoruz.

31 Mart Vak'ası süreciyle alakalı olarak altı çizilmesi gereken son bir husus ise, ordunun yönetime müdahale etmesinin bir gelenek hâlini alması; daha da önemlisi gerek "*söylem*" ve gerekse "*aksiyon*" olarak bunun Cumhuriyet Türkiyesi'ne miras kalmasıdır. Nitekim Tanör de Hareket Ordusu'nun bu seferini "*ilk doğrudan müdahale*" olarak kabul etmekte ve bu şekilde Cumhuriyet yıllarında da sürdürülen bir "*partilerüstü söylem*" çizgisinin ortaya konulduğundan bahsetmektedir.[3]

Gerçekten de yakın tarihimize bakıldığında, belli aralıklarla benzeri iddialarla birçok askerî darbenin yapıldığı ve bunların ardından Türk siyasetinin yeniden şekillendirildiği görülecektir. Böylesi bir geleneğin ve mirasın tarihî kökleri, yukarıdaki sayfalarda da temas edildiği gibi, Osmanlı modernleşmesine kadar geri gitmektedir.

Modern siyasî askerî darbeler süreci, Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri'nin bir neticesi olarak toplumsal aktörlerin dönüşmesinin ardından patlak veren 1876 Darbesi'yle başlamış; bu çalışma kapsamında ele alınan 1908 ve 1909 İhtilâlleriyle devam etmiştir.

İşte bu şekilde oluşan Osmanlı modern darbeler geleneği, Türkiye'yi bir gölge gibi takip etmekte; birçok siyasî ve sosyal tartışma ile toplumsal ayrışmayı da beraberinde gündeme getirmektedir.

NOTLAR

1 Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, s. 209.
2 Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, s. 108.
3 Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 190.

HÂDİSENİN KRONOLOJİSİ

1908

23 Temmuz

- Meşrûtî yönetimin yeniden ilanı

22 Temmuz-31 Temmuz

- Said Paşa'nın birinci meşrûtî sadareti

1 Ağustos-6 Ağustos

- Said Paşa'nın ikinci meşrûtî sadareti

1 Ağustos

- Kanun-i Esâsî'ye sadakat yemininin Harbiye Nezâreti'nde yapılması

1 Ağustos

- Edirne'de askerî isyanın patlak vermesi

7 Ağustos

- Kâmil Paşa'nın sadarete getirilmesi

25 Ağustos

- Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti'nin kurulması

13 Eylül

- Ordudaki tensikât için toplantı yapılması

14 Eylül

- Ahrâr Fırkası'nın kurulması

5 Ekim

- Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi

6 Ekim

- Avusturya'nın Bosna-Hersek'i iltihak etmesi

13 Ekim

- Kör Ali Olayı: Meşrûtî yönetim altında ilk şeriat talebi

13 Ekim

- Giritli Greklerin Yunanistan'la birleşme kararını almaları

19 Ekim

- Üçüncü Avcı Taburları'nın Selanik'ten İstanbul'a getirilmesi

29 Ekim

- Kör Ali ve bir arkadaşının düzeni değiştirmek suçundan idam edilmesi

31 Ekim

- Taşkışla'da bulunan ve Cidde'ye gönderilmek istenen askerlerin isyanı

10 Kasım

- Derviş Vahdeti'nin *Volkan*'ı çıkarmaya başlaması

16 Kasım

- *Serbestî*'nin yayına başlaması

3 Aralık

- Sultan II. Abdülhamid'in eski yaverlerinden İsmail Mahir Paşa'nın öldürülmesi

2 Aralık

- Dördüncü Avcı Taburu'nun İstanbul'a varması

17 Aralık

- Meclis-i Mebûsan'ın açılması

1909

1 Ocak

- Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda bütün mebûslara yemek vermesi

12 Ocak

- Fedakâran-ı Millet Cemiyeti Merkezi'nin polis tarafından basılması ve yöneticilerinin tutuklanması

13 Ocak

- Enver Bey'in Berlin Askerî Ateşeliği'ne tayin edilmesi

27 Ocak

- Mekteb-i Harbiye öğrencilerinin boykotları

5 Şubat

- İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin kuruluşunun ilan edilmesi

12 Şubat

- Dâhiliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa ve Adliye Nâzırı Refik Bey'in istifa etmesi

13 Şubat

- Kâmil Paşa hükümetinin meclisteki oylamayla düşürülmesi
- Hüseyin Hilmi Paşa'nın hükümet kurması

21 Şubat

- Ordu mensuplarının siyasetle iştigal etmelerinin yasaklanması

27 Şubat

- Mezuniyet düzenlemelerine karşı medrese talebelerinin Bayezid Camii önünde gösteri yapmaları

29 Mart

- Yıldız Sarayı'ndaki Arnavut askerlerin Türk askerlerini kışladan çıkarmak istemeleri, Birinci Ordu Komutanı'nın bunlara müdahale etmesi ve bunların dağıtılması

31 Mart

- Tasfiye edilen subayların gösteri yapmaları

3 Nisan

- İttihâd Muhammedî Cemiyeti'nin büyük bir katılımla Ayasofya Camii'nde bir mevlid merasimi yapması

7 Nisan

- *Serbestî* Başyazarı Hasan Fehmi Bey'in katledilmesi

8 Nisan

- Hasan Fehmi Bey'in büyük bir katılımla defnedilmesi

13 Nisan

- Taşkışla'daki Dördüncü Avcı Taburu askerlerinin isyanı başlatmaları
- Lazkiye Mebûsu Arslan Bey'in katledilmesi
- Adliye Nâzırı Nâzım Paşa'nın katledilmesi
- Meclis-i Mebûsan Reisi Ahmed Rıza Bey'in istifa etmesi
- Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifa etmesi
- Meclis-i Mebûsan'ın açılarak oturum yapması
- İsyanın Selanik'te duyulması ve büyük bir gösterinin yapılması
- Selanik'te yapılan toplantı neticesinde isyanı bastırmak için asker çıkartılmasına karar verilmesi

14 Nisan

- Tevfik Paşa'nın sadarete getirilmesi
- Selanik'te büyük bir mitingin yapılması
- Enver Bey'in Selanik'e gelmek için Berlin'den yola çıkması
- Âsi askerlerin kışlalarına dönmesiyle isyanın sona ermesi

15 Nisan

- Meclis-i Mebûsan'ın reisliğine Halep Mebûsu Mustafa Efendi'nin seçilmesi
- Âsâr-ı Tevfik savaş gemisi komutanı Ali Kabulî Bey'in öldürülmesi
- Hassa Ordusu Komutanı Mahmud Muhtar Paşa'nın İstanbul'u terk etmesi
- Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye'nin beyannâme ilan ederek, askerleri meşrûtî yönetime itaate çağırması
- Hareket Ordusu'nun Selanik'ten sevkiyatına başlanması

16 Nisan

- Hareket Ordusu'nun Küçükçekmece Tren İstasyonu'nu işgal etmesi

17 Nisan

- Meşrûtî yönetimin bir saldırıya uğramadığını anlatmak için bir grup mebûsun Edirne'ye gitmesinin kararlaştırılması
- İstanbul'daki bütün siyasî oluşumların Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'yi kurmaları ve beyannâmelerini ilan ederek siyasî olarak uzlaştıklarını ilan etmeleri
- Hareket Ordusu'nun ilk birliklerinin Ali Galip Bey'in komutasında Çatalca'ya ulaşması
- Hurşit Paşa'nın başkanlığında bir nasihat heyetinin Çatalca'ya gelmesi
- Çatalca'dan İstanbul'a giren silahsız askerlerin Meclis-i Mebûsan ve Yıldız Sarayı'nı ziyaret etmeleri

18 Nisan

- Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa'nın, Hareket Ordusu komutanlarıyla görüşmek üzere Hadımköy'e gelmesi

19 Nisan

- Yeşilköy'ün Hareket Ordusu tarafından işgal edilmesi
- Meclis-i Mebûsan'ın son toplantısını yaparak dağılması

20 Nisan

- Hareket Ordusu'nun yığınak yapmaya devam etmesi
- İttihâd ve Terakki Cemiyeti üyelerinin, Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'den ayrılmaları

21 Nisan

- Mahmud Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu'nun komutasını almak için Selanik'ten hareket etmesi
- 150'ye yakın Türk öğrencisinin Paris'te gösteri yaparak II. Abdülhamid aleyhinde slogan atmaları

22 Nisan

- Mahmud Şevket Paşa'nın Yeşilköy'e gelerek Hareket Ordusu'nun komutasını alması

- Meclis-i Millî'nin Yeşilköy'de Yat Kulübü'nde toplanarak Hareket Ordusu'nun seferinin meşrû olduğuna dair karar alması
- Gizli oturumda, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi kararının alınması

23 Nisan

- Sultan II. Abdülhamid'in son Cuma Selamlığı
- Tersâne-i Âmira kumandanının Yeşilköy'e gelerek donanmanın cemiyetin emrinde olduğunu bildirmesi

24 Nisan

- Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmeye başlaması
- Topkapı ve Edirnekapı üzerinden ilerleyerek Taksim Kışlası ve Taşkışla'yı işgal etmesi

25 Nisan

- İstanbul'da sıkıyönetimin ilan edilmesi
- Meclis-i Millî'nin, İstanbul'da toplanmak üzere dağılması ve İstanbul'a doğru yola çıkması

27 Nisan

- Yıldız Sarayı'nın işgal edilmesi
- Meclis-i Mebûsan kararıyla Sultan II. Abdülhamid'in hal' edilmesi
- V. Mehmed'in tahta çıkması
- II. Abdülhamid'e hal' kararının tevdi edilmesi ve Selanik'e sürgüne gönderilmesi

25 Nisan

- Divan-ı Harbî Örfî'nin kurularak âsilerin yargılanmasına başlanması

3 Mayıs

- İlk idamların icra edilmesi

KAYNAKLAR

ANA KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.

Die grosse Politik der Europäischen Kabinette 1874-1914, Johannes Lepsius/ Abrecht Mendelssohn Bartholdy/Friedrich Thimme (Yay.), Cilt 25 Kısım 2, Berlin 1927.

Papers Relation to the Foreign Relations of the United States, Washington 1914.

HATIRAT

Kitaplar

Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Muhasebeleri*, Enver Koray (Yay.), Ankara 1985.

Ahmed Emin, *Die Türkei*, Gotha 1918.

Ahmed Sâib, *Târih-i Meşrûtiyet veŞark Mes'el-i Hâzırası*, Dersâadet 1328.

Albatı, Eşref: *Canlı Tarihler*, Cilt 2, İstanbul 1945.

Ali Cevad Bey, *İkinci Meşrûtiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, Faik Reşit Unat (Yay.), Ankara 1985.

Ali Haydar Mithat, *Hâtıralarım 1872-1946*, İstanbul 1946.

Apak, Rahmi: *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988.

Atay, Falih Rıfkı: *Çankaya*, İstanbul 1980.

Başmabeyinci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Şemsettin Kutlu (Yay.), İstanbul [?].

"Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrûtiyet ve Mütareke Hatıraları, Hürmen, F. Rezan (Yay.), Cilt 1, İstanbul 1993.

Birgen, Muhittin *İttihat ve Terakki'de On Sene: İttihat ve Terakki Ne İdi?*, Zeki Arıkan (Yay.), İstanbul 2006.

Bleda, Mithat Şükrü: *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul 1979.

Bayar, Celâl: *Ben de Yazdım Milli Mücâdeleye Gidiş*, Cilt 1, İstanbul 1997.

Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, Selim Kutsan (Yay.), İstanbul 1990.

Duru, Kâzım Nâmi: *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul 1957.

Ertürk, Hüsamettin: *İki Devrin Perde Arkası*, Samih Nafiz Tansı (Yay.), İstanbul 1996.

Farkas, Paul: *Staatsstreich un Gegenrevolution in der Türkei*, Berlin 1909.

Halide Edip, *Memoirs of Halidé Edib*, Londra 1926.

Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, 2. Baskı, İstanbul 1989.

Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrûtiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, İsmail Kara (Yay.), 2. Baskı, İstanbul 2000.

İhsan, Ahmet: *Matbuat Hatıralarım 1888-1923*, Cilt 2, İstanbul 1931.

İnönü, İsmet: *Hatıralar*, Sabahattin Selek (Yay.), 2. Baskı, İstanbul 1992.

İrtem, Süleyman Kâni: *Yıldız ve Jön Türkler: İttihat-Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, Osman Selim Kocahanoğlu (Yay.), İstanbul 1999.

------: *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu: Abdülhamid'in Selanik Sürgünü*, Osman Selim Kocahanoğlu (Yay.), İstanbul 2003.

------: *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*, Osman Selim Kocahanoğlu (Yay.), İstanbul 2003.

İsmail Kemâl Bey'in Hatıratı, Sommerville Story (Yay.), Adnan İsmailoğulları/ Rubin Hoxha (Trc.), İstanbul 2009.

Knight, Edward Frederick: *The Awakening Of Turkey A History Of The Turkish Revolution*, Londra 1909.

Karabekir, Kâzım: *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, 2. Baskı, İstanbul 1995.

Kuran, Ahmed Bedevî: *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1956.

------: *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Baskı, İstanbul 2000.

------: *Harbiye Mektebi'ndeki Hürriyet Mücadelesi*, İstanbul 2009.

Kutschbach, Albin: *Die türkische Revolution im Juli 1908 im April 1909*, Halle [1910].

Külçe, Süleyman: *Firzovik Toplantısı ve Meşrûtiyet*, İzmir 1944.

Lermioğlu, O. Nuri *Halkın İstemediği İnkılap: Meşrûtiyet*, İstanbul 1976.

Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri*, Erol Kılıç (Yay.), İstanbul 1999.

McCullagh, Francis: *Abdülhamid'in Düşüşü: Osmanlı'nın Son Günleri*, Nihal Önol (Trc.), 2. Baskı, İstanbul 2005.

Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları, Bülent Demirtaş (Yay.), İstanbul 1988.

Mehmed Murad, *Tâtlı Emeller Acı Hakikatler*, İstanbul 1330.

Mehmed Salahaddin, *Bildiklerim*, Kahire 1334/1918.

Mevlanzâde Rıfat, *Bir İhtilâlin Hikâyesi*, Berire Ülgendi (Yay.), İstanbul 1996.

Nasuhoğlu, Ahmet Muhtar, *Yâd-ı Mâzi ve Hayatımın Tarihi: Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Hukukçunun Hatıraları*, Ömer Hakan Özalp/Ayşe Raziye Özalp (Yay.), İstanbul 2007.

Nur, Rıza: *Hayat ve Hatıratım*, Cilt 1-2, İstanbul 1967.

------: *Hürriyet ve İ'tilâf Nâsıl Doğdu Nâsıl Öldü*, İstanbul 1919.

Okyar, Fethi: *Üç Devirde Bir Adam*, Cemal Kutay (Yay.), İstanbul 1980.

Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Husûsiyye ve Siyâsiyesi*, İstanbul 1327.

Osmanoğlu, Ayşe: *Babam Abdülhamid*, İstanbul [?].

Osmanoğlu, Şadiye: *Babam Abdülhamid: Saray ve Sürgün Yılları*, 2. Baskı, İstanbul 2007.

Ramsay, William Mitchell: *The Revolution in Constantinople and Turkey*, Londra 1909.

Resneli Ahmed Niyazi, *Hâtırât-ı Niyâzî Yahûd Târihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmâniden Bir Sahife*, İstanbul 1324.

Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet, Meşrûtiyet ve Cumhuriyet Hatıraları, Hürmen, Fatma Rezan (Yay.), İstanbul 2000.

Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, M. Ertuğrul Düzdağ (Yay.), İstanbul [?].

Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrûtiyet Olayları (1908-1909), Bayram Kodaman/Mehmet Ali Ünal (Yay.), Ankara 1996.

Süleyman Nazif, *Yıkılan Müesses*, İstanbul 1927.

Sultan Abdülhamid-i Sânî'ye Dâ'ir, İstanbul 1918.

Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım: Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vak'ası*, Hümeyra Zerdeci (Yay.), İstanbul 2004.

Şeyh Muhsin Fânî, *10 Temmuz İnkılâbı ve Netâyici*, İstanbul 1336.

Temo, İbrahim: *İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılâbı Milliye Dair Hatıratım*, Mecidiye 1939.

Turan, Mustafa: *Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Olan Taş Kışlada 31 Mart*, İstanbul 1964.

Turgay, Asaf: *İbret*, 2. Kısım, İstanbul 1962.

Türkgeldi, Ali Fuad: *Görüp İşittiklerim*, 3. Baskı, Ankara 1984.

Uran, Hilmi: *Hatıralarım*, İstanbul 1959.

Uzer, Tahsin: *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, 3. Baskı, Ankara 1999.

Yunus Nâdi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî*, Dersaadet 1325.

Yalçın, Hüseyin Cahit *Siyasal Anılar*, 2. Baskı, İstanbul 2000.

Yalman, Ahmed Emin: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 1, İstanbul 1970.

Makaleler

Boppe-Vigne,Catherine: "Auguste Boppe'nun Kaleminden 31 Mart Vak'ası", *Toplumsal Tarih*, Sayı 43, İstanbul 1997, s. 14-25.

Çapa, Mesut: "İkinci Meşrûtiyet'te Siyasî Hayatın Farklı Bir Yorumu: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Fırıldakları Yahud Tarih-i Mâtem", *Toplumsal Tarih*, Sayı 8, s. 55-59.

Goltz, Freiherrn von der: "Die Katastrophe in der Türkei: Ein Überblick und sein Wahnwort", *Neue Freie Presse*, 21 Nisan 1909, Sayı 16044, s. 1.

Küçük Hamdi, "Kezâ", *Beyânu'l-Hak*, 8 Haziran 1325 [21 Haziran 1909], Sayı 30, s. 699-700.

------: "Kezâ", *Beyânu'l-Hak*, 15 Haziran 1325 [28 Haziran 1909], Sayı 31, s. 723-725.

------: "Otuzbir Mart Hâdisesî(Meclis-i Meb'ûsân'da)", *Beyânu'l-Hak*, 22 Haziran 1325 [5 Temmuz 1909], Sayı 32, s. 747-748.

------: "Kezâ", *Beyânu'l-Hak*, 8 Haziran 1325 [21 Haziran 1909], Sayı 30, s. 697-700.

Mehmed Fatin, "31 Mart Vak'ası'na Dâ'ir", *Beyânu'l-Hak*, Sayı 33, s. 768-771.

Orbay, Rauf, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, İstanbul 1962, s. 80-82.

Öztuna, Yılmaz/Yüksel Orhan: "Galip Paşa'nın Hâtıraları: 31 Mart Vak'ası", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 7, İstanbul 1966, s. 26.

------: "Galip Paşa'nın Hâtıraları: 31 Mart Vak'ası", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 7, İstanbul 1966, s. 20-26.

------, "Galip Paşa'nın Hâtıraları: Sultan Hamid'in Hal'i", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 8, İstanbul 1966, s. 77-84.

Sedes, Halil: "İhtilâlin Mukadderatı ve Canlı Bir Hatıra", *Tarih Hazinesi*, Sayı 15, İstanbul 1952, s.762-766.

Şeref, Abdurrahman, "Sultan Abdülhamid-i Sânî: Sûret-i Hal'î", *Sultan Abdülhamid-i Sânî'ye Dâ'ir*, İstanbul 1918, s. 3-8.

Vambery, Hermann "Die Revolution in der Türkei", *Neue Freie Presse*, 20 Nisan 1909, Sayı 16045, s. 2.

------: "Die Revolution in der Türkei", *Neue Freie Presse*, 20 Nisan 1909, Sayı 16045, s. 2.

Vambery, Armin: "Die Absetzung des Sultans", *Pester Lloyd*, 28 Nisan 1909, Sayı 100, s. 1.

Yalçın, Hüseyin Cahid: "Sultan Hamid'in İlk ve Son Ziyafeti", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, İstanbul [1962], s. 46-47.

------: "31 Mart'ın Provası ve Kendisi", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, İstanbul [1962], s. 136-137.

------: "31 Mart'ın Provası ve Kendisi", *Yakın Tarihimiz*, Cilt I, İstanbul [1962], s. 137.

------, "1908 İnkılâbı İnkılâpçı Değildi", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 2, İstanbul 1962, s. 179-130.

İKİNCİ ELDEN KAYNAKLAR

Ahmad, Feroz: *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Yavuz Alogan (Trc.), 5. Baskı, İstanbul 2006.

------: *İttihatçılıktan Kemâlizme*, Fatmagül Berktay (Trc.), İstanbul 1985.

Aksun, Ziya Nur: *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, İstanbul 1994.

Akşin, Sina: *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, 3. Baskı, Ankara 1994.

Alkan, Ahmet Turan: *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara 1992.

Alkan, Necmettin: *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı*, İstanbul 2006.

------: *Mutlakiyetten Meşrûtiyete Sultan II. Abdülhamid ve Jön Türkler*, İstanbul 2009.

Albayrak, Sadık: *31 Mart Vak'ası Gerici Bir Hareket mi? İrtica'ın Tarihçesi I*, İstanbul 1987.

Atilhan, Cevat Rıfat: *31 Mart Faciası*, İstanbul 1971.

Avcı, Halil Ersin: *İngiliz Gizli Raporu Türkiye 1908*, İstanbul 2005.

Avcıoğlu, Doğan: *31 Martta Yabancı Parmağı*, Ankara 1969.

Aydemir, Şevket Süreyya: *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt 2, 6. Baskı, İstanbul 1995.

------: *Tek Adam: Mustafa Kemâl 1881-1919*, Cilt 1, 18. Baskı, İstanbul 1999.

Bayur, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1 Kısım 2, 4. Baskı, Ankara 1991.

Bıyıklı, Mustafa: *Türk Dış Politikası/Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri*, İstanbul 2008.

Birinci, Ali: *Hürriyet ve İtilâf Fırkası: II. Meşrûtiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul 1990.

------: *Tarih Yolunda: Yakın Mâzinin Siyasî ve Fikrî Ahvâli*, İstanbul 2001.

Carr, Edward Hallett: *Tarih Nedir?*, Misket Gizem Gürtürk (Trc.), 10. Baskı, İstanbul 2008.

Cüceloğlu, Doğan: *"Keşke"siz Bir Yaşam İçin İletişim*, 33. Baskı, İstanbul 2010.

Danişmend, İsmail Hami: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, İstanbul 1955.

Danişmend, İsmail Hami: *Sadr-ı a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara göre 31 Mart Vak'ası*, İstanbul 1961.

Georgeon, François: *Sultan Abdülhamid*, Ali Berktay (Trc.), İstanbul 2006.

Güresin, Ecvet: *31 Mart İsyanı*, İstanbul 1998.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemâl *Son Sadrazamlar*, Cilt 3, 3. Baskı, İstanbul 1982.

İacovella, Ancelo: *Gönye ve Hilal: İttihad-Terakki ve Masonluk*, 2. Baskı, İstanbul 2005.

Kabaklı, Ahmet *Temellerin Duruşması*, 6. Baskı, İstanbul 1990.

Kabacalı, Alpay: *Türk Basınında Demokrasi*, 2. Baskı, Ankara 1999.

Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrûtiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Cilt 9, Ankara 1996.

Kent, Maria (Yay.): *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, İstanbul 1999.

Kocahanoğlu, Osman Selim: *Derviş Vahdeti ve Çavuşlar İsyanı: 31 Mart Vak'ası ve İslâmcılık*, İstanbul 2001.

Koloğlu, Orhan: *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul 1992.

------: *1908 Basın Patlaması*, İstanbul 2005.

Köse, Osman (Yay.): *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Samsun 2009.

Kuhn, Thomas S.: *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Nilüfer Kuyaş (Trc.), İstanbul 2006.

Kutay, Cemal: *31 Mart İhtilali'nde Abdülhamit*, İstanbul 1977..

Macfie, A. L.: *Osmanlıların Son Yılları 1908-1923*, Damla Acar/Funda Soysal (Trc.), İstanbul 2003.

Nietsche, Friedrich: *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine*, Nejat Bozkurt (Trc.), 8. Baskı, İstanbul 2005.

Olgun, Kenan: *1908-12 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 2008.

Palmer, Alan: *Verfall und Untergang des Osmanisches Reich*, Münih 1992.

Ramsaur, Ernst: *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, Nuran Yavuz (Trc.), İstanbul 2007.

Schöllgen, Gregor: *Imperialismus und Gleichgewicht: Deutschland, England und die orientalische Frage 1871-1914*, Münih 1984.

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 15. Baskı, İstanbul 2006.

Tansu, Samih Nafiz: *Madalyonun Tersi*, İstanbul 1970.

Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki*, Cilt 3, İstanbul 1989.

------: *Hürriyet'in İlânı*, İstanbul 1998.

------: *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, 2. Baskı, İstanbul 1995.

Türkmen, Zekeriya: *Osmanlı Meşrûtiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993.

------: *Hareket Ordusu ve Mustafa Kemâl*, İstanbul 1994.

Ülgener, Sabri F.: *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, 3. Baskı, İstanbul 1991.

Yıldız, Sıddık: *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

Zürcher, Erik Jan: *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, Ergun Aydınoplu (Trc.), İstanbul 2005.

MAKALELER

Alkan, Necmettin: "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyetinin Komutanı Otto von Kaehler ve İki Tarafın Beklentileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 43, İstanbul 2007, s. 135-165.

------: "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası (Tanzimat'tan II. Meşrûtiyet'e 1839-1908)", *Türk Dış Politikası/Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri*, Mustafa Bıyıklı (Yay.), İstanbul 2008, s. 137-188.

------: "Emanuel Karasu Biyografisine Katkı II. Karasu ve II. Abdülhamid ile İlişkisi", *Toplumsal Tarih*, Sayı 170, İstanbul 2008, s. 64-68.

------: "1908 İhtilâli İstanbulu'nda Bir Asayiş Olayı: Alman Tüccarı ve Ailesinin Başına Gelenler", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Osman Köse (Yay.), Samsun 2009, s. 219-226.

------: "Osmanlı Modernleşmesi ve Klasik Yeniçeri İsyanlarının Modern Siyasî Darbelere Dönüşmesi", *Doğu Batı*, Sayı 51, Ankara 2010, s. 51-67.

Aslan, Taner, "II. Meşrûtiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 5, Ankara 2009, s. 41-60.

Ayhan, Halis: "Cem'iyyet-i İlmiyye", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 332-333.

Bayur, Yusuf Hikmet: "İkinci Meşrûtiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler", *Belleten*, Cilt 23, Sayı 90, Ankara 1959, s. 267-285.

Birinci, Ali: "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", *Türkler*, Cilt 13, Ankara 2002, s. 193-211.

Bridge, Francis Roy: "Die jungtürkische Revolution aus österreichisch-ungarische Sicht", *Österreichische Osthefte*, Sayı 38/1, Viyana 1996, s. 23-52.

Çapa, Mesut: "İkinci Meşurtiyet'te Siyasî Hayatın Farklı Bir Yorumu: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Fırıldakları Yahud Tarih-i Mâtem", *Toplumsal Tarih*, Sayı 8, s. 55-59.-

Deligönül, Ethem: "Eski İmalât-ı Harbiyeliler", *Yıllar Boyu Tarih*, Yıl 9, Sayı 10, İstanbul 1982, s. 47-50.

Elöve, Mustafa Emil: "İkinci Meşrûtiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış", *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 1-2, Ankara 1952, s. 183-235.

Hanioğlu, M. Şükrü: "İttihat ve Terakkî Cemiyeti", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 23, İstanbul 2001, s. 476-484.

Kodaman, Bayram: "II. Meşrûtiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler*, Cilt 13, Ankara 2002, s.165-192.

Kedourie, Elie: "Young Turks, Freemasons and Jews", *Middle Eastern Studies*, Sayı 7/1, s. 89 -104.

Kuyaş, Ahmet: "İrtica 100 Yaşında", *NTV Tarih*, İstanbul 2009, s. 38-42.

Margilius, Roni: "Hüseyin Cahit'in Ağzından Emanuel Karasu", *Toplumsal Tarih*, Sayı 5/56, İstanbul 2005, s. 55.

Özçelik, Ayfer: "31 Mart Hadisesi ve Meclis-i Mebusan: Millete Rağmen Millet İçin", *Yeni Türkiye*, Sayı 44, Ankara 2002, s. 216-233.

Özüçetin, Yaşar/Çetin, Sıddık: "İkinci Meşrûtiyet Devrinde Meclis-i Mebusan'ca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa', *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, Ankara 2009, s. 11-24.

Özcan, Azmi: "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul 2001, s. 475-476.

Özyüksel, Murat: "İkinci Meşrûtiyet ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman-İngiliz Mücadelesi" *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, Sayı 38, İstanbul 2008, s. 239-2644.

Selvi, Haluk: "İkinci Meşrûtiyet'in İlk Yıllarında Kuzeybatı Anadolu'da Asayiş Sorunu", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Osman Köse (Yay.), Samsun 2009, s. 193-2002.

Sertoğlu, Mithat: "31 Mart Olayı'na Işık Tutan Belgeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 35, Ankara 1999, s. 45.

Sertoğlu, Midhat: "II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesinin Gizli Kalmış Yanları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 2, İstanbul 1987, s. 17-21.

Sır, İ. Nuri: "31 Mart'ın Gizli Tarafları", *Tarih Dünyası*, Cilt 3, Sayı 24, İstanbul 1951, s. 1013-1030.

Topakkaya, Arslan: "Gemiş Zaman Gerçekten 'Geçmiş' midir?", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, Yaz 2008, s. 566-573.

Trumpener, Ulrich: "Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Maria Kent (Yay.), İstanbul 1999, s. 129-163.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: "II. Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *Belleten*, Cilt 10, Sayı 40, Ankara 1946, s. 705-748.

GAZETELER

Die Welt

Die Neue Zeitung

Germania

Frankfurter Zeitung

Frankfurter Israilitische Familienblatt

Jüdische Zeitung

Kölnische Zeitung

Linzer Volksblatt

Neue Freie Presse

Pester Llyod

Reichspost

Tages-Post

Dr. Bloch's Oesterreichische Wochenschrift

Takvîm-i Vekâyi

Tanin

Volkan

Yeni Asır

DERGİLER

Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Belleten

Beyânu'l-Hak

Doğu Batı

Der Floh

Gazi Akademik Bakış

Hayat Tarih Mecmuası

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

Middle Eastern Studies

NTV Tarih

Österreichische Osthefte

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Tarih Hazinesi

Tarih Dünyası

Toplumsal Tarih

Wiener Bilder

Yakın Tarihimiz

Yıllar Boyu Tarih

Yeni Türkiye

ANSİKLOPEDİLER VE SÖZLÜKLER

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Türkler

İNTERNET SAYFALARI

http://www.compactmemory.de/, 30 Kasım 2010.

http://en.wikipedia.org/wiki/William_Mitchell_Ramsay, 15 Şubat 2011.

FOTOĞRAFLAR VE RESİMLER

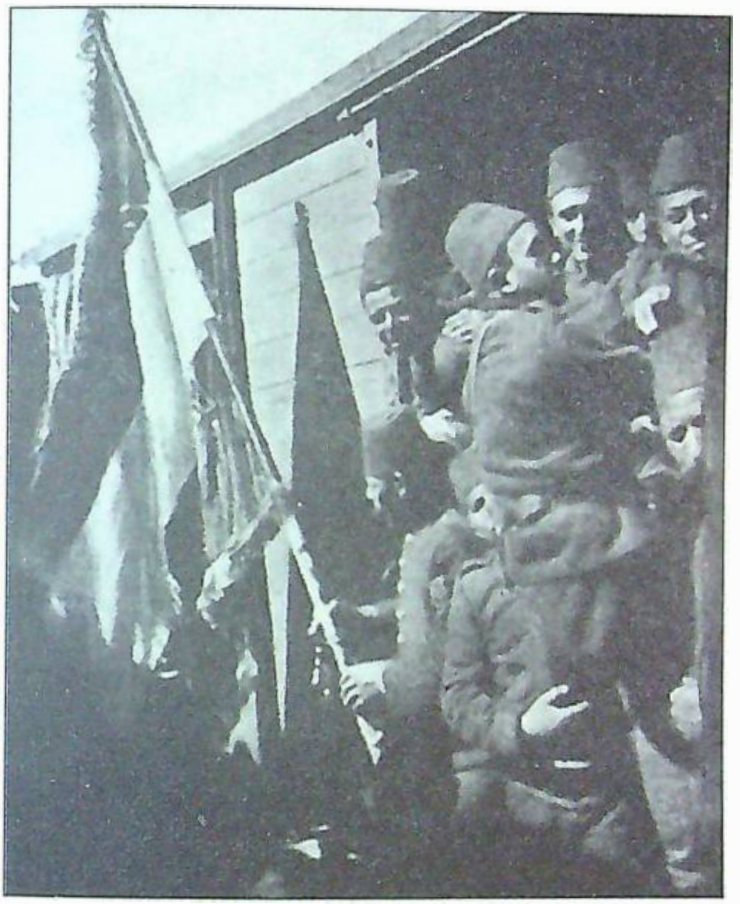

Hareket Ordusu mensuplarının Selânik'ten İstanbul'a trenlerle sevk edilmeleri

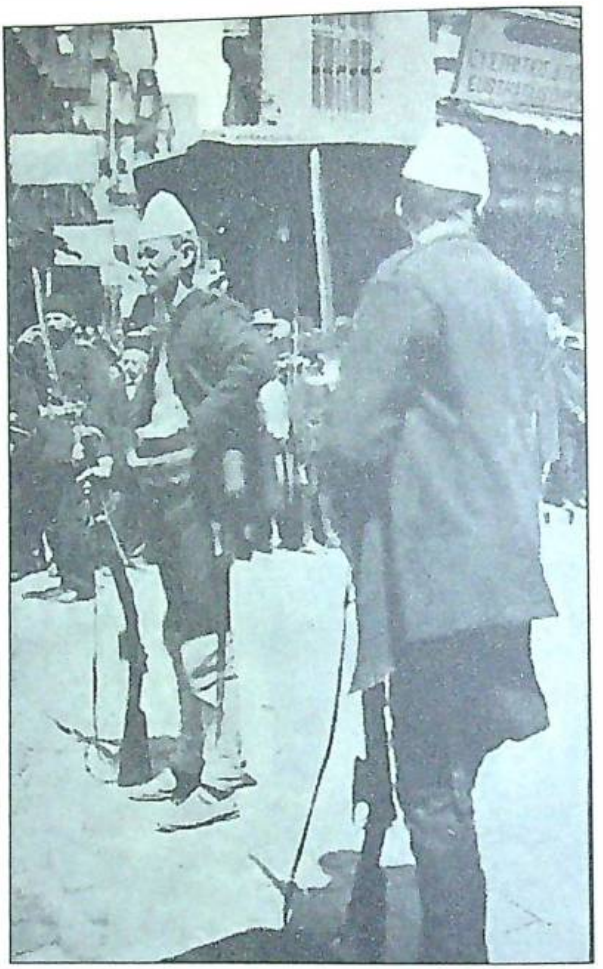

İstanbul'u işgal eden Hareket Ordusu birliklerinden Arnavut Gönüllüleri'nden bir görüntü. Etrafta ise bunları merakla takip eden ahali.

31 Mart Vak'ası'nın patlak vermesine neden olan Avcı Taburları'nın kaldıkları Taş Kışla'dan bir görüntü. Bugün Taksim'de İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nin bulunduğu alan.

Hareket Ordusu'nun topları ve bunları merakla takip eden ahali

Hareket Ordusu'nun İstanbul seferini gerçekleştiren komuta heyeti toplu halde

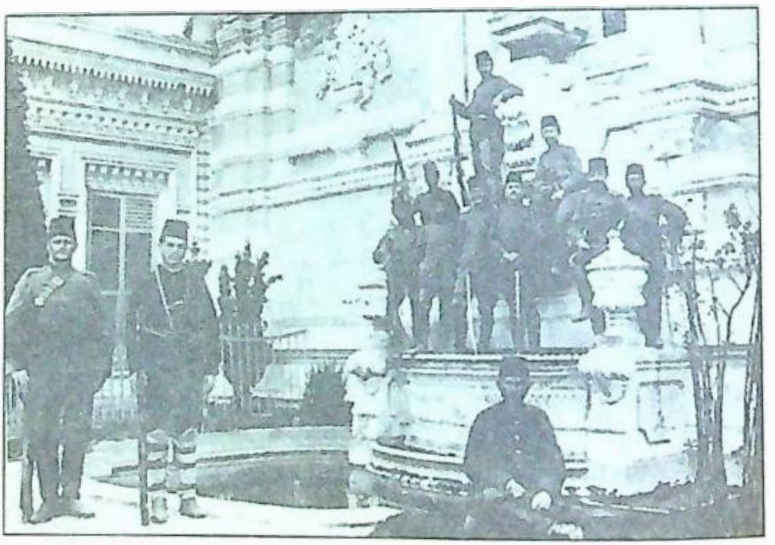

Yıldız Sarayı'nı işgal eden Hareket Ordusu askerî ve gönüllü birliklerin hatıra fotoğrafları

31 Mart Vak'ası sırasında Ayasofya Meydanı'ndan bir görüntü. İsyanın birinci veya ikinci günü çekildiği tahmin edilen bu fotoğrafta Ayasofya Camii'nin hemen önünde sağ tarafta hocalar, solda ise askerler görülmektedir.

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a hâkim olmasının ardından başlayan tutuklamalar hakkında bir fikir verecek önemli görüntülerden biri

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesiyle başlayan çatışmalarda öldürülenlerden bir görüntü

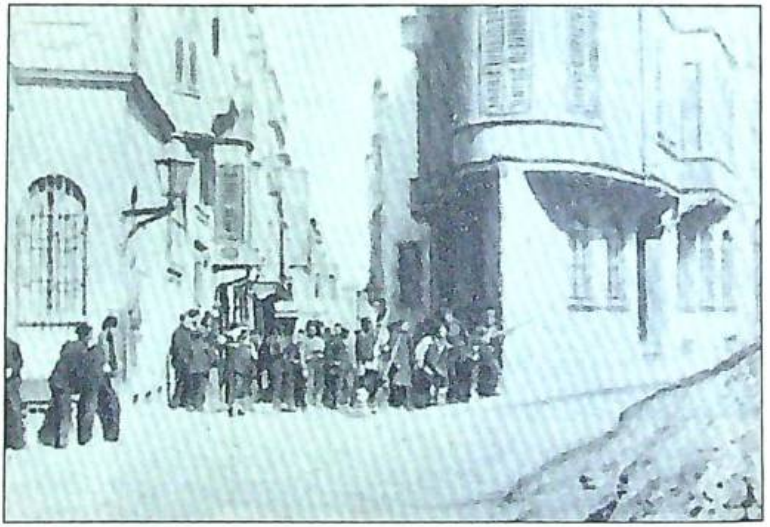

Hareket Ordusu'nun Taksim Kışlası'nı teslim almak için yaptığı kuşatmadan bir görüntü. Askerler siper alırken, meraklılar köşelerden gelişmeleri takip etmeye çalışıyorlar.

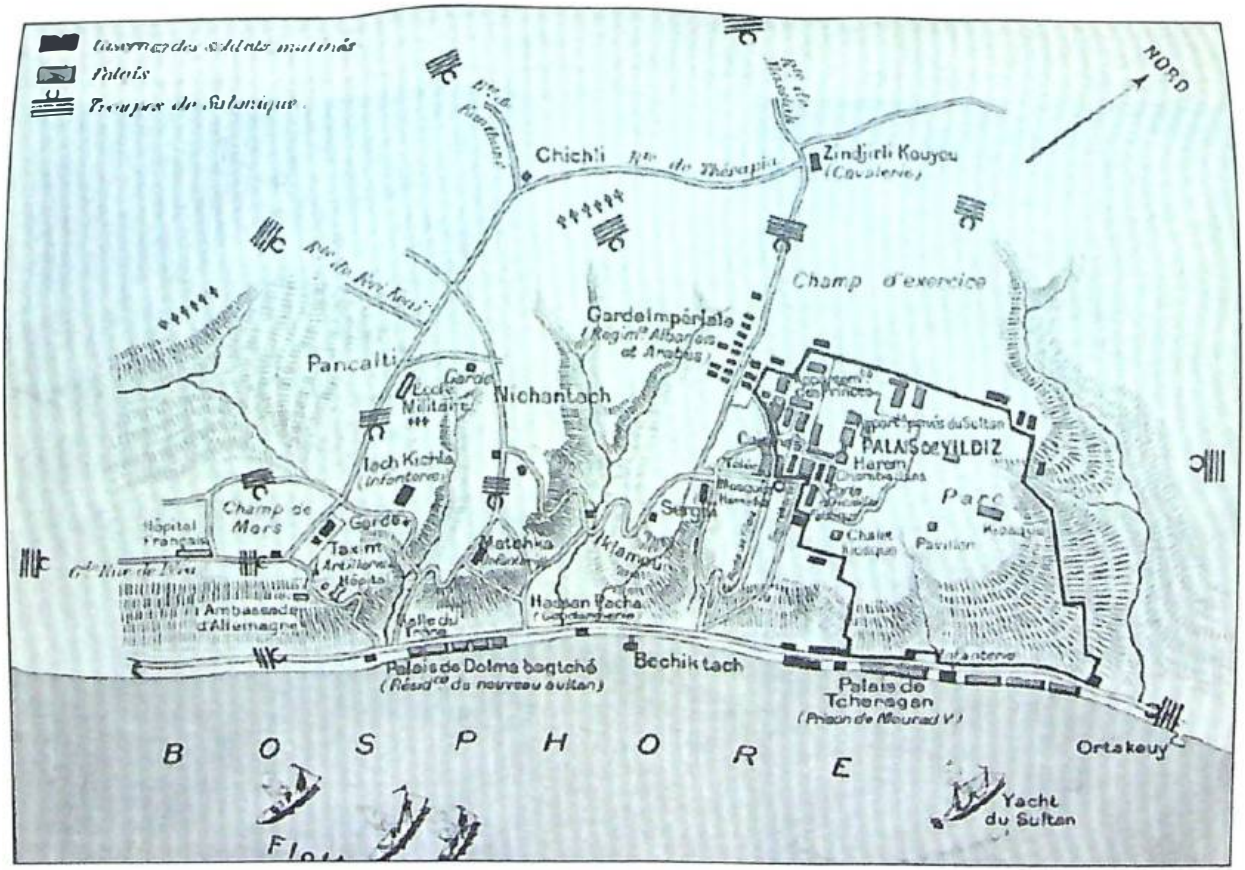

Bir Fransız dergisinde yer alan bu haritada, Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümesi ve Yıldız Sarayı'nı teslim alması gösterilmektedir. Haritanın sol alt köşesindeki birinci siyah sembol, asî askerlerin bulundukları yerleri, ortadaki sembol Yıldız Sarayı'nı, sonuncu işaret ise Hareket Ordusu'nu göstermektedir. Deniz tarafında ise donanma görülmektedir.

İsyanın birinci günü Meclis-i Mebûsan'ın önünde yanlışlıkla öldürülen Lazkiye Mebûsu Arslan Bey. Asıl hedefin ise Hüseyin Cahid Bey olduğu söylenmektedir.

İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerinden Edirne Mebûsu Talat Bey

Pozitivist fikirleriyle bilinen, İttihâd ve Terakki Komitesi'nin kurucularından Meclis-i Mebûsan Reisi Ahmed Rıza Bey

Gazeteci Hasan Fehmî Bey'in cenaze merasimi. Bu merasim, İttihâdçı karşıtlığının bir gövde gösterisi olarak önemli bir yere sahiptir.

Hareket Ordusu'nun İstanbul'u işgali sırasında çıkan çatışmalarla zarar gören Bâb-ı Âlî ve önünde nöbet tutan bu orduya mensup askerler ile gönüllüler. Bugünkü İstanbul Vâliliği'nin giriş kısmı.

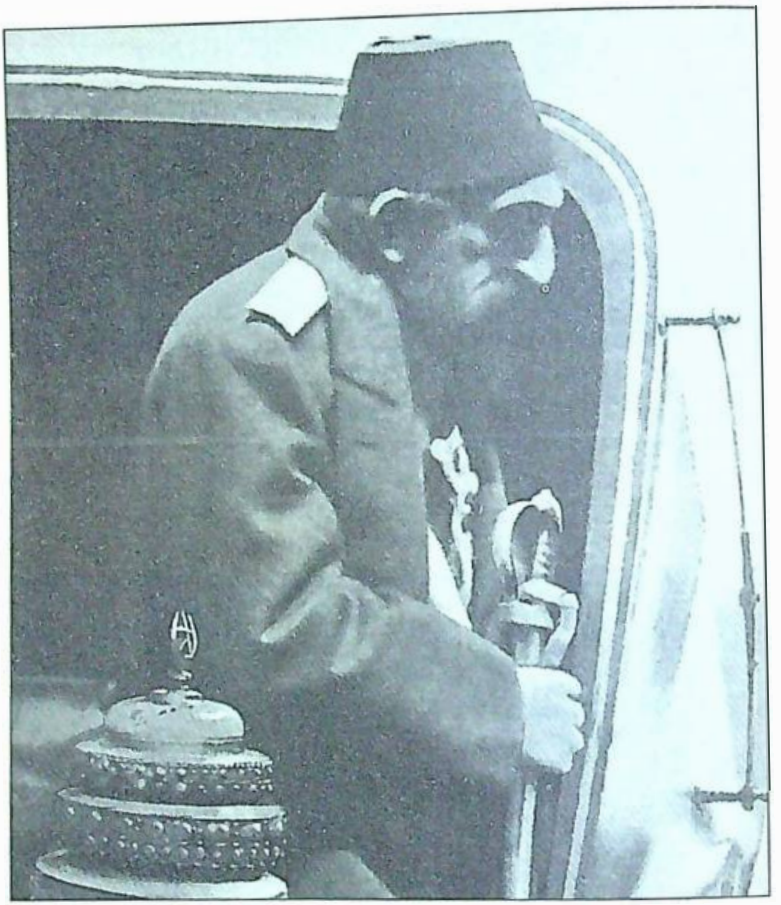

Sultan II. Abdülhamid son Cuma Selamlığı'na gittiği gün arabasından inerken görülmektedir.

صورت فتوی

دائره مشیخت

امام المسلمین اولانزید بعض مسائل ملهٔ شرعیه یی کتب شرعیه دن طی واخراج
وکتب مذکوره یی منع وحرق واحراق وبیت المالده تبذیر واسراف مسوغ شرعی
خلافنده تصرف وبلاسبب شرعی قتل وحبس وتغریب رعیته وسائرکونه
مظالمی اجرا وایلدکدن ماعدا صلاحه رجوع ایتمک اوزره عهد وقسم ایتمکین
یمینده حانث اولدیغی احوال وامور مسلمینی بالکلیه مختل تعطیل حق فتنه عظیمه احداثنده
اصرار ومقاتله اتباع ایتمکله منعه مسلمین زید مزبورک تغلبی ازاله ایتمکلرینه
بلاد اسلامیه نک جانب کثیره سنه مزبوری مخلوع طانیدقلرینه دائر اخبار متوالیه
ورود ایدوب مزبورک بقاسنده ضرر محقق وزوالنده صلاح ملحوظ اولمغین
زید مزبورک امامت وسلطنتدن فراغت تکلیف ایتمک وباخلع ایلمک صورتلرینه
هانکیسی ارباب حل وعقد واولیای امور طرفندن ارجح کورلیرسه اجراسی واجب
اولورمی الجواب اولور کتبه الفقیر محمد
صالح الدین
عفی عنه

Gerek alınma süreci ve gerekse muhteva olarak çok tartışmalı olan Hal' Fetvası. Bu fetva ile II. Abdülhamid yönetimi sona ermiştir.

Meclis-i Mebûsan tarafından kurulan ve Ha'l Fetvası'nı II. Abdülhamid'e sunan heyet. Solda ikinci sırada ve eli paltosunun içinde bulunan kişi Selanik Mebûsu Emanuel Karasu görülmektedir.

Ce numéro contient : 1° L'Illustration théâtrale avec le texte complet de Cœur-sec, de M. Paul Hervieu ; 2° La première fascicule d'un roman inédit de M. Henri de Régnier : La Flambée.

L'ILLUSTRATION

Prix de ce Numéro : Un Franc. SAMEDI 15 MAI 1909 67e Année. — N° 3455.

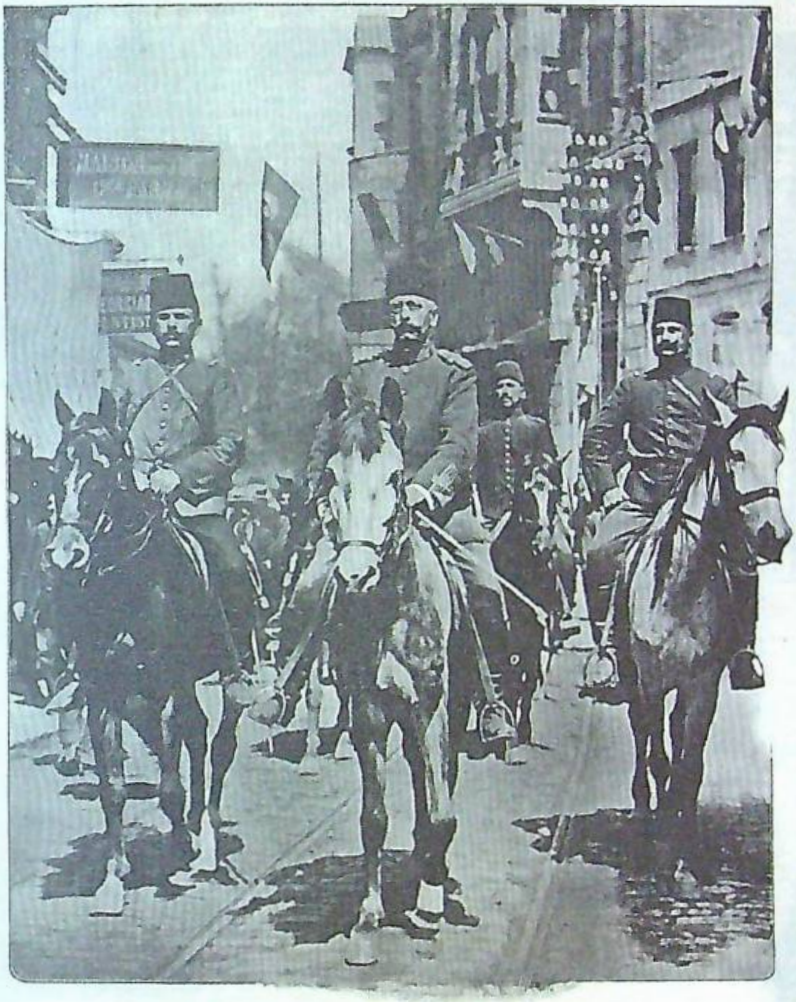

LE PROTECTEUR DE LA CONSTITUTION TURQUE

Mahmoud Chefket pacha, généralissime de l'armée constitutionnelle ottomane, parcourt à cheval les rues du quartier de Péra, à Constantinople.

(Voir l'article, page 340.)

İstanbul'a hâkim olan Hareket Ordusu'nun komutanlarından bir grup Pera'da görülmektedir. Alınan zaferin gururu, yüzlerinde ve duruşlarında net bir şekilde belli olmaktadır.

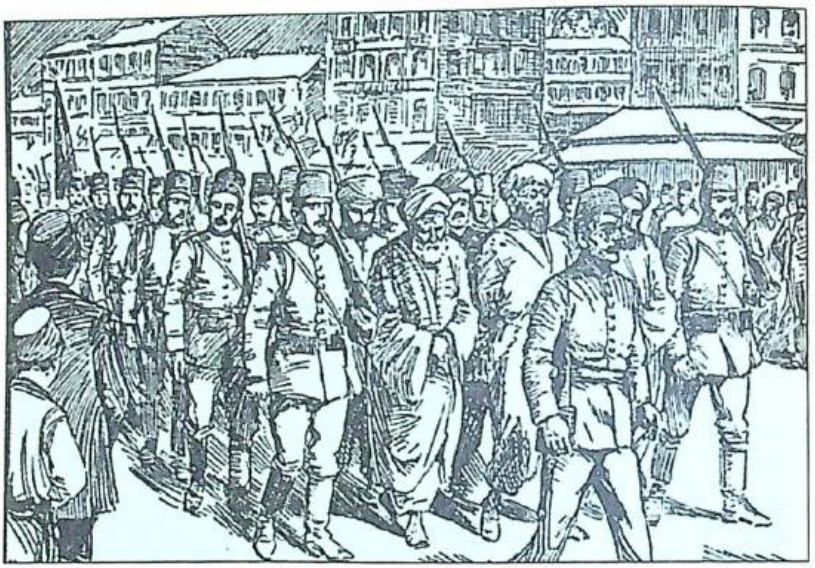

Jön Türkler'in İstanbul'a Girmesi
Die Neue Zeitung, 25 Nisan 1909, Sayı 114, s. 3.
Avusturyalı *Die Neue Zeitung*'un yayınladığı, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesini gösteren bir resim. Askerlerin tutukladıkları hocalar ortada götürülürken, etrafta meraklılar görülmektedir.

Nr. 16. Wien, Mittwoch, 21. April 1909. XIV. Jahrgang.

Die Militär-Revolution in der Türkei.

Die Ermordung Nazi Beys.

Die Huldigung für den Friedenskaiser. * 9 Revolutions-Bilder aus der Türkei.

Wiener Bilder dergisi, "Türkiye'de askerî isyan" başlığı altında kapaktan bir resimle olayı haber yapmıştır.

Zur politisch-militärischen Krisis in der Türkei.

1. Nazim Pascha, der ermordete türkische Justizminister.
2. Hasan Fehmi, der ermordete Chefredakteur der „Serbestî".
3. Marschall Edhem Pascha, der neue Kriegsminister.
4. Achmed Riza Bey, der entflohene Kammerpräsident.
5. Tewfik Pascha, der neue türkische Großwesir.
6. Mukhtar Pascha, der abgesetzte Korpskommandant von Konstantinopel.

Avusturyalı *Die Neue Zeitung*'un "Türkiye'de siyasî ve askerî kriz" başlığı ile yayınladığı haberdeki resimdekiler sırasıyla şunlardır: 1. Öldürülen Türk Adalet Bakanı Nazım Paşa, 2. Öldürülen Serbestî Başyazarı Hasan Fehmi, 3. Savaş Bakanı Mareşal Edhem Paşa, 4. Kaçan Meclis Başkanı Ahmed Rıza Bey, 5. Yeni Türk Başbakanı Tevfik Paşa, 6. Görevden alınan Hassa Ordusu Komutanı Muhtar Paşa.

İNDEKS

1876 Darbesi 346, 360, 399
1908 Jön Türk İhtilâli 9, 14, 20, 23, 43, 49, 52, 82, 89, 90, 110, 111, 116, 132, 152, 161, 217, 219, 221, 287, 288, 332, 334, 338, 341, 348, 349, 399
I. Abdülmecid 32, 33, 399
I. Süleyman 30, 413
II. Abdülhamid 9, 10, 11, 13, 14, 20, 21, 24, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 49, 50, 54, 68, 70, 71, 75, 80, 81, 91, 97, 98, 99, 100, 106, 107, 110, 117, 122, 124, 144, 149, 150, 153-157, 171, 184, 185, 190, 191, 192, 193, 197, 199, 201, 203, 218, 228, 231, 234, 235, 236, 239, 243, 249, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 265, 266, 267, 269, 271, 276, 278, 280, 286, 293, 295, 296, 319, 320, 323, 326-337, 347, 348, 354, 355, 357, 358, 359, 362, 366, 372, 390, 399
II. Mahmud 408
II. Mehmed 30, 409
II. Meşrûtiyet 50, 134, 135, 138, 139, 140, 142, 158, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 247, 248, 283, 284, 307, 308, 339, 370, 372, 374, 375, 409
III. Ahmed 399
III. Selim 412

A

Abdullah Cevdet Bey 92, 399
Abdurrahman Şeref Efendi 26, 50, 56, 66, 76, 111, 113, 129, 133, 134, 135, 140, 142, 147, 158, 172, 178, 195, 196, 200, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 237, 242, 243, 247, 248, 262, 267, 269, 283, 284, 308, 325, 342, 367, 370, 399
Abdülkadir Bey 83, 84, 136, 399, 403
Ahmed Bedevî Kuran 70, 134, 137, 399
Ahmed Emin Yalman 26, 65, 84, 114, 118, 125, 134, 159, 292, 329, 399
Ahmed Muhtar Paşa 124, 256, 399
Ahmed Rıza Bey 49, 50, 56, 120, 133, 139, 188, 193, 196, 197, 200, 201, 202, 203, 212, 250, 251, 253, 257, 260, 262, 263, 264, 265, 267, 282, 320, 364, 369, 399
Ahmed Samim Bey 85, 399
Ahmet Kabaklı 174, 209, 298, 399
Ahmet Turan Alkan 27, 121, 141, 207, 343, 399
Ahrâr Fırkası 25, 48, 49, 91, 98, 116, 169, 170, 182, 253, 299, 302, 304, 312, 313, 315, 318, 325, 334, 337, 340, 357, 361, 400
Ali Birinci 28, 63, 94, 108, 114, 133, 134, 138, 140, 339, 400
Ali Cevad Bey 100, 128, 138, 142, 153, 158, 178, 185, 190, 191, 202, 208, 210, 211, 228, 234, 236, 246, 247, 282, 284, 367, 400
Ali Fuad Türkgeldi 67, 134, 154, 400
Ali Haydar Mithat 326, 342, 367, 400
Ali Kabulî Bey 184, 185, 186, 187, 189, 242, 243, 364, 400
Ali Kemal 400

Ali Naki Efendi 202, 400
Âlî Paşa 400
Ali Rıza Paşa 48, 124, 130, 148, 156, 193, 194, 196, 243, 400
Alman Kaiserreich 11, 286, 287, 288, 301, 356, 400
Almanya 11, 14, 107, 139, 233, 285, 286, 287, 288, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 309, 323, 334, 356, 369, 376, 400
Arnavut 149, 156, 157, 204, 221, 224, 279, 312, 353, 363, 382, 400
Arslan Bey 364, 388, 400
Âsâr-ı Tevfik 186, 364, 400
Avnullah El Kâzımî 91, 400
Âyan Aram Efendi 271, 401
Âyan Arif Hikmet Paşa 271, 400
Âyan Yorgiyadis Efendi 268, 401
Ayasofya Camii 92, 145, 240, 363, 401
Ayestafanos 401
Ayşe Osmanoğlu 234, 236, 247, 401

B

Bahaeddin Şakir Bey 163, 196, 250, 401
Balkan Harpleri 14, 401
Basri Bey 144, 302, 303, 401
Batı Avrupa Tarzı Yenileşme Faaliyetleri 32, 33, 36, 37, 38, 345, 360, 401
Bayezid Camii 87, 363, 401
Beyânu'l-Hak 26, 208, 209, 212, 370, 371, 377, 401
Birinci Cihan Harbi 14, 401
Birinci Jön Türk Kongresi 89, 401
Bulgar Çetesi 255, 401
Bülent Tanör 224, 246, 401

C-Ç

Celâl Bayar 69, 96, 134, 290, 333, 401
Cemal Kutay 27, 135, 137, 204, 369, 401
Cemaleddin Efendi 26, 104, 106, 120, 139, 141, 154, 368, 402
Cemi'iyyet-i Mukaddese 402
Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye 169, 171, 179, 180, 181, 364, 402
Cevat Atilhan 177, 402
Çırağan Sarayı 275, 280, 281, 402

D

Derviş Vahdeti 93, 116, 178, 179, 183, 208, 213, 242, 291, 292, 299, 337, 362, 373, 402
Devr-i İstibdâd 402
Dış Mihraklar 402
Divan-ı Harb 10, 235, 240, 241, 243, 402
Divan-ı Harb-i Örfî 10, 235, 240, 241, 243, 402
Doğan Avcıoğlu 27, 292, 298, 308, 336, 402
Doktor Nâzım Bey 68, 251, 253, 402
Doktor Rıza Tevfik 77, 402
Draç Mebûsu Esad Paşa 271, 402
Düvel-i Muazzama 33, 34, 255, 285, 402

E

Ecvet Güresin 27, 133, 336, 402
Edirne Vak'ası 10, 150, 153, 402
Emanuel Karasu 11, 56, 271, 272, 276, 277, 278, 284, 374, 375, 403
Emin Aslan Bey 183, 403
Enver Bey 72, 82, 120, 144, 185, 186, 216, 220, 222, 237, 238, 258, 303, 363, 364, 403
Enver Ziya Karal 60, 131, 133, 403
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti 229, 403
Ermeni Taşnaksutyun Fırkası 229, 403
Esat Bey 187, 403
Eşref Albatı 95, 138, 172, 403
Ettore Ferrari 217, 403

F

Fatih İttihâd Kulübü 165, 403
Fedâi Abdülkadir Bey 83, 403
Fedâî komitesi 403
Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti 91, 361, 403
Ferid Paşa 67, 326, 403
Ferik Hüsnü Paşa 48, 403

Ferik Şemsi Paşa 83, 403
Feroz Ahmad 300, 308, 338, 343, 403
Fethi Okyar 77, 135, 147, 196, 250, 254, 260, 261, 262, 265, 270, 278, 279, 280, 328, 404
Fetva Emini Hacı Nuri Efendi 202, 263, 264, 265, 404
Fırka-i İbâd 169, 170, 404
Fırka-i İrticâ'iyye 404
Fitne-i Azime 266, 404
Fitzmaurice 290, 291, 292, 404
Frankfurter Zeitung 158, 172, 177, 182, 190, 208,209, 210, 211, 226, 229, 233, 236, 238, 245, 246, 247, 248, 250, 271, 272, 282, 284, 309, 311, 313, 323, 324, 376, 404
Freiherr von Marschall 107, 302, 404
Fuad Paşa 404
Fürsten von Bülow 287, 293, 404

G

Galip Bey 103, 151, 262, 276, 277, 365, 404
Genç Osmanlılar 34, 37, 38, 346, 404
Gerard Lowther 59, 404
Germania 120, 141, 148, 158, 187, 208, 210, 222, 236, 238, 245, 247, 280, 283, 284, 295, 297, 302, 308, 309, 376, 404
Golz Paşa 302, 404

H

Hacı Nuri Efendi 202, 263, 264, 265, 404
Haleb Mebûsu Mustafa Efendi 203, 405
Hal' Fetvası 391, 404
Halide Edib Adıvar 55, 405
Hamdi Çavuş 159, 172, 292, 299, 327, 405
Hamdullah Suphi Tanrıöver 58, 405
Hariciye Nâzırı Rifat Paşa 299, 405
Hasan Amca 124, 128, 136, 142, 187, 210, 342, 368, 405
Hasan Fehmi Bey 84, 85, 149, 183, 315, 318, 363, 364, 405
Hasan Rahmi Paşa 74, 405
Hasan Râmi Paşa 66, 405
Hassa Ordusu 99, 106, 124, 125, 126, 156, 165, 180, 194, 196, 227, 231, 364, 405
Hâtt-ı Hümâyûn 197, 405
Heyet-i Müttefika-i Osmaniye 170, 365, 405
Heyet-i Müttefika-i Siyâsiye 169, 405
Heyet-i Vükelâ 74, 195, 197, 244, 405
Hilmi Uran 65, 77, 113, 134, 328, 405
Hurşit Paşa 81, 229, 231, 241, 365, 405, 415
Hüseyin Cahid Yalçın 26, 72, 77, 113, 138, 209, 271, 308, 329, 406
Hüseyin Hilmi Paşa 49, 81, 121, 131, 145, 146, 156, 190, 193, 195, 196, 199, 200, 243, 244, 289, 306, 307, 329, 351, 363, 364, 406
Hüseyin Hüsnü Paşa 215, 219, 222, 225, 229, 230, 276, 277, 406
Hüseyin Kadri Bey 57, 79, 406
Hüseyin Kâni İrtem 148, 406

I-İ

Intelligence Service 298, 406
Islahat Fermanı 32, 37, 406
İacovella 217, 244, 245, 373, 406
İâne-i Milliye 9, 72, 406
İbrahim Temo Bey 92, 406
İctimâ-i Umûmî 260, 406
İdâre-i Cedîde 406
İkdam 85, 101, 113, 164, 303, 312, 406
İnkılâb-ı Osmânî 60, 142, 207, 208, 209, 212, 244, 245, 246, 406
İsmail Hami Danişmend 27, 50, 60, 107, 133, 191, 336, 406
İsmail Kemâl Bey 26, 120, 146, 172, 200, 259, 299, 315, 326, 333, 337, 368, 406
İsmail Mahir Paşa 84, 362, 406
İsmet İnönü 26, 57, 64, 99, 133, 150, 159, 407
İttihâd ve Terakki Cemiyeti 24, 25, 45, 47, 48, 49, 59, 61, 62, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 82, 84, 85, 91, 95, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 115, 117, 118, 119, 120, 122, 124, 127, 132, 152, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 169, 170,

198, 199, 204, 205, 206, 217, 218, 220, 239, 243, 250, 251, 252, 255, 261, 268, 270, 288, 289, 292, 297, 299, 300, 301, 304, 305, 312, 317, 325, 329, 331, 335, 337, 340, 341, 349, 350, 351, 353, 354, 357, 358, 365, 388, 407
İttihâdçı Mutlakî Yönetim 9, 100, 407
İttihâd-ı İslâm Cemiyeti 315, 407
İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti 92, 93, 94, 137, 138, 178, 180, 240, 299, 313, 325, 335, 340, 357, 363, 375, 407
İttihat-ı Anâsır 407
İttihat-ı Tamme 407

J

Jön Türk İhtilâli 9, 14, 20, 23, 43, 49, 52, 82, 89, 90, 105, 110, 111, 116, 127, 132, 152, 161, 217, 219, 221, 287, 288, 315, 317, 319, 332, 334, 338, 341, 348, 349, 399, 407
Jön Türkî Mutlakî Yönetim 407

K

Kâbe-i Hürriyet 10, 215, 352, 407
Kalemiye 407
Kâmil Paşa 46, 47, 48, 50, 91, 93, 103, 113, 116, 119, 120, 121, 122, 144, 145, 149, 156, 160, 162, 196, 270, 287, 288, 289, 292, 293, 295, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 313, 326, 327, 329, 337, 361, 363, 375, 407
Kanûn-ı Esâsî 59, 407
Kânûn-ı kadîm 407
Kâzım Karabekir 76, 78, 83, 85, 96, 99, 101, 103, 113, 120, 122, 123, 135, 151, 152, 204, 222, 407
Kâzım Nâmi Duru 95, 136, 407
Kolağası Resneli Niyazi Bey 43, 407
Kölnische Zeitung 47, 50, 222, 232, 245, 247, 252, 281, 282, 284, 309, 314, 324, 376, 408
Kör Ali Olayı 10, 153, 362, 408
Kral Edward 296, 408
Kutschbach 226, 238, 242, 245, 246, 247, 248, 369, 408
Küçük Hamdi Bey 179, 180, 200, 408

L

Lâle Devri 32, 408
Lazkiye 183, 191, 364, 388, 408

M

Maarif Nâzırı Haşim Paşa 63, 408
Mahmud Muhtar Paşa 106, 124, 125, 130, 142, 156, 165, 166, 187, 194, 195, 197, 289, 290, 364, 408
Mahmud Şevket Paşa 160, 204, 219, 220, 221, 222, 226, 230, 231, 241, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 294, 299, 300, 302, 304, 355, 365, 408
Makedonya Çetesi Reisi İpanoviç 255, 408
Markgraf Johann Pallavicini 107, 408
McCullagh 50, 58, 91, 120, 126, 129, 133, 137, 141, 142, 146, 158, 167, 175, 176, 179, 187, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 221, 226, 240, 245, 246, 248, 277, 278, 279, 280, 284, 329, 342, 369, 408
Meclis-i Ayân 262, 408
Meclis-i Mebûsân 10, 50, 56, 165, 197, 198, 202, 227, 228, 408
Meclis-i Millî 11, 20, 24, 206, 207, 224, 230, 249, 250, 251, 252, 253, 260, 261, 263, 265, 268, 270, 279, 353, 354, 366, 408
Meclis-i Vükelâ 66, 409
Mehd-i hürriyet 60, 409
Mehmed Reşad 232, 262, 269, 328, 331, 409
Mehmed Salahaddin 79, 105, 136, 139, 161, 167, 173, 207, 208, 209, 237, 245, 247, 248, 263, 264, 283, 369, 409
Mehmed Samim Bey 84, 409
Mehmet Birgen 102, 114, 409
Mekteb-i Harbiye 69, 95, 99, 116, 123, 124, 193, 222, 229, 232, 236, 334, 363, 409
Mekteb-i Tıbbiye 99, 222, 409
Memduh Paşa 66, 409
Menteşe Mebûsu Halil 251, 252, 253, 409
Merkez-i Umûmî 90, 409
Merkeziyetçilik 409
Mevlânzâde Rifat Bey 91, 409

Miralay Sadık Bey 299, 302, 409
Misrachi Derneği 320, 410
Mithat Paşa 410
Mithat Şükrü Bleda 82, 104, 136, 139, 220, 223, 410
Mizancı Murad Bey 26, 84, 104, 109, 123, 126, 128, 167, 173, 183, 238, 241, 243, 326, 327, 410
Modern Askerî Darbeler 29, 410
Muhtar Nasuhoğlu 66, 69, 106, 134, 410
Mustafa Baydar 184, 210, 336, 410
Mustafa Kemal Bey 410
Mustafa Turan 77, 85, 87, 135, 163, 164, 168, 192, 237, 332, 410
Mücâhid-i Hürriyet 410
Mülâzım Atıf Bey 410
Müncî-i Millet 410
Müsâvât 60, 410

N

Naciye Neyyal Hanım 57, 410
Nâmık Kemâl 92, 410
Nâzım Paşa 48, 120, 183, 184, 196, 227, 231, 235, 241, 364, 410
Neue Freie Presse 87, 137, 140, 161, 168, 182, 187, 204, 207, 208, 210, 211, 213, 228, 238, 246, 247, 250, 253, 255, 282, 283, 284, 296, 303, 308, 309, 318, 324, 342, 343, 370, 371, 376, 410
Nigehbân-ı Hürriyet 161, 411
Nigehban-ı Meşrûtiyet 160, 411
Niyazi Bey 43, 72, 159, 174, 222, 407, 411
Nizâm-ı Cedîd 32, 411
Nuri Lermioğlu 77, 135, 411

O-Ö

Orhan Koloğlu 115, 141, 411
Osmanlı Bankası 74, 167, 411
Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 90, 116, 117, 411
Osmanlı millî şuuru 59, 411
Ömer Naci Bey 163, 164, 411

P

Panitza 221, 411
Paris Kongresi 33, 411
Paul Farkas 59, 133, 411
Prens Sabahaddin 89, 91, 108, 185, 186, 241, 299, 312, 315, 331, 337, 340, 411

R

Ramsay 304, 305, 307, 308, 309, 369, 377, 411
Resneli Niyazi Bey 43, 159, 174, 222, 407, 411
Rıza Nur 58, 85, 104, 118, 129, 133, 137, 139, 141, 142, 228, 327, 342, 411
Rıza Tevfik 55, 77, 298, 402, 412
Ricâl-i Gayb 102, 105, 412
Rizeli Laz Emin 85, 412
Rum Cemiyet-i Siyasiyesi 169, 170, 412

S-Ş

Sadakat Yemini 412
Sahip Molla 244, 254, 268, 412
Said Halim Paşa 57, 133, 369, 412
Said Paşa 46, 47, 102, 113, 192, 250, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 267, 268, 272, 287, 299, 326, 327, 337, 361, 412
Said-i Nursî 180, 412
Saltanat-ı Seniyye 105, 412
Sandanski 221, 412
Saray-ı Hümâyun 412
Selanik Dönmeleri 332, 412
Selanik Konsolosu Lamp 300, 412
Selim Sırrı 63, 77, 412
Selimiye Kışlası 232, 233, 412
Serbestî gazetesi 84, 413
Seyfiye 413
Seyyid Abdurrahman 67, 413
Sina Akşin 27, 50, 102, 205, 299, 337, 413
Sir Herald Lowthers 296, 413
Siyonizm 320, 321, 322, 323, 332, 413

Süleyman Nazif 69, 134, 231, 246, 326, 342, 370, 413
Süleyman Şefik Paşa 63, 94, 106, 129, 130, 133, 136, 138, 139, 142, 147, 158, 330, 342, 370, 413
Süleyman Tevfik Bey 130, 131, 178, 179, 185, 202, 256, 263, 264, 265, 268, 306, 330, 413
Süvari Mülazim Mümtaz 413
Süvari Mülazim-i Evvel Nureddin 413
Süvari Mülazim-i Evvel Yusuf 413
Süvari Mülazimi Salahaddin Bey 413
Şadiye Osmanoğlu 328, 342, 413
Şehberderzâde Ahmed Hilmi Bey 303, 413
Şer'i fetva 414
Şer'î hukuk 155, 413
Şerif Mahmud Sadık Paşa 187, 414
Şevket Süreyya Aydemir 133, 245, 414
Şevket Turgut Paşa 222, 236, 414
Şeyh Ahmet 33, 414
Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi 190, 195, 201, 264, 266, 414
Şûra-yı Ümmet gazetesi 414

T

Tahkik komisyonu 414
Tahsin Paşa 66, 414
Tahsisat-ı Mesture 414
Taksim Kışlası 232, 238, 366, 386, 414
Takvim-i Vekâyi 26, 203, 205, 206, 213, 260, 262, 283, 352, 414
Talat Bey 49, 118, 152, 200, 204, 206, 250, 251, 253, 254, 256, 260, 264, 265, 351, 414
Talebe-i Ulûm 137, 414
Tanin 26, 50, 63, 69, 72, 73, 74, 84, 93, 113, 115, 120, 134, 135, 138, 141, 144, 147, 157, 158, 160, 165, 207, 376, 414
Tanzimat Fermanı 32, 414
Tarık Zafer Tunaya 58, 133, 137, 414
Tebdîl-i Kıyafet 415
Tensikât Kânûnu 415
Tensikâtzedegân 415
Tersâne-i Âmira 366, 415
Tevfik Bey 57, 58, 64, 67, 114, 130, 131, 133, 134, 178, 179, 185, 202, 256, 263, 264, 265, 268, 298, 306, 329, 330, 342, 367, 413, 415
Tevfik Çavdar 337, 415
Tevfik Paşa 27, 103, 133, 192, 197, 198, 199, 203, 211, 212, 213, 223, 230, 246, 247, 258, 265, 266, 282, 283, 354, 364, 372, 415
Theodor Herzl 320, 415
Topçu Feriki Hurşit Paşa 231, 415
Trablusgarp Harbi 14, 415

V

Vambery 322, 324, 333, 342, 371, 415
Vâsıf Bey 186, 415
Volkan gazetesi 415
Vorwärts 85, 136, 231, 246, 282, 313, 315, 319, 323, 324, 415

Y

Yat Kulübü 230, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 259, 270, 353, 354, 366, 415
Yeni Asır 26, 74, 130, 135, 142, 205, 213, 376, 415
Yunus Nâdî 26, 181, 208, 228, 245, 246, 260, 283, 416
Yusuf Hikmet Bayur 50, 74, 136, 141, 416
Yusuf Kemâl Bey 200, 201, 204, 227, 228, 306, 328, 416
Yüzbaşı Romilos İspatari 165, 187, 416
Yüzbaşı Ruşenî Bey 416

Z

Zâbit İhsan Efendi 187, 416
Zâbit İlyas Efendi 164, 183, 416
Zâbit Muhtar Bey 187, 416
Zeki Bey 84, 416
Ziraat Bankası 74, 416
Ziya Nur Akson 416
Ziya Şakir 276, 278, 279, 280, 284, 416

. 31 Mart Vak'ası'nın gerçek nedenleri...
. Jön Türk-Sultan Abdülhamid Mücadelesi'nin sonucunda ne oldu?
. Ordunun siyasete karışması ne gibi dengesizliklere neden oldu?
. Edirne Vak'ası, Kör Ali Olayı ve Askerî İsyanlar'ın detayları...
. Avcı Taburları, Askerler, Hocalar, Ulema ve kıyafet değiştiren subaylar...
. Hareket Ordusu nasıl oluştu, nasıl harekete geçti?
. "İstanbul'un yeniden fethi" nasıl gerçekleşti?
. Sultan Abdülhamid'i kimler, nasıl tahttan indirmeye karar verdi? Süreç nasıl işledi?
. Ayaklanmaların arkasında "irticacılar" mı vardı, yoksa yabancı parmağı mı?

***

Sultan Abdülhamid ve Jön Türk Hareketi Osmanlı/Türk tarihinin en ilginç konuları arasında yer almaktadır. Öyle ki, Sultan Abdülhamid-Jön Türk Mücadelesi'nin etkileri ve sonuçları Cumhuriyet Türkiyesi'ne kadar ulaştığı gibi, günümüzde de sürüp giden bazı tarihî ve siyasî tartışmalar bu mücadelenin bir mirası veya yansıması olarak devam etmektedir.
31 Mart Vak'ası, Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ilk adımıdır. 31 Mart Vak'ası'nın sonucunda Hareket Ordusu'nun askerî darbesiyle ve buna meşrûiyet kazandıran Meclis-i Mebûsan'ın tartışmalı kararı neticesinde Sultan Abdülhamid tahttan indirilmiştir. Bu şekilde Sultan'ın te'sis ettiği istikrarın ve dengenin çökmüş olmasına rağmen, bunun yerini alabilecek yeni bir denge konulmamıştır. İktidarı ele geçiren yeni aktörlerin bu yönde yapmak istedikleri her hamle, maalesef eski istikrarı yeniden sağlamaktan öte devleti daha da zayıflatmıştır. Nitekim bu süreçte yaşanan bazı gelişmelerden dolayı iyice zayıflayan, tamamen içe kapanan ve kısır iç hesaplaşmalarla bunalan Osmanlı Devleti, ardı ardına patlak veren Trablusgarp Harbi, Balkan Harpleri ve Birinci Cihan Harbi'ni kaybederek tarih sahnesini terk etmek zorunda kalmıştır. Böylesi bir acı sonu, Sultan II. Abdülhamid-Jön Türk Mücadelesi ve 1908 Jön Türk İhtilâli belirlemiştir. Sonun başlangıcı ise, 31 Mart Vak'ası ve Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi olmuştur.

***

Bir asırdan beri tartışılan 31 Mart'a dair yepyeni bir çalışma. Bugüne kadar göz ardı edilen yerli ve yabancı kaynaklar üzerinde uzun süredir çalışan Yakın Çağ Osmanlı Tarihi uzmanlarından Doç. Dr. Necmettin Alkan'ın hazırladığı bu eser, Osmanlı'nın çöküşünü başlatan gün olarak belirtilen 31 Mart'ı farklı bir gözle ele alıyor... 1908 Jön Türk İhtilâli'nin öncesindeki gelişmeler, 1908 İhtilâli sırasında yaşananlar, ihtilâlin devlet, toplum üzerindeki etkileri ve 31 Mart Vak'ası'na bakan yönlerinin detaylarıyla incelendiği kitap Sultan Abdülhamid'e karşı yapılan haksızlıkları da anlatıyor. Osmanlı hukuk sistemi göz önüne alınarak bu sürecin ve ha'l kararının hukuki olup olmadığının incelendiği eser, okurlara konuya dair tüm bilgileri sunarken, tarihçilere yeni kapılar açıyor.

ISBN 978-605-114-485-6
9 786051 144856

2019

timas.com.tr